

／ FÖRENINGENS ／
FÖR SVENSK KULTURHISTORIA
／ TIDSKRIFT ／

R I G

1919

A.B. SVENSKA TEKNOLOGFÖRENINGENS
FÖRLAG
STOCKHOLM

FÖRENINGEN FÖR SVENSK KULTURHISTORIA

bildad den 12 april 1918. Årsavgift 10 kr. Ständig ledamotsavgift 150 kr. på en gång.
Stödande ledamotsavgift minst 1,000 kr. på en gång.

Medlemskap kan vinnas efter anmälan på ett brevkort med tydlig adress: *Postfack 644
Stockholm 1*. Adressförändringar torde anmälas.

Styrelse:

Ordf.: f. riksantikv. OSCAR MONTELIUS
v. ordf.: disponent CARL SAHLIN
sekr.: fil. doktor SUNE AMBROSIANI
skattm.: ingenjör CARL RAMSTRÖM
byråchef ELIS SIDENBLADH
suppl.: bankdirektör J. ARFWEDSON
disponent H. FUNCH

Vetenskapligt råd:

Ordförande: Föreningens sekreterare

Allmänna sektionen:

1. fil. doktor NILS LITHBERG
2. fil. dr EDV. HAMMARSTEDT
3. frih. RUDOLF CEDERSTRÖM
4. docent SUNE LINDQVIST
5. fil. doktor BIRGER NERMAN
6. fil. lic. GUSTAF HALLSTRÖM

Kulturminnesvård. sektionen:

1. antikvarie OTTO FRÖDIN
2. amanuens SIGURD ERIKON
3. professor MARTIN OLSSON
4. arkitekt ERIK FANT.

FÖRENINGENS SKRIFTER:

Kvartalsskriften RIG, rikt illustrerad, utdelas till Föreningens medlemmar.

En **broschyrserie**, Nr 1. Föreningen för svensk kulturhistoria. Programskrift, som utdelas.

Nr 2. Sune Ambrosiani: Förteckning över fornminnes- och kulturhistoriska föreningar i Sverige samt deras styrelseledamöter ¹/₄ 1918. 24 sidor, pris 1 kr.

En **bokserie**: Nr 1:1. Dokument rörande de äldre pappersbruken i Sverige, utgivna av Sune Ambrosiani. Pris kr. 3:75 per häfte för medlemmar vid direkt rekvisition Postfack 644, Stockholm 1.

En **planschverkserie**.

Skrifter i dessa serier erhålla föreningens ledamöter till nedsatt pris, som för varje skrift fastställs.

FÖRENINGEN FÖR SVENSK KULTURHISTORIA
TIDSKRIFT Bd 2, 1919

R I G

UNDER REDAKTION AV
SUNE AMBROSIANI

STOCKHOLM
AB SVENSKA TEKNOLOGFÖRENINGENS FÖRLAG
I DISTRIBUTION

Hjörn Hallerdt
21/7 1953.

Omslaget av arkitekten Ragnar Hjort

STOCKHOLM 1920

KUNGL. BOKTRYCKERIET. P. A. NORSTRÖM & SÖNER

191113

INNEHÅLL

SUNE AMBROSIANI: Översikt av kyrkornas byggnads- historia på Gottlands landsbygd	113	MARTIN OLSSON: Äldsta Vasaättens grav i Riddar- holmskyrkan	124
Svenska Folktypsutställningen ur uppställningssynpunkt	63	LENNART V. POST: Ett par offerdammar från Skånes bronsålder	160
ARVID ENQVIST: Dös vid Brattås, Röra socken, Orust	145	HANNA RYDH: Ett förhistoriskt fynd av människohår från Adelsö	237
SIGURD ERIXON: Svenska gårdstyper	1	HANNA RYDH: Arkeologkongressen i Köpenhamn sommaren 1919	V
OTTO VON FRIESEN: Två runstenar — två livsåskåd- ningar	137	K. E. SAHLSTRÖM: Några ord om Västergötland brons- åldersfynd	227
OTTO FRÖDIN och CARL M. FÜRST: Har skalpering förekommit i Norden under stenåldern	193	GEORG SARAUW: Fynd i västra Sverige av Maglemose- tidens redskapstyper	149
GUNNAR GIHL: Ett märktigt brakteatfynd från Brå- borg i Östergötland	94	BRÖR SCINITTGER: Flatmarksgravar från den yngre bronsåldern i Skåne och Blekinge	104
ALFRED HACKMAN: De kräftformiga spännena	205	RUTGER SERNANDER: Några arkeologiska markfynd från Gottland	177
OLOV JANSE: Den geografiska fördelningen av folk- vandringstidens skandinaviska guldbrakteater	81	C. W. VON SYDOW: Folkminnesforskning såsom vet- enskap och universitetsdisciplin	40
ARVID JULIUS: En dubbelgrav med »träkistor»	89	O. V. WENNERSTEN: Lilja eller ek	191
KNUT KJELLMARK: Om henredskapen från mossarne på Listerlandet i Blekinge	217	NILS ÅBERG: Ett bidrag till Merovingertidens kro- nologi	97
SUNE LINDQVIST: Den svenska folkvandringstidens uppkomst	65		
NILS LITHBERG: Friareskedar	243		
BIRGER NERMAN: Den svenska ynglingaättens gravar	47		

Av årgången ingår sid. 65—248 i »Studier, tillägnade OSCAR ALMGREN 19^{9/11} 1922.

NORDISKA ARKEOLOGMÖTET I KÖPENHAMN, SOMMAREN 1919, AV HANNA RYDH.

Den av ett intensivt arbetsprogram karakteriserade arkeologkongressen i Köpenhamn tog sin början den 30 juni och avslutades den 4 juli. Nedan lämnas en kort redogörelse för de många föredrag, som höllas. En diskussion om deras innehåll är givetvis här utesluten, då de icke föreligga i tryck.

De närvarande svenskarna hade i stor utsträckning anmält föredrag, och jag skall först referera dessa, eftersom jag skriver för en svensk tidskrift.

Kongressens första föredrag hölls av f. d. riksantikvarien O. Montelius om upptäckten av järnet. Före den tid, då riksantikvarien Montelius började sysselsätta sig med denna fråga, tog man för avgjort, att järnet mycket tidigt, redan 3 000 år f. Kr., var känt i Egypten, under det att man ansåg, att det först 300 år e. Kr. skulle blivit känt i Norden. Steg för steg har riksantikvarien Montelius kunnat åt båda sidor flytta dessa siffror, så att nu följande tabell kan uppställas: för Egypten 1200-talet f. Kr., för Grekland 1200 f. Kr., Italien 1100, Mellan-Europa 1000 f. Kr. I Skandinavien spåras ett första uppträdande samtidigt med Mellan-Europa, men allmänt kan järnet sägas vara i bruk först på 700-talet. Siffrorna för Europa och Egypten hava sålunda mer och mer närmat sig varandra för att nästan mötas. Några först ej uppmärksammade fynd från Mykenes schaktgravar samt några nyare

fynd från Kreta göra det möjligt, ja sannolikt, att vi på Kreta hava att söka platsen för järnets första uppträdande. — Riksantikvarien Montelius' andra föredrag behandlade ringsvärd. I skioptikonbilder visades, huru de knappliknande sidoutsprången på hjaltets övre tvärstång, som vi känna färdigbildade exempelvis på våra Vendelsvärd, ha sina prototyper i svärd från 500-talet, där denna detalj förekommer i form av en lös ring fäst i en bygel.

Antikvarien T. J. Arne höll likaledes tvenne föredrag, det första om den äldre folkvandringstidens solidifynd från Öland och Gotland. Genom en statistik över fynden, som fördelade dem på fyndlandskap och kejsare, för vilka de präglats, ville talaren visa, huru som han ansåg det troligt, att de gottländska liksom de bornholmska fynden, sedan de väl kommit till respektive öar, haft tillfälle att där spridas under en längre tid. De öländska hade däremot, då befolkningen blivit överfallen och slagen av fienden, på en gång gömmts i jorden och där kvarblivit. — I ett andra föredrag behandlade dr Arne några egendomliga sydsvenska stenkammargravar från Breared i Halland och Nöttja i Småland, närmast lika dösar, vilka emellertid visat sig tillhöra äldre järnåldern. Föredragshållaren kände icke något motstycke till denna gravform, vare sig i Norden eller på kontinenten, men däremot en liknande

möjligen en äldre typ från Krim. Krimgravarna förskriva sig av allt att döma från tidig järnålder. Dr Arne framkastade därför den tanken, att möjligen gravtypen varit germansk och på Krim betecknar en germansk bebyggelse, varför man måhända kunde få sätta dösa från Sydsverige och dösa från Krim i samband med varandra.

Antikvarien, O. Frödin framkastade i ett föredrag den intressanta frågan: Har skalpering förekommit i Norden under stenåldern? Utgångspunkten var den präktiga skalle, som dr Frödin funnit i pålbyggnaden vid Alvastra, och som visar tydliga tecken till att ha varit utsatt för detta grymma tillvägagångssätt. Doktor Frödin gav samtigit några etnologiska paralleller till detta bruk.

Antikvarien B. Schnittger hade till ämne för ett föredrag: Gottländska skeppssättningar från bronsålderns slut och järnålderns början. Fastlandets skeppssättningar synas för det mesta tillhöra vikingatiden. Det är dock möjligt, att en del av dem förskriva sig från en ännu äldre tid, nämligen folkvandringstidens början. Nu är det emellertid märkligt, att de gottländska skeppssättningarna i sina av fynd daterbara fall visa sig härröra från bronsålderns slut eller järnålderns början. Ännu känner man icke några fynd, som utfylla den hiatus, som föreligger mellan de gottländska och de fastländska skeppssättningarna. Möjligen kunna dock sådana fynd i framtiden anträffas. Föredragshållaren ansåg nämligen ett samband mellan de båda grupperna icke uteslutet. Möjligheten av en parallell företeelse är dock trolig. Beträffande brukets uppkomst på Gottland, ansåg föredragaren sannolikast, att det uppkommit självständigt utan »antikt» inflytande, och att det utvecklats sig ur verklig likbegängelse i båt.

Amanuensen dr Nerman gav en översikt av: Den svenska Ynglingaättens gravar. Ta-

laren repeterade sina bekanta resultat angående sannolikheten för, att Ynglingasagan riktigt angivit gravplatsen för ett antal konungar, och att vi sålunda ha att i Gamla Uppsala se gravplatsen för Aun, Egil och Adils liksom i Vendel för Ottar Vendelkråka. Dr Nerman ville nu våga sig ännu ett steg längre och granska Snorres uppgifter på mera svårbestämbara gravläggningsplatser för ynglingakonungar, närmast Vanlande, Domar och Agne. Vanlande brändes enligt Snorre vid ån Skuta. Möjligen skulle man få sätta likhetstecken mellan namnet Skuta och Skytån, ett relativt sent belagt namn på Vendelån. Det visar sig nu också genom de av professor Almgren publicerade bekanta fynden från Gödåker, att denna trakt varit betydande redan i tidig järnålder. Kanske får man, menade föredragshållaren, sätta dessa företeelser i samband med varandra. Domar brändes på Fyrisvallarna. Dennes gravplats har man förgäves sökt. Agnefit — Agnes dödsort — har ju varit föremål för en lång debatt från talarstolen och i pressan. Dr Nerman ville dock göra gällande, att vi få söka den i det nuvarande Stockholm, vid Slussen. Föregående debattörer ha förbiset en uppgift i Historia Norvegiæ, där det uttryckligen står, att Agnefit »nu» kallas Stockholm. Beträffande traditionen, att Anund ligger i Anundshögen på Badelundaåsen i Västmanland och Ingjald Illråda i Ingjaldshögen på Fogdö framhöll talaren, att Anund väl kan ligga i Anundshögen, men att det är mindre sannolikhet för att Ingjald ligger i högen på Fogdö.

Ganska mycken uppmärksamhet men också delade meningar väckte rektor Lidéns föredrag om Sydsvenska stenåldersfrågor. Det material föredragshållaren rörde sig med förskriver sig från Jonstorps socken vid Kullen. På grundvalen av sina fynd från boplatser där

ville föredragshållaren göra gällande, att den äldre stenåldern, representerad av Erteböllekultur, direkt fortsatts av gånggriftskultur. Materialets omfattning gav vid handen, vilket flitigt arbete, som nedlagts på dess insamlande.

Till sist kan nämnas, att undertecknad var i tillfälle tala om grävningarna på Adelsö, särskilt den icke publicerade utgrävningen av den s. k. Skopinntull, vilken med största sannolikhet tillhör kungsgravarnas kategori.

Då det visade sig omöjligt att genomgå hela det massiva programmet — som upptog tjugu föredrag på nio timmar — voro en del danska föredragshållare nog artiga att träda tillbaka. Denna nödvändighet var mycket att beklaga, då man gärna skulle önskat att tid funnits till alla föredrag, och då flera motsågos med livligt intresse. De föredrag som höllos gävo dock ett rikt utbyte.

Sålunda visade direktör S. Müller på boplatssfynd från bronsåldern. Som bekant är det först de senaste åren, som givit Danmark några dylika fynd; att de skulle komma, var ju att vänta. Dessa boplatssfynd voro just utställda och alltså på ett åskådligt sätt tillgängliga för kongressens medlemmar. Fyndställena voro Albertved på Själland, Voldtofte och Hasmark på Fyn samt Bulbjerg på Jylland och fyndmaterialet bestod till sin huvudmassa av krukskärvor, kreatursben, enkla flintredskap samt flintavfall. Dateringerna gives av smärre bronsföremål: knivar, knappar, sylar etc. Boplatserna hänföras genom dessa fynd till bronsålderns slut.

Underinspektör Brøndsted hade gjort en ingående studie på ett par vackra praktbägare av silver från vikingatiden, den ena från Fejö och välbekant som fig. 670 i Müllers Ordning den andra från Ribe. Den senare ville föredragshållaren sätta i samband med karolingisk, syriskt påverkad or-

namentik och anser den vara ett franskt arbete från omkring 800. Fejöbägaren, som är samtidig med den från Ribe, leder, menade talaren, sitt ursprung från merovingisk eller anglosaxisk hemort, snarast det sista.

Även medeltiden var representerad på programmet, ehuru dock blott med två föredrag, båda från dansk sida. Docenten F. Becket visade sålunda det ståtliga elfbenskrucifixet från Herlufsholm, ett av de största kända krucifixen av detta material, och ej ett »litet» krucifix, som det stundom fått gälla för på grund av den vanliga karaktären hos dessa pjäser.

Inspektör C. A. Jensens föredrag gällde tvenne förut knappast uppmärksammade biskopsborgar, av vilka man särskilt fäste sig vid den märkliga korsformigt byggda Gjorslev i Stevns, vars plan vid ett betraktande utan förklarande text icke kunde tagas för annat än en kyrka. Denna borg anlades av drottning Margaretas biktader Pedér Jensen Lodehat omkring år 1400. Den andra var borgen Drægholm.

Även norrmännen mötte upp med en hel del föredrag och intressanta meddelanden. Professor H. Shetelig lämnande en redogörelse för en del brandgravfält från århundradena närmast efter Kr. föd., och på grund av vilka han ville påvisa en invandring av en germask folkstam till Hadland vid denna tid.

Direktör Th. Petersen gav en ingående skildring av stenåldern i det nordanfjeldske Norge. Särskilt anmärkningsvärt var den »skaldyngskultur» med skivyxor som föredragshållaren påvisade. Flintan finnes inhemsk nordöver längs kusten, men i form av dålig flyttblocksflinta. I daltrakterna däremot hade man ej flinta utan använde sig av skiffer, först i megalitisk tid kom flintan importerades till dessa senare trakter.

Skifferkulturen ville talaren ej se i motsats till flintkulturen. Den senares teknik överfördes enligt hans mening på olika bergarter och skiffer, för det senare fallet kan möjligen som särskilt Brögger menar ben-tekniken ha spelat in. Den s. k. arktiska stenåldern är en lokal form av boplatstkultur med rot i den sydsandinaviska men med samband med den svensk-baltiska kulturen. Om baltisk förbindelse vittna vissa bärnstensfynd. En del s. k. karelska former få icke uppfattas som import utan utslag av en likartad kultur. Några intressanta avbildningar av plastisk småkonst förevisades, däribland två människoidoler i sten från Tammervaag, Tustna och Röros.

Konservator Jan Petersen höll tvenne föredrag, det ena om s. k. arktiska hällristningar från stenåldern i sydliga Norge. Namnet arktisk ristning säger ju, att man först trodde dem lokaliserade helt till nordligaste trakter. De senaste åren hava dock medfört många intressanta upptäckter av dylika ristningar även sydpå. I närvarande stund känner man sådana från: Ekeberg vid Kristiania,

SAMMANTRÄDEN.

Den 2 dec. 1919 firade Svenska fornminnesföreningen sitt femtioårs jubileum — Upplands fornminnesförening har detta år även ägt bestånd i 50 år. Även i början av december firades dess minnesfest.

Det skandinaviska museums förbundet sammanträdde åter i Kristiania den 8—10 september efter några års av kristiden förorsakat uppehåll. Vid detta möte antogs

Aaskollen vid Drammen, Geithus i Buskerud, Rönningen, Trontveit och Sporanes i Telemarken samt Forbergodden i Vest-Agder.

Konservator Petersens andra föredrag behandlade vikingatidsmaterial ur kulturhistorisk synpunkt och föredragaren meddelade de resultat han kommit fram till genom att noggrant utläsa ur fyndmaterialet de lärdomar detta hade att giva för förståelsen av yttre och inre förhållanden i vikingatidens liv.

Utfärder företogs åt olika håll, första dagen till Fredriksborg, där arkitekt Holck höll ett orienterande föredrag, samt en eftermiddag till Lyngbymuseet. Hela sista dagen ägnades åt en stor utfärd till »skaldyngen» vid Sölager, varest inspektör Neergaard redogjorde för grävningar och resultat. I vagn gick färden till Fredriksverk förbi en ståtlig stendös, vid Grönæsö, som likaledes demonstrerades av inspektör Neergaard. Dagen avslutades med ett besök vid de imponerande bronsåldershögarna vid Kregome samt dess lilla vackra medeltidskyrka.

Nästa Nordiska arkeologmöte kommer att hållas 1923 i Stockholm.

bl. a. ett av kommitterade utarbetat formuär för uppställningen av mindre museers huvudliggare. I Norge ämnar man sätta som villkor för erhållande av statsanslag, att museet skall föra sin huvudliggare efter det så faställda formuläret. Som de flesta mindre museer i detta land åtnjuta anslag av statsmedel, är det sålunda därstädes hopp om att bringa ordning i denna för museerna synnerligen viktiga fråga.

SVENSKA GÅRDSTYPER

AV

SIGURD ERIXON.

De tre enheterna huset, gården och byn stå i intimaste växelverkan med varandra och kunna icke med fördel studeras isolerat. Så snart man vill följa hustyperna vidare från deras enklaste encelliga former, blir de olika byggnadernas förhållande till varandra ett huvudproblem och på samma sätt äro gårdsanläggningarna avhängiga av byplanerna och hustyperna.

Det är med denna förutskickade grundsyn på bebyggelseproblemet, vi här skola söka belysa den sida av byggnadsgrupperingen hos den svenska allmogen, som ligger i gårdsskicket.

De ganska omfattande undersökningar ute i fältet av den svenska bebyggelsehistorien, som av mig bedrivits för Nordiska Museets räkning under en följd av år, äro ingalunda avslutade. Någon sammanfattning av kapitlet om gårdsskicket är det därför icke meningen att lämna här, utan avsikten är att vid en mönstring av materialet ur vissa speciella synpunkter söka framhäva några problem, som äro av väsentlig betydelse för förståelsen av gårdarnas utbildningshistoria och geografiska fördelning.

Dessa undersökningar ha i ganska stor utsträckning för gårdarnas räkning måst inriktas på rekonstruktioner, varvid anlägg-

ningarna kartlagts genom iakttagande av gamla husgrunder och äldre personers upplysningar om deras läge och användning. Inom stora områden särskilt i de centrala delarna av Sverige är materialet redan så förstört, att det är mera sällan man kan påträffa någorlunda bevarade gårds- och byanläggningar. För hustypernas vidkommande ställer sig saken mycket lättare, emedan ensamma hus oftare bevarats. Genom att kartlägga bevarade eller rekonstruerade gårdar från olika delar av landet erhåller man emellertid ett viktigt utgångsmaterial, som i de skiftade byarna vanligen representerar två skikt, tillståndet närmast före och efter laga skiftet. Det är framför allt detta senare skifte, vilket i Skåne började tillämpas 1803 och i övriga Sverige från 1827, som revolutionerat den svenska bebyggelsen. I samband därmed uppgjordes emellertid landtmäterikartor, som ge oss viktigt arkivaliskt stöd för bebyggelseformernas utforskning. Kartorna ge emellertid endast grova beteckningar för hus utan närmare förklaring och man kan icke avläsa dem utan att på ort och ställe konstatera husens karaktär. Sedan emellertid huvudtyperna inom en trakt fastställts, bli kartorna även direkt användbara. Söka vi tränga

längre tillbaka, går detta icke att tillämpa i samma översiktsfart som vid de allmänna typregistreringarna, utan man måste på olika punkter i landet koncentrera sig på ingående specialundersökningar av mindre områden.

Genom Svenska metallverken i Västerås har jag satts i tillfälle att utföra en dylik specialundersökning av bebyggelsen på det område, som hört under Skultuna bruk i Västmanland, d. v. s. inom Skultuna socken och närmast angränsande trakter, varom jag förbereder en särskild historik. Emedan så många gårdar här hört under bruket, som inrättades 1607, finnas brandförsäkringar och syneinstrument i en helt annan omfattning, än vad man annars äger tillgång till rörande vanliga bondgårdar. Dessa ha medgivit rekonstruktioner i flera stadier bakåt i tiden, vilka möjliggjorts därigenom, att varje hus historia individuellt följdes tillbaka. Härvid blevo storskifteskartorna från 1700-talets senare hälft till en god hjälp. Emellertid ha rekonstruktionerna i flera fall kunnat föras ännu längre tillbaka till på 1690-talet med tillhjälp av en följd skatteläggningshandlingar, som uppgjordes i samband med Karl XI:s reduktion samt av jordeböcker från och med 1539 och en del annars ur gårdssynpunkt sterila lantmäterikartor från 1600-talets mitt. Genom denna kombinerade metod av kartläggning bakåt konstaterades, att byarna ofta endast organiskt förändrats från 1690-talet och att fördelningen och läget av huvudgårdarna tydligen varit detsamma sedan 1529, ja i vissa fall synas gårdarnas storlek och antal, möjligen delvis byarnas anläggning, varit tämligen likartade redan 1371, från vilket år skattelängder finnas. Klar och konkret är emellertid bilden av gårdarna först från 1690-talet och framåt och det befinnes då, att storskiftet, som började tillämpas 1757

endast i undantagsfall lade om bytomterna. En stor del av gårdarna i Skultuna äro emellertid typiska exempel på solskiftade byar efter de medeltida lagarnas bestämmelser och gårdarna äro sålunda oftast geometriskt tillrättalagda.

Undersökningar av liknande art planeras också eller ha redan utförts för andra delar av Sverige.¹ Särskilt vore det av betydelse om prästgårdarnas äldre typer kunde kartläggas, då deras arkivaliska material ofta går tillbaka till 1600-talets början.²

En av de viktigaste faktorerna för grupperingen inom en gård är fähusets ställning i förhållande till boningshusen. Genom att mönstra typbeståndet ur denna synpunkt erhålles en indelningsgrund, som vi även skola pröva genom att belysa dess geografiska fördelning.

I 1734 års lag finnas följande bestämmelser: »Tomt skal byggas til mangård och ladugård. I mangården skola wara stufwa med förstufwu och kamar, så ock gästepufwa, ther gården så stor är, kellare, wisthus och sädesbod, redskapshus och hemligt hus, port och lider. Tarfwar bonde flera hus, bygge sig til lägenhet thet bästa han gitter. Ladugården bygges särskilt ifrån mangården, och ther skola wara stall, fähus, fårhus och swinhus med nödiga foderrum, så ock loga och lador, efter som gården är stor til. Badstufwa eller mältehus skal ock byggas, så ock rija, ther skog är, och the afsides

¹ En undersökning av gårdstyperna i en sydsvensk småstad föreligger redan i »Svensk Byggnadskultur I. Ronneby byggnadshistoria» av Sigurd Erixon och Sven T. Kjellberg, Stockholm 1918. På finländskt område har Gabriel Nikander i »Byar och gårdar i Helsinges socken», framlagt en sockens gårdstyper i historisk belysning.

² Jfr Sigurd Erixon: »Västmanländsk byggnadskultur» i Turistföreningens årsskrift 1918, sid. 49; s. f. »Söderköping» i Gamla Svenska Städer, h. 6, N. E. Hammarstedt: »Ett bidrag till den kringbyggda gårdens historia» i Fataburen 1918 sid. 58, och S. Wallin: »De svenska prästgårdarna som objekt för kulturhistorisk forskning», Fataburen 1918 h. 4 sid. 129 f.

sättas». Dessa stadganden överensstämma på det närmaste med en av Karl XI år 1681 utfärdad husesynsförordning blott med undantag av bestämmelsen om att man- och fägård skulle byggas skilda, ty detta föreslogs först av en av samma konung tillsatt lagkommission år 1694. Man har velat tolka denna senare bestämmelse såsom något nytt, som borde genomföras, men detta gäller endast vissa landsdelar. I Mälardalen och större delen av Götaland rådde en dylik fördelning mellan man- och fägård sedan gammalt. Redan de gårdsplaner, som kunnat framkonstrueras från 1690-talet och decennierna närmast därefter i Skultuna, visa, att så är förhållandet och om Öland veta vi av inventarier över gårdar, som 1677 skadats av danskarna, att man- och fägårdar där genomgående voro skilda.¹

I herrgårdarna och prästgårdarna är en uppdelning i mangård och fägård ganska allmän under hela 1600-talet och i Per Brahes Oeconomia eller Husholdz Book, som skrevs 1581, nämnas man- och ladugård såsom nödvändiga för en adelsmans hem. I den förre skulle ingå bl. a.: »wisthuus, kiök, spannemåls hus, bakar stugu, brygge huus, källare, fatebwr, och andre nödtorftige rum». I Sumlen² antecknade Johannes Bureus i början av 1600-talet om en bondgård i Sunnerbo hd i Småland, att taken voro täckta med mull i *mangården* och med halm i *fägården*. Från 1480-talet finnes uppgift om en gård i Västerås, som hade denna indelning³ och vissa medeltida herrgårdsinventarier peka i samma riktning. Härmed bör också sammanställas, att Västgötalagen redan på 1200-talet skiljer mellan invistar- och utvistarhus. Till de senare räknades fähus och stall. Man torde så-

lunda kunna utgå från att 1734-års lag endast manifesterade ett i Centralsveriges bondgårdar och överallt i herrgårdarna övligt förhållande.¹

Bureus' notis om skillnad mellan man- och fägård i Småland bör jämföras med tysken Kiechels uppgift 1586, att han i en bondstuga i Blekinge eller Småland funnit både svin, får, höns och kalvar inne i själva stugan. Man hade dem så under vintertiden.² Att hava småkreaturen inomhus eller i mangården har icke varit något ovanligt förhållande hos svensk allmoge. Jag har 1918 i Västerbotten besökt en bondgård, där man hade grisen inomhus mitt i sommaren, ehuru fähuset låg avgränsat för sig. Detta är icke detsamma som att ha de egentliga nötkreaturen inomhus eller under samma tak som boningshuset, vilket är så vanligt på kontinenten och t. ex. år 1572 skildras av G. Bruin i hans beskrivning av Vilna i Littauen. Här bodde den inhemska befolkningen i staden i usla hyddor utan skorsten, där barn och kreatur i samma rum trängdes kring härden.³

I Norden är det en undantagsföreteelse, att fähus och boningshus äro förenade under samma tak. I vissa trakter av Norrland förekommer det dock ibland, att boningshuset (vanligen sommarstugan) och fähuset ligga i samma länga, dock alltid i en särskild fördelning, där det av typologiska skäl kan visas, att dessa kombinationer äro tämligen unga. En annan egenhet norrut (huvudsakligen i Dalarna, Helsingland, Härjedalen och Jämtland) är, att fähuset gärna nyttjas till vissa bostadsändamål, ehuru man har boningshus på normalt sätt skilt därifrån. I fähuset

¹ Carl Wijnblads »Project-Ritningar» till allmogegårdar 1766 ansluta sig också tydligt till redan förefintliga gårdstyper, framför allt i Mälardalen.

² Joh. Thomæ Bureus: Sumlen, Svenska landsmål, Bih. I: 2.

² S. Kiechel: En resa genom Sverige 1586 (Heimdals folkskrifter 44).

³ Klingspor-Schlegel: Engso, sid. XXXXIII.

³ G. Bruin: Civitates orbis terrarum (1572) III s. 59.

kan man sålunda ha bagarstuga, sommarstuga, samlingsplats för bygdens kvinnor, när de spinna tillsammans (oppsittkvällar) eller dylikt. Sovplatser kunna förekomma i fähusen om sommarna, när kreaturen till största delen äro i fäbodarna och fähusen renskurade, men om vintern egentligen blott för dem som sköta kreaturen, huvudsakligen kvinnor. I övre delen av Sverige och i Finland har man i ej så avlägsen tid i fähuset inrättat eldstad, ja ibland också bakugn, varigenom det fått ökad användning för bostadsändamål. Att det är fähuset, icke boningshuset, som i Nordsverige är det gemensamma, utgör en tydlig olikhet mot förhållandena i södern. En annan lika klar motsättning ligger däri, att det är i stort sett om sommaren, när kreaturen äro borta från gården, som själva familjen kan ha sin vistelse där, medan det annars är om vintern som kreaturen tagas in i bostaden för kölden. Härigenom är det klart, att de nordsvenska vanorna ej direkt kunna kombineras med de äldre etnologiska förhållanden, som härskat inom vissa områden på kontinenten.

I Mellansverige och något oftare i Sydsverige finnes emellertid en förkrympt gårdstyp inom de sociala skikt, som stå långt nedanför bönderna, nämligen här och där i torp och smålägenheter, där boningshus och fähus äro ihopbyggda i en långa eller vinkel. Ett exempel härpå är torpstugan från Hornborga i Västergötland, nu på Skansen.¹ Det är icke sannolikt att denna företeelse är att betrakta som ett relik i Norden. Där den förekommer, beror den antingen på förenkling på grund av fattigdom, utrymmes- och materialbrist² eller

— såsom sannolikt i Sydsverige — att den står i typologiskt sammanhang med husformer i Danmark och på Kontinenten. Även i Tyskland är det för övrigt vanligt på skilda håll, att bonings- och fähus av dylika skäl hopbyggts, även där andra gårdstyper härska.

Helt annorlunda än med hornboskapen ställer det sig med hästarna och småkreaturen såsom svin och höns. Får och getter däremot likställas vanligen med nötkreaturen. Under medeltiden äro stall endast sällan belagda. I Svealand och Norrland ha stallen i äldre tid tillhört mangården, i primitiva bygder såsom i övre Dalarna till och med ofta kombinerade med boningshuset.¹ Däremot har stallet i Götaland under nyare tid utpräglat tillhört fägården, vilket redan framgår av Västgötalagen. Det är tänkbart, att hästen och svinet, ej blott av praktiska utan även av religiösa skäl fått en särställning, för hästens vidkommande mest märkbar i övre Sverige.²

Arkeologin lämnar oss tillsvidare i sticket vid frågan om kreaturens placering. Några fähus äro överhuvud icke tydligt påvisade hos oss under förhistorisk tid. Likväl måste man utgå från att kreaturen mycket tidigt börjat hållas under tak om vintern i Norden. Då hyddörna ofta synas ha varit väl små, har man svårt att tänka sig att djuren inhysts i själva bostaden, ehuru detta icke alltid kan sägas vara uteslutet. Gårdar och byar äro endast ytterst sällan framgrävda. I den av Sune Lindqvist påvisade gårdsanläggningen på stenåldersboplatsen vid Åloppa i Uppland rör det sig endast om, vad vi kunna

¹ Jmfr Axel Nilsson och N. Keyland: Skansens Vägledning.

² P. Lauridsen har i »Om dansk och tysk Bygningsskik i Sønderjylland» i dansk Historisk Tidsskrift 6. R. VI sid. 101 f. en likartad uppfattning, som han dock givit en alltför generell innebörd.

¹ I långfäbodarna i norra Dalarna, där så många primitiva drag bibehållits, finnas även exempel på att hästarna ha sina spiltor i eldhusens svale. I Finland finnas traditioner om att hästen placerats i själva stugan.

² I herrgårdar är det icke sällsynt att jämte fägården finnes en särskild stallgård.

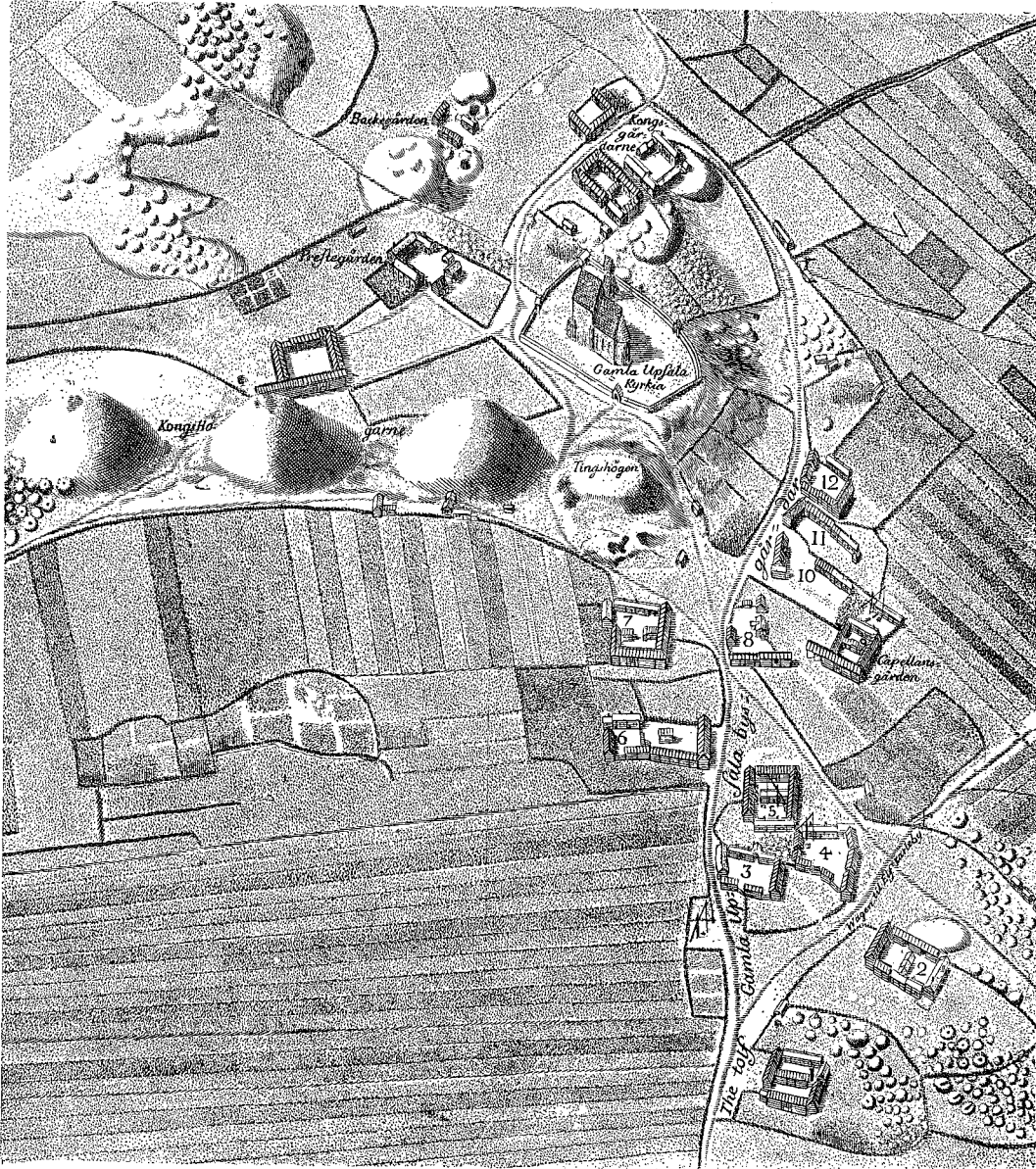

FIG. I. GAMLA UPSALA BY ÅR 1709. UR PERINGSKIÖLD: MONUM. UPL. 1710.

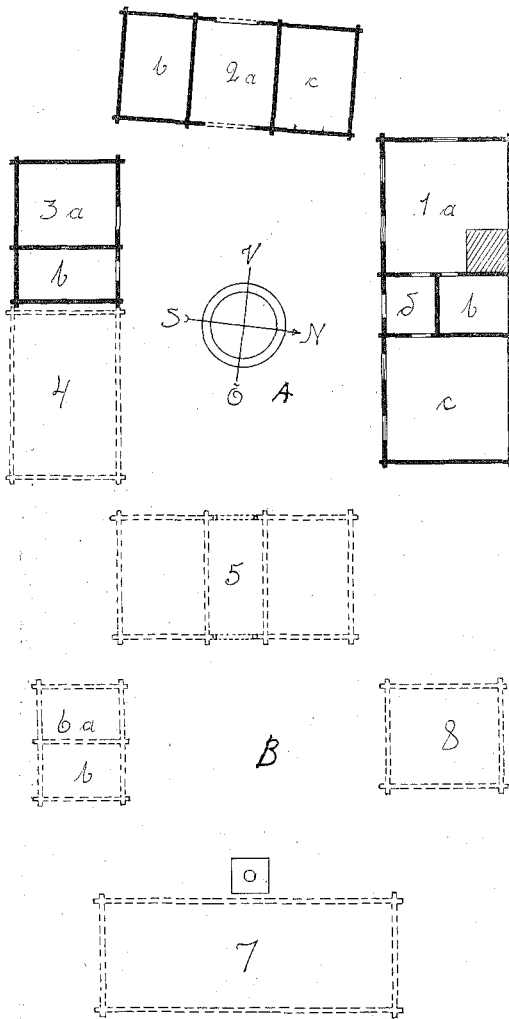

FIG. 2. GÅRD I ÅLBO, V. FÄRNEBO SN, VÄSTML. UPPM. AV H. PALM. A = MANGÅRD, B = FÄGÅRD. 1. MANBYGGNAD. 2. a) PORTLIDER, b) KLÄDBOD, c) PIGBOD. 3. BODAR. 4. KÄLLARBOD. 5. STALL OCH BOD MED PORTLIDER EMELLAN. 6. SVINHUS. 7. LADUGÅRDSBYGGNAD. 8. »VÅRBOD». STRECKADE HUS RIVNA.

kalla mangårdshus, men kreatursskötseln torde här spelat minimal eller ingen roll²

¹ Sune Lindqvist: En uppländsk gårdsanläggning från stenåldern, Fornvännen 1916 sid. 164 ff.

De s. k. kämpagravhusen på Gotland¹ ligga ofta i grupper såsom gårdar eller små byar. De olika husens användning är dock föga klar liksom i hithörande typer på Öland och Västlandet i Norge,² och särskilda fähus ha hittills åtminstone icke klarlagts. Skulle dock dessa hus' anmärkningsvärda storlek kunna förklaras genom att de varit avsedda både för människor och djur, tvingas man att jämföra dem med det sachsiska huset, varigenom de även på detta sätt avgränsas från det nordiska området.

Vi vända oss därför till det etnografiska materialet för att avläsa dess vittnesbörd. Ingenstädes framträder systemet med skild man- och fägård så skarpt som i Svealand söder om Dalälven och i de gammalsvenska delarna av Götaland. Omkring Mälaren och Hjälmaren ligga gårdarna i brokig blandning av olikartade men likväl distinkta typer, där huvud- och korsningsformer klart framträda. Då historiska undersökningar hittills mest ingående bedrivits inom detta område, torde det vara skäl att först fastställa huvudtyperna och deras utveckling inom dessa svenska kärnprovinser för att därigenom vinna fastare hållpunkter.

På figur 1, som utgör ett fågelperspektiv över Gamla Uppsala år 1709, förekommer i tydlig majoritet en gårdstyp av rektangulär grundform med tvärs över gående skiljelänga, som avgränsar mangården från fägården. Denna, som här kallas den *central-svenska gårdstypen*, är alltså karaktäristisk för Mälars- och Hjälmardalarna.³ Genom

¹ F. Nordin i K. V. H. A. Akad:s månadsblad 1886 och 1888 samt s. f. »En svensk bondgård för 1500 år sedan», Visby 1891.

² Schetelig: En äldre jernaldersgaard på Jæderen. Berg. Mus. Aarb. 1909.

³ Värdefulla bidrag till denna gårdstyps karaktärisering och utbredning inom Uppland ha lämnats av N. E. Hammarstedt i »Uppland, skildring av land och folk» II och Martin Olsson i »Allmoges och Hemslöjd».

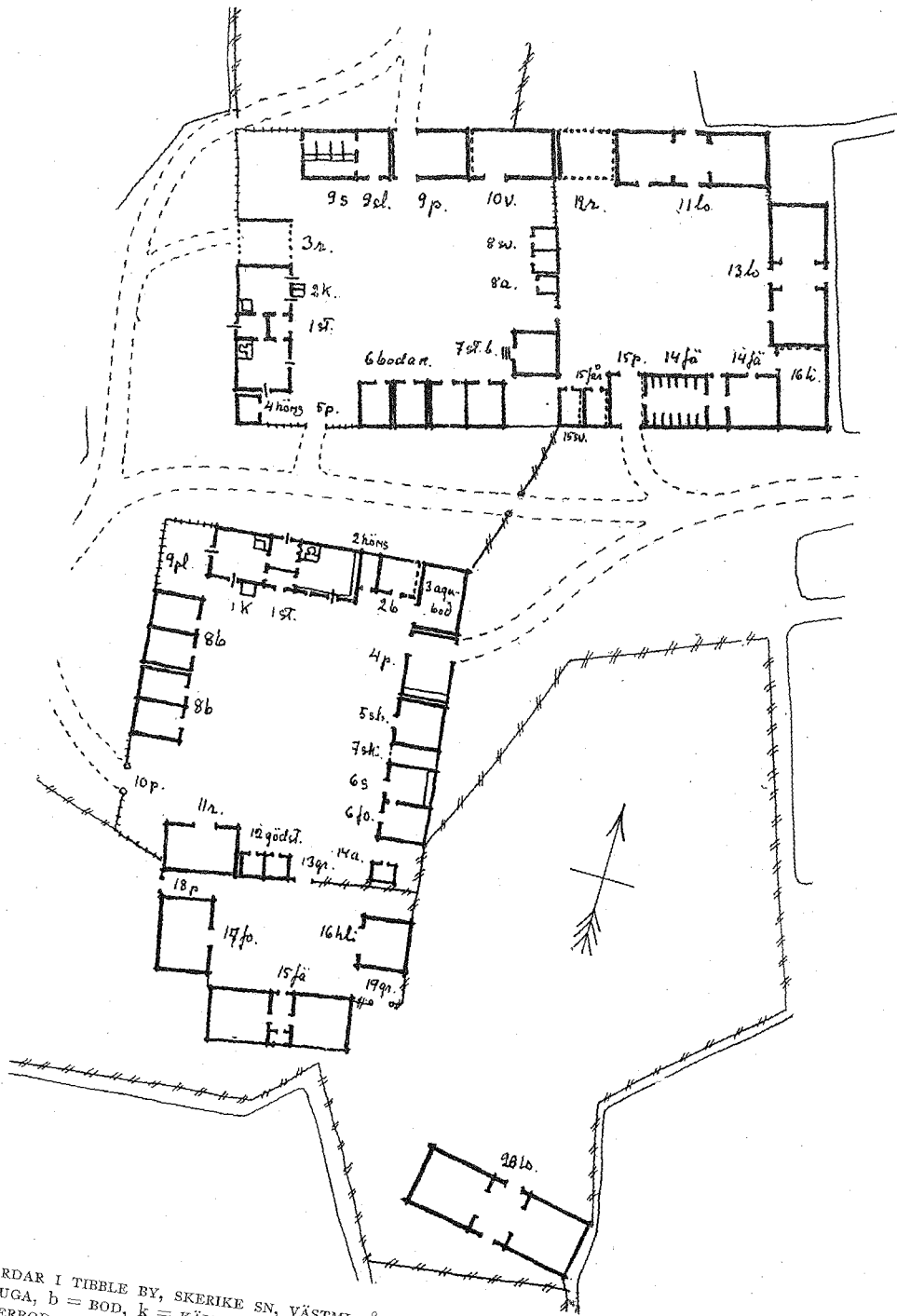

FIG. 3. TVÅ GÅRDAR I TIBBLE BY, SKERIKE SN, VÄSTML. ÅR 1723. REKONSTRUKTION AV FÖRF. OCH ARK. B. KJELL-
 RÖM. st. = STUGA, b = BOD, k = KÄLLARE, p = PORT ELLER PORTLIDER, stb = STOLPBOD, sb = SKRÄPBOD, s =
 SÄL, fo = FODERBOD, sv = SVINHUS, gödst. = GÖDSTIA, r = REDSKAPSLIDER, får = FÅRHUS, få = FÅHUS, lo = LOGE.

schematisering på bilden ha husens sammanbyggnad överdrivits. Fig. 2 ger en plan av en dylik gård i dess normala yngre form med en skiljelänga bestående av portlider med på ena sidan ett stall och på den andra en bod. Till både man- och fägård leda här portar utåt. I sina regelbundna former är denna gårdstyp normerad genom tomtindelningen i solskiftade byar med deras rektangulära tomtremsor. Ofta vättar då fägården mot huvudgatan med logen ytterst, beroende på hänsyn till sädens avlastning. Finns ej gata också utmed mangården sker all infart över fägården, där ej sällan dynghögen har sin plats, samt vidare genom portlidret in på mangården. Vanligen har emellertid mangården särskild utgång till någon gata. Huvudstommen i denna gårdstyp utgör mangården, som ursprungligen är en självständigt kringbyggd fyrkant, i vilken en mängd olikartade hus ingå, fig. 3. I närmare eller fjärrare anslutning härtill, men på samma tomt, ligga fåhus, loge etc. Fig. 4—6 ger 3 stadier av en dylik gårds utveckling. Älst är mangården fyrbyggd och fägården består blott av ett par hus därutanför, men så småningom blir mangården glesare och öppen, medan fägården berikas. En mycket vanlig utvecklingsgång är denna: fägårdens hus ansluta sig till en av mangårdens sidor, vanligen den med stall och portlider. Av gammalt ligger nämligen inom denna typ stallet i mangården (jmf. sid. 4 ovan) liksom stundom höns- och svinhus. Ifrån att på detta sätt utgöra ett, ofta 3-sidigt kringbyggt, annex utanför mangården tillväxer fägården mer och mer och drager till slut helt över till sig mangårdens stallänga, som dock länge plägar ha staldörren vättande åt mangården, fig. 7. Denna senare blir mera öppen och gles och påverkas ofta av renässansens symmetriska anläggningsprinciper.

Det är nu fägården, som är kringbyggd, och typen står på övergången till nästa, varom mera nedan. I sin yngre utveckling upplöses även fägården, och de olika husen förenas i en eller några få större längor på samma sätt som i slutfacerna i de övriga typerna. Endast i sin mera tillspetsade form utgör denna gårdstyp en nästan sammanhängande rektangel. Avståndet mellan man- och fägård är ganska växlande, särskilt i de äldre och yngre formerna, men så länge de ligga på samma tomt, upprätthålles typen.

När detta icke är fallet, utan man- och fägård äro helt skilda, måste gården räknas till en annan typ, den *mellansvenska*, som i sin mest utbildade form består av två kringbyggda, skilda fyrkanter, vilka vanligen ligga osymmetriskt i förhållande till varandra, fig. 8.² Ofta äro dessa gårdar därför oberörda av geometrisk byreglering och ligga utanför de mera hopträngda byarna. Likväl är det icke ovanligt, att de båda gårdspartierna läggas på var sin sida om huvudgatan i en solskiftad by eller också kunna mangårdarna ligga mera regelbundet i förhållande till bygatan, medan fägårdarnas läge är friare. Det är egentligen i Mälar- och Hjälmardalarna, således inom samma område som föregående typ, som denna gårdsform förekommer i smärre och medelstora bondgårdar. Där samt i Sverige för övrigt och i Finland uppträder den emellertid dessutom som storgårdstyp, mest frekventerad i präst-, bergsmans- och mindre herrgårdar. (Jmf. prästgården på fig. 1!) Utgångsformen för typen i dess helhet är ungefärligen densamma som för den centralsvenska, fig. 9. Inom denna liksom övriga typer är det likväl endast i Svealand och Norrland, som vi numera påträffa kringbyggda mangårdar. Det vanligaste är nämligen, särskilt i Göta-

² Jmf också fig. 3 i a. a. Turistför. årsskrift 1918 sid. 52.

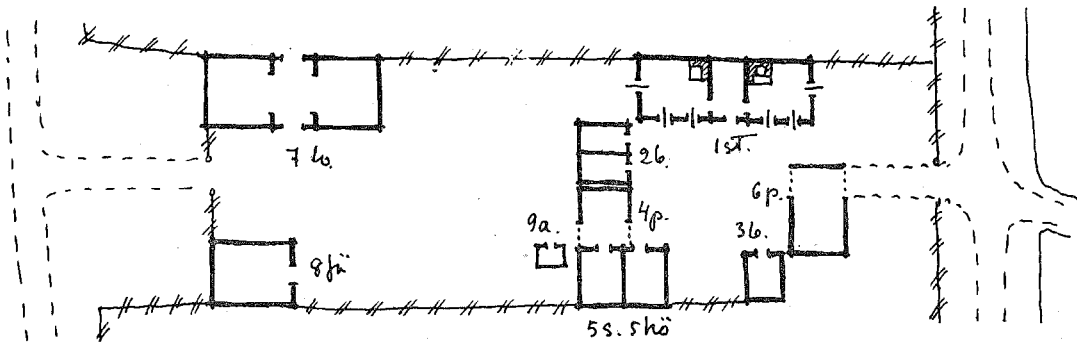

FIG. 4. ÅR 1690.

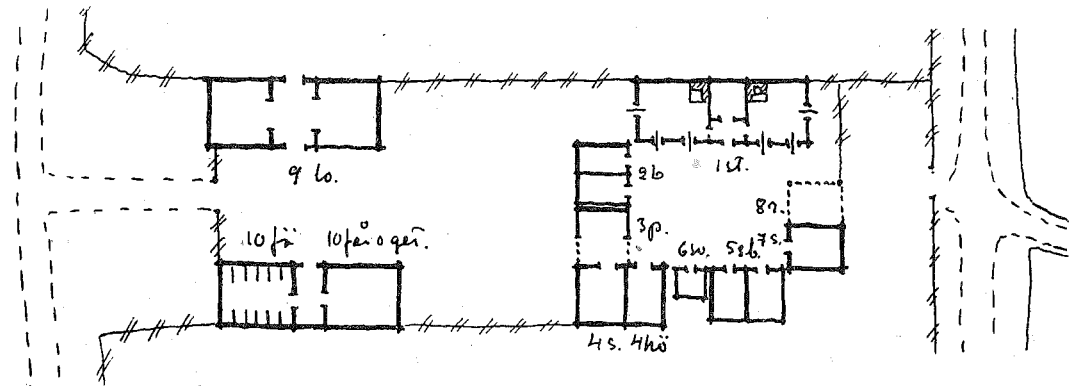

FIG. 5. ÅR 1717.

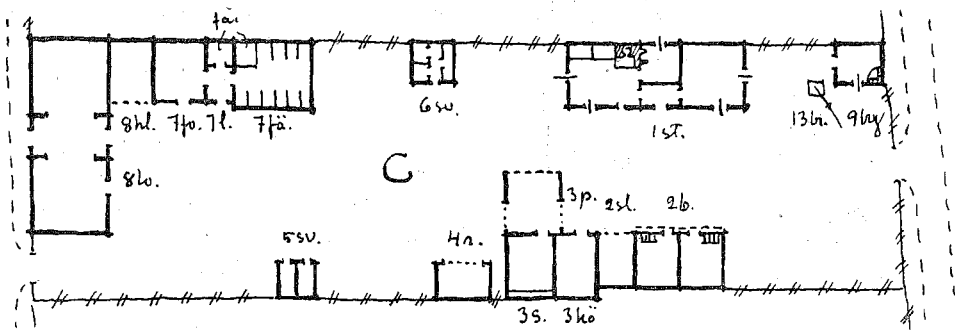

FIG. 6. ÅR 1841.

FIG. 4—6. TRE STADIER I EN GÅRDS UTVECKLING 1690—1841 I SKARVSTA BY, SKULTUNA SN, VÄSTML. REKONSTRUKTIONER AV FÖRF. OCH ARK. B. KJELLSTRÖM. l = LANE, bry = BRYGGHUS, ÖVRIGA BETECKNINGAR SE FIG. 3.

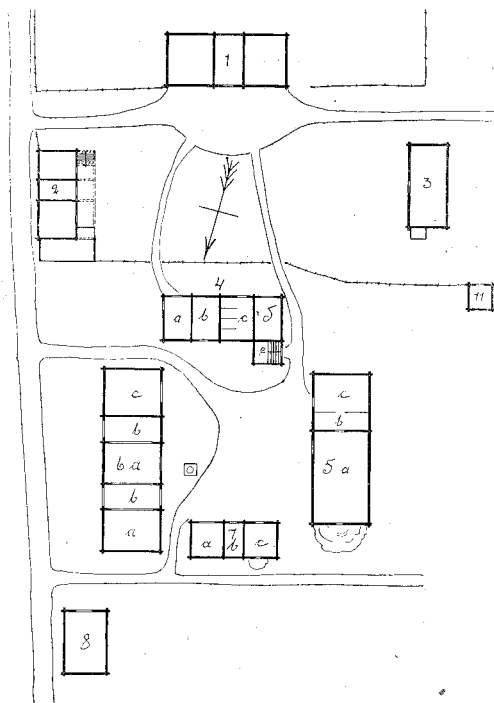

FIG. 7. GÅRD I HASMYRA, FLÄCKEBO SN, VÄSTML. UPPM. AV H. PALM. 1 MANBYGGNAD, 2 LOFTBOD, 3 KÄLLARSTUGA, 4 AB BODAR, c STALL, de VAGNSLIDER, 5 FÅHUS, 6 LOGE, 7 FÅR OCH SVINHUS.

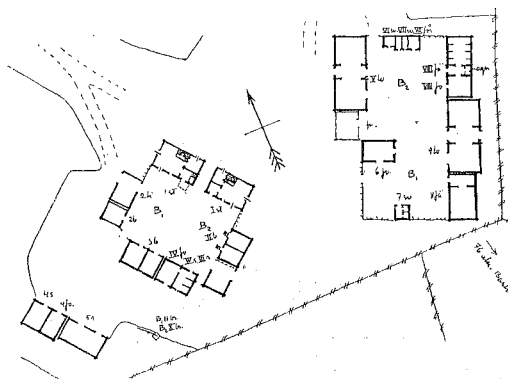

FIG. 8. TVILLINGGÅRD I SKARVSTA BY, SKULTUNA SN, VÄSTML. ÅR 1841. REKONSTRUKTION AV FÖRF. OCH ARK. B. KJELLSTRÖM. MANGÅRDEN TILL VÄNSTER, FÅGÅRDEN TILL HÖGER. BETECKNINGARNA SE FIG. 3.

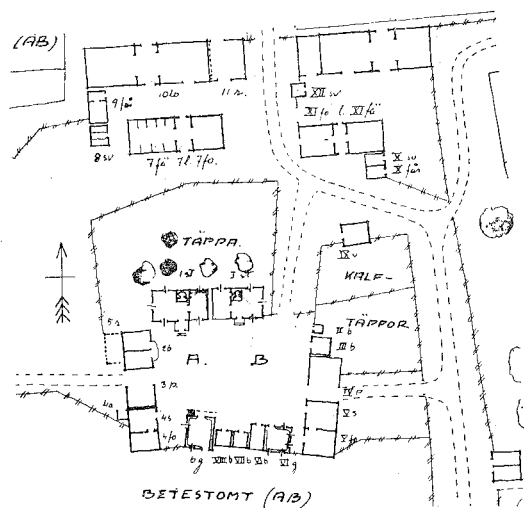

FIG. 9. TVILLINGGÅRD I GILLFORS BY, SKULTUNA SN, VÄSTML. ÅR 1774. REKONSTRUKTION AV FÖRF. OCH ARK. B. KJELLSTRÖM. MANGÅRD NEDTILL, FÅGÅRD UPTILL. BETECKNINGARNA SE FIG. 3.

land, att endast fågårderna är kringbyggda, medan mangårderna består av huvudbyggnad och flyglar, fig. 10. Naturligtvis inverka även ekonomiska faktorer vid fågårdens stegrade utveckling söderut.

Både i Mälardalen och Götaland ned till Skåne-Halland äro man- och fågård även på annat sätt avdelade från varandra. Oftast äro därvid gårdsformerna tämligen oregelbundna och i stor utsträckning moderniserade. Här kan emellertid särskiljas en tredje mera fast gårdstyp, där man- och fågård liksom i den centralsvenska typen ligga nära kombinerade med varandra på en, vanligen genom solskifte reglerad, tomt. Skillnaden dem emellan utgöres av ett stängsel. Jag kallar denna typ den *götiska gården*, emedan den har sin huvudsakliga utbredning i Götaland. Den förekommer likväl ock t. ex. i östra Uppland. Även här finnas olika stadier och övergångsformer med mangård och fågård mera

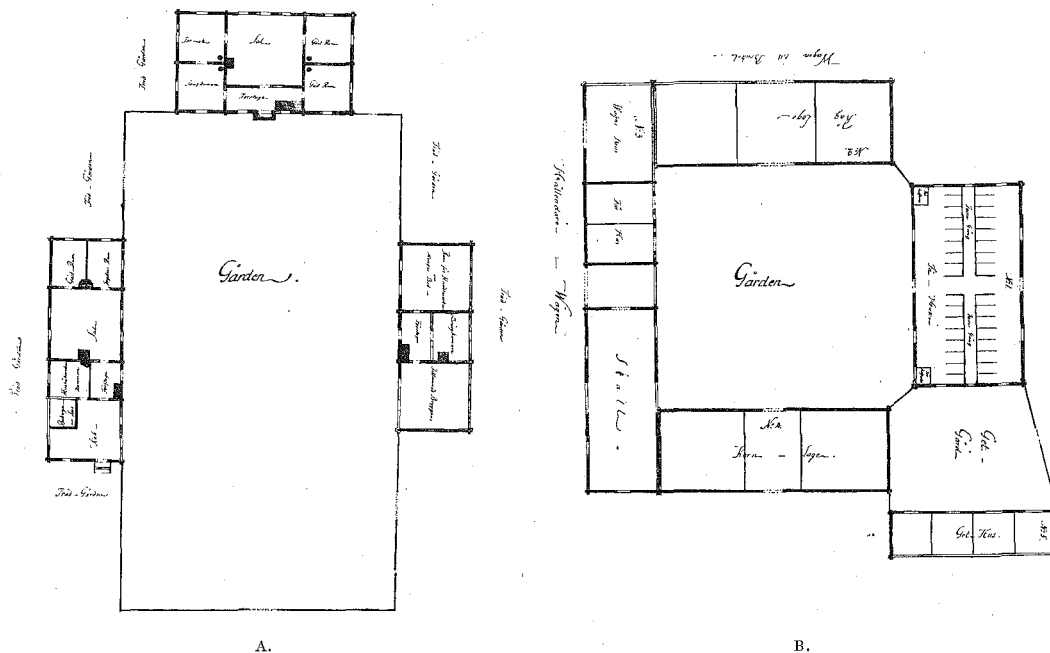

FIG. 10. KOMPERSMÅLA BRUKSGÅRD, ALMUNDSRYDS SN, KRONOBERGS LÄN. A MANGÅRD, B FÄGÅRD. BRANDFÖRSÄKRINGSPLAN FRÅN ÅR 1785 (I ALLM. BRANDFÖRS. VERKET FÖR BYGGN. PÅ LANDET, STOCKHOLM).

skilda t. ex. genom gata eller dylikt, samt genom fägårdens starkare betoning i söder och mangårdens i norr. Nästan alltid uppträder emellertid denna gård i en form med mera öppen, vanligen symmetrisk mangård, medan fägården är 3-byggd, fig. 11, eller består av parallella eller vinkelbyggda längor, fig. 12. Även denna gårdstyp har uppstått genom sammansmältning av man- och fägård. Det är en övergångsform mellan den skånska och centralsvenska typen. Mangården har, åtminstone i Svealand och på Öland, fordom varit mera utbildad, men synes i stora delar av Götaland först genom skiftena ha prässats ihop till regelbundna, ehuru ofta glesa komplex. Däremot finns kraftigt utbildade fägårdar ända upp i Mälardalen, fig. 13.

Betrakta vi nu kartan,¹ fig. 14, framträder klart, huru området mellan Dalälven och Skåne-Hallandsgränserna avgränsar det norra enkelgårdssystemet från det södra. Inom detta bälte, i vars södra del gårdarna förvånansvärt ofta äro oregelbundna eller utspridda, mötas de nordligare formerna med influenserna söderifrån. Nedanför sydgränsen av den nordsvenska gården äro korsnings- och övergångsformerna talrikast. Här ha de ovan berörda centralsvenska och mellansvenska gårdstyperna sina huvudgebiet i västra Uppland, Västmanland, Närke och sporadiskt i Sörmland. Den förra typen når ända upp till sjön Runn i sydöstra Dalarna. Någon enstaka gång

¹ Kartan avser endast att lämna en preliminär bild av utbredningen, ej markering av särskilda byindivider.

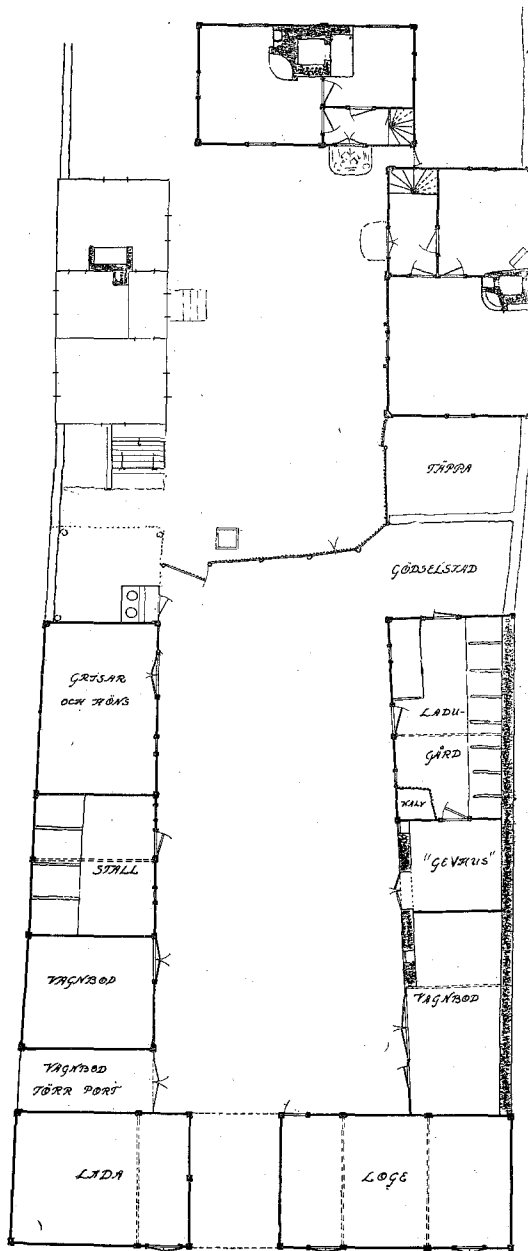

FIG. II. GÅRD I STÖRLINGE BY, RUNSTENS SN, ÖLAND.
UPPM. AV ARK. N. FRIBERG. MELLAN LADAN OCH LOGEN
PORT UT TILL BYGATAN.

kan den spåras i bondgårdar så långt ner som i Småland. I besläktad ehuru mera oregelbunden gestalt uppöyker den emellertid också i Gudbrandsdalen i Norge,¹ fig. 15. Dess utbredning bör ha varit åtskilligt större än som nu kan påvisas. Även i prästgårdar och liknande gårdsgrupper har den varit brukad och kan inom dessa kategorier påträffas till och med någon gång i Skåne² och i Finland.³ Annars är det som sagt den mellansvenska formen, som mest använts i storgårdarna. Båda typerna likna ifråga om mangårdarna mest den nordsvenska, medan fägårdarna mera ansluta sig till den sydsvenska, vars inflytande går ungefär lika långt upp som konstruktionen med skiftesverk i byggnaderna.

Den götiska gårdstypen, som endast är en sydligare variant av de föregående, spåras överallt i Götaland, med undantag av Skåne, Halland och Bohuslän, mest dock i slättbygderna vid Östersjön, nämligen på Öland, i Kalmar län och i Östergötland. I Svealand förekommer den i Sörmland och östra Uppland. Då typen vunnit särskild utbredning genom solskiftet, som mest kunnat göra sig gällande på slät mark, kan den geografiska fördelningen delvis förklaras därigenom. Att denna typ vanligen uppträder i en yngre och mera ombildad gestalt, där fägårdarna visa större tendens till sammanbyggnad än mangårdarna, sammanhänger med dess sydligare utbredning.

Överallt inom detta mellansvenska område liksom på Østlandet i Norge⁴ förekomma som nämnt även mera oregelbundna

¹ N. Nicolaysen »Kunst og Haandverk fra Norges Fortid». Pl. XXXIII: 7.

² Enl. brandförsäkringshandlingar i »Allm. brandförsäkringsverket för byggnader på landet» i Stockholm.

³ Gunnar Solahti: Soumen pappilat 1700-luvulla sid. 112.

⁴ De norska gårdarna äro föga behandlade i tryck, vadan typerna där endast undantagsvis kunnat markeras på kartan.

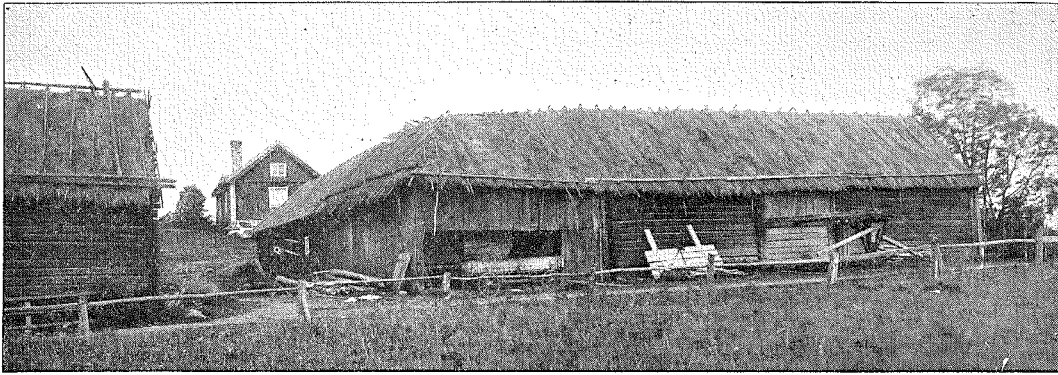

FIG. 13. GÅRD I DJURSTA BY, ÖSMO SN, SÖDERML. FÖRF. FOT.

gårdstyper med skild man- och fägård. Ofta äro dessa gårdar sena typer, där mangårdens hus äro få, ja ibland blott bestå av ett enda, medan fägårdens hus förenats till en eller ett par längor. Så är förhållandet i Bohusl., fig. 16, Dalsland och sydöstra Norge. Oregelbundenheten gör sig skarpast märkbar i de oreglerade, genom hemmansstyckning invecklade släktbyarna¹ i Smålands och Östergötlands skogsbygder. Här finnes ofta icke ens gårdsgropper utan olika arter av hus kunna ligga i särskilda längor eller grupper för sig, fig. 17. Dessa mera vildvuxna byar finnas också här och där i Västergötland och Sörmland samt i Västmanlands bergslag, t. ex. i Ramnäs och Gunnilbo socknar och ända upp i södra Dalarna. Släktbyarna äro en ren reliktföreteelse, även om de nu bevarade individerna äro tämligen unga.

Norr om dessa dubbelkomplex utbreder sig den nordsvenska enkelt fyrbyggda gården från Dalälven² över de väldiga vidderna runt Bottniska viken ända till gränsen mot ryska Karelen. Dess karaktär skall närmare

¹ De kallas här släktbyar, emedan de till stor del kunna visas ha uppkommit genom en eller några få gårdars uppdelning i flera utan sträng gårdsfördelning av husen.

² Sporadiskt går typen även ned i Västmanland och Värmland.

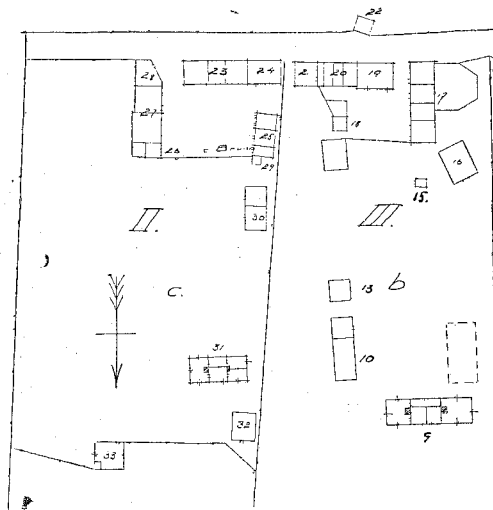

FIG. 12. TVÅ GÅRDAR I NÄSBY BY, INGATORPS SN, KALMAR LÄN. UPPM. AV H. BENGTSOEN. 9 OCH 31 MANBYGGN. BYGATAN UPPTILL PÅ BILDEN OCH INVID DEN FÄGÅRDARNA. 10 OCH 13 BODAR, 16 KÄLLARE, 17 LOGE, 18 SVINHUS, 19 FÅHUS, 20 LOGE, 21 FÅRHUS, 23 LOGE, 24 FÅHUS, 25 FÅRHUS, 27 VAGNS- OCH VEDSKJUL, 30 BOD, 32 KÄLLARE, 33 BRYGGHUS.

belysas här nedan. Fåhuset ligger emellertid icke alltid i själva gårdsfyrkant, ehuru detta är det normala. Av gammal tradition eller — i centralare bygder — genom utflyttning, har det ibland fått sin plats utanför

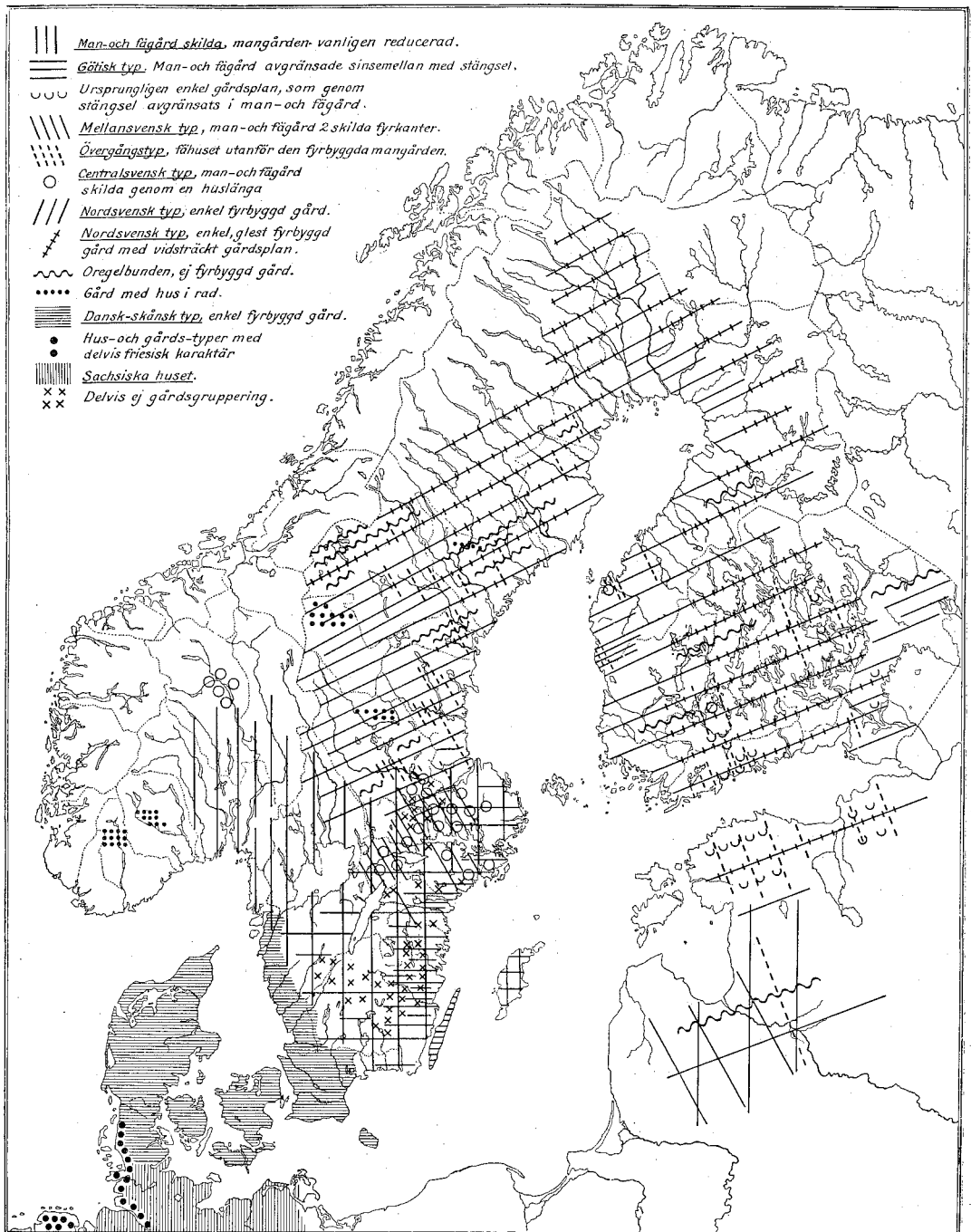

FIG. 14. ÖVERSIKTSKARTA ÖVER GÅRDSTYPERNAS UTBREDDNING.

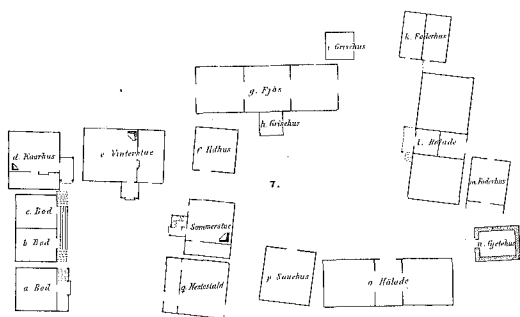

FIG. 15. GÅRD I SANDBU, VAAGE SN, GUDBRANDSDALEN, NORGE. EFTER NICOLAYSEN: KUNST OG HAANDVERK. MANGÅRD TILL VÄNSTER, FÅGÅRD TILL HÖGER.

gården. I Finland liksom söder om Finska viken har en fågård ibland avdelats genom en inre avgränsning. Variationerna i övrigt äro huvudsakligen av tre slag. Norrut, särskilt hos nybyggare och finnar, äro gårdsplanerna oerhört stora. Gårdarna äro då mycket glesa och husen kunna ej innesluta gårdsplanen, men fyrbyggdheten framträder dock tydligt genom att någon byggnad eller länga normalt placerats på varje sida. I övrigt bero avvikelserna direkt på terrängförhållandena. Sålunda äro gårdarna ofta mycket oregelbundna i de av väldiga floddalar och åsar genombrutna centralare dalarna och skogsbygderna i Medelpad, Ångermanland och nordvästra Jämtland. Här gör sig systemet med fyrbyggnad endast med möda gällande. Ibland kan man i stället spåra en tendens att rada upp husen i samma höjd på sluttningarna, något som ännu tydligt kan påvisas i övre Dalarna (Vämhus och Orsa), däremot föga (trots felmarkering på kartan) i Härjedalen. Detta system synes ha gamla anor i Telemarken och Sätersdalen i Norge. En hel gård bildar här antingen en lång, nästan sammanbyggd länga, fig. 18, eller två rader med resp. man- och uthus.

Ehuru skillnaden mellan man- och fågård har urgammal hävd i vårt land, faller det

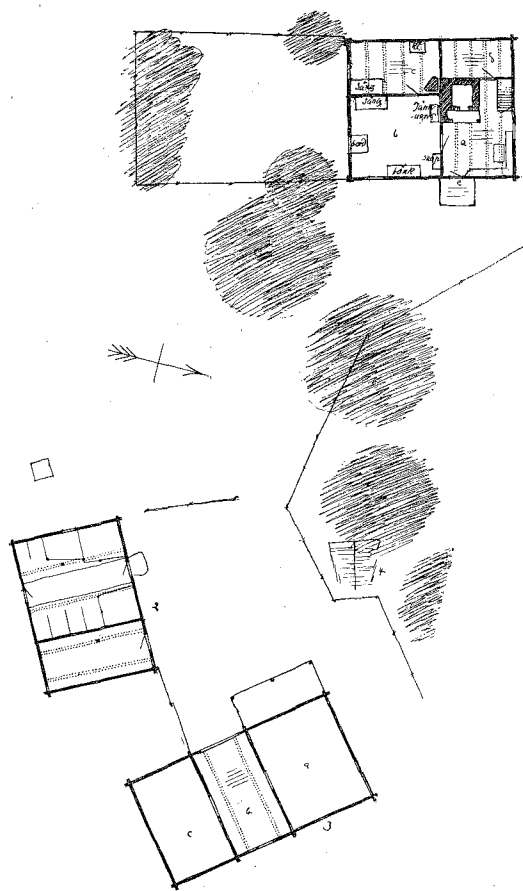

FIG. 16. GÅRDEN JAREN, NAVERSTADS SN, BOHUSLÄN. UPPM. AV E. LOVÉN. A—D MANBYGGNAD, 2 LADUGÅRDSBYGGNAD, 3 LOGE.

genast i ögonen att så vanligen icke är förhållandet i den skånsk-danska liksom i den nordsvenska gården, trots 1734 års lag.

Här hjälper oss icke ett yttre typologiskt betraktelsesätt utan det är nödvändigt att fästa lika stor vikt vid gårdarnas och de särskilda husens arter och användning, att betrakta gården som en organism och studera dess livsfunktioner. En sådan vanligen förbisedd faktor är hur kreaturen föras in på gården. I gården Tomtan i Klövsjö sn.

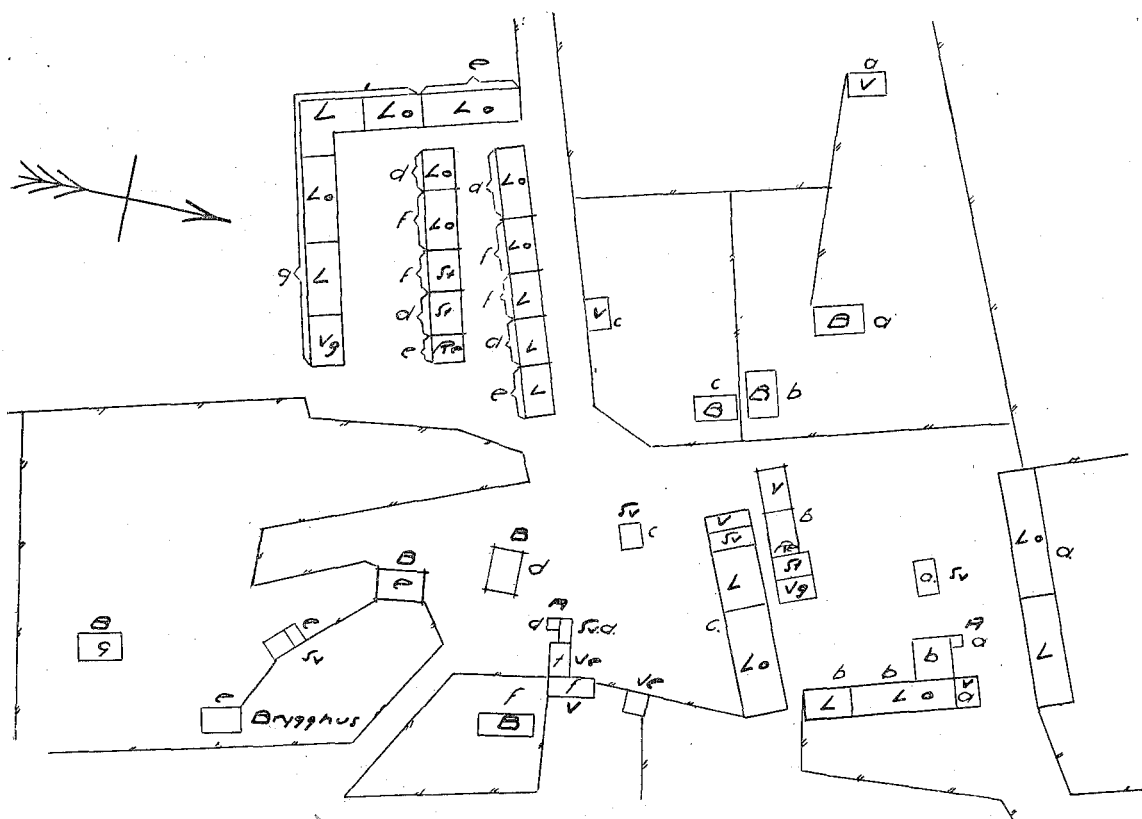

FIG. 17. PARTI AV ST. SINNERSTADS BY, MÖRLUNDA SN, KALMAR LÄN. UPPR. AV H. BENGTTSSON. A—G 7 ST-GÅRDAR. B BONINGSHUS, VE VEDBOD, V VISTHUSBOD, SV SVINHUS, L LADUGÅRD, LO LOGE, ST STALL, VG VAGNSSKJUL, RE REDSKAPSSKJUL.

i södra Jämtland, fig. 19, utgör gården en helt kringbyggd fyrkant kring vilken dessutom en mängd hus äro utströdda. Dessa kring-spridda hus utgöras av bagarstuga (16) och bastu (17), vilka gärna förläggas utanför gården med hänsyn till eldfaran, en anordning, som redan påbjudes i Magnus Erikssons landslag, vidare logar (24 och 25), såsom ofta i Norrland utanför gården, härbren och lador etc. De övriga husen ligga kring gårdsplanen och bilda stommen i gården. I norr ligger vinterstugan, det egentliga boningshuset (1), och har en loftbod (14—15) med portluder (14) till höger. Genom

detta kommer man ut eller in på gården och kan även köra in denna väg. Mitt emot boningshuset ligger fähuset (10), sammanparat med en foderbod (8) och ett åt båda sidor öppet lider (9), som inåt gården försetts med portar och utåt har en grind. Detta lider kallas *té* (d. v. s. *tä*), samma urgermanska ord, som annars (även i södra Sverige) ofta användes i betydelsen fägata eller kreatursfälla. I detta lider mynnar en på båda sidor ingärdslad fägata. Längs denna föras kreaturen genom »tét» in i fähuset. Lidret är ett slags fägård i förkrympt form.

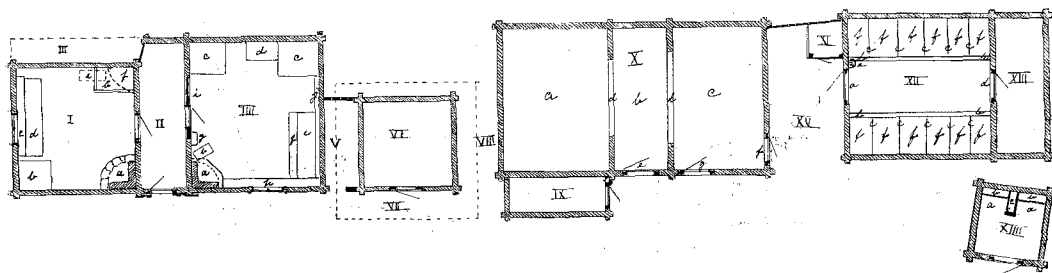

FIG. 18. GÅRD I KJELLEBERG, VALLE SN, SÄTERSDALEN, NORGE. UPPM. AV G. MIDTUN. I—IV = STUGA, VI LOFTBOD, X = LOGE, XII = FÅHUS, XIV = STALL.

Ett på detta sätt i mangården inkomponerat fåhus återfinnes överallt ehuru ej undantagslöst inom den nordsvenska gårdens utbredningsområde. Tydligt framgår detta av den här meddelade gårdsplanen från Lima socken i Dalarna, fig. 20. Kreaturens infartsväg är markerad med punkter. I utkanten av det ingärdade området finnes också ett sommarfåhus med en liten fälla framför. Här hållas kreaturen om sommarnätterna, när de icke förts till fåbodarna. Det är frestande att i detta sommarfåhus se ett relik av den äldre fåhusplaceringen. Hästarna föras ibland in genom ett med tät i Jämtland likartat portluder till stallet. Denna port är vanligen en huvudinfart till gården, men ofta finnes ännu en dylik i ett lider under en loftbod. Särskilt dessa senare element kunna klart påvisas i Mälardalstyperna, som härigenom fastare anknytas till den nordsvenska gården.

I Orsa är anordningen med särskilt fälider väl bibehållen både i byarna och hemfåbodarna. Den iaktogs år 1765 av bröderna Gahn, som detta år reste genom socknen. De säga härom i sin dagbok:¹ »Ingången till fåhuset och stallet är här alltid från portlidret. Då boskapen om sommarnätter-

na ej släppas in i fåhuset, stannar den kvar i lidret, som har port på yttre och grind på inre sidan. Grinden avser även att hindra boskapen från att beta på gården, som oftast är bevuxen med humle och där även gräset brukar avmejas.» Vilken bild av djup motsättning emellan de nordiska folkens sedvanor och livet i kontinentens bondgårdar, där dynghögen och kreaturen ofta fylla gårdsrummet, så att gårdens folk tvingas ut på gatan!

Fig. 21 visar en fyrbyggd gård från finska Karelen, där vi åter möta kombinationen av fåhus med utåt öppet lider, vilket kan tjänstgöra som kreatursfälla.² Detta lider benämnes på den finska sidan stundom med ordet *tanhut*, vilket i det storryska huset på östra sidan om gränsen betecknar ett fälider i undre våningen av boningshuset framför ingången till fåhuset, fig. 22. *Tanhut*, liksom finska *tanhua* = dyngstad är lån från samgermanskt *tanhu* och således identisk med vårt ord *tä*, som i Norrland användes om fåhuslidret. Det storryska huset, som sammanväxt ur ett helt komplex av hus och i sig vanligen upptar även fåhuset, har således i detta lider både ty-

¹ Yrjö Blomstedt und Victor Sucksdorff: Karelische Gebäude und ornamentale Formen. Helsingfors 1902, sid. 40.

² Bröderna Gahn: Tvenne Dalaresor 1765 och 1799. 3—191113.

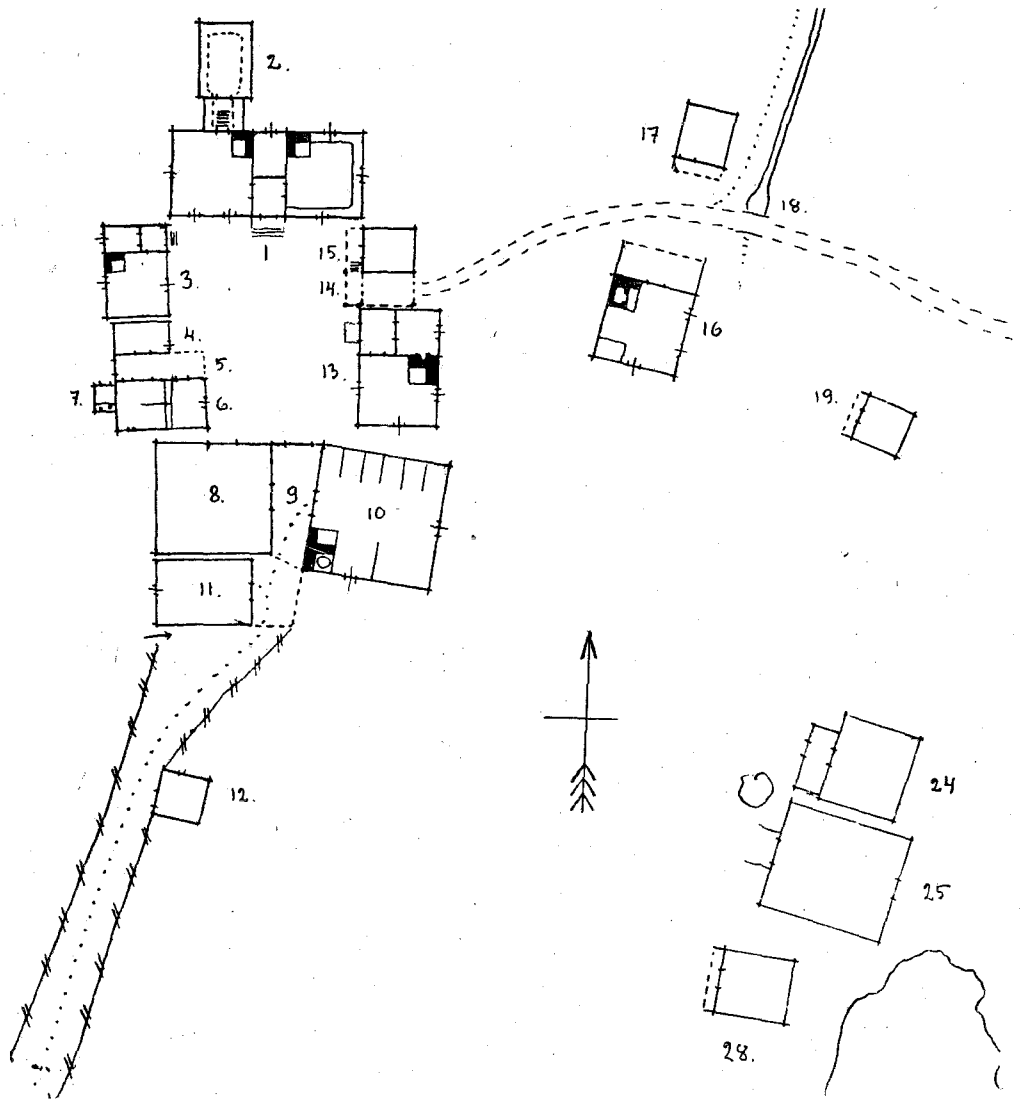

FIG. 19. GÅRDEN TOMTAN, KLÖVSJÖ KYRKBY, JÄMTL. UPPM. AV B. KJELLSTRÖM. 1 VINTERSTUGA, 2 KÄLLARE, 3 »LISSTUGA», 4 STALL, 5 STALLSLIDER, 6 STALL, 7 AVTRÄDE, 8 FODERBOD, 9 FÄLIDER, 10 FÄHUS, 11 HUS FÖR SMÅKREATUR, 12 SVINHUS, 13 SOMMARSTUGA, 14 PORTLIDER, 15 LOFTBOD, 16 BAGARSTUGA, 17 VEDBOD, 19 HÄRBÄRGE, 24—25 LOGAR, 28 LADA (FLERA AV GÅRDENS HUS EJ MED PÅ KARTAN).

pologiska och språkliga beröringspunkter med den nordsvenska gården.

I Hälsingland är det icke alldeles ovanligt att fähuset sammanväxt med sommarstugan,

ja, stundom även med vinterstugan, fig. 23. Med ihärdig konsekvens finner man dock, att kreaturen föras in genom lidret och vidare in i fähuset från en fägata utanför

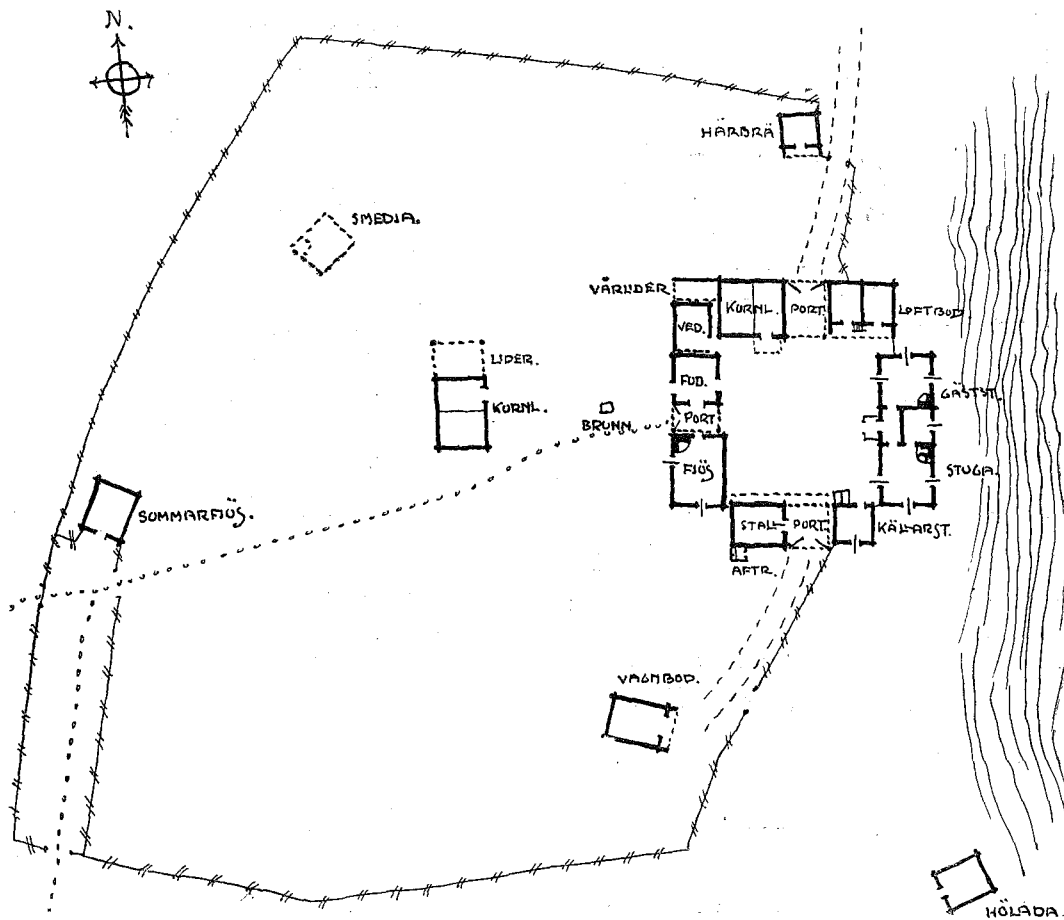

FIG. 20. GÅRD I VÄSTANSJÖ BY, LIMA SN, DALARNA. UPPR. AV B. KJELLSTRÖM.

gården, fig. 24. Detta lider är närmast att jämföra med det karelska tanhut.

I övre Sverige liksom i Finland finnes emellertid exempel på fyrbyggda gårdar, vari fähuset ingår, ehuru lidret utåt är stängt. Kreaturen måste då föras över själva gården. En sådan gård avritade den franske astronomen Outhier år 1736, i Niemi vid Torne älv, fig. 25—26.¹ Här hade ett mindre fähus lagts mitt för den yttre in-

¹ Outhier: Journal d'un voyage au nord en 1736 et 1737. Paris 1744, fig. efter pag. 110.

gången till fälidret, vars avstängning därigenom klart framstår såsom ursprunglig. Annars förekommer det, att fälidrets yttre öppning igenspikats med bräder eller att fähuset från början timrats med slutet yttresida. Att fägården sålunda helt eller delvis sammanfaller med mangården bryter skarpt av mot vad vi förut iakttagit och är närmast att betrakta som en degenerationsform. Vad själva fähustypen angår överensstämmer den direkt med parstugutypen i våra boningshus. Man återfinner den överallt i Mälardalens

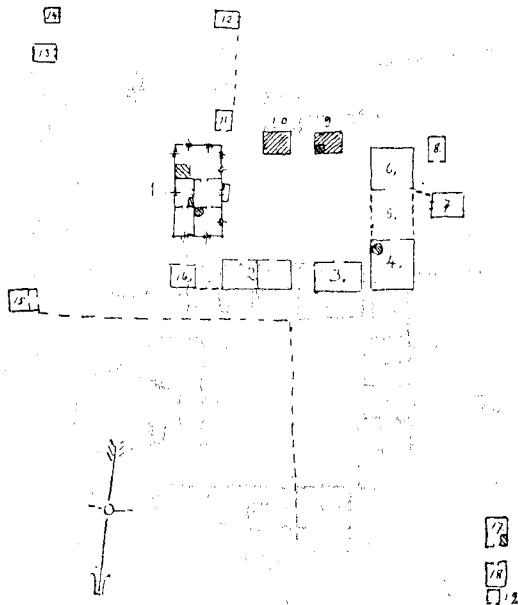

FIG. 21. GÅRD I SOTKAMO, KARELEN, FINLAND. EFTER BLOMSTEDT-SUCKSDORFF: KAREL. GEBÄUDE. 1) PÖRTE, 2) BOD, 3) STALL, 4) FÄHUS, 5) FÄLIDER, 6) FÄRHUS, 7) LADA, 8) BOD, 9) BADSTUGA ETC.

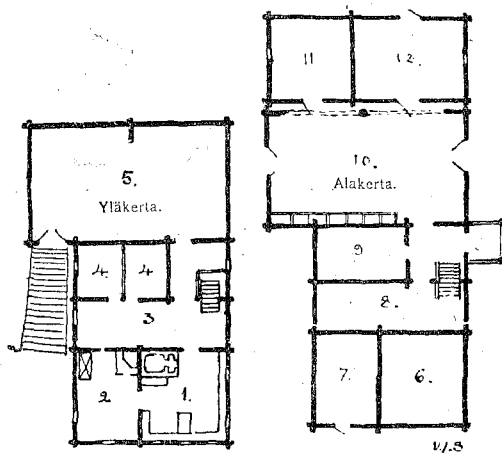

FIG. 22. BONINGSHUS I RUKAVAARA, RYSKA KARELEN. EFTER BLOMSTEDT-SUCKSDORFF: KAREL. GEBÄUDE. UNDER VÅNING TILL HÖGER, ÖVRE VÅNING TILL VÄNSTER, 10 FÄLIDER, 11—12 RUM FÖR KREATUR.

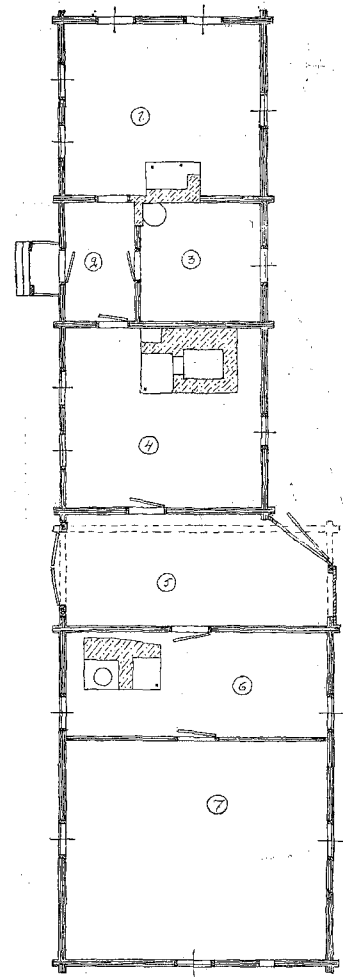

FIG. 23. HUSLÄNGA I TEGELKÄRRS BY, LJUSDALS SN, HÄLSINGL. UPPM. AV M. BERGSTRÖM. 1) VINTERSTUGA, 2) FÖRSTU, 3) KAMMARE, 4) BAK- OCH SOMMARSTUGA, 5) FÄLIDER (»PORT»), 6) BRYGGHUS, 7) FÄHUS.

fägårdar. Fälidret, som här kallas *lane*, har dock övergått till ett slags förstu, som vanligen fått ett mindre rum avbalkat mitt emot ingången. Denna yngre form är även vanlig norrut.

Den nordsvenska gårdens uppkomst be-lyses bäst genom studium av fäbodarna i

Dalarna och Norrland. I Agvallens fäbod i Färila sn, Hälsingland, fig. 27, finna vi ett äldre stadium av en dylik gård, tydligt upplöst i sina huvudelement. Fähuset ligger icke sammanbyggt med gårdens övriga hus, men bildar en skiljelänga mellan den s. k. »störslucken», som motsvarar mangården, och en kreatursfälla med ingång från fägatan, som närmast motsvarar en bygata. I lidret finnes en grind emot mangården. Ett ännu primitivare stadium avspeglar den här meddelade kartan över Nybolets hemfäbod i Älvdalen, Dalarna, fig. 28. Fähusen, som här äro enrummiga och ha ingång på gaveln, ligga vid gatan, antingen mynnande direkt ut i denna eller också ha de en liten kreatursfälla framför sig. Stugor, bodar, härbren, lador o. d. ligga ett stycke innanför gatorna i grupper, som bilda längor eller vinklar, sällan ansatser till en fyrbyggd gård. Ofta äro dessa mangårdsgupper placerade utan anslutning till respektive fähus nere vid gatan. Gårdsgrupperingen gör sig sålunda här ej mera gällande än i de förut omtalade släktbyarna, sid. 13. De små fällorna motsvara fälidret och fägården. Ännu skarpare framträder denna fördelning i de s. k. långfäbodarna i övre Dalarna, fig. 29. Inom den inhägnad, som omsluter själva vallen, ligga eldhus, mjölkbodar etc. som ett slags mangårds-embryon, och fähusen ligga i de primitivaste fäbodarna, som sakna fägator, i utkanten av vallen med dörrarna mot skogen, där kreaturen beta. Hela anläggningen är på visst sätt fördelad i en gemensam mangårdsgrupp och ett fägårdsparti. Det senare är i vissa långfäbodan anlagt som en stor gemensam fälla, kring vilken fähusen uppradats. Här föreligger enligt min mening en primitiv urform för fägården, som norrut sedan kunde reduceras till fägata och lider. Dessa anläggningar påminna på

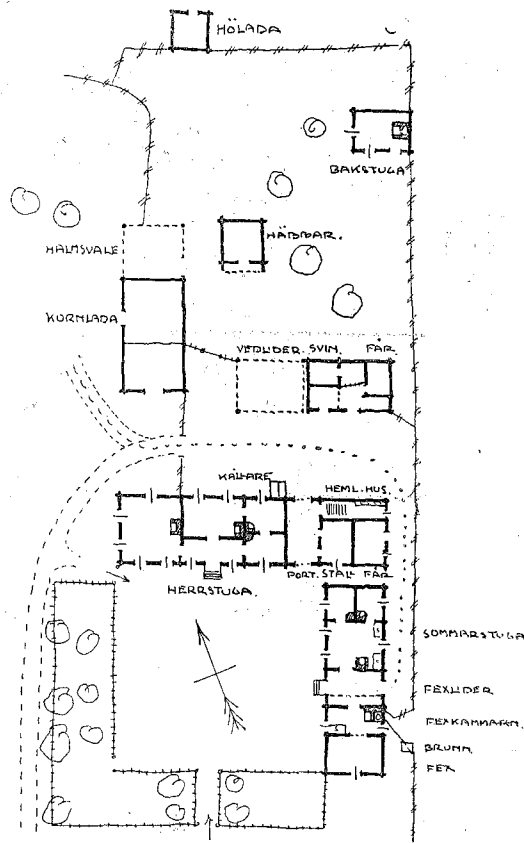

FIG. 24. GÅRD I LOCKS BY, LJUSDALS SN, HÄLSINGL. UPPR. AV B. KJELLSTRÖM. »FEX» = FÄHUS.

ett slående sätt om bronsåldersbyn Buch utanför Berlin från omkring år 1000 före Kr.¹ Även här fanns en stor gemensam fälla med skjul för kreaturen.

Den senare utvecklingen måste man tänka sig så, att mangårdarna växa tillsammans i fyrkanter, vari fähusen kunde indragas, antingen så att en fägata leddes upp till

¹ A. Kiekebuch: Die Ausgrabung eines bronzezeitl. Dorfes bei Buch. Præhist. Zeitschrift 1910, h. 4 sid. 385. Sannolikt ha rundbyarna uppstått kring dylika fällor. Även självständiga fäkraler äro kända från förhistorisk tid, t. ex. i Württemberg. Jmfr A. Schliz Ur-geschichte Württembergs s. 113.

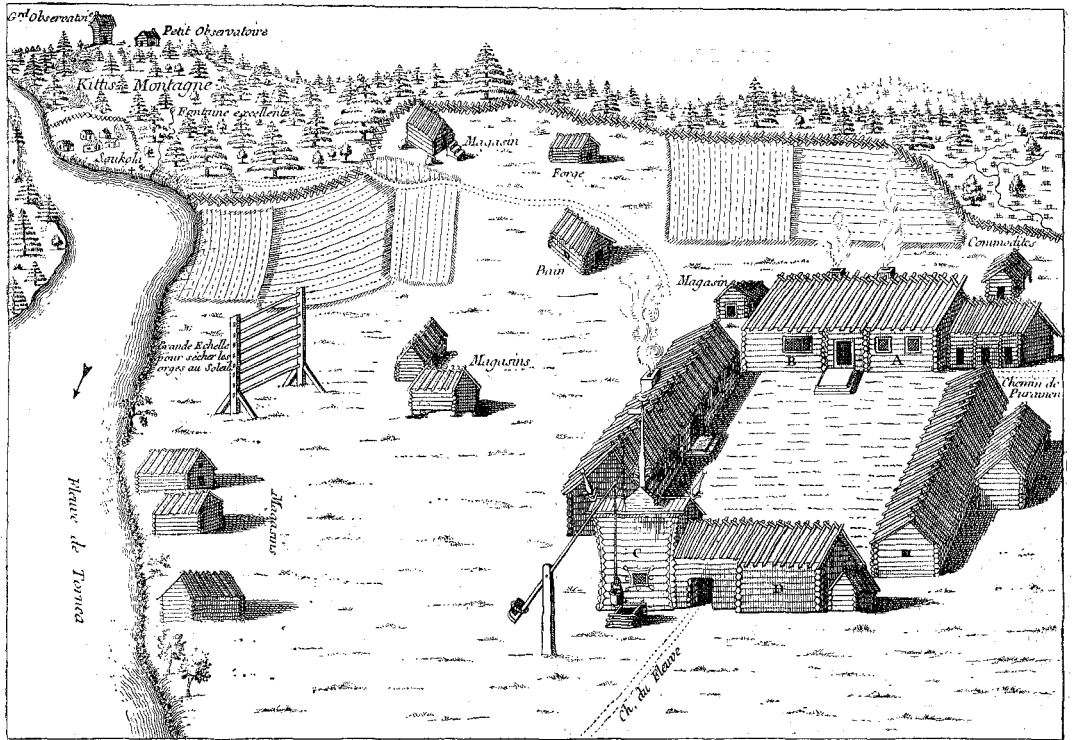

FIG. 25.

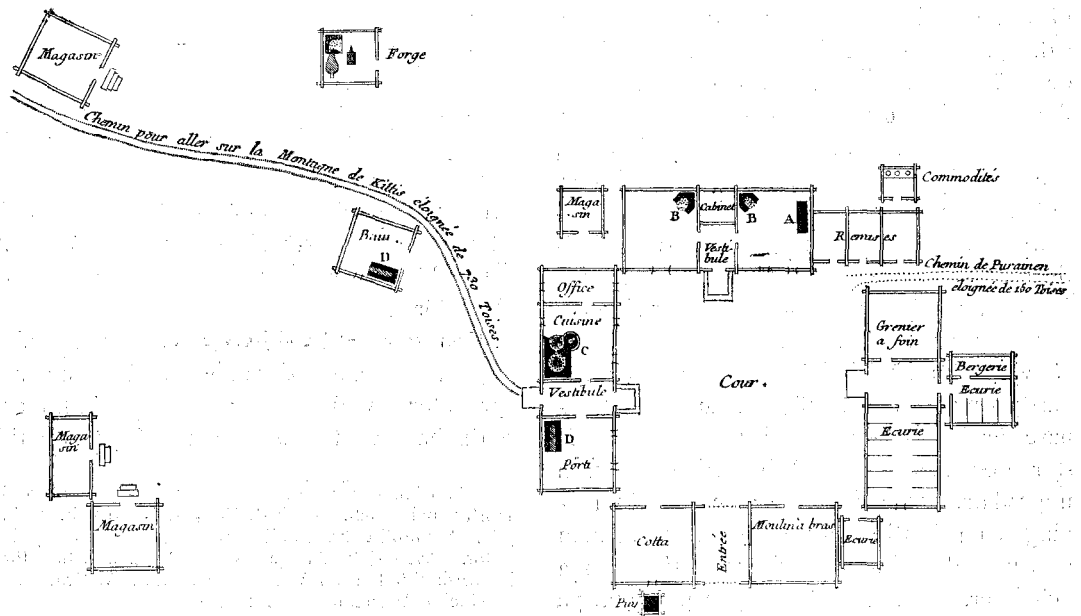

FIG. 26.

FIG. 25—26. FÅGELPERSPEKTIV OCH PLAN AV GÅRD I NIEMI VID TORNE ÄLV, FINLAND. EFTER OUTIER 1736.

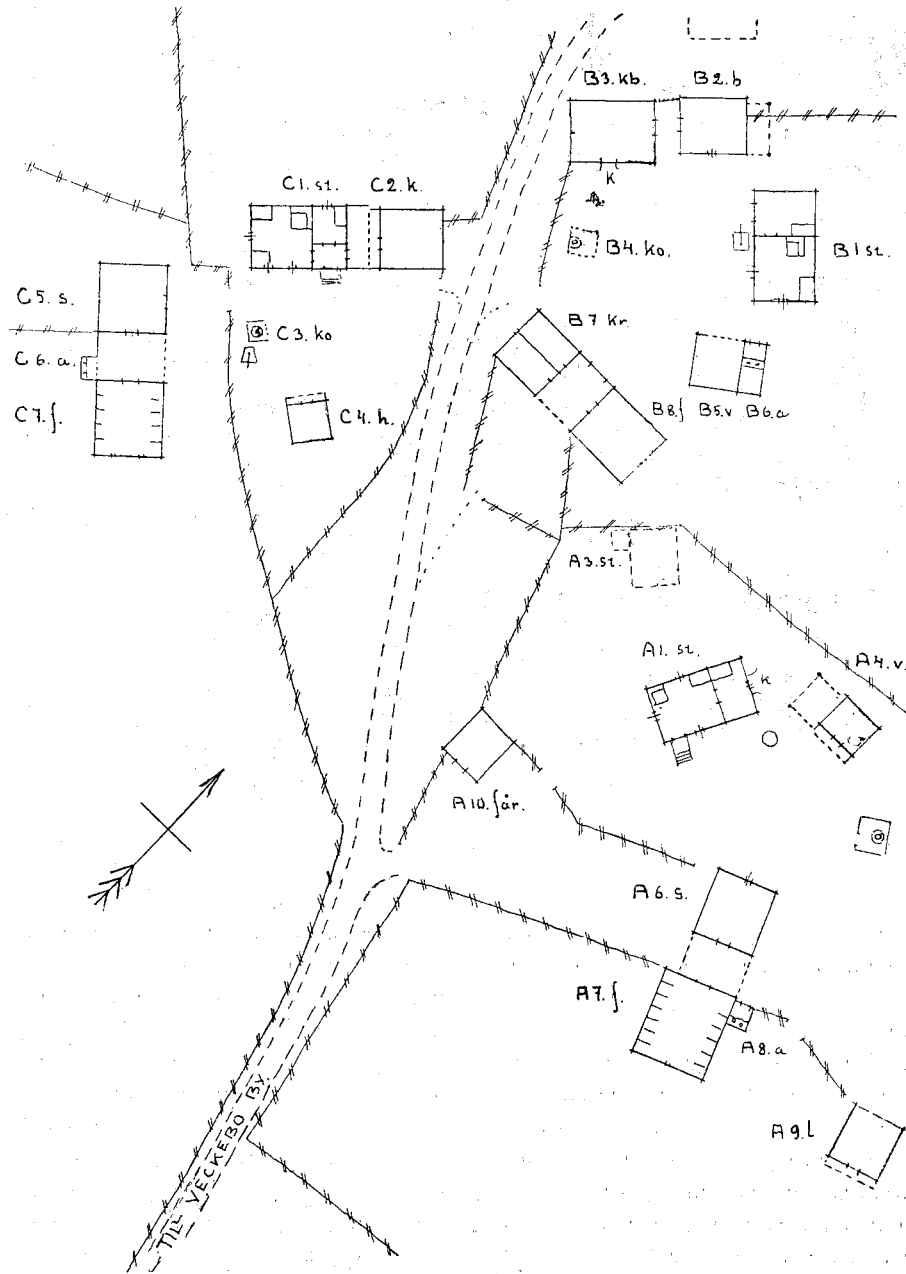

FIG. 27. DEL AV AGNALLENS FÄBOD, FÄRILA SN, HÄLSINGL. UPPR. AV B. KJELLSTRÖM. A—C TRE GÅRDAR, OBSERVERA B! st = STUGA, b = BOD, k = KÄLLARE, h = HÄRBRE, ko = KOKSTAD, f = FÄHUS, kr = SMÅKREATORSHUS, s = STALL, l = LADA.

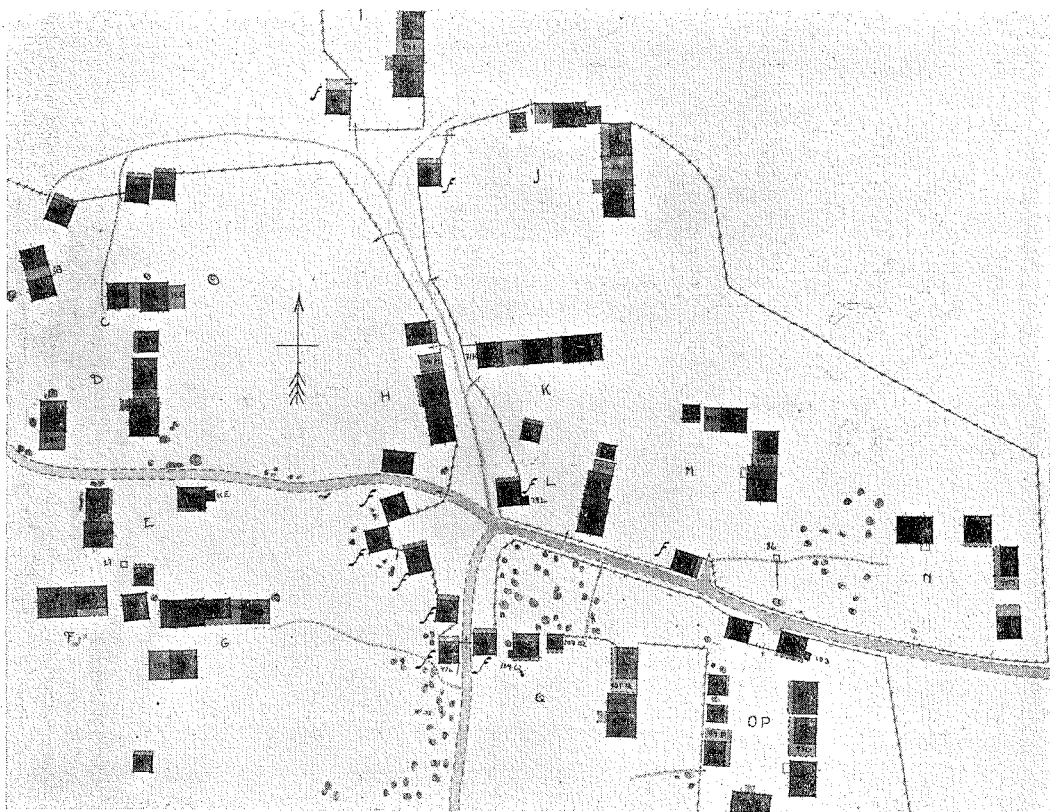

FIG. 28. DEL AV NYBOLETS FÄBOD, ÄLVDALENS SN, DALARNA. UPPM. AV B. KJELLSTRÖM. f = FÅHUS

gården, eller så att mangården i anslutning till fåhuset förlades närmare gatan eller fåfällan. Utom fågatan funnos då av gammalt andra infartsvägar till gården, som i byarna spelade större roll. Söder om den nordsvenska gården stannade däremot fåhuset med sin fålla utanför mangården och kringbyggdes slutligen som en sluten fågård.

I Jämtlands fåbodas finns också prototyper till den nordsvenska gården, som stå de dalska mycket nära, ehuru ofta mera representativa för särgårdsbebyggelsen. Stuga, kokskåle och mjölkbod förläggas här gärna ihop till en liten gårdsplan, som ofta

är inhägnad, vare sig vällen i sin helhet är ingårdslad eller icke, fig. 30. I senare fallet ligger fåhuset litet avsides, vanligen med en liten fålla framför, fig. 31. I dessa mangårdar, som kunna bilda slutna enheter utan fyrkantighet och där husen ofta vända gav-larna in mot gården möta vi delvis primitivare mangårdsanläggningar än i Dalarna. Det konstitutiva i de nordiska gårdarnas senare utbildning, när fyrkantigheten härskar, är nämligen, att husen mer och mer vända långsidan mot gårdsplanen och sammanparas med varandra i längor. Detta blir av en dominerande betydelse för gårdens

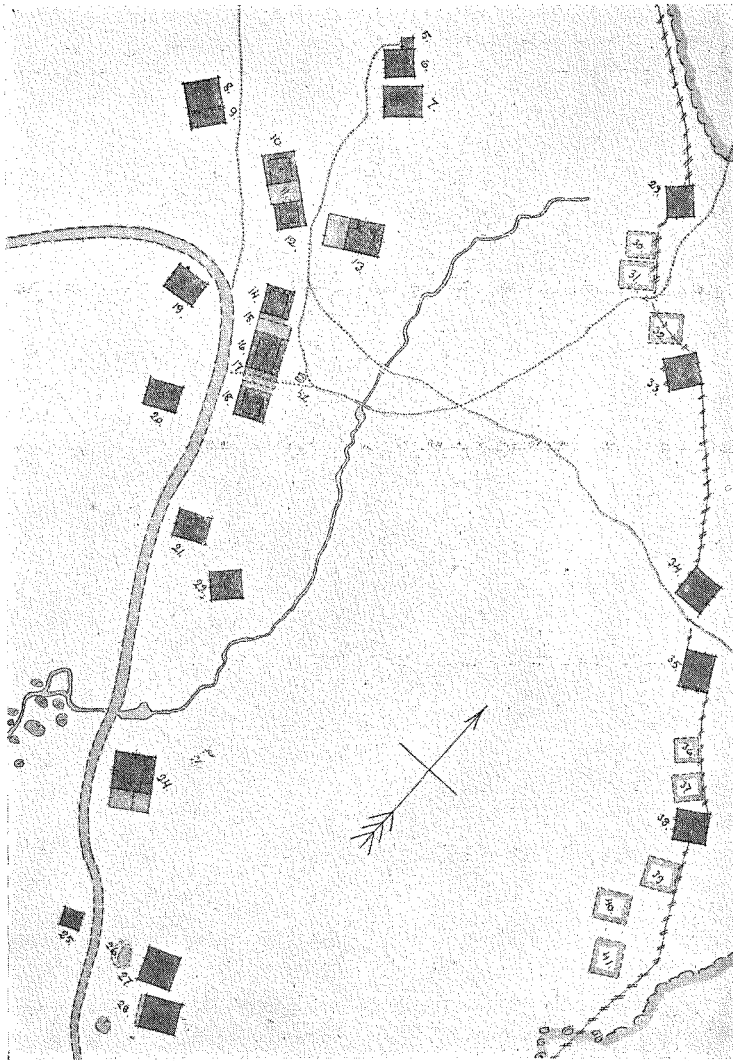

FIG. 29. DEL AV KOLMARKZ FÅBOD, ÄLVDALENS SN, DALARNA. UPPR. AV B. KJELLSTRÖM. 13 OCH 24 STUGOR, 10—12 OCH 14—18 ELDHUS MED MJÖLKBODAR. 29—39 FÅHUS (DE PRICKADE RIVNA).

utveckling och hustypernas historia i allmänhet i Norden.¹ Med sammanparningen börjar här faktiskt snart sagt varje hustyp sin

¹ Jmf. min uppsats i Fataburen 1917 h. 4 sid. 152. Däremot avvika anläggningarna på de västnordiska öarna häremot, där utvecklingen också blir en helt

4—191113.

vidare utveckling och denna tendens kan spåras även i de primitivaste hustyper, t. ex. i slogbodarnas sammanparning i övre Da-

annan. Även i Norge finner man i olikhet mot hos oss, att en del hus förblivit liggande med gaveln mot gårdsplanen i verkliga bondgårdar.

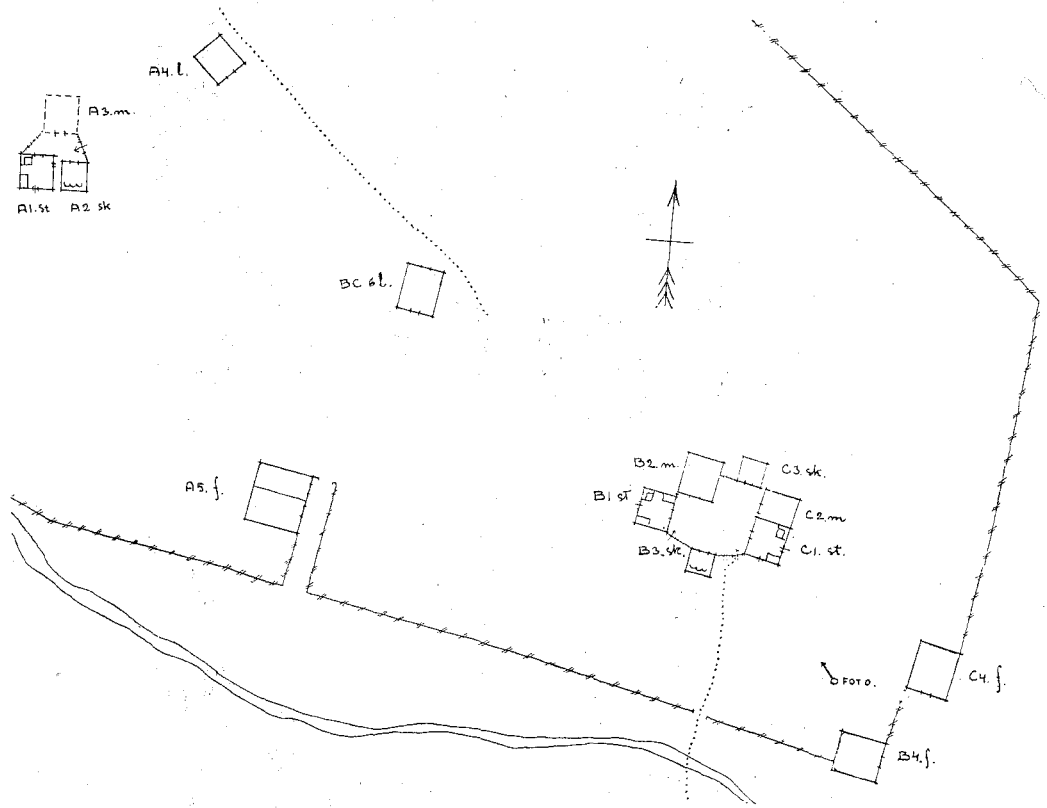

FIG. 30. DEL AV GRÖNLUNDSVALLENS FÅBOD, ÅRE SN, JÄMTL. UPPR. AV B. KJELLSTRÖM. st = STUGA, m = MJÖLKBOD, sk = »SKÅLE», f eller fj = FÅHUS, l = LADA.

larna, och hos finska folk. I Dalarnas fåbodar gör sig detta nästan alltid gällande i motsats mot i nyssnämnda jämtländska typer, som därigenom framstå såsom ursprungligare i anläggningen.

Gärdesgården, som omsluter gårdsplanen och kreatursfällan, hör också till gårdens grundelement. Så långt man kan gå tillbaka på litterär väg synas dylika stängsel ha förekommit¹ och flertalet benämningar, såsom gård, tun etc., utgå i indoeuropeiska språk från begreppet inhägnad. Av gammalt sam-

¹ Tacitus betygar detta hos germanerna; för de klassiska folken och indierna finnas talrika belägg.

manfalla ofta härmed beteckningarna för kreatursfälla, vadan båda företeelserna måste vara urgamla.¹ Inhägnaden kring själva gården, tomten, har spelat en betydelsefull roll även i rättsligt hänseende. Begreppet jordegendom synes ha utgått från det inhägnade gårdsrummet, vilket också avspeglades i de germanska lagarnas uttryck, att »tomt är åkers moder». Lagarna tillerkänna också gårdsstängslet och platsen därinom en särskild helgd.

Då vi nu lärt känna den nordsvenska

¹ Jmf etymologiska ordböcker samt Schraders och Hoops' real-lex etc.

gårdens karaktär av mangård, förvånar det icke, att fähuset ibland ligger utanför den fyrbyggda gården, liksom sommarfähusen. Ibland kan man konstatera att en utbrytning skett i konsekvens med 1734 års lag och bruket längre söderut, fig. 32. Därjämte måste vi emellertid också räkna med, att mangården ibland koncentrerats till en fyrkant, utan att fähuset ingått i densamma, vilket exempelvis förekommer i en del jämtländska och ångermanländska gårdar, fig. 33, där även många andra hus ligga spridda utanför fyrkanten. I beröringsområdet till den centralsvenska gården, t. ex. i sydöstra Dalarna, ligger fähuset då gärna strax utanför mangården, liksom i de sid. 8 beskrivna äldre formerna av den centralsvenska gården. Vi återfinna här således den centralsvenska gårdens prototyp. De båda gårdsformernas nära sammanhang, som förut belysts ur andra synpunkter, torde härigenom framstå fullt klar. Även i andra delar av den nordsvenska typens utbredningsområde, t. ex. i södra Österbotten, finnas belägg på denna övergångsform,¹ fig. 34.

Den enkla fyrbyggda gården kan ibland avdelas genom inre stängsel i en man- och en fägårdsdel. Så är förhållandet i en del gårdar i övre Sverige, som genom fähusets avstängning utåt annars skulle förlorat sin rena mangårdskaraktär. Detta tillvägagångssätt har ganska mycket tillämpats i södra Finland, fig. 35, och i Estland,² fig. 36. Även hos finska stammar vid övre Volga, vilka utmärka sig från ryssarna genom att hålla mangården ren och fri, synes me-

¹ Valter W. Forsblom: Sydösterbottniska allmogebyggnader. Skr. utg. av Sv. Litt. sällskapet i Finland; Folklor. och etnograf. studier I s. 120.

² G. Nikander: Byar och gårdar i Helsinges socken, kapitlet Gårdar; Julius Ailio: Die wohnungen des kirchspiels Loppi auf den verschiedenen stufen ihrer entwicklung, selbstbericht i Anzeiger der Finnisch-ugrischen Forschungen Bd II, h. 3 sid. 104. Axel O. Heikel: Die Gebäude der C'eremissen, Mordwinen, Esten und Finnen, Helsingfors 1888, flerstades

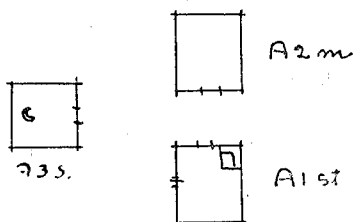
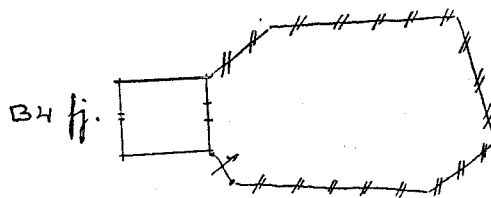

FIG. 31. ÖVERVALLENS FÄBOD, KALLS SN, JÄMTLAND. UPPR. AV B. KJELLSTRÖM. BETECKNINGAR SE FIG. 30.

toden ha tillämpats,¹ fig. 37. I stort sett få vi emellertid även hos dessa finska folk räkna med en sammansmältning av man- och fägård såsom i Sverige.

Hos letterna i Livland ligger boningshuset gärna något utanför den tämligen oregelbundet anlagda, på en sida öppna fägården,² fig. 38, och i Kurland synes huvudsakligen fägården vara fyrbyggd.³

¹ Heikel a. a. sid. 72 f. Max Buch: Die wotjaken, Stuttgart 1882 sid. 20.

² Bilenstein: Die Holzbauten und Holzgeräte der Letten sid. 158 ff.

³ Bilenstein: a. a., Benno Marquart Die landwirtschaftl. verhältnisse Kurlands, 1917, sid. 8 ff.

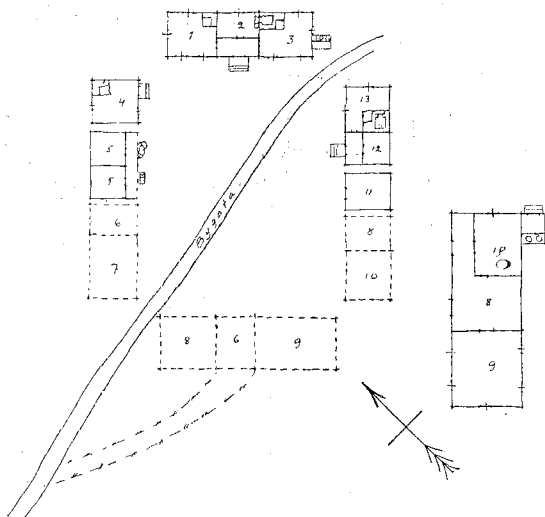

FIG. 32. GÅRD I GRENÅS BY, HAMMERDALS SN, JÄMTL. UPPR. AV M. BERGSTRÖM. 1—3) STUGA, 4) UNDANTAGSSTUGA, 5) BODAR, 6) PORT, 7) LOGE, 8) FODERBOD, 9) FÅHUS, 10) STALL, 11) VEDLIDER, 12) MJÖLBOD, 13) BRYGGSTUGA. STRECKADE HUS RIVNA.

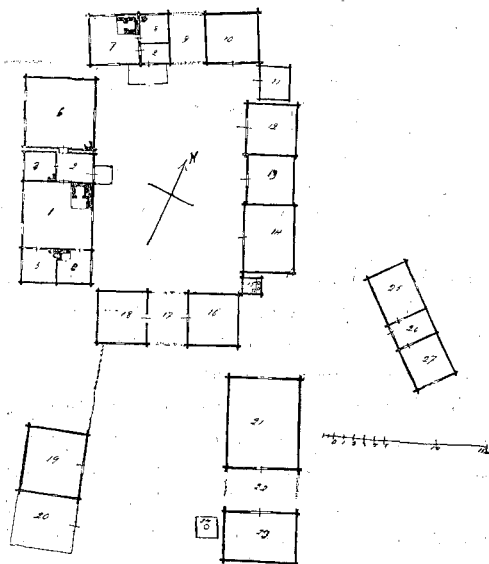

FIG. 34. GÅRD I PÅSKMARK, SÖDRA ÖSTERBOTTEN, FINLAND. EFTER FORSBLOM I FOLKLOR. ST. BD. I. 1—6) STUGA, 7—8) LILLSTUGA, 9) PORTLIDER, 10) VEDLIDER, 11) BOD, 12—14) BODAR, 15) AVTRÅDE, 16) STALL, 17) STALLPORT, 18) »BRÄNNSTUGA», 19—20) LIDER, 21) FÅHUS, 22) FÅLIDER, 23) FODERBOD.

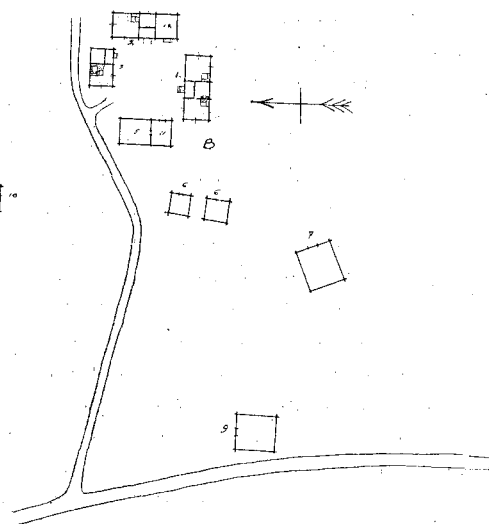

FIG. 33. GÅRD I NYLANDS BY, RAMSELE SN, ÅNGERMANL. UPPR. AV M. BERGSTRÖM. 1) STORSTUGA, 2) UNDANTAGSSTUGA, 3) SOMMAR- OCH BAGARSTUGA, 4) STALL, 5) HÄRRÄRGE, 6) FÅHUS, 7) LOGE, 8) BASTU.

Detta överensstämmer på ett ganska märkligt sätt med södra Sverige.

Den nyssnämnda utvecklingen, att genom inre avgränsning uppdelar en enkelt fyrbyggd gård i man- och fågårdsdel, har icke såsom i Finland givit upphov till gårdstyperna i Svea- och Götaland. Likväl förekomma sådana undantagsfall som rena korsnings-typer, vilka tydligt avvika från det normala. Ett sådant exempel är gården Smedjebacken i Mälby by i V. Färnebo sn i Västmanland, fig. 39, vilken uppstått i gränsområdet mellan den nordsvenska och den centralsvenska typen.

Skarpare avgränsad än någon annan typ framträder den dansk-skånska gården i Syd-sverige. Den sträcker sig något in i östra Blekinge, och går från Halland delvis in i gränstrakterna av Småland och sydvästra Västergötland och förekommer mer eller mindre allmänt upp till Orust i Bohuslän.

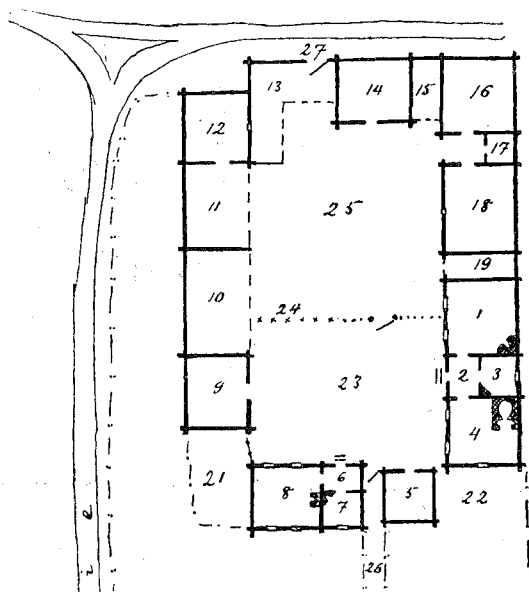

FIG. 35. GÅRD I LOPPI SN, TAVASTL., FINLAND. EFTER ALLIO: FIN.-UGR. FORSCH. BD II: 3. 1—4) BONINGS-
HUS, 5) BOD, 6—8) GÄSTSTUGA, 9—10) BOD OCH LIDER,
11—19) UTHUS (FÖR HÄSTAR, KOR ETC.).

Typen utbreder sig vidare över de danska öarna och jylländska halvön ned till Danevirke, där det sachsiska huset, som rymmer både människor och djur under ett tak, tar vid.

Den skånsk-danska gården kan i korthet karakteriseras som en enkel, fyrbyggd gård med längre driven sammanbyggnad av husen än som förekommer norrut, fig. 40. Vanligen utgör boningslängan en sida i gården och är något lösare förbunden med de övriga längorna, vilka ofta hänga helt ihop under samma tak. I dessa fall, som äro vanligast i Halland, Skåne och på Sjælland har gården på sätt och vis karaktär av en trebyggd fägård i vilkens fjärde sida manbyggnadslängan inpassats. I många skånska borg- och herrgårdsanläggningar på 1680-

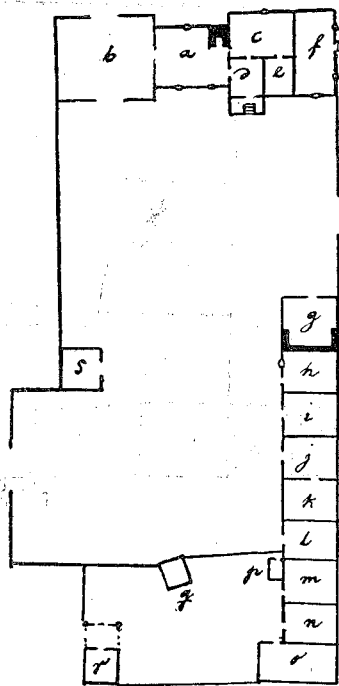

FIG. 36. GÅRD NÄRA BALTISCHPORT, ESTLAND. EFTER HEIKEL: DIE GEBÄUDE. a) RIA, b) LOGE, c—f) BONINGS-
RUM, g) KÖK, h—l) BODAR, l OCH o) AGNBODAR,
m—n) FÄHUS, p—q) SVINHUS, s) SMEDJA.

talet¹ låg den ibland fyrbyggda borgen eller manbyggnaden liksom i Uppsverige något avlägsnad eller avgränsad från fägården, som i övrigt var byggd som en åt en eller två sidor öppen skånsk bondgård, fig. 41. I fägården bodde emellertid de till jordbruket anknutna tjänarna, vadan denna hälft själv motsvarar bondgårdarna.

En del drag, som förbinda den skånsk-danska gården med det övriga Sverige skola strax belysas här nedan. Till form och karaktär står emellertid denna gårdstyp i

¹ Jmf. Gerhard Buhmans anteckningar av 1680, publicerade år 1756 och hos C. G. Weibull i »Skånska sätesgårdar 1682» i Hist. Tidskrift för Skåneland B. 5 h. 1—3 och B. 6 h. 4—6.

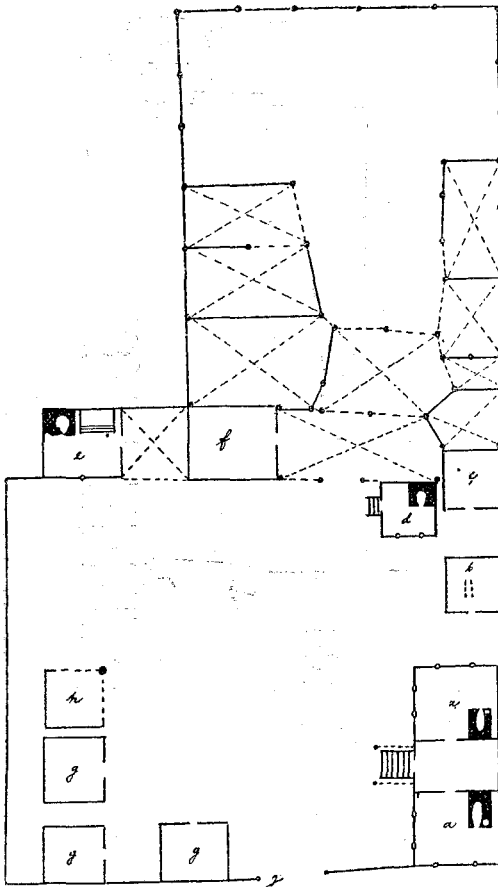

FIG. 37. GÅRD I CURAJEWO, UFA, RYSSLAND. EFTER HEIKEL, DIE GEBÄUDE. j) PORT MOT GATAN, a) BONINGSHUS, b—c) KOKHUS, d) KOKHUS FÖR KREATUR, e) BADSTUGA, f) FÄHUS, g) BODAR, h) SOMMARSTALL OCH LIDER. UPTILL FÄGÅRD MED RÅDER AV ÖPPNA LIDER, MED RUM FÖR KREATUR.

beroende av kontinentala typer. Innan vi närmare skärskåda densamma, blir det därför nödvändigt att rikta blicken söderut för att söka analogier.¹ Bondgårdarna i Europa följa huvudsakligen två olika system. An-

¹ Litteraturen är för omfattande att här uppräknas. Av största vikt äro: »Das Bauernhaus im Deutschen Reiche und in seinen Grenzgebieten» utgiven av Verbands Deutscher Architekten- und Ingenieur-Vereine 1906 och motsvarande publikationer i Österrike och

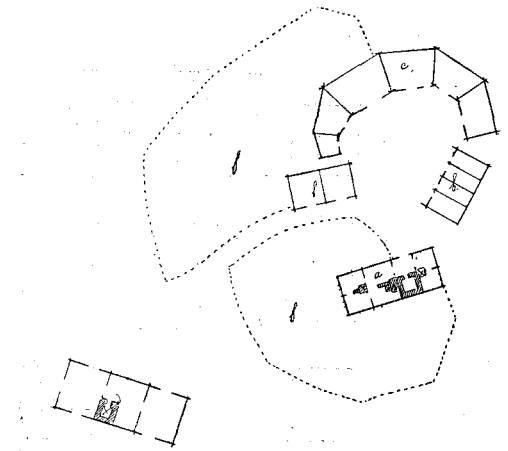

FIG. 38. LETTISK GÅRD, VID DOBLEN, KURLAND. EFTER BIELENSTEIN: DIE HOLZBAUTEN. a) BONINGSHUS, b) BODAR, c) FÄHUS, d) RIA, f) TRÄDGÅRD.

tingen utgör flertalet hus eller rum, t. ex. få- och boningshus, ett gemensamt komplex, stundom till och med liggande under samma tak, eller också äro husen grupperade kring en fyrkantig gårdsplan, där bonings- och fåhus kunna vara förenade eller särskilda. Uppdelningen i man- och fågård saknas överallt bland bönderna utom hos skandinaverna och finska folk. Närmast söder om Danmark utbreder sig det sachsiska huset från södra Vestfalen och fram till Oder. Väster därom ligger det friesiska huset, men söder och öster om det sachsiska huset finnas fyrsidigt, stundom kvadratisk kringbyggda gårdar, som nära likna de dansk-skånska. I mellersta och nordöstra Tyskland, övre Österrike och delvis i Bajern, läggas husen då gärna i längor, med långsidorna in mot gården (den mellantyska formen), fig. 42 och 43. I Sydtysskland synes denna gårdstyp ha sitt

Schweiz; Rudolf Henning Das Deutsche Haus, Strassburg 1882; Willi Pessler Das altsächsische Bauernhaus in seiner geographischen Verbreitung, Braunschweig 1906, arbeten av Richard Dethlefsen, Gustav Bancalari, M. Haberlandt etc.

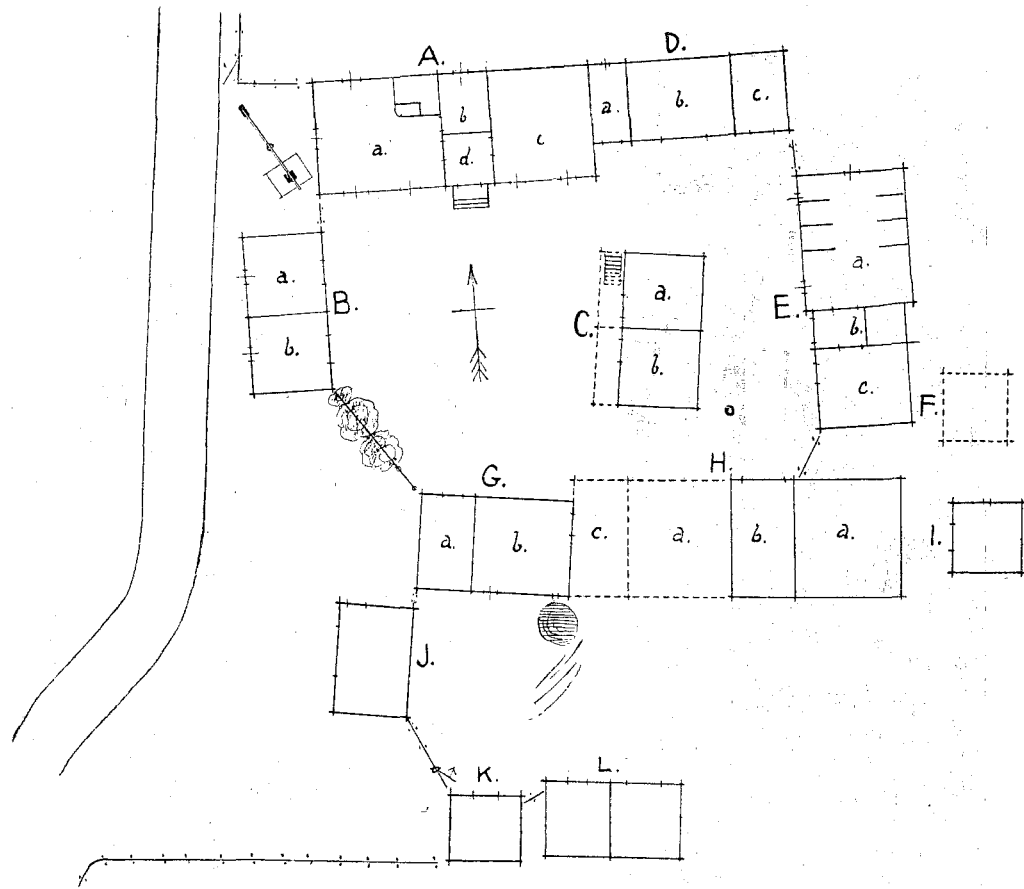

FIG. 39. GÅRDEN SMEDJEBACKEN I MÅLBY BY, V. FÄRNEBO SN, VÄSTMANLAND. UPPM. AV SVEN T. KJELLBERG.
 A) BONINGSHUS, B) BRYGGHUS, C) LOFTBOD, D) BODLIDER, E) FÅHUS, F) RIVEN BOD, G) STALL, H) LOGE OCH NU
 RIVET PORTLIDER, I) OCH J) LIDER, K) STOLPBOD, L) BODAR.

utstrålningscentrum. Här förekommer den dock oftare i sin andra huvudform, där gatusidan av gården blott består av stängsel med port mellan sidolängornas gavlar, vilka då vätta mot gatan. Denna form har en mycket stor utbredning och har spritts österut över stora delar av Ryssland. Det är samma tendens, som skapat de båda typerna, vilka sammanföras under benämningen *den frankiska gården*. Det är icke omöjligt, att det är sådana anlägg-

ningar, som den romerska lantgården, *villa rustica*,¹ vars spridning överallt kan påvisas inom det gamla romarväldets gränser, som varit normgivande för formen. Öster om Oder samt omkring Weichsel har den frankiska gården nått Östersjön. Det frankiska huset har följt samma väg, blott något östligare. Emellertid efterbildade slaverna den frankiska

¹ Hugo Blümner: Die römischen Privataltertümer i Handbuch der klass. Altertumswiss. 4 B. 2 Abt. 2 Teil. (1911), sid. 69 ff.

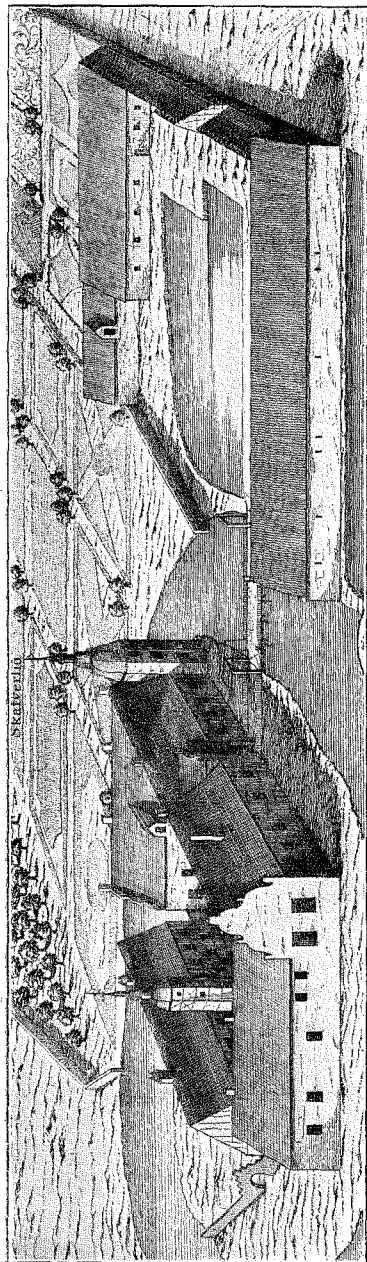

FIG. 41. SKABERSJÖ GÅRD 1680. EFTER GERHARD RUTHRMAN.

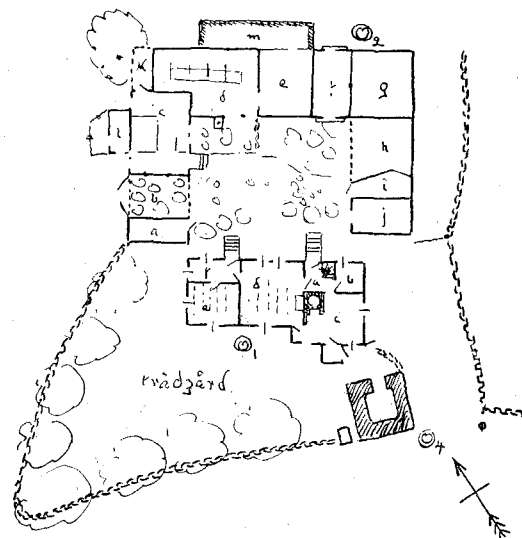

FIG. 40. GÅRD I BUA BY, VÄRÖ SN, HALLAND. UPPM. AV E. LUNDGREN. 1) STUGA, 2) UTHUSLÅNGOR: a) TORVHUS, b) PORT, c) STALL, d) FÅHUS, e) FODERLADA, f) LOGE, g) SÄDESLADA, h) TRÖSKHUS, i) VED OCH TORVHUS, j) »GÅRDSHÄBBAR», l) SVINHUS, 4) KÄLLARE.

gårdsformen, varvid typen med gavlarna mot gatan mest slagit igenom i Stor-Ryssland och den mellantyska formen i Lill-Ryssland.²

Sannolikt måste de fyrsidigt kringbyggda gårdarna i Sverige och Finland betraktas som resultat av samma strömning, fastän i självständigare gestaltning på grund av avståndet. Mera direkt har den dansk-skånska gården påverkats av den frankiska, som från Oder- och Weichsel-området spritt sig västerut. Icke endast i den nära likheten med den mellantyska formen är detta påvisbart utan här har även de kontinentala gårdarnas fågårdskaraktär slagit igenom. Detta har emellertid skett på åtminstone två olika sätt. Som förut påpekats bilda uthusen i Sydsverige,

² Om ryska gårdar se bl. a. Heikel a. a.; Rudolf Henning a. a.; K. Rhamm: Die altslawische Wohnung, i Ethnographische Beiträge zur germ. slaw. Altertumskunde, Abt. II, Teil II.

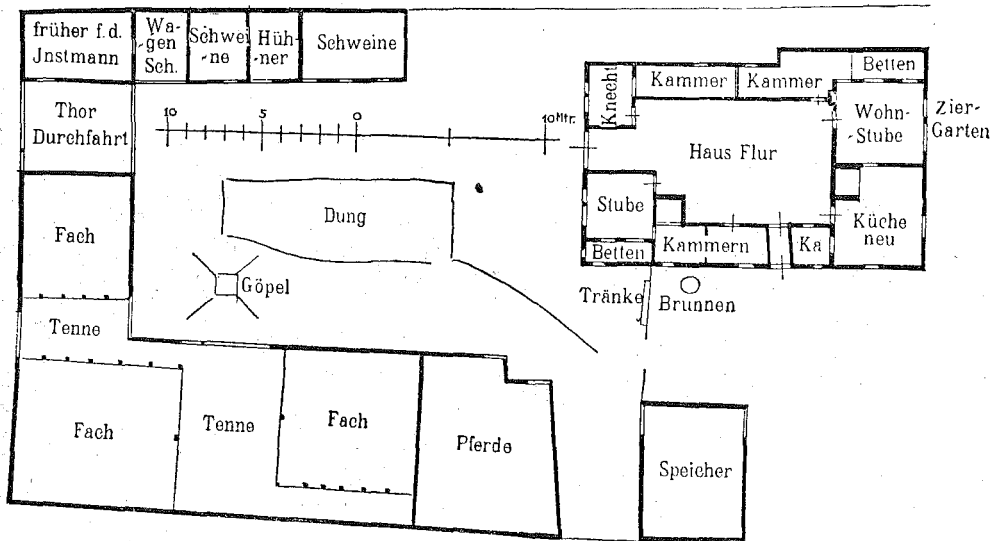

FIG. 42. BONDGÅRD I JAMUND, KREIS KÖSLIN, POMMERN. UR »DAS BAUERNHAUS IM DEUTSCHEN REICHE».

men också ibland i Danmark, en trebyggd figur, som utgör gårdens huvudstomme. Mangårdslängan fyller den fjärde sidan och mangårdspartiet på dess insida är alldeles bortreducerat. Släktskapen i form och karaktär med den frankiska gården är ofrånkomlig och exemplen från Pommern och Posen, fig. 42—43, visa, att även i dessa delar av kontinenten ett trebyggt fågårdsparti ibland kan urskiljas, som är något skilt från manbyggnaden. Om denna typ slagit igenom i Skåne och Halland, ha dess verkningar dock nått längre norrut ända upp i Svealand. Detta inflytande berör egentligen fågårdarna. Tydligast märker man detta på Öland, fig. 44.¹ I samband med fågårdarnas utveckling ha emellertid mangårdarna starkt reducerats. Sålunda känner man exempel på mangårdar på Öland, som 1677 innehöll upp till 15 hus, medan fågårdarnas

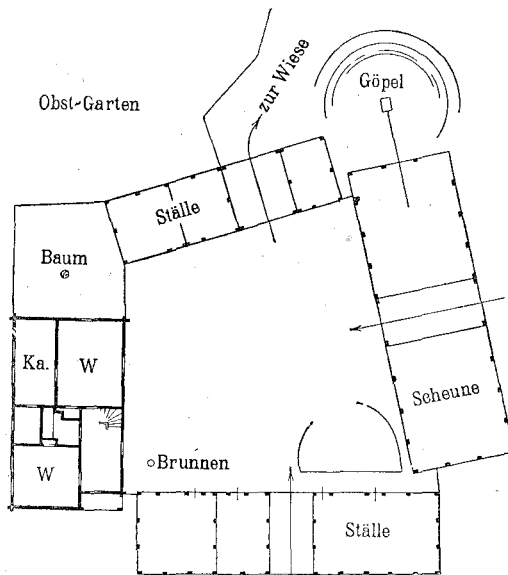

FIG. 43. BONDGÅRD I FILCHNE, NETZEGAU, POSEN. UR »DAS BAUERNHAUS IM DEUTSCHEN REICHE».

¹ Jmfr också fig. II!

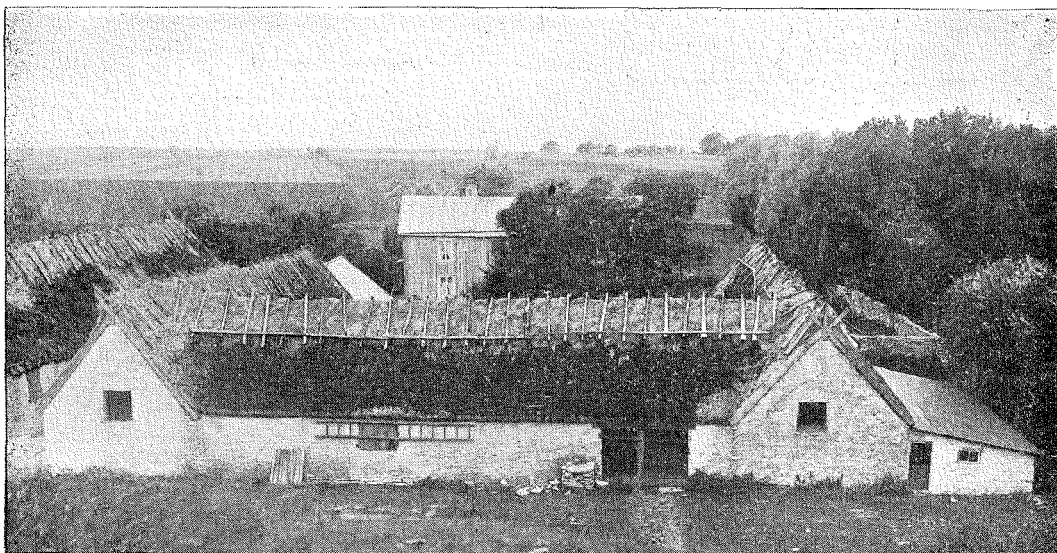

FIG. 44. GÅRD I GETTLINGE BY, S. MÖCKLEBY SO, ÖLAND. FOTO T. ARNE.

husantal var betydligt mindre.¹ Nu äro förhållandena motsatta. Denna ombildning är således av yngre datum än själva den fyrbyggda formen, som gjorde sig gällande tidigare (jmf. sid. 39). Vi ha sålunda för det egentliga Sverige att räkna med en äldre formpåverkan och en därpå följande något närmare anslutning i områdets sydligare delar till den frankiska typen, som tidigare — dock ännu ej klarlagt när² — helt slagit igenom i de gammaldanska provinserna liksom i Danmark.

Den frankiska gården uppträder emellertid på kontinenten ännu oftare i sådan form att bonings- och fähusen äro sammanbyggda. Denna anordning är även ganska vanlig i

Danmark, men det vill synas som om detta, där det förekommer, vore ett relik från ett äldre tillstånd, då gårdarna ej voro fyrbyggda. Såsom Lauridsen i kritik av Mejborg visat,³ utgjorde kostallet vid 1700-talets början en del av manbyggnadslängan i Slesvig och Sydjylland, men även på Fyen, Lolland, ja delvis även på Falster. Från 1580 anför han exempel på Fyen, att bönderna bodde under samma tak som kreaturen. Ofta låg logen emellan boningsrummen och fähuset. Vinkelformen har varit mycket frekventerad. Trots Lauridsen måste man anse denna typ besläktad med den friesiska. Mera direkt påtagliga friesiska hustyper kunna påvisas i västra Slesvig.⁴

¹ E. Raphael: Öländska gårdar och deras inventarier 1677, Fataburen 1913 sid. 17 ff.

² Under 1600-talet var i varje fall den danskskånska gården fullt utbildad inom större delen av området. Jmfr t. ex. ovan anförda herrgårdsavritningar av Buhrman från 1680, samt Ole Worm, Monumenta Danica, 1643, sid. 22.

³ Jmfr R. Mejborg: Nordiske Bøndergaarde i det XVI:de, XVII:de og XVIII:de Aarhundrede I. B. Slesvig; Köph. 1892. P. Lauridsen: Om dansk og tysk Bygningsskik i Sønderjylland, dansk Historisk Tidsskrift 6 R. VI.

⁴ Jmfr Mejborg a. a. samt ovan anf. arbete »Das Bauernhause im Deutschen Reiche» sid. 109 ff.

Naturligtvis finnas här också en del beröringspunkter med det sachsiska huset. Då senare den fyrbyggda frankiska formen från de stora öarna rycker segrande in över hela det danska området, får gården gärna sådan gestalt, att boningshus och fähus förbliva sammanbyggda, vanligen i vinkel, fig. 45. Detta gäller naturligtvis i främsta hand de nyss angivna områden, där den fyrbyggda gården först under 1700- och 1800-talen slagit igenom, men även på Själland finnas närstående former¹ liksom också ibland på svenskt område. I gården, fig. 46, från Ö. Karups sn i Halland, stöter fähuset nära intill manbyggnaden, varjämte dynghögens plats inne på gården tydligt markerar dess karaktär av fägård.² Dylika påtagliga bevis på gårdarnas användning för kreaturen finnas också inom den andra varianten av den skånskdanska typen, fig. 47.

Ikke alltid föras emellertid kreaturen över gården in i fähuset. De båda gårdsplanerna fig. 48 och fig. 49 belysa detta. I den halländska Höstenagården drivas korna in genom en yttre bakdörr på fähuset och på samma sätt var det i den sydsåknska Håslövsgården, där en fägata ledde till en dylik ytterdörr.³ Även i Ravlundagården på Skansen ha kreaturen icke behövt föras in över gården, ty fähusets ytterdörr ligger bredvid porten.⁴ Dessa fall visa en slående likhet med anordningarna i den nordsvenska gården, men man har kommit till likartad anordning på alldeles skilda vägar. Det är i Sydsvrige kanske mindre ett typologiskt reliket än en

¹ Jmfr t. ex. gården Ulstrup, Terslevs sogn, nära Köpenhamn i Henrik Ussing Ingvor Ingvorsens berättelser, Danmarks Folkeminder nr 20, 1918, fig. 5, där boningshus och fähus ligga i vinkel, ehuru ej sammanbyggda.

² Jmfr K. Rhamm: Urzeitliche Bauernhöfe in Germanisch-Slawischem Waldgebiete, Ethnogr. Beitr. zur Germ.-Slaw. Altertumskunde II, 1 sid. 790, 792 etc.

³ Artur Hazelius, Stuga i Håslöfs socken i Skåne. Ur de nordiska folkens lif. h. I sid. 32.

⁴ Jmfr Skansens vägledning.

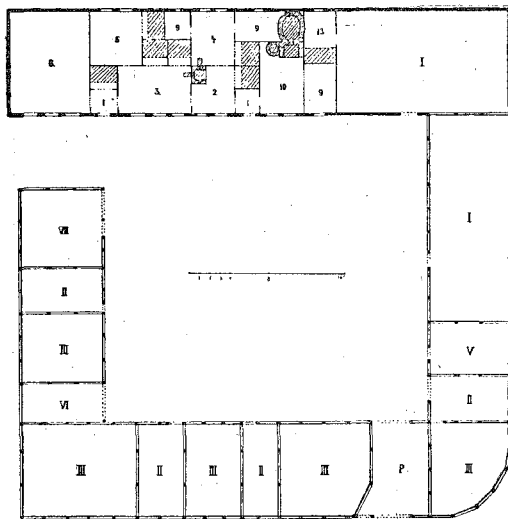

FIG. 45. GÅRD NÄRA AABENRAA, SLESVIG. EFTER MEJ-BORG: NORDISKE BØNDERGAARDE. I—13 BONINGSLÄNGA, P. PORT, I FÄHUS OCH STALL, II, III LOGAR OCH LADOR, V SVINHUS, VI VAGNSSKJUL, VII VEDSKJUL, VIII HÖNSHUS.

kvarlevande instinkt, som velat ge gårdsrummet mangårdskaraktär.⁵ Sammanställer man emellertid detta med mangårdslängans ovan belysta friare inkomponering i fyrkanten samt de gamla timmerkonstruktionernas gradvisa tillbakavikande mot norr,² blir det tydligt, att man åtminstone i Sydsvrige och på Själland måste räkna med reliktföreteelser, som peka på äldre, intimare sammanhang med den svenska bebyggelsen i Götaland. Även i boningshusens plan är detta påvisbart, men den frankiska hustypen har liksom gårdstypen vandrat mot norr och verkat omvandlande på planindelning och eldstäder.³ Själva mangårdslängan i dess

⁵ I modern tid har denna tendens stegrats och ombildat gårdarna. Det är t. ex. nu ytterst sällsynt, att dynghögen fått kvarstanna inom gårdsfyrkanten.

² Axel Nilsson i festskrift »Till Oscar Montelius 1903», sid. 165 ff.

³ Sigurd Erixon, a. st. i Fataburen 1917, h. 4, sid. 155 ff.

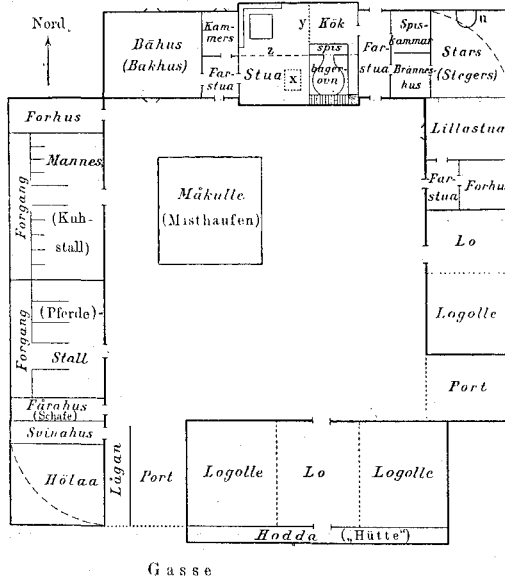

FIG. 46. GÅRD I ÖSTRA KARUPS SN, HALLAND. EFTER K. RHAMM: URZEITLICHE BAUERNHÖFE. II: I.

helhet är komponerad på samma sätt inom stora delar av den dansk-skånska gårdens område som i södra Götaland. Den syd-götiska hustypen, vilken förr varit vanlig i Blekinge och södra Småland och sporadiskt förekommit i norra Småland upp till Östgöta-gränsen, i Västergötland upp till Kinnekulle samt på Öland, motsvarar nämligen nyssnämnda boningslänga i dess äldre form. Det är dock mest antagligt, att typen från Halland — Skåne spritt sig in över Götaland redan under medeltiden och icke tvärtom, vadan detta sammanhang illustrerar de sydliga typernas vandring mot norr. De element, som ingå i denna länga — gavelhärben och stuga — äro emellertid redan förut gemensamma och antyda ett långt äldre och betydelsefullare sammanhang, som kan spåras även söder om Danmarks gränser.

Sammanställas dessa iakttagelser måste vi därför räkna den skånsk-danska gården

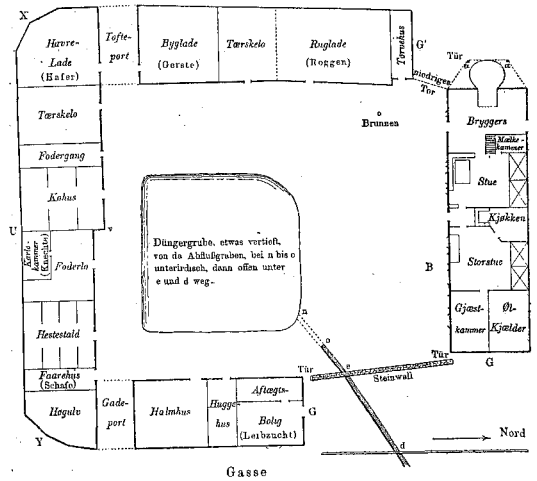

FIG. 47. GÅRD NÄRA FAABORG, FYEN. EFTER K. RHAMM: URZEITLICHE BAUERNHÖFE II: I.

som en övergångs- och korsningsföreteelse, där kvardröjande nordiska drag blanda sig med västeuropeiska och frankiska typer, av vilka den sistnämnda fått övertaget. Skiftningarna i olika delar av området bero mest på närmare eller fjärrare belägenhet till de olika typernas huvudområden men också på de olika bygdernas större eller mindre konservatism.

Jag har här velat belysa sammanhanget mellan de nordiska och de kontinentala gårdsformerna, men samtidigt betona de gamla och starka motsättningar, som finnas mellan norr och söder. Det intensivare jordbruket och den mera utvecklade boskaps-skötseln samt virkesbristen inom kontinentens centralare delar har koncentrerat gårdsanläggningarna på annat sätt än i Norden. Man kan emellertid finna en viss likhet mellan de nordiska bondgårdarnas indelning i mangårds och fågårdsparti och storgodsen i Tyskland och inom det romerska väldet, där godsherrens bostad låg avskild från själva ekonomihuset med tjänar-

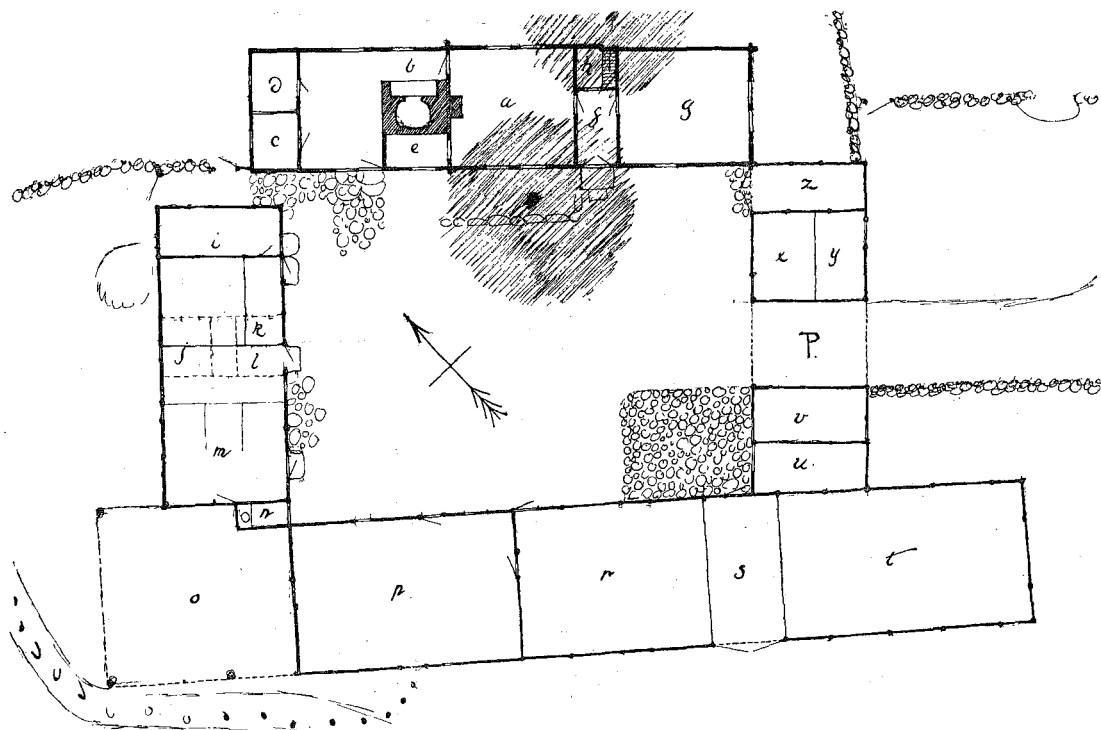

FIG. 48. GÅRD I HÖSTENA BY, LJUNGBY SN, HALLAND. UPPM. AV E. LOVÉN. a—h) BONINGSLÄNGA, i—m) F. D. BONINGSHUS, m) STALL, o) GÖDSELSTAD, p) FÄHUS, r—t) LOGE, u) VAGNBOD, v) SVINHUS, p) PORT, x) FÅRHUS, y) SVINHUS, z) VAGNBOD.

bostäder.¹ Men det nordiska bondgårds-systemet är ursprungligare och representerar ett ålderdomligare stadium än på kontinenten. Anordningarna för kreaturens inhysning och fähusets placering är emellertid till sitt väsen en etnologisk fråga, som måste ses i samband med kreatursskötselns historia i allmänhet och kan icke djupare skärskådas i detta sammanhang. Skiljaktigheterna gå tillbaka till förhistorisk tid. Att den nordiska fördelningen haft vidare spridning i äldre tid antydes bl. a. av den förut omnämnda bronsåldersbyn vid Buch. Kreatursfällor i det fria äro emellertid kända

överallt på det indoeuropeiska området. I blidare klimat har man icke alltid varit nödsakad att bygga särskilda hus till vinterbostad åt kreaturen utan har istället kunnat nöja sig med fällor i det fria, som är det ursprungliga, eller enkla skjul² eller i nödfall att taga in boskapen i själva bostaden. Hos armenier², littauer,³ briter⁴ och isländare⁵ har detta förekommit i gammal tid. Även hos fornindierna synas bostäderna

¹ Särskilda stall och fähus äro dock belagda i Europa från förhistorisk tid, t. ex. i påbyggnaderna vid Bodensjön eller i keltiska gårdsanläggningar från Latène-tid i Neckardalen.

² Xenophon Anabasis IV, 5, 25.

³ Enl. Cesar och Dio Cassius.

⁴ Enl. Jordanes.

⁵ Enl. Adam av Bremen.

¹ Jmfr Hugo Blümner a. a. s. st.

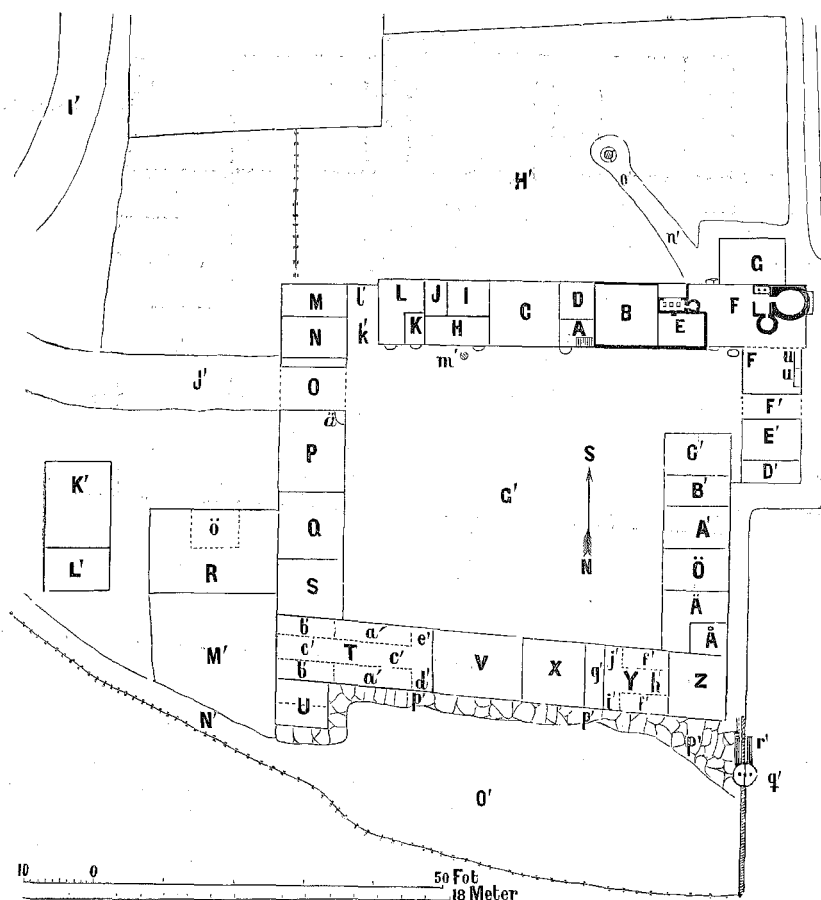

FIG. 49. GÅRD I HÅSLÖVS KYRKBY, SKYTTS HD, SKÅNE. EFTER A. HAZELIUS: UR DE NORDISKA FOLKENS LIF. A—L BONINGSLÄNGA, M SVINHUS, N GÅSHUS, O KÖRPORT TILL BYGATAN, P—S LOGE, T FÅHUS OCH STALL MED E¹ DÖRR TILL GÅRDEN OCH D¹ DÖRR TILL FÅHAGEN MED GÖDSELSTADEN, P¹ STENBRO, V—X LOGE, Y FÅHUS MED I¹ DÖRR TILL FÅHAGEN OCH J¹ DÖRR TILL GÅRDEN, Z FÅRHUS, Å KALVIUS, Ä—Ö FODERBODAR, P¹ VAGNPORT ETC. I¹ BYVÄG, J¹ GÅRDSVÄG, N¹ FÅHAGSVÄG, O¹ FÅHAGE.

ibland ha delats av boskapen.¹ Av största vikt äro här sådana arkeologiska belägg, som framdragits inom påbyggnadskulturen, t. ex. i Schussenried vid Bodensjön, där hustyper konstaterats, som rymde bostad, fåhus och förrådsrum under samma tak.² Det är väl framförallt där dylika sed-

¹ Zimmer: Altindisches Leben. Likväl omnämnes flerstädes särskilda fåhus och fällor.

² A. Schliz a. a. s. 77.

vanor erhållit stadga och tradition, som gårdarna av fågårdskaraktär utvecklats. Hos både greker och romare ha sådana gårdar förekommit,¹ liksom i största delen av Europa. Företeelsen har sålunda haft stor utbredning och måste väl i många fall vara ursprunglig, men för övrigt kan man konstatera, att den länge varit på kraftig fram-marsch mot Norden.

¹ Jmf. Rudolf Henning a. a. sid. 103 ff.

Kunna vi emellertid fastslå att elementen i den nordiska gården ligga tämligen klara vid historiens början, uppstår åter frågan, när ombildningarna skett, särskilt den firsidigt kringbyggda formens ålder. Säkra belägg på inbyggda gården i Sverige och Finland äga vi ej förrän på 1500-talet. Sålunda kan man sluta av historiska källor rörande Klubbekriget i Finland, att inbyggda gårdar förekommo där på 1590-talet¹ och i början av 1600-talet talar Bureus i Sumlen om inbyggda gårdar i Torneåtrakten. Då dessa uppgifter beröra så pass nordliga och avsides liggande trakter, måste företeelsen ägt åtskillig ålder i Sverige förut, när vi annars finge räkna med rent mekanisk omläggning genom yttre ingripande. På grund härav får väl anses såsom mest sannolikt, att den fyrbyggda gården trängt igenom under loppet av medeltiden. Man måste här också taga hänsyn till samtida eller tidigare parallella anläggningar som borgar och kloster, liksom stadsgårdar, vilka dessutom torde ha understött den slutna formens frammarsch. Husen i bondgårdarna liksom i våra äldre borgar vända öppningar och dekorativa element endast mot gårdsidan.

Förut har antytts den roll, som den franska gårdsformen spelat härvidlag. En bidragande faktor därvid ligger i solskiftet, som påbjödes i våra medeltidslagar redan före 1350 och därefter så småningom gjort sig gällande. Det har kommit till oss från kontinenten och återgår på romerskt infly-

tande.² Då emellertid detta minst gjort sig gällande i Norrland och Dalarna, har kanske den nordsvenska typen fått hjälp i naturliga förhållanden, i det man behövt skydda sig mot fiender i djur- eller människogestalt och därför gjort gårdarna mera slutna, där de lågo glest eller enstaka.

Före alla dessa influenser och omläggningar har emellertid orienteringen spelat roll. Den kan konstateras ända sedan stenåldern. Den som reser omkring i Sveriges bygder måste förvånas över dess allmakt, där icke naturliga hinder legat i vägen. Även i byar och gårdar utan någon annan gripbar ordning ligga åtminstone de viktigaste husen, särskilt mangårdens, efter detta schema. Ej sällan är likväl avvikelsen ganska stor i förhållande till kompassnålen, som aldrig anlitas. Orienteringen yttrar sig då med stor konsekvens i tendensen att lägga husen parallellt eller vinkelrätt emot varandra. Det är endast utgångsriktningen, som i dessa fall är oriktig eller framtvingad av terrängen.

Ur dylika element utkristalliseras gårdsformerna, medan traditionella sedvanor, terräng, yttre influenser och regleringar korsa varandra och kämpa om herraväldet. I en enkel formel kan ej utvecklingsgången angivas. Att även här de allmänna kulturströmningarna varit de normgivande kan tillfullo visas, men samtidigt är gården mer än annat en jordfast skapelse, med rötterna djupt nere i en åldrig forntid.

¹ Jmf. Heikel a. a., sid. 284.

² Jmf. Helbig, Die Italiker in der Poebene, 1879.

FOLKMINNESFORSKNING SÅSOM VETENSKAP OCH UNIVERSITETS- DISCIPLIN.

GENMÅLE TILL NILS LITHBERG AV C. W. VON SYDOW.

Med anledning av att Nils Lithberg i sin artikel »Svensk folklivsforskning under sista halvseket» även tämligen utförligt angripit folkminnesforskningen sådan den i Lund idkas, ber jag att här få klargöra min ställning och beriktiga några av hans uppgifter.

Beträffande namnet *folkminnesforskning* är det nog jag, som först använt det här i landet. Jag har tagit upp det, emedan någon svensk benämning på denna forskning icke fanns och för att slippa från det internationella ordet *folklore*, vilket för svenskt bruk är olämpligt på grund av sin osvenska form och sina för svenska öron olämpliga idéassociationer. Det är orimligt att stämpla ordet folkminnesforskning som en danism, då såväl sammansättningsdelar som ordbildningssätt måste anses ha fullt burskap i vårt språk. Dessutom förtjänar påpekas att ordet *folkminne* begagnats i betydelsen folktradition icke blott av vår förste folkminnesforskare G. O. Hyltén-Cavallius i Wärend och Wirdarne (se. t. ex. II s. 1), vilket ju möjligen skulle kunna bero på inverkan från Svend Grundtvig, utan även av P. Wieselgren i hans år 1834 tryckta »Sveriges sköna litteratur» där han (II s. 450) använder ordet *åtskilligt tidigare än Grundtvig införde det i danskan*. Även

den strängt puristiske V. Rydberg använder ordet i *Germansk mythologi* (I s. 541).¹ Att man i Danmark och Norge använder *folkeminder* och *folkemindeforskning* i samma betydelse som motsvarande svenska ord, anser jag icke som något hinder för dessas användning utan snarast som ett stöd.

Det finns naturligtvis ingenting som hindrar, att man populärt kan använda ordet folkminne att beteckna icke blott folktradition utan vad som helst som bevaras i folkets minne. Detta så mycket mindre som jag anser, att allt sådant bör av en folkminnes-samlare tillvaratagas. Men att därför kassera ordet i dess hos Hyltén-Cavallius m. fl. hävdvunna inskränkta betydelse finner jag icke rimligt. Och ännu mindre att, såsom Lithberg tycks föreslå (s. 166), tillämpa namnet folkminnesforskning på själva insamlingsarbetet, då ordet forskning enligt min mening är liktydigt med aktivt vetenskapligt arbete och icke med ett blott och bart materialinsamlande (jämför ortnamnsforskning, språkforskning m. fl!).

Beträffande själva ämnet *folkminnesforskning* har det sedan år 1910 varit representerat vid Lunds universitet, där det sedan

¹ För de båda sista beläggen på användningen av ordet folkminne (= folktradition) har jag att tacka Svenska Akademiens Ordboks excerptsamlingar.

1912 varit examensämne. Det är inte och har heller inte gett sig ut för att vara en år 1910 nyuppfunnen vetenskap. Det har länge odlats vid universiteten i Köpenhamn, Kristiania och Helsingfors under något olika benämningar och i olika skiftningar beroende på de olika nationella och personliga förhållandena, men dock med väsentligen samma innehåll och omfång som i Lund: allmogens tanke-, tros- och fantasiliv, så som det tar sig uttryck i folkdiktning, tro och sed; eller kortare uttryckt: allmogens andliga kultur.

Även i England och Frankrike odlas folkminnesforskningen med väsentligen samma innehåll och omfång, som jag här angett, fastän med en del personliga skiftningar i definitionen. Den bär där namnet *folklore*, vars så att säga officiella definition man finner i den of Folklore Society utgivna Handbook of Folklore (ny ed. London 1914), där det heter: »It has established itself as the generic term under which the traditional Beliefs, Customs, Stories, Songs, and Sayings current among backward peoples, or retained by the uncultured classes of more advanced peoples, are comprehended and included... In short, it covers everything, which makes part of the mental equipment of the folk as distinguished from their technical skill». Denna internationellt giltiga definition är ju väsentligen densamma, som den jag gett åt folkminnesforskningen.

Den andra sidan av allmogens liv, dess materiella kultur eller »technical skill», för att använda det nyss citerade engelska uttrycket, måste behandlas av en särskild vetenskap, som jag här i brist på bättre namn vill kalla *allmogeetnografi*. Att studiet av allmogen på detta sätt måste fördelas på två skilda vetenskaper är tydligt redan av kvantitetsskäl, i det vardera av dessa sidor i folkets liv utgör ett så vid-

sträckt och krävande område, att *en* forskare i vår tid med dess vetenskapliga specialisering ej gärna kan tillfredsställande beherska dem bägge. *Men dessutom måste de båda områdena ställa helt olika krav på forskaren och hans arbetsätt.* Allmogeetnografen måste ha sinne för former och färger, en omfattande varu- och arbetskänedom samt praktisk händighet för att kunna bedöma de olika föremålen typer och deras tekniska detaljer. Allmogeetnografien kan svårigen bedrivs annat än i samband med ett allmogemuseum — jag bortser här från de för såväl allmogeetnografen som folkminnesforskaren nödvändiga resorna i bygderna — ty det är de där samlade föremålen, deras typologi, tillverkning och användning, som den inriktar sig på. Folkminnesforskarens studieföremål är av helt annan beskaffenhet: folkets tankevärld, dess handlingar, i den mån de framgått ur dess egendomliga föreställningssätt och ej ur rent tekniska synpunkter, samt dess diktning. Även för honom är allmogemuseet av stort värde på grund av den inblick det ger honom i miljön för det tanke-material som han har till sitt studieföremål, men sina egentliga forskningar bedriver han med hjälp av det i folkminnessamlingen hopförda arkivmaterialet. *Det är också helt och hållet olika hjälpvetenskaper, som fordras för de båda studieområdena.* Under det folkminnesforskningen sluter sig närmast till litteratur- och religionshistoria, de filologiska vetenskaperna och psykologi, har allmogeetnografien mest förbindelse med arkeologi, konstvetenskap o. d.

Detta folkminnesforskningens skiljande från allmogeetnografien är internationellt. Blott i Tyskland, som på detta område icke intager någon ledande plats, har man sammanfört de två disciplinerna under den gemensamma benämningen Volkskunde. Men

ger man akt på de särskilda forskarna, skall man finna, att de regelbundet specialiserat sig *antingen* på det ena *eller* på det andra. Av praktiska skäl tvingas man härtill, och det finns ingen utsikt till att utvecklingen skall gå baklänges, och från en genomförd och förnuftig specialisering återgå till en sammanslagning av två forskningsgrenar med så olika krav på forskarens hela läggning och arbetssätt, så olika hjälpvetenskaper och så stora arbetsfält var för sig.

Mot den här gjorda uppdelningen av allmogekulturen på de nämnda båda studieområdena anmärker Lithberg, att tro och sed ofta träffas knutna till materiella föremål och därför måste föras till allmogetnografien. Jag kan icke finna detta resonemang riktigt. Den omständigheten, att en gudabild dyrkas, kan icke bevisa, att bilddyrkan är ett fenomen, som faller inom konstvetenskapens studieområde. Eller för att ta ett exempel från folksedens område: Ett s. k. byggnadsoffer är knutet till en byggnad t. ex. på det sättet, att en höna muras in i väggen, eller att en tupp slaktas och hans blod strykes på byggnaden. Vem har väl bästa förutsättningen för att kunna förklara innebörden i dessa bruk, — månne den som är specialist på byggnadstypologi, byggnadsteknik, användningen av olika slags hus och inredningen av rum? Eller den som har till sitt studium folkets sätt att tro och tänka? Frågan kan svårligen besvaras på mer än ett sätt. Byggnadsteknikern kan möjligen ge en del värdefulla upplysningar om åldern på det hus, vari man funnit en inmurad höna, men hans vetenskap är här blott en *hjälpvetenskap* ungefär på samma sätt som geologien är hjälpvetenskap åt arkeologien, då det gäller att bestämma ålder och beskaffenhet för de jordlager, vari ett fornsynd gjorts.

Men även från en annan synpunkt sett

måste tro och sed behandlas tillsammans med diktningen. All folkdiktning och alldeles särskilt folksågen plägar nämligen vara mer eller mindre genomsyrad av trosföreställningar. Man kan därför ej studera saga eller sågen utan att känna de trosföreställningar, som gett dem en stor del av deras innehåll och karaktär. På samma sätt kan tro och sed ej tillfyllest studeras utan hjälp av saga och sågen, ty denna diktning är ett urgammalt arv, som ger oss trosföreställningar och sedvänjor i en äldre och ursprungligare form än den, som nu lever kvar i praktiken. Den som ej studerat saga och sågen i deras egenskap av dikt, kan emellertid ej använda dem som källor beträffande tro och sed, ty han saknar då förutsättningarna för den nödiga källkritiken. Härmed vill jag ej ha sagt, att vetenskaplig forskning på trons och sedens område ej kan bedrivas av någon annan än den, som även har studerat folkdikten, ty en hel del tro och sed har ej funnit någon användning inom dikten. Men hans vetenskapliga möjligheter måste bli onödigt begränsade, då en viktig källa uteslutes.

Efter vad som här framhållits, torde gränsen vara tillräckligt klar. Detta hindrar naturligtvis icke, att gränsområden måste finnas, som lika gärna skulle kunna bearbetas från vilkendera sidan som helst, liksom det finns områden av så självständig natur inom allmogelivet, att man har svårt att ge dem en bestämd plats i någondera av de båda huvudämnena. Folkmusik t. ex. behandlas väl bäst av musikvetenskapen, ty den kräver förutsättningar av rent musikt teknisk natur, som ytterst få folkminnesforskare eller allmogetnografer torde vara i besittning av, vilket icke hindrar, att folkmusiken är ett område av största intresse för båda dessa vetenskaper. Allmogekonsten kan ju också sägas höra till folkets andliga

kultur, men även den kräver i så hög grad rent tekniska förutsättningar, att den i stort sett bäst föres till allmogeenografien, vilket icke hindrar, att den kan vara en värdefull källa för folkminnesforskningen, i den mån den avbildar scener ur folkdiktning eller folktro, eller folktrösföreställningar träffas knutna till vissa av dess ornament o. s. v. Om sådana gränsområden finns icke något skäl att tvista. De gränser jag dragit upp torde sålunda icke vara mera artificiella än Lithbergs. Och något »snitt som kan komma de båda halvorna att förblöda», kan det icke vara tal om. Jag tror icke, att de av mig — och internationell praxis — hävdade gränserna av någon oväldig person uppfattats så, att de skulle utgöra hinder, som ingen från någondera hållet får överskrida. Det är helt enkelt naturliga arbetsområden med inom sig enhetliga arbetsmetoder, som genom dem får sin ungefärliga begränsning. Må var och en ta upp problemen till behandling från sina förutsättningar och ta systervetenskapen till hjälp där så behövs. De olika vetenskaperna *måste* inrätta sig på *samarbete* utan att tvista om gränsområdena.

Det är en given sak att samarbetet här *måste* börja redan vid materialinsamlingen, ty en hel del uppgifter *måste* vara av intresse för såväl folkminnesforskning som allmogeenografi. Beträffande insamlingen är det orimligare att draga upp fasta gränser än beträffande forskningen. Jag har alltid hållit på, att man därvid icke bör vara ensidig, utan även i den mån det låter sig göra, samla sådant, som kan gagna systervetenskapen. Detta blir naturligtvis från ens egen synpunkt biprodukter. Då Lithberg av detta uttryck vill draga den slutsatsen, att jag betraktar sådant som tarvligt kram, så är detta att inlägga en alldeles falsk betydelse i ordet biprodukt, en bety-

delse, som jag naturligtvis aldrig avsett. Man kan t. ex. tänka sig, att en geolog vid någon grävning i geologiskt syfte träffar på ett arkeologiskt fynd av mångfaldigt större vetenskapligt värde än den åsyftade undersökningen av jordlagren, men från geologens synpunkt *måste* likväl det dyrbara fyndet betraktas som en biprodukt. Att jag i min lilla uppsats om »Folkminnena och deras insamling» avfärdar biprodukterna på knappt en sida, beror således icke på någon ringaktning — jag betonar ju tvärtom att samlaren *bör* tillvarataga dessa biprodukter — men i en handledning i insamling av *folkminnena* kan helt naturligt ej ägnas någon större plats åt detta andra, som icke strängt taget hör till ämnet, och som kräver en minst lika utförlig behandling för sig själv. Där *måste* jag nöja mig med några flyktiga antydningar.

Beträffande den för Lunds universitet fastställda studieplanen för ämnet folkminnesforskning är jag den förste att erkänna, att den ej är utan brister. Lithbergs kritik av den visar emellertid, att han ej satt sig in i, vad man vid uppgörande av en studieplan *måste* ta hänsyn till.

Det är icke någon lätt sak att göra upp studieplan i ett ämne, som förut varken varit undervisnings- eller examensämne, och i vilket man därför saknar direkt för undervisningens behov utarbetade läroböcker. Studieplanen *måste* dessutom sammansättas så, att den angivna kvantiteten skall kunna inläras inom för de olika betygsgraderna bestämda tidsfrister. Då jag av Sektionen fick i uppdrag att tillsammans med ett par andra på området initierade göra upp ett förslag till studieplan, var det därför helt naturligt dessa mina äldre och i den sortens uppgifter mera erfarna medarbetare, som därvid i huvudsak bestämde urvalet.

Då Lithberg kritiserar det stora antal

arbeten om folkdiktning i jämförelse med arbeten om tro och sed, och anser detta förhållande oproportionerligt, så vill jag framhålla, att detta delvis beror på, att en stor del av de sammanräknade arbetena är materialsamlingar. Det bör vara tydligt för var och en, att man måste ha läst icke allt för få sagor, sägner och folkvisor för att få någon behållning av att läsa vetenskaplig litteratur *om* dem. Det är därvid icke nog att läsa ett eller några få prov på vardera av dessa diktarter, emedan man därav på sin höjd skulle få en mera klar definition på respektive. För att lära känna ett litet urval av typer och få ett intryck av variationen, kan man icke tänka sig något mindre urval än som studieplanen föreslagit, nämligen en sagosamling, en samling folkvisor och en samling sägner från vardera av de tre nordiska länderna samt Grimms sagor (summa 10 samlingar). Att finna detta vara oproportionerligt mycket i förhållande till den övriga kursen är det samma som att klandra t. ex. studieplanen i engelska, emedan den till ett betyg kandidatexamen föreskriver läsning av 3000 sidor engelsk litteratur mot blott två skolgrammatikor.

Ser man åter på de föreslagna arbetena *om* resp. folkdiktarter, kan man visserligen räkna dem och få en siffra på 8 eller 9 stycken, men omfånget på vart och ett av dessa arbeten är så pass litet, att det ej motsvarar mer än tre ordinära läroböcker, och en mindre kurs kan ej åstadkommas, om det skall bli någon behållning av den.

Vad tro och sed beträffar är det lättare att ge en kort översikt över hela området än beträffande diktningen, och på ett betygsstadiet kan man svårligen kräva fler arbeten, än vad som i studieplanen intagits. Däremot kräves en kompletterande föreläsningkurs, som meddelas i mån av behov.

Beträffande orienteringen i materiell kultur, som Lithberg anser helt saknas, så finns den i Feilbergs Dansk Bondeliv, den yppersta skildring av allmogens hela liv, som något land kan uppvisa. Dess enda fel är, att den gäller danskt och ej svenskt allmogeliv, men felet är icke stort, ty vad Feilberg skildrar i sin bok stämmer mycket nära överens med livet i Skåne. Jag har hört en skånsk bonde, som läst Feilberg, säga, att en skåning känner igen nästan vartenda dugg i den. De motsvarande svenska böcker, som tagits med i studieplanen som komplettering, skulle ensamma för sig kunna anses otillräckliga, men just som en svensk komplettering till Feilberg torde de väl kunna försvara sin plats. Om Lithberg skulle invända, att det icke är några vetenskapliga utredningar utan mycket populära böcker, så vill jag svara, att något svårsmältare är det ej lönt att taga med på begynnarstadiet. »Orienteringen i materiell allmogekultur» avser att ge en föreställning om folkminnenas yttre miljö, vilket de i studieplanen medtagna arbetena måste anses göra. Lundell, vars krav i detta fall av Lithberg har citerats, har själv varit med om att göra upp ifrågavarande studieplan, vilket väl är ett kriterium för, att den fyller hans krav. De föreslagna arbetena torde få anses tillfyllestgörande för såväl ett som två betyg. Jag skulle visserligen gärna se, att man kunde ha ett större arbete för svensk allmogeskildring att sätta bredvid Feilbergs danska, men då något fullt jämbördigt ej finns att tillgå och man ej kan lägga till flera olika arbeten utan att göra kursen orimligt stor, får det tills vidare vara vid det fastslagna. Dock vill jag tillägga, att det är min avsikt att anordna en propedeutisk kurs även beträffande materiell allmogekultur för två betyg i kandidatexamen. Först på licentiatstadiet kan man

begära, att den studerande sätter sig något in i det rent vetenskapliga arbetet på det materiella området. Det är emellertid icke studieplanens mening, att den studerande måste läsa alla de där föreslagna författarna, utan blott att han har bl. a. dem att välja på. Namnet Rhamm som Lithberg gör ett sådant nummer av, är alltså icke obligatoriskt. Det är icke jag utan professor Lundell, som satt in det i studieplanen, och då mina licentiatlärjungar frågat mig, om det är nödvändigt att läsa något av Rhamm, har jag svarat nej. Ingen har heller valt hans arbeten. Jag vågar alltså påstå, att det är alldeles onödigt att känna sig nedslagen av namnets förekomst i studieplanen; det kan på intet sätt karakterisera den undervisning som består i Lund.

Lithberg anmärker ytterligare på, att i tvåbetygskursen icke något arbete i svensk etnologi förekommer utöver vad som erbjöds i ettbetygskursen, men han glömmet, att denna så gott som uteslutande bygger på nordiskt material. Det är därför icke en påökning av detta, som behövs för två betyg, utan just utländskt stoff för jämförelse. En så liten kurs som den för ett betyg — den anses i alla fall vara större och svårare, än en ettbetygskurs normalt plägar vara — skulle bli för obetydlig och ge för klen valuta, om man icke koncentrerade den på det nordiska området.

Detta har jag velat anföra för att visa att studieplanen även i det skick, vari den befinner sig, är försvarlig såsom ett första försök att i ett nytt studie- och examensämne göra upp examenskurser och detta så mycket mer, som examinator har rätt att byta ut de föreslagna arbetena mot andra av motsvarande omfång, varjämte den föreslagna läskursen ju skall kompletteras med den undervisning i form av föreläsningar, kurser och övningar som meddelas.

Studieplanen kan sålunda icke i och för sig anses vara någon måttstock på hur ämnet i Lund bedrivs. Då Lithberg om folkminnesforskningen i Lund påstår, att den för tro och sed icke fordrar någon vetenskaplig skolning alls, och att den väsentligen intet annat är än folkdiktsforskning, så talar han om något, som han alls ej känner till. Faktum är, att jag lagt väl så mycket vikt på tro och sed som på folkdiktningen, och detta kan jag göra genom seminarieövningar och särskilda skriftliga uppgifter, genom vilka de studerande tvingas att genomgå och ur vissa synpunkter bearbeta en hel del litteratur, som icke uppräknas i studieplanen. Jag kan tillägga, att en av de två, som redan avlagt licentiatexamen i ämnet, har specialiserat sig på tro och sed och även inlämnat särskilda uppsatser i materiell kultur. Och den andre, som specialiserade sig på folkdiktning, måste dessutom skriva en vidlyftig uppsats på folksedens område.

Ännu en sak. Lithberg påstår om mig följande: »All den målmedvetna samlarverksamhet som tidigare bedrivits, underkännes eller karakteriseras såsom tillkommen mera på slump.» Var har jag underkänt den *målmedvetna* samlarverksamheten? Jag har t. o. m. betonat, att vi måste vara tacksamma för den *icke* målmedvetna samlarverksamheten, emedan något är bättre än ingenting. Men kan det verkligen vara Lithbergs mening, att den insamling av folkminnen, som skett genom landsmålsförningarna, varit målmedveten? Ty det är väl huvudsakligen dess brister i detta fall, som jag framhållit. Jag frågade en gång docenten i folklivsforskning vid Uppsala universitet, vad han meddelade för undervisning. Hans svar var ungefär följande: »Jag meddelar en kurs i landsmålsupp-

teckning och på slutet av den ägnar jag ett par timmar åt anvisningar i uppteckning av folktraditioner. Skulle jag ge någon annan undervisning om folktraditionen, skulle jag icke få några åhörare.» Då Lithberg utan att närmare känna till undervisningen i Lund, blott på grundval av studieplanen, underkänner dennas förmåga att skola samlare, så begriper jag inte, hur han skall kunna mena, att den i Uppsala meddelade undervisningen skall kunna frambringa någon målmedvetenhet. En samlare, som icke fått någon undervisning om folkminnena och deras vetenskapliga värde, som icke vet, vilka mål man söker nå genom deras undersökning, och vilka metoder man därvid använder, som icke har någon förhoppning om att vid sina egna studier få något gagn av dessa folkminnen — hur skall man kunna begära, att han skall kunna samla målmedvetet. Och går man genom dylika samlingar, hopbragta som biprodukt till landsmålstudier, så är det sannerligen svårt att där upptäcka någon målmedvetenhet. Man märker snart att samlaren ej har vetat, vad han bort fråga om. Mitt klander riktar sig emellertid icke mot dessa samlare, icke heller mot den docent, som fått den otacksamma uppgiften att liksom smuggla in några anvisningar om folkminnesinsamling hos studenter, som egentligen kommit för att få annan undervisning, utan mot den liknöjdhet, som har härskat inom de ledande vetenskapliga kretsarna och icke har velat göra något för att åstadkomma bättre betingelser för studiet av vårt eget folk.

Jag vet ej var eller ens, om jag har påstått att den målmedvetna samlarverksamheten har kommit till mera på en slump, men jag skall gärna göra yttrandet till mitt. Den målmedvetna samlarverksamhet, som utövats av en Hyllén-Cavallius, en Djurklou, en Säve o. s. v. har, kan man säga, kommit till på en slump så till vida, som den berott på, att dessa samlare händelsevis hade så starka personliga intressen för folkminnena, att de ägnade sig åt samlarverksamhet. Men vad har vår officiella vetenskapliga värld gjort för att stödja deras förträffliga verksamhet och hjälpa till att målmedvetet föra vidare det arbete, som de började?

Nej, jag har icke ett ord till klander mot våra samlare av olika slag utan bara tacksamhet. Men jag anklagar våra officiella vetenskapliga institut för deras försummelse att ej driva fram och stödja en vetenskaplig forskning och ett målmedvetet insamlingsarbete på såväl allmogetnografiens som folkminnernas område. Det har alltför länge fått bero på, om händelsevis av en slump någon ville ta hand om saken, och så har den fått gå som den kunnat in i elvte timmen.

Så kan det inte få fortsätta och jag är alldeles ense med Lithberg om, att den enda utvägen är att bilda institut för folkminnesinsamlingar jämte en ordnad undervisning i hithörande ämnen, om det stoff av folkligt vetande skall kunna räddas, som nu mer än någonsin är på väg att förintas.

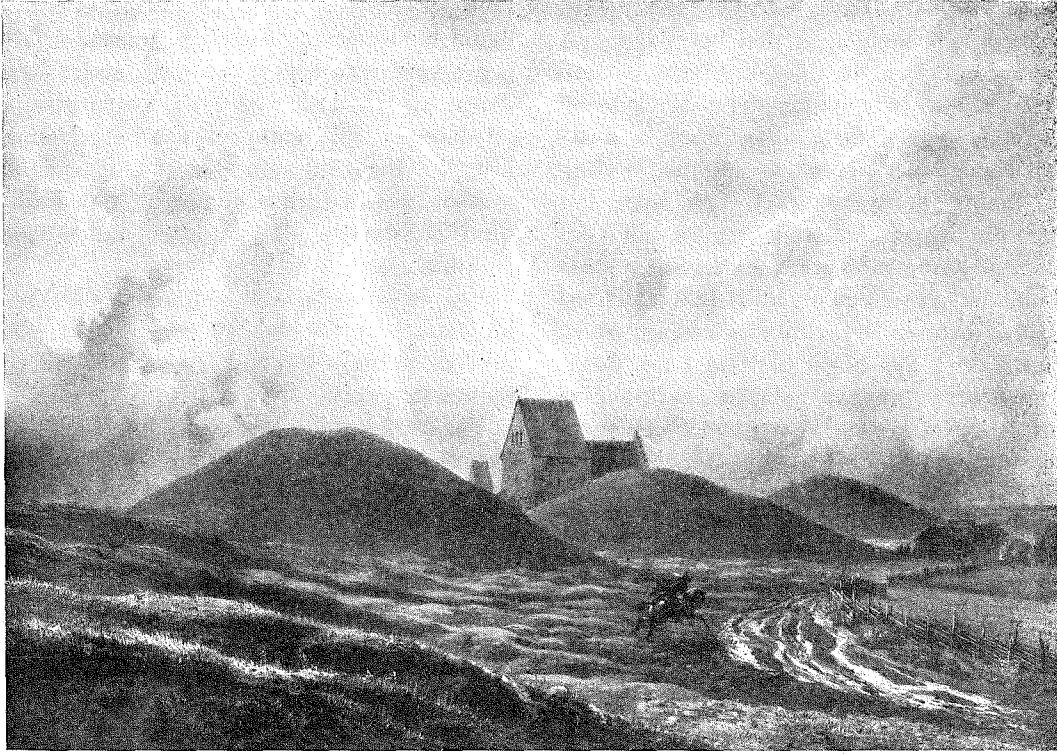

FIG. 1. UPPSALA HÖGAR. EFTER LITOGRAFI AV C. J. BILLMARK.

DEN SVENSKA YNGLINGAÄTTENS GRAVAR

EN ÖVERSIKT OCH ETT PROGRAM

av

BIRGER NERMAN.

De senaste åren ha sett en genomgripande förändring äga rum med avseende på uppfattningen av den berömda Ynglingaätten, Sveriges äldsta kända konungaätt. Medan den närmast föregående tiden allt mer utvecklade sig till den extrema ståndpunkt, från vilken endast ett ytterligt minimum i källorna om den svenska Ynglingaätten kunde betraktas som historiskt rik-

tigt, står man nu redo att betrakta dessa källor såsom betydande historiska urkunder. Framför allt är man nu beredd att anse själva konungalängden i stor utsträckning omfatta historiska personer och därjämte vara kronologiskt riktigt angiven. I viss mån har man kommit åter på den äldsta uppfattning, som föregick den allt för kritiska tidens, men skillnaden mellan den gamla och den

nyaste uppfattningen är den betydande, att medan man i äldre tider kritiklöst godtog traditionerna och nästan icke tvivlade på något i deras framställning, anser man sig nu, innan traditionerna accepteras, skyldig att bevisa deras riktighet, och man har klart för sig, att källorna, framför allt i detaljerna, gömma ofantligt mycket, som faller inom det uppbyggda område. Efter en okritisk och en hyperkritisk riktning, vilken senare dock var högst okritisk i sin benägenhet att utan skäl släppa traditionerna och att i deras ställe konstruera på fri hand, står man nu inför en kompromiss; överdrifterna åt bägge hållen ha gett vika för en försiktig mellanståndpunkt.

Jag skall här icke redogöra för, hur jag tror mig ha kunnat bevisa, att största delen av den svenska Ynglingaätten är historisk och hur det lyckats mig att uppbygga en kronologi för största delen av densamma. För dessa frågor hänvisas till min gradualavhandling: Studier över Svärgets hedna litteratur (Uppsala 1913) sid. 205 ff. samt till den cykel av uppsatser, som jag utgivit om Ynglingaätten: Vilka konungar ligga i Uppsala högar? (Uppsala 1913), Svärgets äldsta konungalängder som källa för svensk historia (Uppsala 1914), Konung Ragnvald i Ynglingatal (i den norska tidskriften *Maal og Minne* 1914), Ottar Vendelkråka och Ottarshögen i Vendel (i *Upplands formin. för. Tidskr.* 1917) samt Ynglingasagan i arkeologisk belysning (i *Fornvännen* 1917). Till dessa sluter sig en uppsats Konung Agne, avsedd att införas i något av de närmaste häftena av *Fornvännen*.

Vid studiet av Ynglingaätten ur historisk synpunkt har det visat sig, att arkeologiens belysning varit av allra största betydelse.

De förnämsta källorna om Ynglingaätten äro, som bekant, den fornengelska dikten

Beowulf, författad omkring år 700 e. Kr. och Snorre Sturlesons berömda, under förra delen av 1200-talet skrivna Ynglingasaga, inledningen till hans stora arbete *Heimskringla*. Beowulf, som endast i förbigående sysslar med svearnas konungar, omnämner blott ett mindre parti av ätten, raden Egil¹ — Adils.

Vid ett arkeologiskt bedömande av Ynglingaätten är Beowulf av mindre vikt. Så mycket större är i detta hänseende Ynglingasagens betydelse.

Ynglingasagan upptages, som känt, till stor del av berättelser om konungarnas död och gravsättning. Till dels återgå dessa uppgifter på den norska dikten Ynglingatal, författad straxt efter 800-talets mitt av skalden Tjodolf från Hvin. Ynglingatal är känt genom de betydande partier, Snorre anför av dikten.

Snorres svenska Ynglingalängd är med angivande av den absoluta kronologi, jag för konungarna uppställt, och Snorres uppgifter om död och gravplatser följande (jag frånser de första, säkert ohistoriska konungarna):

Vanlande	dödrides av maran, <i>brännes vid än Skuta, där sätts bautastenar över honom.</i>
Visbur	brännes inne av sina söner; platsen onämnd.
Domalde	blotas i Uppsala.
Domar	dör sotdöd i Uppsala, <i>brännes på Fyrisvallarna, där sätts bautastenar över honom.</i>
Dyggve	dör sotdöd; gravplatsen onämnd.
Dag	dräpes vid Vorva i Reidgotaland.
Agne	död i början av 400-talet; hänges och <i>brännes på Agnefi</i> väster om Stocksund.
Alrek o. Erik	döda under 400-talet; dräpa varandra till häst med förra betslen; gravplatsen onämnd.
Alf o. Yngve	döda omkring 450; <i>döda varandra, högläggas på Fyrisvallarna.</i>
Jorund	död före 475; hänges vid Limfjorden.

¹ Egil kallas i Beowulf Angantyr, men identiteten är oomtvistlig.

Aun	död i slutet av 400-talet l. senast omkr. 500	dör sotsdöd, höglägges i Uppsala.
Egil	död straxt före 516	dödas av en ox i Svitjod, höglägges i Uppsala.
Ottar	död omkr. 525	dödas av två danska jarlar, lägges på en hög i Vendel i Danmark.
Adils	död motslutet av 500-talet	dör genom fall från hästen vid blotfäst och höglägges i Uppsala.
Östen	död straxt före omkr. 600	brännes inne i Lofund.
Yngvar	död omkr. 600	stupar vid Sten i Estland, l. i början av 600-talet (Est-lands fastland).
Anund	död omkr. 640	begraves under ett bergskred vid »Himnehed».
Ingjald illråde	död efter 650	bränner sig inne på Råning.
Olov trätälja	död i slutet av 600-talet	brännes inne vid Vätern, blotas.

Beträffande de äldsta konungarna, de vilkas namn börja på V och D, vågar jag icke med bestämdhet påstå, att de äro historiska. Å andra sidan ser jag dock inga skäl att förneka, att åtminstone de flesta av dem verkligen existerat; i fråga om ett par antyda vissa uppgifter, att konungarna äro historiska personer (jfr nedan). Emellertid, även förutsatt att samtliga dessa 6 konungar existerat, ha vi f. n. ingen möjlighet att avgöra, om konungalängden i denna del är kronologiskt riktigt angiven.

Med Olov trätälja flyttar ätten enligt Snorre över från Uppland till Värmland, och med hans son Halvdan vitben övergår den till Norge, där den når en rik utveckling.

*

Nät det gäller att studera Ynglingaättens gravar, måste man göra en bestämd skillnad mellan de konungar, för vilka Snorre uppger gravplats och gravskick, och de, för vilka gravplats och gravskick icke omnämnas. Det är klart, att vi i fråga om de förra röra oss på ofantligt mycket säkrare mark än beträffande de senare. I förra fallet ha vi bestämda uppgifter i forntida tradition, i

senare ha vi, som vi skola se, i bästa fall att räkna med lokal nutida tradition, bunden till vissa högar och på sin höjd möjlig att föra tillbaka till början av 1700-talet.¹ Då jag anser, att forskning i vår äldsta historia bör bedrivas med största försiktighet, har jag hittills endast sysslat med studium av gravarna för de konungar, i fråga om vilka Snorre nämner gravplatserna. Denna grupp av konungar skall här först behandlas.

Jag har sökt visa, att Snorres uppgifter, att Vanlande, Domar och Agne brännas och att bautastenar sättas över de två förstnämnda, väl stämma överens med det gravskick, som arkeologien visar ha varit rådande i Uppland under romersk järnålder (tiden Kr. f.—omkr. 400 e. Kr.). Bränningen har i Uppland under denna tid praktiskt taget varit enarådande. På gravplatserna ha bautastenarna varit mest iögonfallande, medan de övriga gravformerna, som utgjorts av låga stensättningar och låga högar eller rösen, varit mindre framträdande. De brända benen ha samlats i en liten grop eller hög eller ligga strödda i ett brandlager; någon gång ligger behögen i ett brandlager. Fig. 2 återger en bautasten från gravfältet vid Happsta, Alunda sn. Vid foten av stenen ses den blottade samlingen av brända ben. Fig. 3 visar en trekantig stensättning å samma gravfält. Slutligen se vi i fig. 4 ett parti av gravfältet vid Gödåker, Tensta sn, vilket lämnat märkliga fynd, bl. a. romerska kärl; i förgrunden förekommer en rest sten, längre bort återfinnas 2 dylika och 2 låga jordblandade rösen.

Jag har vidare sökt visa, att seden att

¹ I fråga om Anunds förmodade gravhög, Anundshögen nära Västerås (se nedan), är ju högen under detta namn känd redan från medeltiden, men från denna tid finnes icke någon uppgift om, att det just är Ynglingakonungen Anund, som skulle ligga i högen. Uppgifter härom förefinnas först från nyare tid.

FIG. 2. REST STEN Å GRAVFÄLTET VID HAPFSTA, ALUNDA SN, UPPL.

resa stora högar i Uppland uppkommit ungefär samtidigt, som Ynglingaättens medlemmar börja läggas i högar.

Överensstämmelsen mellan Snorres uppgifter om Vanlandes och Domars gravsättning och arkeologiens vittnesbörd om gravskicket i Uppland under romersk järnålder antyder, att vi även i nämnda konungar torde ha att se historiska personer.

Utsiktarna äro kanske icke stora att identifiera Vanlandes och Domars bautastenar.

Vad Vanlandes grav beträffar, kompliceras problemet därav, att man icke med säkerhet vet, vilken å, som avses med nam-

net Skuta. Det har gissats på *Skuttungeån*, som straxt n. om Gamla Uppsala utfaller i Fyris. Vidå mera tilltalande är dock ett annat förslag. Prof. Oscar Almgren har för mig framställt möjligheten, att ån Skuta skulle vara identisk med Fyris' västra källflod, vilken på geol. kartbladet Salsta bär namnet *Skytån*. Man kunde då, enligt Almgren, ifrågasätta, om icke Vanlandes gravplats vore just gravfältet vid Gödåker, vilket är beläget alldeles invid Skytån och, som nämnt, tillhör romersk järnålder; på detta förekomma även bautastenar. Gravfältet vid Gödåker har varit så betydande, att det

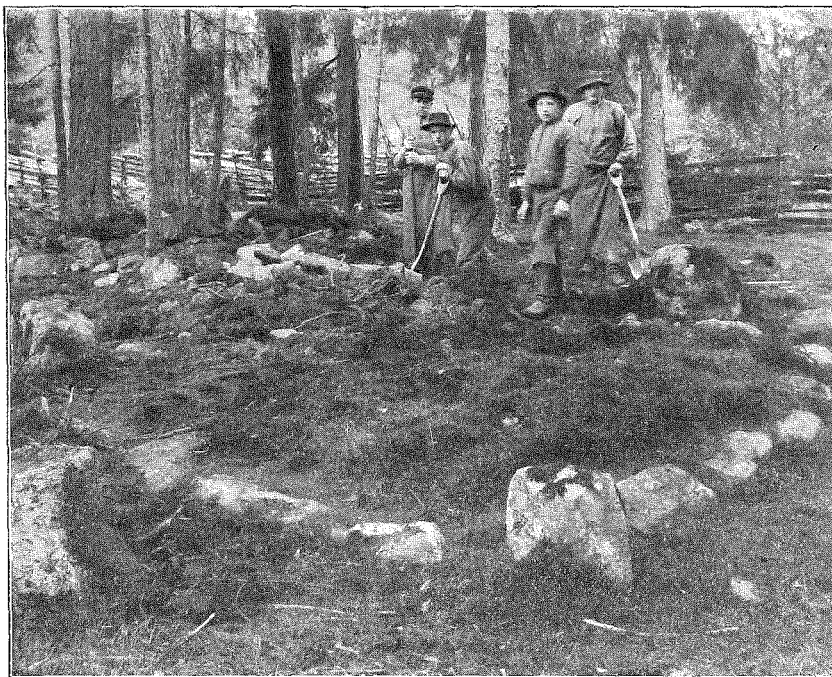

FIG. 3. TREKANTIG STENSÄTTNING Å GRAVFÄLTET VID HÄPPSTA, ALÜNDA SN, UPPL.

synes utpeka denna ort som en centralpunkt i mellersta Uppland under romersk järnålder. Almgren har t. o. m. framkastat möjligheten, att vi här ha att söka en föregångare till gamla Uppsala, vilken ort synes få sin stora betydelse först något senare¹. I varje fall förtjänar detta uppslag att närmare undersökas.

Vad Domars bautastenar beträffar, torde resta stenar på Fyrisvallarna kanske ha varit allt för tillgängligt belägna, för att man skulle våga hoppas, att fordom eventuellt befintliga sådana orubbade fått kvarstå till våra dagar.

Om Agne uppger Snorre, som nämnt, endast, att han brännes på Agnefit. Frågan

om belägenheten av denna ort har på senare år varit mycket omdebatterad.

Snorre berättar om Agne, att han företog ett härnadståg till Finland, besegrade och dödade en hövding samt rövade dennes dotter. Hemkommen till Stocksund, äktade han henne. Den rövade bruden bad då sin make, att han skulle göra gravöl över hennes fader, men när Agne vid fästen blivit drucken och somnat, hämnades hon genom att låta hänga konungen i hans dyrbara guldhalsmycke. Agne blev därpå bränd därstädes, och platsen kallades sedan Agnefit.

I uppsatsen om konung Agne skall jag söka visa, att det ligger åtskillig sanning bakom Snorres berättelse, ehuru denna naturligtvis icke behöver vara riktig i alla detaljer.

Stocksund och Agnefit nämnas på ännu

¹ Almgren, Ett uppländskt gravfält med romerska kärl, i Fornvännen 1916 sid. 76 ff.

FIG. 4. PARTI AV GRAVFÄLTET VID GÖDÅKER, TENSTA SN, UPPL.

ett ställe hos Snorre samt på ett par andra ställen i den gamla nordiska litteraturen.

I äldre tider har man icke tvivlat på, att Stocksund skulle vara identiskt med Norrström i Stockholm och att Agnefit (*fit* betyder 'strandäng') skulle vara det smala och låga näs, som förbundet Stadsholmen med Söder Mälarstrand och vilket nu genomdrages av Söderström och Slusskanalen. Alltjämt är denna mening den allmänt förhärskande. På de senaste åren ha emellertid några forskare velat frångå denna uppfattning och förlägga Stocksund och Agnefit till andra håll. Frans de Brun söker i sin broschyr *Agnafit och Sotaskär* (Stockholm 1915) såväl Stocksund som Agnefit i Södertäljetrakten, och Oskar Lundberg har i en artikel i *Stockholms Tidningen* d. 17. 9. 1916 Var låg det gamla Agnafit? velat hävda, att Stocksund skulle vara det nuvarande sundet med detta namn och att Agnefit varit näset mellan Norrviken och Edsviken nära Tureberg i Uppland. Lundbergs mening intresserar oss här särskilt, därför

att han ifrågasätter, att Agne kan ha fått sin gravplats i en straxt s. om detta näs vid Hersby belägen större gravhög, som benämnes Kungshögen. Som jag i uppsatsen om Agne får tillfälle att närmare omtala, kan jag dock icke anse de skäl bärande, som de Brun och Lundberg anfört för övergivandet av den gamla åsikten om Agnefits läge och för förslagen att placera det på andra håll. Jag anser det vara fullt tydligt, att Snorre med Agnefit avser näset, som förenat Stadsholmen i Stockholm med Söder Mälarstrand. I detta sammanhang kan det räcka med att påpeka, att vi i den gamla litteraturen i själva verket ha en direkt uppgift om Agnefits läge. Uppgiften förekommer i ett omkring år 1200 i Norge skrivet historiskt-geografiskt arbete *Historia Norwegiæ*, i vilket även förefinnes en kort historia över Ynglingaätten¹, ytterst återgående på Tiodolfs dikt, och vilket arbete är den näst Ynglingasagan viktigaste nordiska källan rörande Ynglingaätten. I *Historia*

¹ Partiet om Ynglingaätten är återgivet i F. Jónssons edition av Ynglingasagan, Kbhvn 1912, sid. 70 ff.

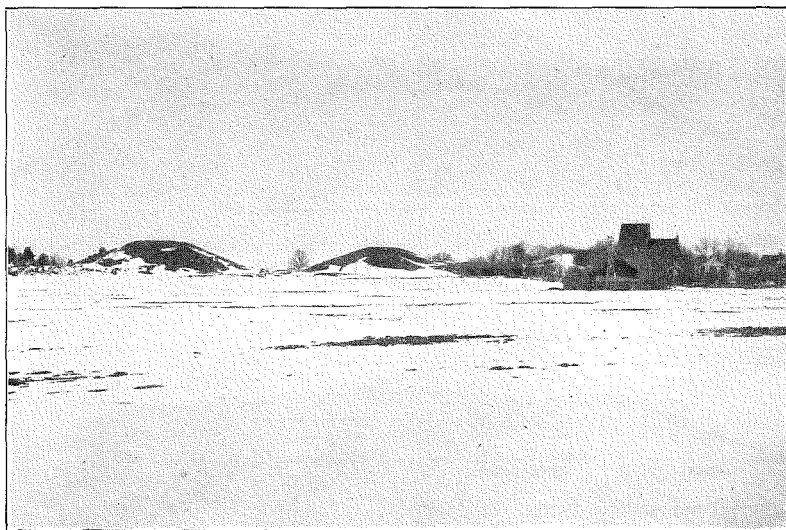

FIG. 5. UPPSALA HÖGAR. S. LINDQVIST FOT.

Norwegiæ uppges direkt, att Agnefit är Stockholm — *Agnafit, qui nunc Stokholm dicitur*. Egendomligt nog synes denna uppgift ha varit okänd för alla dem, som under de senare åren sysselsatt sig med frågan om Agnefits läge. Om det således står utom varje tvivel, att Agnefit bör sökas inom det nuvarande Stockholm, måste själfallet tanken, att kung Agne skulle vara begravnen i Kungshögen vid Tureberg, uppgivas. Det bör också erinras om, att Snorre icke känner någon hög för Agne. Snorre uppger blott, att Agne brännes på den plats, som efter honom benämnes Agnefit, men anger ej närmare gravens utseende. Agnes grav på Agnefit har naturligtvis förstörts redan i gammal tid.

Gynnsammare än i fråga om de tidigare konungarna äro vi ställda, då vi komma in på de enligt Snorre höglagda Ynglingarna.

Jag har sökt göra troligt, att Alf och Yngve, vilka enligt Snorre högläggas på Fyrisvallarna, möjligen kunna ha haft sin

gravplats i en nu förstörd större hög, som varit belägen inom det nuvarande Uppsalas område på det s. k. Bayerska bryggeriets tomt vid skärningen mellan Svartbäcks- och Klostergatorna, alltså på östra Fyrisvallen, och som redan i ett diplom från 1407 kallas *Konungshöghen*.

Jag har vidare pekat på den märkliga överensstämmelsen mellan Snorres uppgifter, att blott 3 av Ynglingakonungarna, Aun, Egil och Adils, höglagts i Uppsala, och befintligheten av de 3 stora Kungshögarna, de s. k. Odens, Frös och Tors högar, vid Gamla Uppsala (fig. 1 och 5). Än märkligare är överensstämmelsen, om vi uppmärksamma de kronologiska förhållandena. Odens och Tors högar undersöktes av riksantikvarien B. E. Hildebrand, den förra 1847, den senare 1874. Båda visade sig vara vapenlösa mansgravar, i vilka den döde blivit bränd — i Odenshögen voro en del av de brända benen samlade i en lerurna i brandlagrets mitt — och över brandbädden ett röse rests,

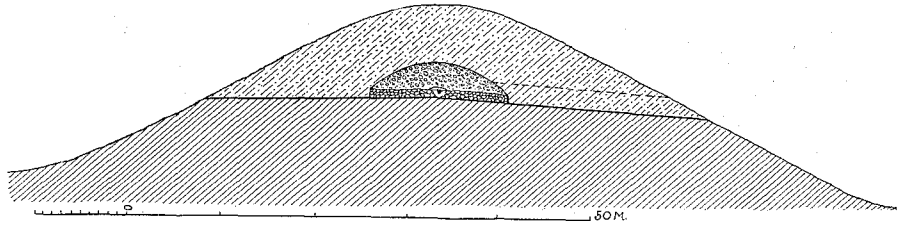

FIG. 6. ODENS HÖG, GAMLA UPSALA. SKEMATISK GENOMSKÄRNING. RÖSET BELÄGT PÅ DEN NATURLIGA ÅSYTAN.

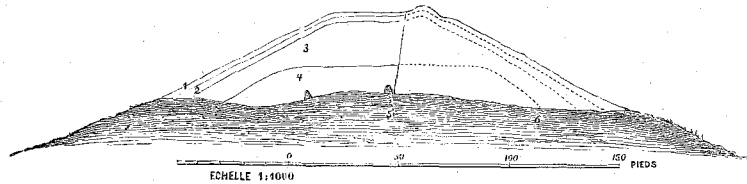

FIG. 7. TORS HÖG, GAMLA UPSALA. GENOMSKÄRNING. 1 GRÄSMATTAN; 2 GRUS; 3 LERA; 4 GRUS; 5 BENHÖG, TÄCKT AV STENFLISOR; 6 ÅSYTAN.

som i Odenshögen var av mycket anse-
liga dimensioner (fig. 6), medan det i Tors hög
var ytterst obetydligt (fig. 7). Frös hög
undersöktes endast helt preliminärt av Hil-
debrand år 1847. De tämligen sparsamma
fynden, av vilka några föremål avbildas
fig. 8—9 och 10—15, datera Odenshögen
till de sista årtiondena av 400-talet eller
senast tiden omkring år 500 e. Kr. och
Tors hög till tiden omkring år 600 e. Kr. I
Frös hög nådde undersökningen icke gravläg-
ret, men vissa förhållanden synas antyda, att
högen snarast är något yngre än Odenshö-
gen. Vi erinra oss, att Auns död inträffat
vid 400-talets slut eller senast omkring år
500, Egils vid 500-talets början och Adils
mot 500-talets slut. Då således de respek-
tive Uppsalahögarnas tid just sammanfaller
med tidpunkterna för de 3 enda enligt Snorre
vid Uppsala höglagda Ynglingarnas död, har
jag dragit den slutsatsen, att Snorres upp-
gifter äro riktiga och att Aun, Egil och
Adils verkligen blivit begravna i Uppsala
högar. Därmed har frågan, vilka konungar,

som gravlagts i de stora Uppsalahögarna,
över vilken fråga man under århundraden
funderat, fått sin slutliga lösning.

Teorierna att Aun, Egil och Adils hög-
lagts vid Gamla Uppsala fingo senare den
yppersta bekräftelse. Snorre uppger, att
Ottar besegrats på ett krigståg till Danmark
och av danskarna lagts på en hög i Vendel
på Jylland till byte för rovdjur och fåglar.
Redan Stjerna¹ har dock antagit, att detta
skulle vara en förväxling med Vendel i
Uppland. I det uppländska Vendel finnes
vid Husby en väldig gravhög, känd under
namnet Ottarshögen eller Ottar Vendelkrå-
kas hög (fig. 16). Stjerna drog emellertid av
vissa skäl ej den konsekvensen, att Ottar verk-
ligen skulle ligga i Ottarshögen i Vendel.
v. Friesen² har senare visat, att Ottarshögen
redan under andra hälften av 1600-talet i folk-
lig tradition burit Ottars namn, och då Yng-

¹ Stjerna, K., Vendel och Vendelkråka, i Arkiv f. nord. filol. XXI sid. 71 ff. Stjernas skäl äro dock delvis icke bärande.

² v. Friesen, O., När Sverige blef till, i Uppsala Nya Tidnings Julnummer 1910 sid. 2.

lingasagan blott sedan slutet av 1500-talet varit bekant i Sverige, syntes det honom icke antagligt, att benämningen Ottarshögen skulle vara en lärd spekulation, utgående från Ynglingasagan, utan i stället sannolikare, att Ottarshögen rests över Ottar Vendelkråka. Delvis med stöd av Stjernas och v. Friesens uttalanden, men kanske främst på grund av mina teorier, att Aun, Egil och Adils måste vara höglagda i Ottarshögens systerhögar i Gamla Uppsala, uttalade jag i min uppsats om Uppsala högar med bestämdhet, att bakom Snorres uppgift, att Ottar lagts på en hög i Vendel i Danmark, måste ligga det faktum, att Ottar fått sin gravplats i Ottarshögen i Vendel. Det beslöts nu, att en undersökning av Ottarshögen skulle företagas. Undersökningen, som utfördes under åren 1914 och 1916 av docenten Sune Lindqvist¹, blev den bästa bekräftelse. Det visade sig vid undersökningen, att Ottarshögen till sin byggnad nära överensstämmer med Uppsalahögarna. Över brandlagret förekom liksom i dessa ett röse (fig. 17), vilket till sin storlek intager en mellanställning mellan rösen i Odens och Tors högar. En del av de brända benen hade samlats i ett litet, med förgyllda bronsblecksband beslaget träspann (fig. 18), placerat i brandlagrets mitt. Fynden voro liksom i Uppsalahögarna jämförelsevis obetydliga, men ange dock, att högen är en mansgrav; liksom i Uppsalahögarna saknas vapen. Några av fynden återgivas fig. 19—20. Märkligast bland de anträffade föremålen var dock ett guldmynt, slaget för den östromerske kejsaren Basiliscus, som regerade åren 476—477 e. Kr. Myntet, vilket använts som hängsmycke och är mycket nött, avbildas fig. 21—22 (jfr fig. 23—24). Allt som allt framgick av under-

¹ Lindqvist, S., Ottarshögen i Vendel, i Fornvännen 1917 sid. 127 ff.

FIG. 8.

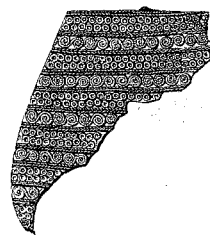

FIG. 9.

FIG. 8, 9. GULDPLÅTAR, ODENS HÖG. 1/1.

sökningen, att Ottarshögen rests någon gång under 500-talets förra hälft, snarast omkring år 525. Därmed är bevisat, att Ottar verkligen gravlagts i Ottarshögen i Vendel. Den påfallande överensstämmelsen i fråga om gravens byggnad och den dödes utstyrsel mellan Uppsalahögarna och Ottarshögen kom som den bästa bekräftelse på mitt påstående, att Aun, Egil och Adils gravsatts i de stora Uppsalahögarna.

Vad beträffar Yngvars gravhög, känner jag f. n. icke Ostbalticums topografi tillräckligt för att kunna avgöra, om där i någon kusttrakt finnes eller funnits ett ställe, som kan sättas i samband med Ynglingasagens Sten och vid vilket en stor gravhög är eller varit belägen.

Emellertid har det varit naturligt, att man även velat söka bestämma, var vissa av de Ynglingakonungar, om vilkas gravplatser Snorre intet har att förtälja, kunna vara begravna. Då även utgrävningar av ett par högar, som förmodats tillhöra sådana konungar av Ynglingaätten, äro beslutade eller planerats, kan det ej förvåna, att jag gärna, innan någon undersökning kommer till stånd, i korthet vill framlägga min syn på problemen.

Några teorier ha icke framkommit om gravplatser för de äldsta Ynglingarna, V- och D-konungarna. Likaså ej heller i fråga

FIG. 10.

FIG. 12.

FIG. 11.

FIG. 13.

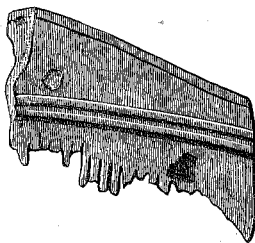

FIG. 14.

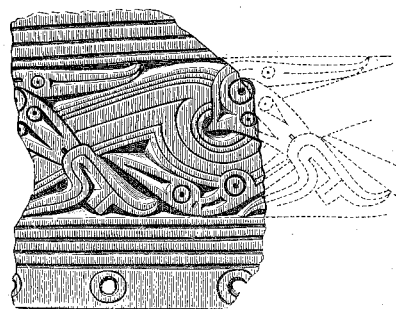

FIG. 15.

FIG. 10—15. FYND I TORS HÖG. — FIG. 10 ROMERSK KAMÉ MED HORNBLÅSAND E AMOR. FIG. 11, 12, GULD-FRAGMENT MED GRANATINLÄGGNING. FIG. 13 GULDFRAGMENT. FIG. 14 BIT AV BENKAM. FIG. 15 BIT AV ORNERAD BENSKIVA. — ALLA $\frac{1}{2}$.

om Alrek och Erik eller Jorund. De Ynglingakonungar, som då återstå, äro Östen, Anund, Ingjald illråde och Olov trätälja.

Man har sedan gammalt velat utpeka Anunds, Ingjalds och Olov trätäljas gravhögar. Däremot har man först i senaste tid framställt något antagande om Östens gravhög.

Straxt ö. om Västerås ligger på Badelundsåsen en väldig hög, i folktraditionen kallad Anunds hög (*Ånuns-* eller *Ånshögen*). Redan Peringskiöld¹ har 1725 antagit, att denna hög skulle vara rest över Ynglingakonungen Anund och även i senare topografisk litteratur återvänder denna mening. Nyligen har Oskar Lundberg i en intressant uppsats »Ur Västmanlands forntid» i Svenska Turistföreningens årsskrift 1918 sid. 40 ff. lämnat värdefulla bidrag till frågan. Lundberg konstaterar, att högen redan under medeltiden kallas *Anundahogh*; den nämnes under detta namn åtskilliga gånger.² Lundberg framhäver vidare dess belägenhet vid en viktig punkt, där den väg, som norr ifrån löper längs Badelundsåsen skär den

gamla kungsvägen, på vilken eriksgatan gick fram. Lundberg finner det därför mycket tilltalande att antaga, att denna hög, som är av Uppsalahögarnas dimensioner, rests över Ynglingkonungen Anund, vilken ju av Snorre kallas Bröt-Anund, d. v. s. Väg-Anund, och om viken Snorre uppger, att han lät bryta vägar över allt Svitjod.

Man skulle möjligen vilja invända, att det vore förvånande, om Anund icke fått sin gravhög i Uppsalatrakten, men härtill svaras, att Ottarshögens belägenhet i Vendel visar, att medlemmarna av Ynglingaätten icke nödvändigtvis behövde begravas i Gamla Uppsala, utan kunde gravläggas i andra delar av Svealands huvudområden; om orsaken till, att så varit förhållandet, kunna vi endast uttala lösa förmodanden, som det skulle föra för långt att här framlägga.

Emellertid kan kanske, som man framhållit, mot den framställda hypotesen en annan invändning göras. Av de medeltida beläggen på högens namn framgår ju endast, att man under denna tid ansett en Anund vara begravnen i högen, icke att denne Anund skulle vara identisk med Bröt-Anund. Det är veterligt först hos Peringskiöld, den sistnämnda meningen finnes uttalad. Nu står tätt intill Anundshögen en

¹ Peringskiöld, J., Åttartal för Swea och Götha Konunga Hus sid. 14 ff.

² Redan 1660 kände man medeltida belägg; jfr Dybeck i Runa 1843 sid. 9 not. 3.

FIG. 16. OTTARSHÖGEN, VENDELS SN, UPPL. FRÅN NORDNORDVÄST. S. LINDQVIST FOT.

runsten från 1000-talet, på vilken läses: Folkvid lät resa denna sten över sin son Heden, Anunds broder. Peringskiöld antog utan vidare, att denne Anund vore identisk med Bröt-Anund. Vår tid, som vet, att runstenen icke kan vara äldre än 1000-talet, medan Bröt-Anunds levnad infallit under 600-talet, måste naturligtvis utan vidare avvisa denna kombination. Lundberg ser i runstens Anund ett vittnesbörd om, att den i Badelundsåsen höglagde Bröt-Anund gjort namnet populärt i trakten. Men vi måste nog även hålla möjligheten öppen, att det är förekomsten av namnet Anund på runstenen, som förorsakat, att högen felaktigt kallats Anunds hög, och att därför någon Anund icke behöver vara gravlagd i Badelundshögen. (Däremot kan man knappast antaga, att runstens Anund fått sin grav i högen, då stora högar veterligt icke längre byggdes på 1000-talet). Stor synes emellertid icke denna möjlighet vara.

Vidare kanske man även måste räkna med möjligheten, att någon nu okänd (små)konung Anund vilar i högen, varemot mindre gärna någon annan av de kända sveakonungarna med namnet Anund än Bröt-Anund kan ifrågakomma.

8—191113.

Vi se alltså, att, även om det är avgjort sannolikast, att Bröt-Anund höglagts i Badelundshögen, man dock icke på förhand kan med säkerhet påstå, att så är förhållandet. Frågan kan naturligtvis endast avgöras genom undersökning. Det kan dock kanske ifrågasättas, om verkligen en undersökning av Anundshögen bör företagas. Som av det följande framgår, är Anundshögen — förutsatt, att Bröt-Anund verkligen fått sin gravplats häri — måhända den enda av Ynglingaättens högar, som ännu kvarstår i sitt ursprungliga skick, oberörd av vetenskaplig undersökning eller förstöring. Kanske kräver pieteten, att åtminstone en av Ynglingaättens högar får kvarstå oöppnad för alla tider. Eller om denna åsikt icke skulle godtagas, torde man väl böja sig för kravet på att lämna någon av de stora Ynglingahögarna åt den framtida forskningen till undersökning.

Det är lämpligt, att här närmast behandla frågan om Östens förmodade gravhög.

Vad Östens grav beträffar, har först Lundberg velat identifiera densamma. Lundberg fäster uppmärksamheten på, att den nu ej längre befintliga bro, på vilken eriksgatan gick fram över Sagån, som bildar gräns

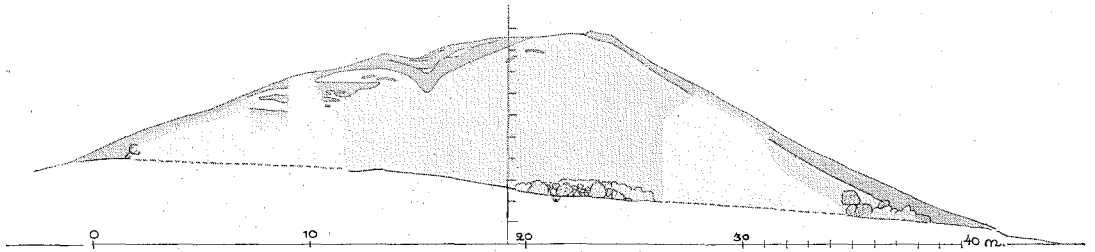

FIG. 17. OTTARSHÖGEN. GENOMSKÄRNING I SV.—NO. AV S. LINDQVIST.

FIG. 18. TRÄSPANN, ANVÄNT SOM BENKÄRL, OTTARSHÖGEN. HÖJD 20 CM.

mellan Uppland och Västmanland, burit namnet *Östens bro* — byn, där bron förefunnits, heter nu *Östanbro* —, och att här på Upplandssidan en stor gravhög är belägen.¹ I början av 1500-talet uppges *Östanbro* vara

¹ Denna hög bör skiljas ifrån en straxt n. därom på Upplandssidan vid Nykvarn belägen större hög, som nu går under namnet *Blot-Svens hög*.

»konungsby», och från slutet av 1600-talet omtalas en »kungshage» i närheten av byn på Upplandssidan. Har Anund fått sin hög vid eriksgatan, kan det, menar Lundberg, ifrågasättas, om icke samma förhållande gäller Östen, och han framkastar därför möjligheten, att Östen gravlagts i högen vid Sagån invid den bro, som han själv låtit bygga.

Lundberg har naturligtvis endast framställt sin mening som en möjlighet. Utan att direkt vilja förneka möjligheten, vill jag dock framhålla, att hypotesen synes vara alltför vag, för att man skall finna den mera sannolik. Det bör betonas, att Ynglingasagan icke ger något stöd för Lundbergs antagande. Snorre uppger endast, att Östen blev innebränd i Lovund av sjökonungen Solve. Man har tolkat Lovund på flera sätt, bl. a. som Lovön i Mälaren (detta är den vanligaste tolkningen) och som Lohärad i Norrtäljetrakten. Är uppgiften riktig, att Östen innebränts av en främmande inkräktare, behöver han naturligtvis icke ha fått någon gravhög. Högen vid Östanbro behöver ej heller stå i samband med den Östen, efter vilken bron uppkallats, liksom denne kan vara en annan Östen än Ynglingakonungen².

² Med större skäl skulle man kanske — förutsatt, att Lofund är identiskt med Lovön — kunna antaga, att Östen fått sin grav i en större hög, belägen på en

FIG. 19. SPELBRICKOR AV BEN, OTTARSHÖGEN.

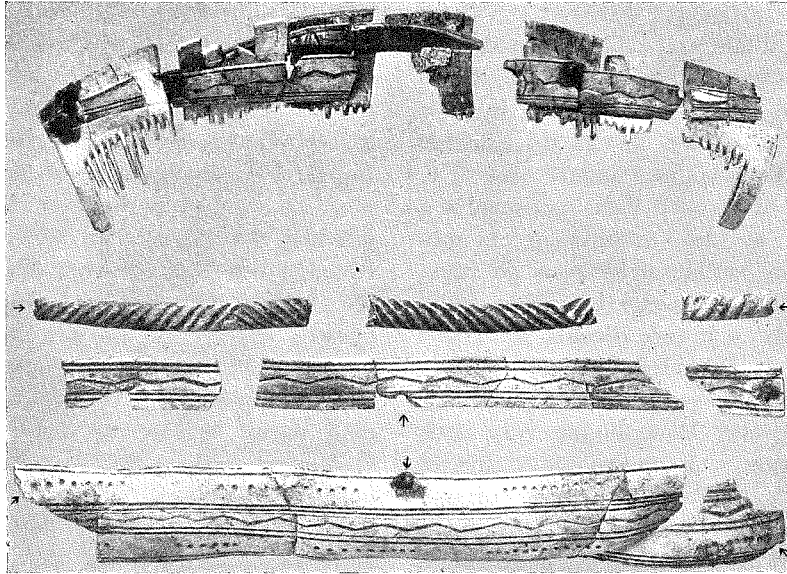

FIG. 20. BENKAM MED FODRAL, OTTARSHÖGEN. LÅNGD 14 CM. PILARNA ANGE SPÅR EFTER NITAR.

Komma vi så till frågan om Ingjalds eventuella gravplats.

Snorre uppger, att Ingjald angreps av den från Skåne kommande Ivar vidfame, vars fader blivit dräpt genom Ingjalds dotter Asas förvällande. Ingjald befann sig vid Ivars ankomst på ett ställe, som Snorre efter Tjodolf kallar Räninge. Då Ingjald, som genom sitt våldsamma regemente gjort

liten höjd »Kungsbacken» eller »Kungens Tallbacke» vid Norrbyn å Lovön. Högen, som är rätt illa åtgången, torde mäta omkr. 20—30 m. i diam. och ha en höjd av bortåt 3 m. Men även detta antagande är naturligtvis intet annat än en lös förmodan.

sig hatad, icke såg någon möjlighet att försvara sig, fattade han och Asa det berömda beslutet att bränna sig inne med allt sitt folk.

Man har sedan 1700-talet identifierat Räninge med Rällinge på Fogdön i Mälaren nära Strängnäs, vilket Rällinge i gammal tid även skrives *Reninge*. Vid Rällinge ligger den s. k. Rällinge borg, vilken man satt i samband med Ingjald och antagit ha utgjort hans borg. Man har även velat utpeka Ingjalds gravhög: denna skulle vara en stor hög vid Husby på Fogdön, vilken

FIG. 21.

FIG. 22.

FIG. 21, 22. GULDMYNT, PRÄGL. FÖR BASHISCUS, 476—477. OTTARSHÖGEN. OMKR. $\frac{1}{1}$.

FIG. 23.

FIG. 24.

FIG. 23, 24. GULDMYNT MED SAMMA PRÄGEL SOM FIG. 21, 22. OMKR. $\frac{1}{1}$.

hög nu av allmogen kallas Ingjalds hög eller Kungshögen och i litteraturen ibland möter under dessa namn. När Ingjalds namn först uppträder knutet till Rällinge borg och Husbyhögen, känner jag f. n. icke. Det bör dock i detta sammanhang påpekas, att av den »ransakning om monumenter och antikviteter,» som på regeringens befallning företogs i Sverige under åren 1667—84 och vars resultat förvaras i manuskript i K. Biblioteket, ingenting framgick om Ingjalds samband med vare sig Rällinge borg eller Husbyhögen, vilka dock båda omnämnas, den senare under namnet Kråktorps hög. Det kan också förtjäna framhållas, att Peringskiöld i sitt ovan anförda arbete icke anger, att Räninge skulle vara beläget på Fogdön eller att Ingjald blivit begravnen i Husbyhögen där.

Det är ju möjligt, att Räninge verkligen är identiskt med det nuvarande Rällinge, att namnet Ingjalds hög bygger på gammal äkta tradition och att således Ingjald illråde verkligen är gravlagd i »Ingjaldshögen.» Likaså kan det vara möjligt, att traditionen på Fogdön icke är gammal, utan utgår från en modern vetenskaplig kombination av sagans Räninge och det nuvarande Rällinge, men att denna kombination är riktig och att den därpå byggda slutsatsen, att Ingjald höglagts i Husbyhögen ävenledes är riktig. Men vi måste hålla även andra möjligheter i sikte. Det kan tänkas, att den

lärd kombinationen av Räninge och Rällinge är riktig, men slutsatsen att Husbyhögen rests över Ingjald är felaktig. Härvidlag kan det framhåvas, att, om Snorres uppgift, att Ingjald bränner sig inne, är sann, denne ju icke nödvändigtvis behöver ha fått någon gravhög. Slutligen kan identifieringen av Räninge och Rällinge vara felaktig, i vilket fall Ingjald intet har med Husbyhögen att göra.

Även här kan klarhet endast vinnas genom undersökning. Den för vår fornforskning varmt intresserade disponenten Arvid Hernmarck, på vars ägor Husbyhögen är belägen, har frikostigt ställt medel för en sådan undersökning till förfogande, och undersökningen kommer att redan innevarande sommar taga sin början. Det bör här tilläggas, att det icke är tron, att Ingjald *måste* ligga i Husbyhögen, som varit drivkraften till, att en undersökning skall företagas, utan fastmer det stora intresse, som alltid knyter sig till undersökningen av en stor gravhög, oavsett vilken person, som vilar i högen.

Även Olov trätäljas hög har man sedan länge velat utpeka. Snorre uppger, att Olov, som vid fadern Ingjalds död flyttade över till Värmland och bosatte sig vid den flod, som »heter Älv», på grund av missväxt blev innebränd och blotad vid Vätern. Nu förefinnes på Byälvens strand i Seffle en hög av ganska anmärkningsvärda dimensioner, kallad Olov

trätäljas hög (fig. 25). Denna benämning kan dock mig veterligt icke ledas längre tillbaka än till 1770-talet¹. Uppgiften att Olov gravsatts i Sefflehögen förekommer i E. Fernows då utgivna Beskrifning öfver Wärmeland sid. 72; Fernow synes knappast ha namnet ur folklig tradition. Då vidare högen år 1681 bär namnet Knutsbacken, vilket namn, jämte Brobacken, även senare förekommer², försvagas naturligtvis i hög grad antagandet, att den skulle vara rest över Olov trätälja. Kanske är det sannolikast, att Olovs namn knutits till högen genom en lärd kombination, grundande sig på Ynglingasagan. Även här förtjänar det anmärkas, att om Snorres uppgift angående Olovs död är riktig, vi icke behöva förutsätta, att Olov erhållit någon grav.

*

Av den föregående redogörelsen framgår, att frågan om Auns, Egils och Adils samt Ottars gravhögar ställt sig helt annorlunda än frågan om Östens, Anunds, Ingjalds och Olov trätäljas eventuella högar ställer sig. I det förra fallet hade vi i den forntida traditionen uppgifter om, var konungarnas gravar voro belägna, i fallet Ottar visserligen med en förväxling av det ursprungliga uppländska Vendel med Vendel i Danmark, men där en ort Vendel dock var angiven och där den ursprungliga lokaliteten på förhand kunde med största visshet bestämmas. I de senare fallen ha vi ingen forntida tradition, som omtalar några konungagravar. Vi ha beträffande Östen ej heller nutida uppgifter om någon grav, som skulle tillhöra honom. Beträffande Anund, Ingjald och Olov ha vi endast att bygga på tidi-

gast från början av 1700-talet föreliggande utsagor, vari man velat utpeka deras gravar. Då dessa utsagor först möta oss, förekomma de i lärda verk, utan att vi få reda på, huruvida de återgå på folklig tradition eller ej. Uppgifterna att Anund, Ingjald och Olov vila i de ovannämnda högarna vid Västerås, på Fogdön och vid Seffle kunna således vara lärda mäns på själva Ynglingasagan byggda konstruktioner, som senare fått burskap i resp. trakter. Att Anund fått sin gravplats i Badelundshögen skulle man i så fall ha slutit därutav, att denna sedan gammalt bar namnet Anundshögen, att Ingjald gravlagts i Husbyhögen på Fogdön därutav, att man identifierade Ynglingasagans Räninge med Fogdöns Rällinge (Reninge) och att Olov trätälja skulle vila i Sefflehögen av denna högs läge vid Byälvens utlopp i Väneren och i Värmland framträdande dimensioner. Men äro uppgifterna om Anunds, Ingjalds och Olovs gravhögar lärda mäns slutsatser, kunna de ju ändock vara riktiga. Å andra sidan äro dock under sådana förhållanden, som vi sett, möjligheterna förefintliga, att slutsatserna äro felaktiga.

Medan jag således i fråga om Uppsala-högarna och Ottarshögen kunde före Ottarshögens undersökning med stor visshet uttala mig om, över vilka konungar de rests, måste vi erkänna, att vi ifråga om de andra högarna på förhand icke kunna med bestämdhet uttala någonting. Dessa högar kunna vara resta över de personer, som man antagit vila i dem, men de kunna även tillhöra andra personer (även kvinnor) och tider. Vi måste här på förhand hålla alla möjligheter öppna. Då man genom undersökning av den stora Hågahögen nära Uppsala vet, att väldiga högar utom under yngre järnåldern uppförts i Svealand redan under bronsåldern, får man icke ens bli förvånad, om det skulle

¹ Jfr Dybeck i Runa 1844 sid. 45.

² Jfr Dybeck i Runa 1847 sid. 6 f., särskilt sid. 7 not ***

FIG. 25. DEN S. K. ÖLOV TRÄTÄLJAS HÖG, SEFFLE, VÄRML. L. ÅBERG FOT.

visa sig, att en eller flera av de utpekade högarna, som ha sådant läge, att platsen redan under bronsåldern befunnit sig över vatten (detta gäller ej Fogdöhögen), skulle visa sig tillhöra denna avlägsna tid.

Jag har velat kraftigt betona denna skillnad i problemställningen mellan de båda grupperna av gravar för att, i den händelse de senare högarna vid undersökning skulle visa sig icke tillhöra de konungar, vilka antagits vila i dem, man icke i den första

besvikelsen skall vara böjd att tro ett sådant resultat kunna rubba tillförlitligheten av mina slutsatser om, vilka konungar, som gravlagts i Uppsalahögarna och Ottarshögen.

Problemet kan i korthet sägas stå på följande sätt: En undersökning av de s. k. Anunds, Ingjalds och Olov trätäljas högar kan väl i lyckliga fall ytterligare bestyrka riktigheten av nämnda slutsatser, däremot torde den icke kunna motbevisa dessa.

SVENSKA FOLKTYPSTÄLLNINGEN UR UPPSTÄLLNINGSSYNPUNKT

AV SUNE AMBROSIANI.

Från den 8 mars 1919 till månadens slut pågick å K. Konstakademien i Stockholm en utställning av svenska folktyper. Docenten med doktor Herman Lundborg i Uppsala var utställningens initiativtagare och själ, dess kommissarie var kand. N. Moosberg. Vid deras sida fanns i Uppsala en kommitté och dessutom rönt utställningen på många vis hjälp och stöd från många håll, särskilt från flera av Stockholmstidningarnas sida. Allmänheten visade ock ett glädjande intresse, ingen av de utställningar, som ägt rum inom Konstakademiens lokaler, ha någonsin haft en sådan besökandesiffra.

Det utställda materialets värdesättning ur vetenskapliga synpunkter lämnas här nedan å sido, här skall endast några frågor upptagas till omnämnande, som äga intresse i utställningstekniskt hänseende.

Det material, som skulle exponeras, var väsentligen av tre slag, dels fotografier, dels konstnärliga framställningar av folktyper (porträtt), dels till sist också en grupp avgjutningar i gips av levande personer. Huvudmassan av vad som skulle utställas utgjordes av fotografier. På ett kommittésammanträde i Uppsala hade i god tid beslutits på förslag av meddelaren, att fotografierna skulle monteras på kartong och över dem skulle apteras en tunnare kartong. I denna senare skulle utskäras öppningar

avpassade efter de olika bildernas storlek. Målet var att vinna ett enhetligt lugnt intryck genom att borteliminera alla de kartonger och utstyrslar, med vilka fotografier från olika tider och fotografer voro utsmyckade. Detta förfaringssätt var ingen nyhet, utan hade det ofta ehuru i mindre skala med framgång tillämpats vid kortvariga tillfälliga utställningar t. ex. på Nordiska Museet. Monteringsenheten blev självfallet de kartonger, som kunde erhållas i handeln.

De fotografier, som skulle utställas, voro av tre slag. Utställningens ledning hade själv insamlat sådana av personer inom bestämda yrkesgrupper t. ex. läkare. Ett antal tävlande och många, som ville vara utom tävlan, hade ställt bilder till förfogande, som oftast återgävo folktyper från olika landskap eller av andra i Sverige förekommande raser t. ex. lappar. Till slut funnos också många bilder, som skulle samarbetas till slägtavlor. Var och en av dessa tre kategorier måste i och för utställning behandlas på olika vis, då var och en av dem skulle meddela sin särskilda kunskap åt besökaren. Det tidsödande monteringsarbetet av den stora fotografisamlingen har utförts på arkitekt Ture Sellmans arkitektkontor, när kartongerna med fotografierna sedan i utställningssalarna fingo sin enkla inramning av svarta lister torde man kunna våga på-

stå, att detta material uppfyllde de anspråk på enhetlighet och lugn man önskat ernå och som man trots utställningens tillfälliga karaktär kunde göra anspråk på.

På grund av Konstakademiens tillmötesgående att ställa till förfogande ett urval av sin betydande porträttsamling och de många ståtliga bilder av allmogemän från Björkö och Adelsö i Mälaren, vilka konstnären Gunnar Hallström utställt, kunde det rum, som avsetts för konstnärliga framställningar erhålla en förnäm prägel och allt diletterteri avvisas. Hallström hängde själv sina bidrag, det övriga konstnären Krogh.

Etiketteringen är alltid en delikat och svårlöst fråga. Alla större och störande rubriker undvekos. Inom varje fält sattes

erforderliga upplysningar textade på mindre kartonger av samma slag som tackkartongerna.

Att utställningen på de få dagar, som stod till förfogande för uppställningen likväl kunde presentera sig något så när färdig, berodde på, att man fick övertaga en del utställningsmaterial av närmast föregående hyresgäst av utställningslokalerna. Konstakademien har nämligen icke själv någon attiralj, som kan ställas till förfogande. En god hjälp hade emellertid utställningen vid upphängningen av den personal, som är i Akademiens tjänst, och som under årens lopp fått händighet och vana att lösa upphängningsfrågor. Utan detta biträde hade den tekniska ledningens arbete varit långt mer betungande.

DEN SVENSKA FOLKVANDRINGSSTILENS UPPKOMST

AV

SUNE LINDQVIST.

När O. Montelius i sin sammanfattning av den nordiska järnålderns kronologi¹ medvetet undvikit allt utförligare ordande om de olikheter, som förefinnas mellan skilda delar av det stora nordiska området, har han säkerligen följt en riktig princip. En fast tidsbestämning kunde endast vinnas genom bortseende från alla detaljer, som undanskymma de för hela Norden gemensamma grunddragen av utvecklingen. Det var för hans uppgift utan betydelse, att kronologien för den förromerska järnålden måste väsentligen stödjas på fynd enbart från Bornholm och utomnordiska gravfält, för större delen av den romerska järnåldern på danska gravfynd, sedan på danska mossfynd och norska gravar o. s. v. Det tillkom det forsatta detaljstudiet, som först härefter ägde fast mark under fötterna, att påvisa lokala motsättningar mellan skilda delar av Norden.

Oscar Almgren har i sin på utförlig statistik stödda gradualavhandling om den romerska järnålderns fibulaformer, kompletterad genom senare studier, huvudsakligen i tidskriften *Mannus*, givit exempel på, vilka resultat i den riktningen kunna vinnas. Den västra delen av den skandinaviska halvön ägde under nämnda tid i huvudsak helt andra fibulor än östra delen, och denna mot-

sättning berodde på, att de två delarna av det vidsträckta området mottagit sina huvudsakliga inflytanden från var sitt håll, den ena väsentligen längs Elbe och Oder, den andra längs Weichsel. Och även i fråga om andra fornsaker än fibulor liksom i själva gravskicket framträder samma skillnad. Vi ha tydligen två likt dialekter av samma modersmål särpräglade systerkulturer på ömse sidor Kölen. Även i Danmark framträder en likartad motsats mellan den atlantiska och baltiska sidan, mellan Jylland och Bornholm. De egentliga danska öarna, som ligga öppna för vindar från ömse håll, äga en mer otydlig eller åtminstone vacklande orientering, ehuru de i stort tillhöra det västnordiska området.

Vikingatidsfynden visa en lika tydlig motsättning mellan grovt sett Sverige och Norge. Även beträffande den mellanliggande folkvandringstiden framträder som bekant en skarp skillnad mellan dessa länders fynd. Den synes vanligen ha tänkts bero enbart därpå, att Norge och särskilt dess Västland äger en stor samling fynd från Montelii sjätte period, men är nästan fyndlöst beträffande den sjunde, medan tvärt om Sverige nästan helt saknar åtminstone gravfynd från den sjätte, men i stället äger så mycket viktigare från den sjunde.

¹ Sv fornminnesföreningens tidskr. bd 8 o. 9.

I betraktande av den allmänna successiva förskjutning av fyndrikedomen inom Norden, som ovan antytts, är en dylik olikfornighet i fråga om norska och svenska folkvandringstidsfynd ingalunda onaturlig. Men det förefaller mig, som om man betonat den för starkt, då i brist på mynt och därmed jämförliga direkta tidmätare alla svenska fynd från tiden mellan romersk järnålder och vikingatid daterats till 600- och 700-talet, för såvitt de ej överensstämmer med de norska (eller danska) fynd, som man på säkra grunder kunnat datera till de tvänne närmast föregående seklen.

Den kronologiska huvudskillnaden mellan flertalet norska och svenska folkvandringstidsfynd må bestå, men vi måste ändå ihågkomma, att då likaväl som under tidigare och senare skeden det geografiska läget vidmakthållit en kulturell motsättning mellan områdena på ömse sidor om Kölen. Denna kan ha varit så utpräglad, att många svenska folkvandringstidsfynd möjligen tillhöra exempelvis 500-talet, även fast de sakna motsvarigheter i Norge.

Ett av de fall, där den sannolika kulturella motsättningen under folkvandringstiden särskilt tydligt framträder, är beträffande guld. Vanligen brukar guldrikedomen anses bero av förbindelserna längs Weichsel med goterna efter hunnerväldets fall. Under denna tid, tredje fjärdedelen av 400-talet eller, särskilt beträffande Gottland, ända fram emot sekelskiftet, kommo visserligen talrika solidi till sydöstra delen av Norden, i första hand de tre stora Östersjööarna, i mindre grad även de egentliga danska öarna. Denna importström synes emellertid ej ha i nämnvärd grad — kanske frånsett vissa cloisonnéarbeten — varit underlag för inhemsk guldsmidskonst. Där solidi äro vanligast, saknades de historiska förutsättningarna för en dylik. Skulle myntet bli hängsmycke, borrade

man helt enkelt hål i det. Försöken att med 400-talets soliduspräglar som förebild göra brakteater nådde aldrig större omfattning.

Den stora brakteatgrupp, som återgår på romerska förebilder, liknar som bekant 300-talets mynt och medaljer. En ström av sådana har också nått Norden, men dess västra del, där guldsmidskonsten utövats alltsedan första århundradet, de päronformiga berlockernas tid, och fram genom de guldrika Varpelevgravarnas skede. Fyen mottog det mesta av denna guldström. — Dess Brangstrupskatt, som även innehåller smycken av i Ungern vanliga former, är det bästa exemplet.¹ Skatten hitkom kort efter mitten av 300-talet. Övriga mynt, medaljer och imitationer av dylika tillhöra företrädesvis tiden närmast före och omkring år 375, hunnerinvasionens år, och antyda, att den press på germanfolken, som följde därav, även fann sin utlösning i nordvästlig riktning.²

Denna myntström, dit utom flertalet danska även alla norska och ett par norrländska solidi höra, sinade vid århundradets slut. De yngsta norska mynten tillhöra kejsar Teodesius II:s regering (förra hälften av 400-talet).

Lika litet som den förstnämnda myntströmmen kan denna emellertid anses förklara den mängd guld, som utmärker det nordiska området under 400-talet och början av 500-talet och som i form av halsringar eller andra kostbara smycken träffas såväl i Danmark som västra Sverige, särskilt talrikt i Västergötland, och Norge. Även några av de östsvenska landskapen äga ej så få fynd från denna tid, men vad de tre stora östersjööarna äga av tidens präktiga guldsmiden står ej alls i proportion till deras solidusrikedom.

¹ Aarbøger f. nord. Oldkyndighed, 1866.

² Jfr Almgren, Ett guldmynt från en gotländsk grav. Studier tillägnade Oscar Montelius 1903 av lärjungar.

Detta guld synes ha kommit hit i samma skick, vari det ännu föreligger i det stora fyndet från Timboholm vid Skövde: som ringar och tackor. Sophus Müller har, när han fäst uppmärksamheten på den samtida guldrikedomen hos franker och angelsaxer, säkerligen anvisat en ej oviktig källa.¹ Sätten för guldets förvärv kunna ha varit lika skiftande som beträffande 1000-talets västerländska silver. Vi känna till kolonisationsföretag från båda epokerna och även talrika härnadståg. Om ett enstaka, visserligen olycksdigert strandhugg i Frisland, utfört av västgötar i början av 500-talet, ha vi ju t. o. m. ett minne i en från Norden härstammande hjältedikt, Beowulfskvådet, om nämligen dess geater voro götar. Och de frankiska hävderna omtala ej så få härjningar, för vilka visserligen danerna ensamma gjorts ansvariga. Detta beror emellertid tydligen på samma naturliga anledning, som gjort, att några århundraden senare alla nordmän av slaverna benämndes efter rospiggarna.

Av 400-talets tvenne guldströmmar finna vi sålunda den ena, den som hitfört solidi och kanske också en hel del annat guld över Weichsellandet, väsentligen ha berört det Baltiska området. Den vida kraftigare ringguldströmmen från Frankland tyckes visserligen ha penetrerat hela Norden, men största betydelsen hade den för dess atlantiska del, som ensam mottog 300-talets myntström. Skåne och de danska öarna, på en gång öppna mot Balticum och Atlanten, njöto i hög grad av båda.

Om den guldmängd, som utmärker Norden under äldre folkvandringstiden, verkligen på detta sätt har kommit på tvenne vitt skilda vägar, utgör den säkerligen endast ett exempel på, huru från sydost och sydväst en

hel rad ofta motstridiga impulser tillförts Nordens bägge hälfter och vidmakthållit den klyfta, som redan förut funnits dem emellan.

*

Betonandet av den skandinaviska halvöns kulturella tveklyvning torde ej minst ha betydelse för förståelsen av den nordiska djuornamentikens utveckling. Söderberg och Salin hava ådagalagt, att Norden vid folk-

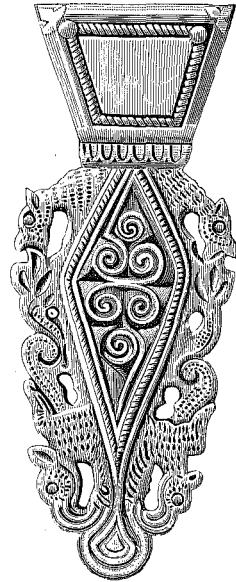

FIG. 1. REMÄNDEBISLAG AV BRONS. NAMURTRAKTEN, BELGIEN. $\frac{1}{1}$.

vandringstidens begynnelse tillägnat sig tvenne viktiga konstnärliga element från den romerska kulturen, nämligen dels den i karvsnitt framställda geometriska växtornamentiken för utfyllnad av ytor, dels de från kanterna av prydnadsföremål utskjutande djurhalsarna och något senare de längs kanterna vilande reliefdjuren.¹ Fig. 1 lämnar

¹ S. Söderberg, Om djuornamentiken under folkvandringstiden. Antikv. tidskr. XI:3. B. Salin, Die altgermanische Thierornamentik, Stockholm 1904.

¹ Vor Oldtid, s. 613 f.

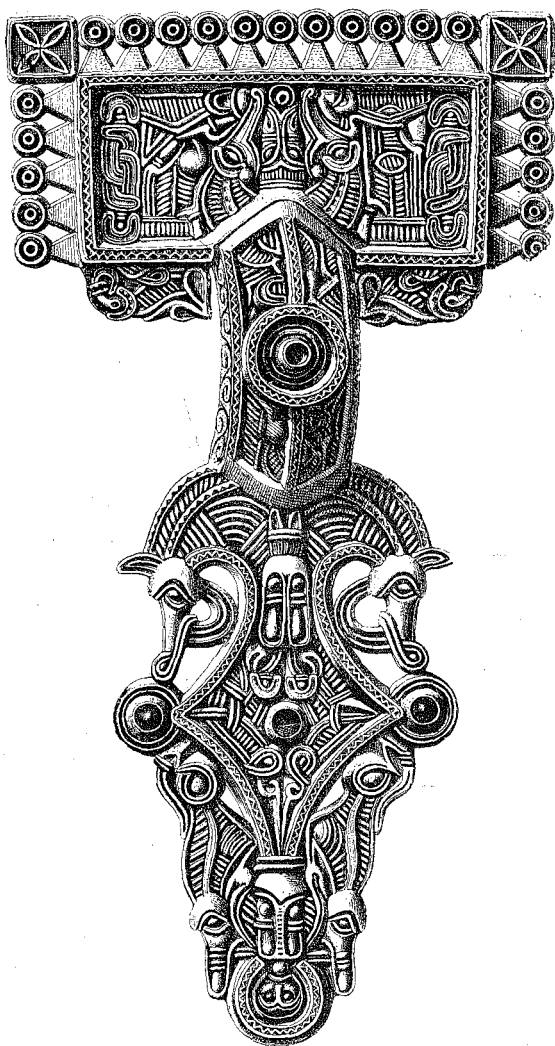

FIG. 2. SILVERSPÄNNE. SJÄLLAND. $\frac{1}{1}$.

ett exempel på, huru sådana element ofta äro förenade på samma föremål. På två vägar nådde dessa Norden. Förbindelser tvärsöver kontinenten, snarast rotande i Ungern, ligga bakom de upptill halvrunda silverspännen med karvsnidade ytor och djur- eller fågelhalsar längs kanterna, varpå de danska öarna,

Skåne, Bornholm, Öland och Gotland lämnat flera exempel. Men än betydelsefullare var, till följd av den hämsko, hunnerväldet lade på samfärdseln genom kontinentens inre, den väg, som framgick över Belgien, Hannover och Jylland och huvudsakligen kom det västnordiska området till godo.

Det är på detta områdes talrika breda silverspännen med rektangulär huvudplatta, som man bäst lyckats följa utvecklingen från klassisk djurornamentik till nordisk stil I. Kantdjuren bilda underlaget för utvecklingen. Utan att karaktären av relief försvinner, förryckes deras naturliga modellering genom vall-liknande »upphöjda konturlinjer» eller ersättes helt av två eller flera sådana i bredd eller av tvärstrierade fält mellan konturlinjerna, som sluta sig kring var av de kroppsdelar, man framhäver, medan övriga helt utelämnas, jfr fig. 2, där denna ornamentik visas på ett tidigt stadium. Lemmarna vrängas i de mest onaturliga lägen, och allt efter behov dras de ut på längden eller utelämnas, såsom särskilt inträffar, när ornamentiken sjunker ned på en konstnärligt lägre nivå eller kopieras genom gjutning och ciseleras av oerfarna hantverkare. Elegans i linjeföringen uppnås sällan och synes knappast eftersträvad. Hela reliefytan är ett gytter av skenbart sammanhangslösa djurlemmar, men ett gytter med stor livskraft. Det ej blott uttränger karvsnittet från de inre fälten, utan vill också svälla ut över föremålets alla kanter.

Såsom redan av Salins bildmaterial i Thierornamentik framgår, äro spännen av denna stilart i sin fullt utvecklade form inom Norden starkast företrädade i Norge.

Samma utveckling kan även tydligt följas inom en annan gren av tidens konstindustri, guldsmidet. De bästa exemplen erbjuda de tre bekanta svenska guldhalskragarna ävensom svärdsbesättningarna, mestadels mun-

bleck till slidorna, ibland även fästebeslag, och slutligen några praktfibulor. På den äldsta av halskragarna finnes ännu en rik, nästan romersk djurvärld med ödlor, vildsvin och andra djur, samt fåglar. Den trekantiga svärdsknappen från Skurup bär, såsom tidigt påpekats, även i sin symmetriska komposition spår av klassisk konst¹. En mer naturaliserad nordisk skepnad uppvisar munblecket fig. 3. De modellerade partier av djurkroppen, som här, liksom å den äldsta halskragens djur, förblivit utan filigranbeläggning, försvinna snart. Alla lemmar reduceras till den bredd, som utfylles av på sin höjd en grov och två fina pärltrådar. I gengäld kunna dessa kroppsdelar dragas ut på längden och krökas i allehanda krumbukter. I sin typiska form ge även dessa arbeten intryck av ett sammanhangslöst gytter av djurlemmar. Endast mer sällan finner man så stor elegans i slingläggningen och så stor frihet i kompositionen som å det i fig. 4 avbildade.

Av det beskrivna guldsmidet har den gamla sveabygden endast lämnat få prov. Viktigast är det stora fyndet från Tureholm i Södermanland, som till ¹⁷/₁₂ bestod av konstlösa ringar, men dessutom, jämte en stor halsring, innehöll fyra svärdsbeslag. Det ena av dess två slidmynningsbeslag, Sv. F. 419, må jämföras med det i fig. 3 avbildade från Fyen och ytterligare med ett eller två norska.² Överensstämmelsen är så påfallande, att de tydligen alla måste anses skurna och filigransirade efter varandra eller efter samma mönster, om ej av samme man, så åtminstone av yrkesmän ur en skola, som med hänsyn till materialets dyrbarhet måste ha varit rätt fåtalig och efter fynd-

fördelningen otvivelaktigt hemma i västra delen av Norden.

*

Av en helt annan art än den ornamentik, som under folkvandringstiden utvecklade sig i östra delen av Sverige och som av Sophus Müller kallats »den gotlandiske stil», ett namn, som dock ej längre är berättigat, sedan i Uppland till Ulltunafyndet även kommit Vendel och Tuna, och än mindre,

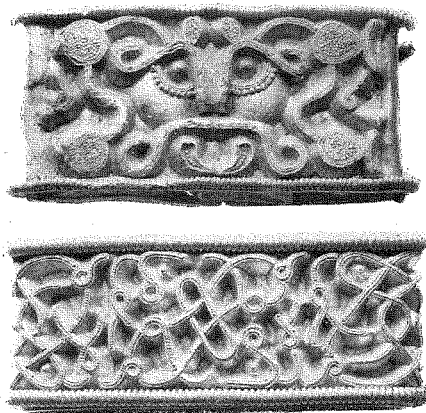

FIG. 3, 4. MUNBLECK TILL SVÄRDSSLIDOR, GULD. FIG. 3 BRÖHOLM, FYEN. FIG. 4 HOU, LANGEAND. ¹/₁.

om även Tröndelagens talrika ryggknappspännen med ornering i sen stil II eller stil III ihågkommas.³

Den svenska folkvandringstilens uppkomst är vida mer invecklad än den västnordiska stilens. Den är ej i lika hög grad som den senare att betrakta som en direkt degenerationsföreteelse, fastmer kan den sägas vara en nationell nyskapelse — i tidens anda — på grundvalen av från vitt skilda håll valda motiv.

¹ S. Müller, Dyreornamentiken i Norden. Aarbøger for nordisk oldkyndighed og hist., 1880.

¹ Sv. fornminnesfören:s tidskr., bd 10, s. 89, fig. 194.

² O. Rygh, Norske Oldsager, f. 201. Foreningen til norske fortidsmindesmærkers bevaring, Aarsber. 1867, pl II, fig. 24.

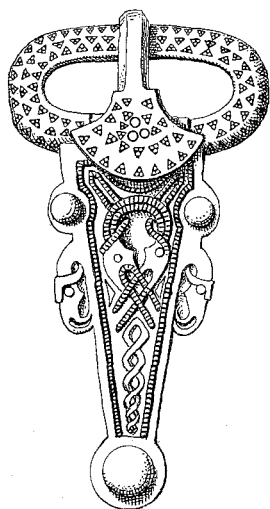

FIG. 5. REMSÖLJA AV BRONS MED PRESSAT SILVERBLECK.
SJÄLLAND. $\frac{2}{3}$.

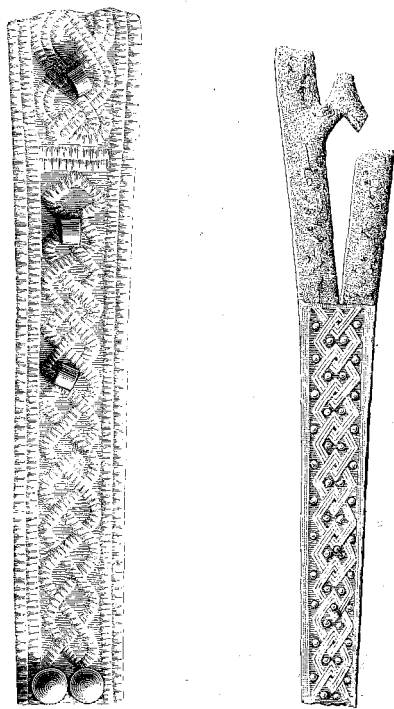

FIG. 6, 7. JÄRNRIBBOR, BEKLÄDDA MED BRONSBLECK,
TILL SKÖLD. GRAV XI, VENDEL, UPPLAND. $\frac{1}{1}$, $\frac{1}{2}$.

För dess uppkomst spela sydliga inslag en stor roll. Sådana framtråda tydligast å praktfulla metalldelar tillhörande krigarens utrustning, vilken ju även i andra avseenden helt naturligt röjer särskilt stark påverkan av de kontinentala germanfolkens smak.

Det nya, jag avser, är dels djurornamentik, dels bandornamentik. En på Själland funnen, men säkerligen från ett sydligare område införd remsölja, fig. 5, visar prov på båda delarna.¹ Kroknäbbade fågelhuvuden, lika dem å remsöljans kant eller med vinkelhakliknande bryn, äro ej hemma på nordisk botten, trots Vimosefyndet och ehuru de undantagsvis återfinnas på någon av de tidigare ryggknappspännena, vilkas fotskivor väl just genom inverkan från remsöljor lika fig. 5 fått sin definitiva utformning. Ett annat sydgermanskt djurhuvud, som också emellanåt uppträder på samma tids nordiska arbeten, men ej vinner allmänare spridning, är vildsvinshuvudet.

Av särskild betydelse är bandornamentiken. På den nämnda själländska remsöljan finnes sådan, ehuru visserligen tillökad med djurhuvuden, som pressat mönster i ett tunnt silverbleck, som utfyller den trekantiga fästaplattans inre genombrytning. Även eljest möta vi samma ornamentik mestadels å pressade bleck, som överkläda bucklor och ribbor å sköldar, hjälmar m. m. Ulltunafynden, flera av Vendelgravarna och den likartade, präktiga Vallstenarumgraven äga dylika. Se fig. 8.

I sin renaste form uppvisar bandornamentiken repmönster, treflätningar, jfr. fig. 6, eller kedjor av rombiska länkar, fig. 7. Även om de ofta äro mer invecklade, kunna de pressade bleckens bandornament dock aldrig jämföras med de vida mer tillkrånglade bandmönster, som oftare än dessa ses å

¹ Afb. i Aarb. 1875, s. 40, fig. 35 och S. Müller, Ordning, II: 500, korrigerad efter teckning av förf.

ryggknappspännen och andra bronser med djurornamentik på gränsen mellan stil II och III. En dylik sammanblandning har emellertid hittills varit regel och medfört en väsentlig feldatering av ornamentiken på åtskilliga Ulltuna- och Vendelfynd.

Den har sina klaraste utländska motsvarigheter i Sydeuropas bysantinska konst och möter inom den västnordiska industrien endast undantagsvis, såsom på de stora brakteaternas från 400-talet (Thierorn., fig. 510) samt på de egendomliga norska blomkrukformiga lerkärlen. Kunna vi, såsom jag i det följande skall söka visa, datera en del pressade bleck till 500-talet, blir detta sammanhang naturligt, likaså det av Salin med tvekan påpekade sammanhanget mellan mönstren å Kragehulfyndets lansspetsar och brättet till Ulltunasköldbucklan fig. 8.¹

I sammanhang med band- och kedjeornamentiken torde ock förtjäna anmärkas den från samma håll härrörande geometriska komposition, som består av fyra i varandra gripande cirklar, varpå jag visserligen ej tror mig ha sett något direkt exempel inom den nordiska konsten, men som ofta möter i mer eller mindre modifierad form, motsvarande de närmaste omvandlingsformerna av ovannämnda band- och kedjemönster, vartill jag nedan återkommer.

Näst denna sydliga påverkan få vi taga hänsyn till den från norr. Det av Knut Stjerna påpekade nordliga ursprunget för flera av bl. a. Gotlands och Bornholms under yngre järnåldern mest vanliga smycketyper synes ej kunna förnekas. In nuce föreligga sådana smycken, även ryggknappspännen och ringsöljor, i den äldre folkvandringstidens fynd på Norges västkust. Det är över Trøndelagen och Norrland, som som de spritts till östra Sverige i allmänhet.

Norrland är nämligen den enda del av Sverige, där den västnordiska folkvandringssstilen, om vi fråse det speciella guldsmidet, i fynden föreligger någolunda talrikt. Huvudsakligen där ha vi den ock överflyttad på en rent svensk smycketyp, de stora likarmade spänna.

I den mån stil I upplevat en renässans i stil II, torde detta därför böra tillskrivas förbindelser över Norrland. Emellertid tror jag, att denna nordliga kulturväg haft sin största betydelse på andra områden än just ornamentikens.

Över det mellansvenska sjöområdet har från stil-I-området gått en andra förbindelseled, vilken förmedlat guldarbetenas spridning. Även guldimporten har satt spår efter sig å de pressade blecken. Man jämföre mönstret å övre delen av fig. 8 C med guldarbetet fig. 4. Undre delen av samma bleck visar sig lika tydligt gå tillbaka på de i västra delen av Norden under 400-talet som avslutningsornament ofta använda djurhuvudena, lika fig. 9.

Det är alltså ej enbart på omedelbara lån, som den svenska folkvandringssstilen bygges upp. Bland det, som särpräglar denna konstart i dess fullt utbildade skick, är det då allenahärskande karvsnittet. Därigenom skiljer den sig lika väl från de införda och här gjorda bandmönstrade blecken som från 500-talets västnordiska arbeten, för vilka alla reliefen är utmärkande. Förhandenvaron av karvsnitt är lätt förklarad. Det är ett direkt arv från samma senklassiska ornamentik, varur den västnordiska folkvandringssstilen utgått. Att effekten blivit så helt annorlunda, beror på, att man å ömse sidor lika ensidigt betonat var sitt av ursprungsstilens tvenne sinsemellan så olikartade orneringssätt.

Den svenska utvecklingen framstår naturlig, om vi betrakta det i södra Norge funna

¹ Salin, Thierorn., s. 253, fig. 557, 559 o. 560.

FIG. 8 A, B. SKÖLDBÜCKLA AV JÄRN MED PRESSADE BLECK OCH SKUREN TOPPSKIVA AV BRONS. ULLTUNA.
UPPLAND. $\frac{1}{2}$.

silverspännet fig. 10. Den rektangulära huvudplattan prydes ännu väsentligen med lineära (växt-)motiv i karvsnitt. Fyra små djurbilder göra intrång på denna yta. Två av dem äro tämligen realistiskt utförda i ren relief; två ha bilden förändrad på ett inom stil I vanligt sätt genom »upphöjda konturlinjer», som omge reliefen. För den, som skar dessa djurbilder, borde det ha legat frestande nära till hands att låta huvudfältets karvsnitt dominera även på dem. Så har skett på en likartad djurbild å en svärdsfästedel ur Finjasjöfyndet, fig. 11. Hur nära står ej dess mittbild, trots den lokala samlevnaden med två typiska, degenererade stil-I-djur», det typiska stil-II-djuret å den skurna Vendelskivan fig. 12. Den svenska stilen är alltså i en av sina väsentliga karakterer en syster, låt vara senare mognad, och ej en dotter till den västnordiska.

Men med motsättningen relief: karvsnitt bör ock följa, om det antagna sammanhanget är det rätta, en motsättning mellan djur- och »växt»-ornamentik, eller åtminstone mellan ren djurornamentik i den ena och en blandning av djur- och geometrisk ornamentik i den andra. Kanske vi nu lättare kunna inse det berättigade i båda de åsikter angående folkvandringornamentikens ursprung, som stått oförenliga, så länge man betraktat all nordisk eller germansk ornamentik som en enhetlig företeelse. Frågan gällde då, om denna skulle anses såsom romersk djurornamentik i ny klädnad eller som en lineär stil, förrikad genom tillsatser av från djurbilder lånade motiv, huvud och fötter, vilka så småningom vuxit ut till hela djur. Efter min uppfattning är en viktig del av de mönster, som konstituera den svenska folkvandringstilen under dess vardande — de pressade bleckens tid — i själva verket rent lineära motiv, som sedan om-

vandlas i samma riktning som bronsålderns stjärnmönster och 1000-talets uppländska runstenar, vilkas »språkband» blivit djur. Dock bör, liksom i åtminstone sistnämnda fall, ihågkommas, att man känt till och på samma eller andra föremål utfört ren djurornamentik. Företeelsen är sålunda en från djurornamentiken utgående attraktion på den lineära. Exempel äro lätt funna. Fig. 13 visar en komposition på grundval av den löpande spiralen, som vi känna exempelvis från Finjasjöfyndet (Thierornamentik, fig.

FIG. 8 C. DETALJ AV
FIG. 8. $\frac{2}{3}$.

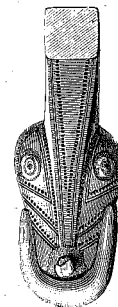

FIG. 9. AVSLUTNING Å SEL-
TYGGSBESLAG AV BRONS.
VENNEBO, VGLD. $\frac{1}{1}$.

383). Fig. 14 är ett repmönster, förrikat genom tillsats av djurhuvuden. Och vad är det kanske vackraste mönster, Vendel XII innehåller, fig. 15, annat än tvenne sammanflätade snodder, i vilka man inkomponerat djurmotiv?¹ Här upphör bandornamentiken och (en ny form av) djurornamentik begynner. På de runda skivorna fig. 16—18 framträda tydligt de i den bysantinska konsten vanliga, i varandra gripande ringarna som kompositionens underlag, men

¹ En intressant, sydligare parallellföreteelse visar exempelvis Thierornamentik, fig. 682.

FIG. 10. SPÄNNE AV SILVER. JARLSBERG OG LARVIKS
AMT, NORGE. $\frac{1}{4}$.

också den rådande tendensen till omformning av sådana motiv.

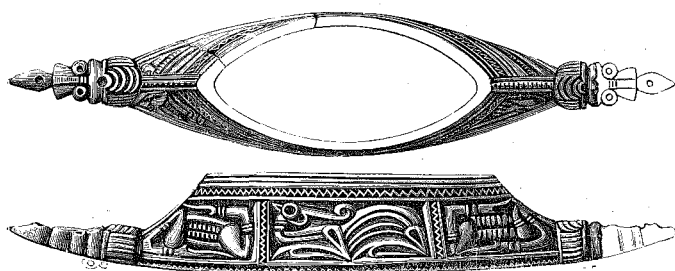
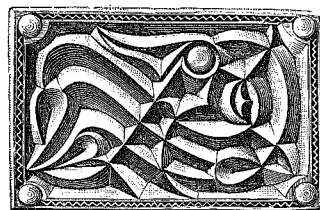
Den svenska folkvandringstilen är sålunda till ursprunget varken djuornamentik, växtornamentik eller bandornamentik; den

har sina förutsättningar i dem alla. Den tid, då sammansmältningen av dessa skilda motiv till en nationell konstart försiggick, måste vara 500-talet, vårt fyndlösa århundrade. Om de rikt utstyrda båtgravarna i Vendel och Ulltuna, såsom man allmänt antager,¹ ej äro äldre än från 600-talet, förklarar detta, att vi sakna andra minnen från detta viktiga stilskede än just en del pressade bleck. Ty en stans kunde stanna i bruk vida längre än ett färdigt vapen eller smycke. Den förnyades så sällan, att dess mönster ej utsattes för samma snabba omvandlingar som de ideligen för hand kopierade, skurna mönstren. Användningen av gamla stansar — eller det långsamma förnyandet av dessa i hävdvunna former — förklarar också den underliga stilblandning, som Ulltunasköldbucklan fig. 8 visar. Mönstren å dess pressade bleck kunna delvis vara mycket äldre — å svensk botten — än den skurna toppskivans. Många andra föremål med pressade bleck giva liknande exempel. Härmed sammanhänger även, att i Vendel XII funnos tvenne bleck, det ena sannolikt pressat med samma stans som ett ur grav XI, det andra med ett mönster, som obetydligt förändrat går igen på motsvarande föremål i grav I.² Mellan gravarna XII och XI sätter Arne en tidsskillnad av c:a 50 år, och ehuru jag, såsom nedan angives, skulle vilja rubba den av honom föreslagna relativa kronologien för Vendelgravarna, tror jag också, att minst 50 år ligga mellan den äldsta och den yngsta av nämnda tre gravar.

Det avgörande beviset för, att åtminstone vissa av de pressade Vendelbleckens mönster tillhöra 500-talet, lämnas emellertid av

¹ Montelius, Sv. Fornminnesfören. tidskr. 10, s. 126.

² Stolpe o. Arne, Graffältet vid Vendel, pl. XXXIX: 2 (feltecknad) och 7, sammanhörande, kompletteras av pl. XXX:5. Pl. XXXIII:3 svarlik pl. VII:4.

FIG. 11. SVÄRDFÄSTEDDEL AV SILVER. FINJASJÖN, SKÅNE. $\frac{1}{1}$.FIG. 12. BETSELBESLAG AV BRONS. GRAV XII, VENDEL, UPPLAND. $\frac{1}{1}$.

kungshögarna i gamla Uppsala. Den ena av de två, som blivit undersökta, innehöll bl. a. tvenne filigransirade guldbleck, som vid en jämförelse med övriga nordiska guldarbeten, särskilt fyndet från Elsehoved på Fyen, torde kunna sägas vara ej äldre än omkr. år 500.¹ En närmare topografisk undersökning visar därjämte, att denna hög med största sannolikhet är yngre och ej, såsom man trott, äldre än den mittre, d. v. s. tillhör Egil (Angantyr), som föll i början av 500-talet (omkr. 510).² Det ena av de två sålunda nära daterade guldarbetena i »Odens hög» visar trots sitt påtagliga ornamentala samband med de vanliga, västnordiska guldsmyckena en märklig egendomlighet: pärltrådarna äro lödda ej på en tjock guldplåt, ur vilken man skurit bort behövliga stycken för mönstrets framställande, utan på ett ytterst tunnt, pressat bleck.³ Jag känner från de nordiska museerna endast ännu ett av tidens filigransirade guldarbeten, där samma egendomlighet kommer igen: djurhuvudet i den yngsta Uppsalahögen, vilket i övrigt står så ytterligt nära den

yngsta guldhalskragen.⁴ Denna tekniska egendomlighet torde ej få sin betydelse minskad därav, att de typiskt västnordiska guldbrakteatern med djurbilder, närstående det förstnämnda Uppsalableckets, men utan filigranbeläggning, också äro pressade (i motsats till flertalet äldre brakteater, som äro präglade). Förmodligen ha Uppsalablecken gjorts i Uppland under påverkan av den där vanliga pressbleckteknik, jag ovan behandlat. I den äldre Uppsalahögen finnas också ej så få på det sättet arbetade (silver- eller) bronsbleck, vilka delvis torde ha tillhört en (läder)huva lik Vendelhjälmarna. Tre av dem visa, efter två olika stansar, nedre delen av en krigare, tecknad på samma karaktäristiska sätt som dylika på hjälmen i Vendel XIV och på en av Torslundastansarna. Se fig. 19 o. 20. Andra bleck tillhöra ett bandmönster, som, ehuru mycket ofullständigt bevarat, synes ha nära överensstämt med bandmönstret å ett andra bleck å samma Vendelhjäl.

För ej länge sedan har Axel Romdahl sammanställt krigarprocessionen å denna hjälm med bysantinska mosaiker sådana som t. ex. i Sant' Apollinare nuovo i Ravenna: de båda långa helgontågen ovanför långhusets arkader, utförda under östgoter-

¹ Sehested, Fortidsminder og Oldsager fra egnen om Broholm, s. 211, pl. XLVI. — Vanligen dateras nämnda Uppsalahög till senast omkr. år 500.

² B. Nerman, Vilka konungar ligga i Uppsala högar? Jfr Dens. i Uppl. forn.-fören:s tidskr., bd 7, h. XXXII eller Lindqvist i Fornvännen 1917.

³ Atlas för nordisk Oldkyndighet, tab. XII:242. Antikv. tidskr. för Sverige, 18:4 fig. (32 och) 33.

⁴ Vitterhetsakademiens Månadsblad 1876, s. 258, fig. 30. Salin, Thierornamentik, fig. 501 (502 c).

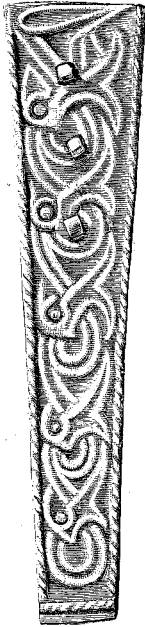
FIG. 13. $\frac{1}{4}$.FIG. 14. $\frac{1}{4}$.

FIG. 13, 14. SKÖLDRIBBOR MED BRONSEBLECK. FIG. 13 FRÅN VALLSTENARUM, GOTL. FIG. 14 GRAV XII, VENDEL, UPPL.

nas välde i början av 500-talet.¹ Detta sammanhang blir mer sannolikt, om vi med stöd av fig. 19 måste utgå ifrån, att också i Sverige dylika processioner framställes i bild redan under Didrik av Berns dagar och ej, såsom man hitintills velat antaga, först under senare hälften av 600-talet.

Beträffande de enkla bandmönstren skulle man visserligen kunna finna fog för den uppfattningen, att i begynnelsen av den germaniska djurornamentiken former och motiv uppträda, som efter en kort livstid försvinna för

¹ Romdahl, Gammal konst (Sthlm 1916), s. 15 f.

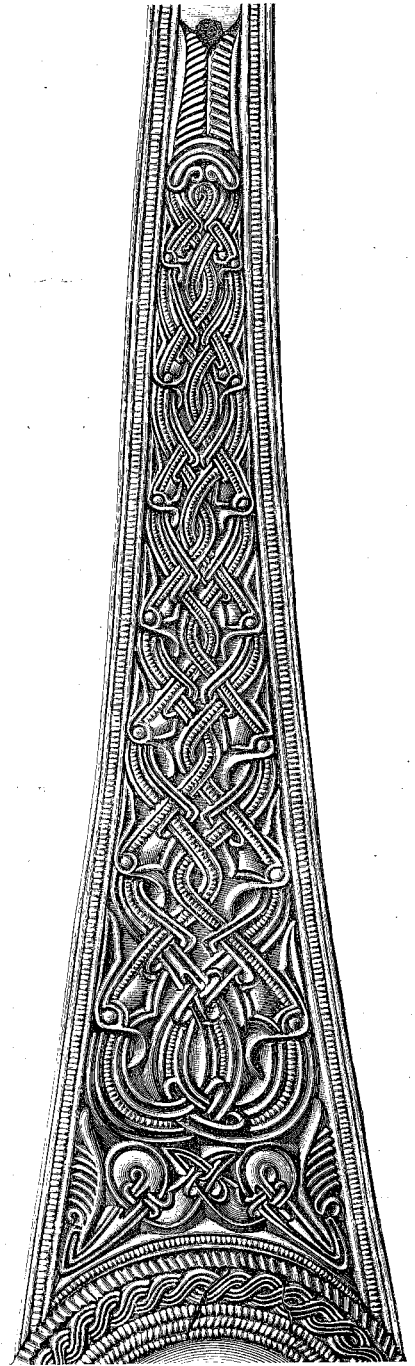

FIG. 15. SKÖLDRIBBBA. GRAV XII, VENDEL.

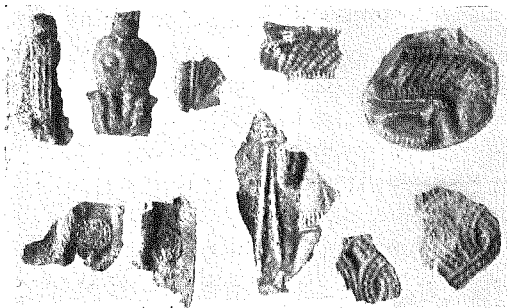
FIG. 16. NITHUVUD AV BRONS TILL SPJUTSPETS. GOTL. $\frac{1}{1}$.FIG. 17. NITHUVUD MED BRONSBLECK Å SKÖLDBUCKLA. GOTL. $\frac{2}{3}$.FIG. 18. BETSETPRYDNAD AV BRONS. VALLSTENARUM, GOTL. $\frac{1}{1}$.

att långt senare ånyo uppträda som resultat av en långsamt skeende utveckling.¹ Men när förhållandet är detsamma beträffande de egenartat tecknade krigargestalterna, kan en sådan förklaring ej tillgripas. Om så väl Odenshögens som Vendelgravarnas datering, stödd även på andra grunder än ornamentiken, är fast, måste vi antaga, att de för dem gemensamma pressbleckmönstren levat kvar i användning under hela den långa tid, som åtskiljer dem. — På så sätt finna vi en naturlig förklaring på det egendomliga förhållandet, att krigarna å hjälmen i Vendel XIV använt kastspjut med stora hullingar, varpå vi ej äga något exempel i de vapenrika Vendelgravarna, men väl talrika från romersk järnålder.

¹ Salin, Thierornamentik, s. 253 f.

Också den yngsta Uppsalahögen — från senare hälften av 500-talet — slår på sitt sätt en brygga mellan 400- och 600-tal. Dess karvsnidade benskiva, fig. 21, må jämföras med det pressade mönstret å hjälm och sköldbuckla i Vendel XII och med de skurna djurbilderna å betselplåten fig. 22 från samma grav. Observera den stora likheten mellan de sätt, varpå kindpartierna å fig. 21 och 22 ornerats!

Det föreligger sålunda ej längre något tvång att datera all den ornamentik, de rika gravfälten i Vendel och Ulltuna lämnat, tidigast till 600-talet. Tvärtom måste mycket därav anses mera karaktäristiskt för 500-talet, även om endast få föremål utförts och kanske ingen av gravarna anlagts redan då. Vid gravarnas datering får givetvis ej de äldsta, utan de yngsta föremålen och mönstren falla

FIG. 19. BRONSBLECK UR ODENS HÖG, GAMLA UPPSALA. NÄRA $\frac{1}{1}$.FIG. 20. STANS AV BRONS FRÅN TORSLUNDA, ÖLAND. $\frac{1}{1}$.

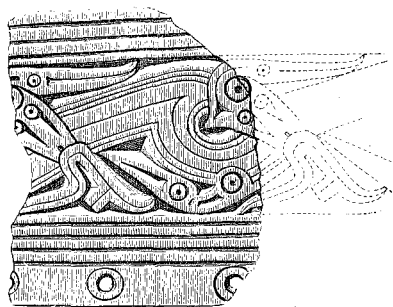

FIG. 21. BENSKIVA, »TORSHÖGEN». GAMLA UPPSALA. $\frac{1}{2}$.

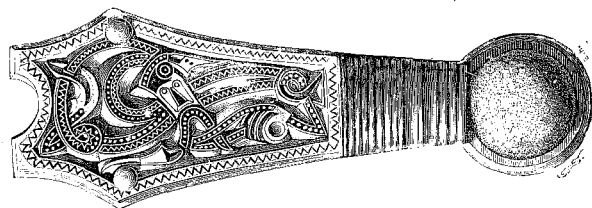

FIG. 22. BETSELBESLAG AV BRONS. GRAV XII, VENDEL, UPP. $\frac{1}{2}$.

utslaget. Jag vill därför i sådant avseende endast påyrka en ändring i den förut framställda relativa kronologien.

Genom förekomsten av pressade bleck med enklare bandornament ha Vendelgravarna X och XIV av Arne hänförs till senare hälften av 600-talet, i likhet med grav I. Mig förefalla mönstren å blecken i gravarna X och XIV avgjort tillhöra ett tidigare stilskede än bandornamentiken i grav I. Om ornamentiken får falla utslaget, böra dessa två gravar även vara äldre än grav XII, som Arne anser vara den äldsta båtgraven i Vendel och daterar till omkr. 650.

Skäl av annan art torde kunna anföras för en tidig datering av grav XIV, men sköldbeslagen i grav XI visa, hur förhastad en datering på grund av pressblecken vore: ribborna på sköldens framsida äro beklädda med bleck, liknande dem i nr X och XIV, men handtagets bronsbeklädnad är mönstrad med ett djur av den typ, som karakteriserar grav XII.

*

När den svenska folkvandringsstilen, såsom på betslet i Vendel XII, är fullt utbildad (fig. 12 och 22), har den nästan helt frigjort sig från det på många pressade bleck, t. ex. ännu å skölden i samma grav, påtagliga

beroendet av geometriska mönster.¹ Den har, med sin mycket begränsade repertoar, blivit en nära nog ren djurornamentik eller vad stil I var från begynnelsen. Med nämnda konstart delar den förkärleken för det tillbakaseende djuret. Men större är ej överensstämmelsen. I stället för reliefen, som efter de ursprungliga kantdjurens natur äger tendens att svälla ut över föremålets kanter, möter oss här karvsnittet, som utan expansionslusta fogligt trives inom den begränsning, föremålets form en gång givit. I stället för det orediga gyttret av vrängda djurlemmar möta vi eleganta bilder av lungt vilande djur, som trots den långt drivna stiliseringen äro tydligt urskiljbara. Överskådligheten kan visserligen senare förloras genom en alltför djärv hopflätning av flera djurbilder, men så ej det av kroppskonturer och lemmar bildade mjuka linjespelet, vilket väl utgör denna konstarts bästa särmärke.

Detta är mycket mer och vida annat än en renässans av stil I. Jag tvekar ej att i de två konstarterna se uttryck för en länge bestående motsättning mellan den konstnärliga läggningen och traditionen hos de två folk, som alstrat dem.

¹ De långa, tungformiga plåtarna utgöra ett undantag; deras mönster synes återgå på en enkel akantusranka. Vendel, pl. XXXVII: 6, Thierornamentik, fig. 550.

En av politiska och andra yttre och inre förhållanden skapad högkonjunktur gav under 500-talet de västnordiska, särskilt de norska konstsmiderna rika tillfällen att utöva sin konst. Sedan följde för Norge en stagnationstid, som lämnat få minnen efter sig, medan samtidigt Sveaväldet upplevde en storhetstid, varom ännu den fornnordiska sagotraditionen har mycket att berätta. Omkring år 800 inträdde en ny epok i Nordens fornhistoria. Den karolingiska kulturen i sydväst var en lika impulsgeivande granne som den slaviska i söder och sydost steril. Därför kom den atlantiska delen av Norden ånyo på solsidan. Det är märkligt att se, hur starkt den under dessa förhållanden uppblomstrande s. k. karolingiska ornamentiken i Norden påminner om stil I. Reliefen är åter uttrycksmedlet, och ett gytter av skenbart sammanhangslösa, vrängda djurlemmar är åter resultatet.

Även om en starkt degenerad karolingisk ornamentik finns också på de svenska ovala spännbucklorna och talrika andra smycken från 800-talet, saknar östra Sverige i påfallande grad goda alster av denna stil. Ön Gotmland är nu som så ofta ett undantag. Dess rika handelsliv gjorde den oberoende av sitt baltiska läge likaväl nu som under 1000-talet, då den i sin jord mottog flera anglosaxiska myntskatter än någon annan del av Norden.

En intressant och lärorik, fast hittills försummad uppgift i de nordiska konststilar-
nas historia är att skildra, hur karvsnidade stil-III-djur och reliefbehandlade karolingiska djur mötas på de gottländska bronserna. Till en början finna vi vardera orneringen använd på sin del av föremålet, noga skild från den andra. Senare befinnes den äldre stilarten låna uttrycksmedlet av den yngre och motiv från därmed inkomna stilriktningar. Vi få en ny sorts stil-III-djur i re-

lief. Det är på det sättet Osebergfyndets »akademiker» arbetat.¹

Men vi gå ett stycke fram i tiden. Den västnordiska karolingiska stilen har blomstrat ut. Svearna har upprättat ordning i Ryssland och tvärs igenom dess väldiga vidder knutit nya, fruktbärande förbindelser med högtstående kulturfolk i sydost. För Sverige randas en ny kulturell blomstringstid. Marken är beredd för självständigt konstnärligt alstrande. Med dessa förutsättningar träder Sverige ånyo i livliga förbindelser med Danmark och Västeuropa under Englandstågen och genom missionen — och runstensstilen växer fram. Den är väl närmast en omformning av den visserligen i stil III rotande, men av nya utländska impulser starkt förändrade Jellingestilen, och bygger också på motiv från andra håll. I sitt mjuka, eleganta linjespel, fritt från geometriska tendenser, är den emellertid en uppenbar, fast omedveten renässans, om man så vill, av den svenska folkvandringsstilen.

*

Ovan har jag använt beteckningarna västnordisk (norsk) och svensk folkvandringsstil i ungefär samma betydelse som nordisk stil I och II. Förklaringen till olikformigheten har jag delvis sökt i länge bestående motsättningar mellan de båda folkens konstnärliga läggning och tradition. Det torde härvid böra tillfogas, att jag använt förstnämnda termer med samma rätt som när man talar om exempelvis svensk renässans. Sälunda har jag ej velat förbise det starka syskontycke, som knyter vardera av de nordiska folkvandringsstilarna till samtida företeelser inom de sydligare germanfolkens kulturkrets. Här som annars står vår odling på ofri grund.

¹ H. Shetelig. Dronning Aasas Kunstnere, Kunst og Kultur 1918.

Bristande erfarenhet om det utländska materialet har nödgat mig att likväl nästan helt utesluta detta ur framställningen och jag är medveten om de risker, som följa därav. Ändock hoppas jag att om motsvarande synpunkter läggas på det utländska materialet, som ju redan likt det nordiska är väl tillrättalagt genom Salins stora arbete, det skall kunna bliva möjligt att urskilja underavdelningar i konstutvecklingen efter un-

gefär samma kulturgränser, som den faktiska olikformigheten inom fornsaksförrådet i övrigt antyder. Men givetvis är detta en svårare uppgift än den jag är sysselsatt med, eftersom folkvandringar ju ofta på kontinenten flyttat de kulturgeografiska enheterna, medan dessa på den skandinaviska halvön varit åtminstone till sina centralare delar nära nog stabila.

DEN GEOGRAFISKA FÖRDELNINGEN AV FOLKIVANDRINGSTIDENS SKANDINAVISKA GULDBRAKTEATER

AV

OLOV JANSE.

De runda, vanligen ensidigt präglade hängsmyckena i guld från Nordens äldre folkvandringstid (400- och 500-talen), de s. k. brakteaterna, höra till denna tids märkligaste guldfynd. De bära bilder, efter vilka Montelius indelat dem i 4 kategorier:¹

A) brakteater, som visa endast bröstbilden av en människa, ofta med inskrift i missförstådda bokstäver eller runor, fig. 1;

B) brakteater, som visa människobilder, men varken kunna hänföras till A eller till C, fig. 2;

C) brakteater, som visa ett människohuvud över ett fyrfotadjur, fig. 3;

D) brakteater, som visa ett (eller flere) djur, men intet människohuvud däröver, fig. 4.

En samlad förteckning över samtliga till 1869 anträffade skandinaviska guldbrakteater av dessa 4 kategorier återfinnes i Montelius' arbete »Från Jernaldern».² Från och med 1869 ha emellertid icke få nya fynd tillkommit. Av dessa ha de svenska mellan åren 1869 och 1895 anträffade meddelats av Salin i hans arbete »De nordiska guldbrakteaterna»³ (där även brakteaternas

geografiska fördelning behandlas) och samtliga danska, till 1915 anträffade, av C. Neergaard i en uppsats »Guldfundene fra den efterromerske Jernalder».¹ För de efter 1895 tillkomna svenska och för de efter 1869 tillkomna norska brakteaterna finnas inga samlade förteckningar publicerade, varför jag här nedan meddelar en lista över dessa brakteater.²

Svenska brakteater tillkomma efter 1895:

Gotland. 1) Rosendal, Follingbo sn, 1 brakteat (A); fig. 1 a, b; se Fornvännen 1906. St. H. M. 10449. — 2) Gärvalds, Hogrån sn, 1 brakteat (C); fig. 5. St. H. M. 12514. — 3) Gotland, 1 brakteat (C?); lik Montelius' »Från Jernaldern» pl. II: 22. St. H. M. 15685: c.

Skåne. 4) Ravnstorp, Norra Vram sn, 1 brakteat (C); fig. 6. St. H. M. 15194.

¹ Aarbøger for nordisk Oldkyndighed 1915. Neergaard, som i sin förteckning ej haft anledning angiva, till vilken av ovanstående kategorier de av honom meddelade brakteaterna höra, har i regeln lämnat hänvisningar till avbildning. I de fall, där dylik saknas, har inspektör J. Brøndsted, København, välvilligt delgivit mig kompletterande upplysningar.

² St. H. M. = Statens Historiska Museum, Stockholm, Kr. M. = Kristiania Universitets Oldsagssamling, B. M. = Bergens Museum, St. M. = Stavanger Museum, Trondhj. M. = Trondhjems Museum.

¹ Svenska fornminnesföreningens tidskrift X:1, sid. 80.

² Stockholm 1869.

³ Antiquarisk tidskrift 14: 2.

FIG. 1. ROSENDAL, FOLLINGBO SN, GOTLAND.

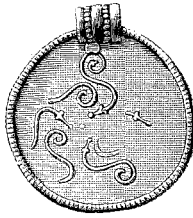
FIG. 2. LELLINGE, PRÆSTØ
AMT, SJÆLLAND.

FIG. 3. FYEN.

FIG. 6. RAVNSTORP,
N. VRAM SN, SKÅNE.FIG. 7. GRUMPAN, SÄVA-
RE(D) SN, VÄSTERGÖTLAND.FIG. 8. GRUMPAN, SÄVA-
RE(D) SN, VÄSTERGÖTLAND.FIG. 9. GRUMPAN, SÄVA-
RE(D) SN, VÄSTERGÖTLAND.

FIG. 4. BOHUSLÄN.

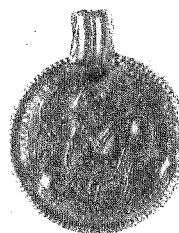
FIG. 5. GÄRVALDS, HOGRÅN
SN, GOTLAND.

FIG. 10. BOHUSLÄN.

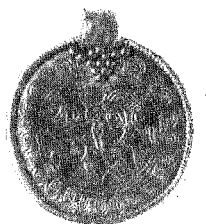
FIG. 11. BERG, ÖDEN-
BORG SN, DALSSLAND.

FIG. I—II. GULDBRAKTEATER. ALLA 1/1.

Västergötland. 5) Böja sn, 1 brakteat (C); av samma typ som brakteaten fig. 7 i Ant. tidskr. 14: 2, men bilden är omgiven av 2 strierade, upphöjda ränder och mellan dem ett par upphöjda linjer. St. H. M.

10237. — 6) Grumpan, Säva(re)d sn, 3 brakteater (C); fig. 7, 8, 9; se Fornvännen 1911. St. H. M. 14392.

Bohuslän. 7) Utan närmare fyndort, 1 brakteat (D); fig. 4. St. H. M. 15418. — 8

FIG. 12. GULDBRAKTEAT. ÖSTERGÖTLAND L. NÄRKE. $\frac{1}{11}$.

Utan närmare fyndort, 1 brakteat (C); fig. 10. St. H. M. 15835.

Dalsland. 9) Berg, Ödesborg sn, 1 brakteat (C); fig. 11. St. H. M. 16128.

Östergötland (l. Närke). 10) Trakten av Mariedam (?), Lerbäcks sn(?), 1 brakteat (C); fig. 12; se Fornvännen 1916. St. H. M. 12762.

Sverige. 11) 1 brakteat (C); i det närmaste lik fig. 7 i Ant. tidskr. 14: 2. St. H. M. 10760.

Av norska brakteater ha efter 1869 enl. benäget meddelande av doktor Jan Petersen, Kristiania, följande tillkommit:

Akershus' Amt. 12) Tøien, Hølands Pgd, 5 brakteater, av vilka a) 1 (D); avb. i Aarsb. 1875, fig. 12; se ibid. sid. 84 nr 88; Kr. M. 7470; b) 4 (D); Kr. M. 15735. Alla 5 brakteaterna höra till samma fynd som Montelius' »Från Jernåldern» nr 279, sid. 38—39. — 13) Stavijordet, Eidsvolds Pgd, 10 brakteater (D); 3 avb. i Aarsb. 1883, fig. 4, 6 och 7; dessutom 4 som fig. 4 och 3 som fig. 7; se ibid. sid. 102 nr 33; Kr. M. 11365—67, 11425—26, 11520—24.

Farlsbergs och Larviks Amt. 14) Tveitene, Brunlanes Pgd, 1 brakteat (C); avb. i Aarsb. 1882, fig. 10; se ibid. sid. 173 nr 177. Kr. M. 11220. — 15) Jonsrud, Vaale Pgd, 1 brakteat (C); avb. i Aarsb. 1883, fig. 2; se ibid. sid. 108 nr 58. Kr. M. 11420. — 16) Bjørnerud, Sande Pgd, 1 brakteat (C); se Aarsb. 1895, sid. 62 nr 37. Kr. M. 17955.

Bratsbergs Amt. 17) Søtvet, Solums Pgd, 2 brakteater (C); Aarsb. 1879, sid. 184 nr 72. Kr. M. 9440. — 18) Faljkum, Gerpens Pgd, 1 brakteat (A); se Oldtiden VI sid. 279 nr 363 a, avb. sid. 282. Kr. M. 21856.

Listers och Mandals Amt. 19) Austad, Flekkefjords Pgd, 6 brakteater (C); se Oldtiden VI sid 195. Kr. M. 21400. — 20) Egland, Bakke Pgd, 3 brakteater (C); 2 avb. i Aarsb. 1875, fig. 13 och 13 a; se ibid. sid. 82 nr 82 a—b. Kr. M. 7453, 7539, 7563. — 21) Aagedal, Bjellands Pgd, 2 brakteater (C); avb. i Aarsb. 1879, fig. 41—42; se ibid. sid. 238 g. B. M. 3410.

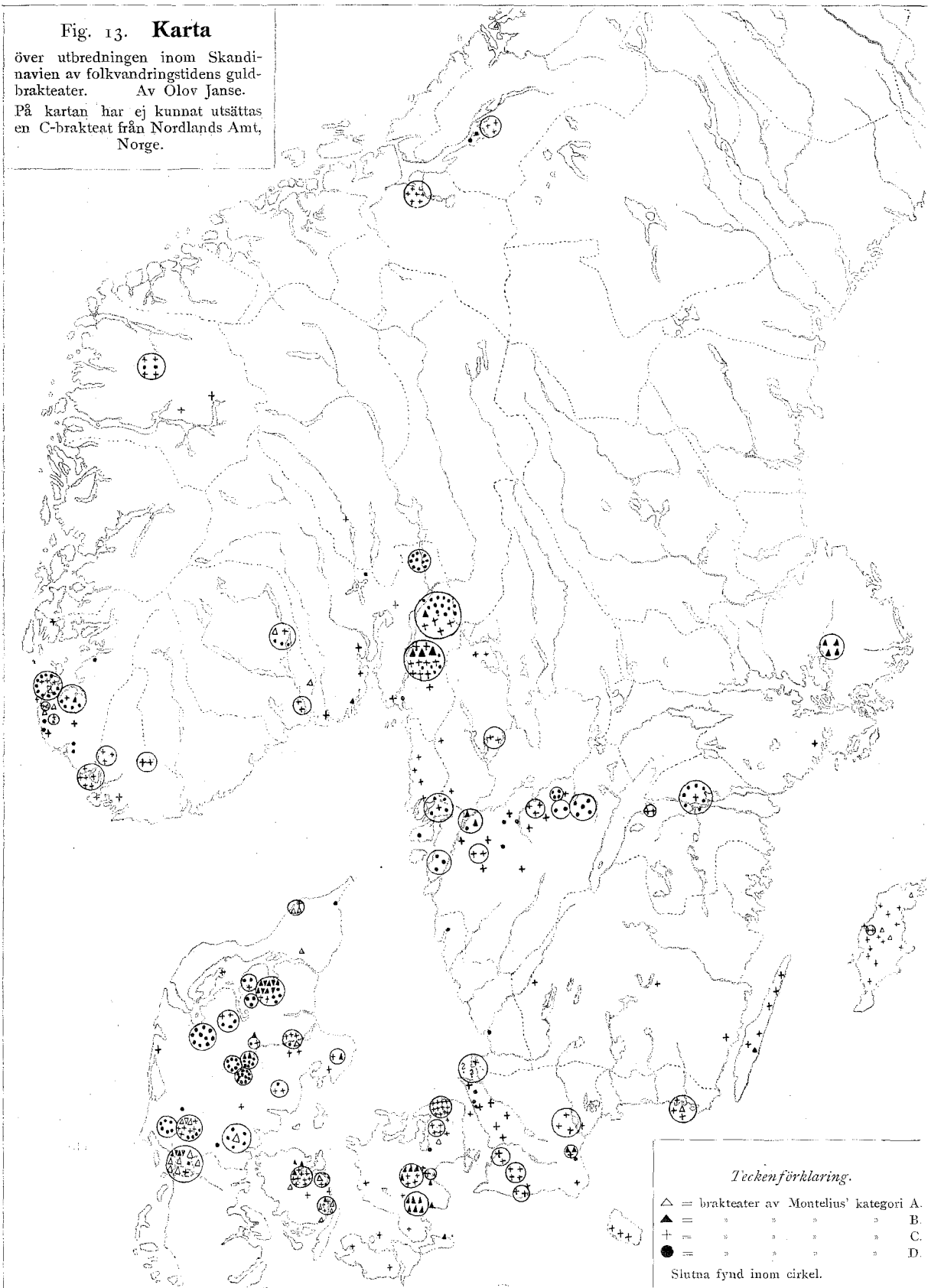
Stavanger Amt. 22) Molde, Haalands Pgd, 1 brakteat (D); se Aarsb. 1875, sid. 67 nr 6; hör till samma fynd som Montelius' »Från Jernåldern» nr 260, sid. 33—34. Kr. M. 7172. — 23) Hauge, Klepps Pgd, 2 brakteater, av vilka a) 1 (C); avb. i Aarsb. 1882, pl. II: 2; b) 1 (A); lik Montelius' »Från Jernåldern» pl. III: 25; se Aarsb. 1882, sid. 82 och 86. B. M. 4000. — 24) Raunes, Skjolds Pgd, 1 brakteat (C); avb. i Aarsb. 1885, fig. 6; se ibid. sid. 77 nr 21. B. M. 4319. — 25) Kvasseim, Ekersunds Pgd, 1 brakteat (D); se Bergens Museums Aarbok 1905, sid. 46 nr 85; B. M. 5994 c. — 26) Vold, Haa Pgd, 1 brakteat (D); lik Montelius' »Från Jernåldern» pl. III: 6; se Aarsb. 1879, sid. 262 nr 130. St. M. 938. — 27) Vindingland, Birkeims Pgd, 1 brakteat (C); avb. i Aarsb. 1881, fig. 10; se ibid. sid. 127 nr 43. St. M. 1295. — 28) Rivaland, Hjelmelands Pgd, 1 brakteat (D); se Stavanger Museums Aarshefte 1903, sid. 83 g. St. M. 2547. — 29) Store Salte, Klepps Pgd, 1 brakteat (A); se Stavanger Museums Aarshefte 1908, fig. 3, sid. 28. St. M. 3123.

Nordre Bergenshus' Amt. 30) Hoivik, Jølsters Pgd, 6 brakteater, av vilka a) 1 (C); lik Atlas de l'archéologie du Nord 138; b) 2 (C); lika Atlas 133; c) 1 (D); lik Atlas

Fig. 13. Karta

över utbredningen inom Skandinavien av folkvandringstidens guldbrakteater. Av Olov Janse.

På kartan har ej kunnat utsättas en C-brakteat från Nordlands Amt, Norge.

242 d; d) i fragm. (D); lik Atlas 242 d; e) i (C); lik Atlas 108. Se Aarsb. 1884 sid. 87—88. B. M. 4258.

Nordre Trondhjems Amt. 31) Inderøen; Nordre Trøndelags Fylke, i brakteat (D); lik Atlas 185; se Aarsb. 1876, sid. 85. Trondhj. M. 5218. — 32) Hov, Fosnes' Pgd, i brakteat (A); avb. i Aarsb. 1897, fig. 5; se ibid. sid. 93. Trondhj. M. 5218.

Nordlands Amt. 33) Mjønnes, Skjærstads Pgd, i brakteat (C)²; se Tromsø Museums Aarshefte 1917 nr 5, sid. 4 nr 14. Tromsø M. 2438.

Ovan uppräknade brakteater jämte de av Montelius (1869), av Salin (1895) och av Neergaard (1915) meddelade har jag med angivande av, vilken kategori de tillhöra, utmärkt på vidstående karta, fig. 13, för att närmare åskådliggöra deras geografiska utbredning.

Endast ort- och sockenbestämda fynd ha här medtagits. De övriga brakteaterna, vilka äro bestämda antingen endast till landet (Danmark, Sverge, Norge) eller för Danmark till någon av öarna eller Jylland, för Sverge till landskap (alla de norska sakna närmare fynduppgift), förekomma i Skandinavien i cirka 90 ex. Av dessa komma bortåt 50 på Danmark, minst 32 på Sverge och minst 7 på Norge.

Av de danska sakna 34 närmare uppgift om fyndort (1 A, 5 B, 11 C, 17 D). De övriga fördela sig sålunda. Själland äger 3 (1 A, 1 C, 1 D), Fyen 5, av vilka 3 C, och Jylland några (D).

Av de svenska sakna minst 9 närmare uppgift om fyndort (7 C, 2 D.) De övriga fördela sig sålunda. Öland äger 1 (C), Gotland 2 (C), Skåne minst 14 (1 A, 3 B, 8 C,

2 D), Småland 1 (C), Västergötland 1 (C), Bohuslän 2 (1 C, 1 D), Värmland 1 (D), Dalsland 1 (D).

Av de norska höra 3 till kategori C och 4 till D.

Av kartan framgår, att brakteaterna av de olika kategorierna fördela sig på följande sätt.

Brakteater av kategori A¹ förekomma i hela Skandinavien i något över 30 exemplar. Av dessa äger Danmark ett 20-tal, Sverge 4 och Norge 7.

Av de danska brakteaterna inom denna grupp komma 1 på Själland, 6 på Fyen, 14 på Jylland (9 på Ribe Amt, 1 på Veile Amt, 1 på Viborgs Amt, 1 på Aalborgs Amt och 2 på Hjørrings Amt).

Av de svenska komma 3 på Gotland och 1 på Blekinge.

Av de norska slutligen komma 2 på Bratsbergs Amt, 4 på Stavanger Amt och 1 på Nordre Trondhjems Amt.

Brakteaterna av kategori B förekomma i minst 48 exemplar. Av dessa äger Danmark 33, Sverge 9 och Norge 6.

De danska fördela sig sålunda. Møen äger 1, Själland 12, Fyen 4, Jylland 16 (Ribe Amt 4, Viborgs Amt 3, Aalborgs Amt 9).

Av de svenska äger Öland 1, Skåne 2, Västergötland 2 och Uppland 4.

Av de norska äger Smaalenenes Amt 3, Akershus' Amt 1, Jarlsbergs och Larviks Amt 1 och Stavanger Amt 1.

Brakteater av kategorierna A och B förekomma alltså betydligt talrikare i Danmark än i Sverge och i Norge.

Av brakteater hörande till kategori B äro de ovan meddelade uppländska av ett visst intresse. De äro slagna med samma stamp

¹ Enl. godhetsfullt lämnat medd. av konservator O. Nicolajssen, Tromsø.

² Några av de här medräknade brakteaterna skulle möjligen även kunna hänföras till kategori B.

FIG. 14. GULDBRAKTEAT. FYEN. $\frac{3}{4}$.FIG. 15. GULDBRAKTEAT. DÖDEVI, HÖGBY SN, ÖLAND. $\frac{1}{2}$.

och förete en helt isolerad typ (se fig. 2 i Ant. tidskr. 14: 2). De framställa en ytterst stiliserad, löpande man, som griper om vart och ett av sina ben, vilka äro böjda uppåt. Ovanför mannens huvud synas 2 likaledes stiliserade fåglar, vända mot varandra. Jag känner från Skandinavien blott *en* i det väsentligaste snarlika brakteat, vilken tillhör det stora fyndet från Sletner, Smaalenenes Amt i sydöstra Norge, och är avbildad i Vidensk.-Selsk. Forh. i Christiania, 1864, sid. 109, fig. 10.

Yngre fynd från folkvandringstiden bära vittne om förbindelser mellan Uppland och sydöstra Norge, vilka fynd enligt B. Nerman tala för riktigheten av Snorres berättelse om Ynglingaättens övergång till sydöstra Norge, som enligt Nerman skulle ha ägt rum vid slutet av 600-talet.¹ Överensstämmelsen mel-

lan de här omtalade brakteaterna tyder på, att förbindelserna mellan de båda landsdelarna redan tidigare varit öppna och talar således även den för riktigheten av Nermans mening.

Brakteaterna av kategori C förekomma i minst 215 exemplar från hela Skandinavien. Av dessa äger Danmark 75, Sverige 77 och Norge 63 exemplar.

De danska fördela sig sålunda. Bornholm äger 3, Lolland 3, Sjælland 28, Fyen 15, Jylland 26 (Ribe Amt 7, Aarhus' Amt 3, Ringkjøbings Amt 3, Randers Amt 4, Viborgs Amt 4, Thisted's Amt 1, Aalborgs Amt 3, Hjørrings Amt 1).

Av de svenska äger Öland 5, Gotland 15, Skåne 23, Blekinge 3, Småland 3, Västergötland 13, Bohuslän 5, Östergötland 3, Södermanland 1, Dalsland 4 och Värmland 2.

De norska fördela sig på följande sätt. Smaalenenes Amt 11, Akershus' Amt 5, Kristians Amt 1, Jarlsbergs och Larviks Amt 3

¹ Nerman, B., Ynglingasagan i arkeologisk belysning, Fornvännen 1917, sid. 250 ff.

Bratsbergs Amt 3, Listers och Mandals Amt 13, Stavanger Amt 10, N. Bergenshus' Amt 6, S. Trondhjems Amt 7 och N. Trondhjems Amt 3, Nordlands Amt 1.

Danmark, som stått främst ifråga om antalet brakteater av kategorierna A och B, träder alltså något tillbaka för Sverge ifråga om brakteater av kategori C. Norge följer nära efter Sverge och Danmark.

Den typologiska utvecklingen av bilderna på hithörande grupp är, som Montelius visat,¹ följande. Först uppträder ryttaren med bål och extremiteter, fig. 3; dessa senare falla sedermera bort, fig. 14, och till slut försvinner även bålen, så att ryttarens huvud vilar direkt på djurets rygg, fig. 5—12, 15.

Brakteater, som visa ryttaren framställd med bål och extremiteter, anträffas endast i Danmark. Brakteater av nästa stadium, d. v. s. de, på vilka ryttaren saknar extremiteter, men äger bål, förekomma utom i Danmark även i Sverge, där huvudsakligen på Gotland och i Skåne. De brakteater slutligen, där ryttarens huvud vilar direkt på djurets rygg, anträffas inom nu nämnda områden och därjämte talrikt i det skandinaviska brakteatområdets nordliga delar. Den olika geografiska utbredningen av de olika typologiska stadierna tyder på, att det även förefinnes en viss tidsskillnad dem emellan.

Djuren på brakteaterna av kategori C ha oftast bägge bakbenen nedåtriktade, fig. 5—12, 15, men stundom är det ena bakbenet lagt efter ryggen, fig. 3, 14. Beteckna bakbenens olika läge här endast olika geografisk utbredning eller olika stadier i den typologiska utvecklingen?

Av de bägge typerna förekommer, som sagt, den, där djurets bakben äro nedåtriktade, talrikast och är i stort sett spridd över

hela brakteatområdet. Den förekommer i Skandinavien i minst 168 exemplar.²

Danmark äger minst 41, Sverge 66 och Norge 62 dylika brakteater.

Av de danska komma på Bornholm 2, Lolland 3, Sjælland 17, Fyen 10 och Jylland 9 (Aarhus' Amt 3, Randers Amt 1, Viborgs Amt 1, Thisted's Amt 1, Aalborgs Amt 2, Hjørrings Amt 1).

Av de svenska äger Öland 5, Gotland 9, Skåne 19, Blekinge 2, Småland 3, Västergötland 12, Bohuslän 6, Östergötland 3, Södermanland 1, Dalsland 4 och Värmland 2.

Alla norska brakteater av kategori C med undantag av en enstaka höra hit (se nedan).

De brakteater, på vilka djurets ena ben är lagt efter ryggen, uppgå i Skandinavien till ett 40-tal. Av dessa äger Danmark minst 26, Sverge 12 och Norge 1.

Av de danska komma 1 på Bornholm, 13 på Sjælland, 4 på Fyen, 8 på Jylland (Ringkjøbings Amt 1, Randers Amt 3, Viborgs Amt 3, Aalborgs Amt 1).

Av de svenska komma 6 på Gotland, 4 på Skåne, 1 på Blekinge, 1 på Västergötland.

Det norska exemplaret härrör från Smaalenenes Amt.

Regeln synes vara, att det uppåtlyftade bakbenet endast tillhör djur, som uppbara en ryttare, framställd med bål och extremiteter eller med enbart bål.

Då, som ovan antytts, de brakteater, där ryttaren är framställd med bål och extremiteter eller med enbart bål, tvivelsutan äro typologiskt och kronologiskt äldre än de, där ryttarens huvud vilar direkt på djurets rygg, bör följaktligen det bakåtböjda benet även betraktas som ett tidigt drag hos brakteater av C-typ. Den geografiska utbredningen av brakteater, där djurets ena bakben är uppåtlyftat, talar ju även härför.

¹ Endast landskapsbestämda fynd och fynd utan närmare angiven fyndort äro ej medräknade.

² Svenska fornminnesföreningens tidskrift X:1, sid 76.

Det nedåtriktade bakbenet bör i motsats härtill betraktas som ett senare drag, helst som detta nästan alltid förekommer hos djur, som uppbära en ryttare, vars huvud vilar direkt på djurets rygg, eller någon gång hos djur, vars ryttare ha en rudimentär bål. Därav följer då vidare, att djur med s. k. skägg, vilkas bakben alltid äro nedåtriktade, knappast kunna anses höra till de äldre inom grupp C, som Montelius synes mena.¹ Då dessutom ryttarens huvud på dessa brakteater oftast vilar direkt på djurets rygg eller någon gång har rudimentär bål, torde de ej bryta sig ut ur den av Montelius angivna utvecklingen av brakteater av kategori C (se ovan).

Brakteater av kategori D förekomma i minst 164 exemplar från hela Skandinavien. Av dessa äger Danmark 71, Sverige 36 och Norge 57 exemplar.

De danska fördela sig sålunda. Sjælland äger 1, Fyen 3, Jylland 67 (Ribe Amt 13, Aarhus' Amt 1, Ringkjøbings Amt 13, Veile Amt 5, Viborgs Amt 25, Aalborgs Amt 9, Hjørrings Amt 1).

De svenska fördela sig sålunda. Skåne äger 4, Halland 2, Västergötland 15, Bohuslän 8, Östergötland 7.

De norska fördela sig sålunda. Smaalenenes Amt äger 6, Akershus' Amt 23, Buskeruds Amt 1, Bratsbergs Amt 3, Stavanger Amt 20, N. Bergenshus' Amt 2 och N. Trondhjems Amt 2.

Anmärkningsvärt är det ringa antalet svenska brakteater av hithörande kategori.

¹ Svenska fornminnesföreningens tidskrift X:1, sid. 76.

På öarna förekomma de ytterst sparsamt. Bornholm, Öland och Gotland sakna alltså fullständigt dessa brakteater.

I Danmark förekomma de talrikast i södra och i mellersta Jylland strax söder om Limfjorden.

I Sverige äro de till sin huvudmassa starkt koncentrerade. I ett smalt band skjuta de in från södra Bohuslän tvärs över norra Västergötland fram till Vänga sn i Östergötland.

Norge äger 2 större anhopningar av hithörande brakteater, nämligen i sydost (Smaalenenes och Akershus' Amt) samt i Stavanger Amt.

Vad fynden av samtliga 4 kategorier av brakteater beträffa, finna vi, att de uppgå till 186 stycken, innehållande tillsammans 459 brakteater. Av dessa fynd komma 59 (med 200 brakteater) på Danmark, 82 (med 126 brakteater) på Sverige och 45 (med 133 brakteater) på Norge. Av dessa fynd äro icke mindre än 126 funna enstaka, nämligen 34 i Danmark (4 A, 6 B, 20 C och 4 D), 62 i Sverige (3 A, 1 B, 48 C och 10 D) och 30 i Norge (4 A, 1 B, 16 C och 9 D).

I de sammansatta fynden förekomma brakteater av alla 4 kategorierna blandade. Brakteaterna av kategori D förekomma i avsevärd mängd samlade i större fynd.

Ovanstående torde vara, vad som i största korthet kan sägas om utbredningen av folkvandringstidens nordiska guldbrakteater. Jag har här huvudsakligen begränsat mig till att framlägga materialet och avhållit mig från mera ingående detaljbehandling av detsamma, men hoppas framdeles bli i tillfälle att ytterligare få behandla hithörande problem.

EN DUBBELGRAV MED »TRÄKISTOR»

AV

ARVID JULIUS.

Gravar från vikingatiden med så väl bevarade träkistor, att konstruktionen någorlunda säkert kan bestämmas, höra till sällsyntheten och än ovanligare är, att järn ej ingår som ett konstruktivt moment vid kistans hopfästning.

Oscar Almgren hade 1901 och 1902 tillfälle till intressanta undersökningar i Sagån¹, varvid utom skelett i kanoter även hittades en med trädubbar hopfäst »kista», som möjligen från början varit en vid begravningen i rituellt syfte använd släde.

År 1906 undersökte T. J. Arne i Hoting, Tåsjö socken i Ångermanland, ett antal gravar med rester av kistor. Som virket var starkt förmultnat, kunde konstruktionen ej klarläggas; så mycket är emellertid säkert, att varje spår av järn i några fall saknades vid kistans fogningslinjer.

Vid undersökningar i Altuna socken sommaren 1918 hade läroverksadjunkten K. A. Karlinder och undertecknad lyckan att göra ett fynd av »träkistor», för vilket här lämnas en redogörelse.

Vid Mälby hage, cirka 100 m. öster om järnvägen, ligger ett gravfält bestående av högst 10 gravar. De flesta äro låga högar med 3-4 meters diameter. Ett par av

dem undersöktes och befunnos innehålla brandgravar. Inventariet i dessa var fattigt; dock hittades i en några guldfolierade dubbelkoniska pärlor, som torde kunna dateras till senare delen av vikingatiden.

Den sydligaste graven markerades genom en rektangulär stensättning, 5,4 m. i N—S och 3,4 m. i Ö—V, fig. 1. Stenarna voro i allmänhet omkring 0,50 m. i diameter samt höjde sig endast obetydligt över den plana jordytan. Stensättningen delades i tre delar genom några större stenblock, som lågo i östlig-västlig riktning något divergerande mot öster. Dessa lågo två och två i rak linje; de största mätte 2,05 m. och 1,85 m. i längd. Avståndet mellan dessa stenrader var i västligaste kanten av graven 50 cm, och i den östligaste 90 cm. På ett djup av 1,35 m. hittades i blålera två kistor av trä, belägna mitt under de tvärs över graven liggande stenarna, fig. 1. Dessa ha tydligen placerats där för att utmärka kistornas exakta läge. Placeringen var så noggrant gjord, att måtten på stenradernas och kistornas avstånd voro absolut lika.

Kistorna voro av ek. Genom lerans tryck voro de ganska deformerade, särskilt voro lock och långsidor hårt pressade. Locken gåvo vid första anblicken genom sin konkavitet intryck av att vara vattenhoar. Fig. 2

¹ Se Fornvännen 1907 sid. 1 och följ.

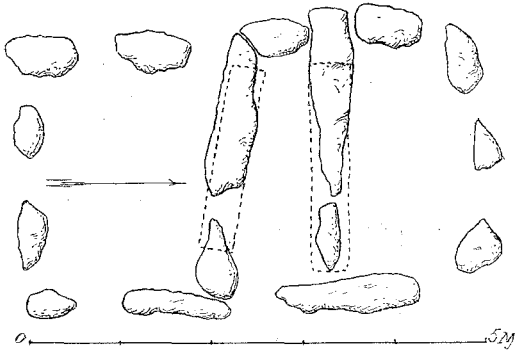

FIG. 1. STENSÄTTNINGEN VID MÅLBY, ALTUNA SN. UPP- LAND. PLAN.

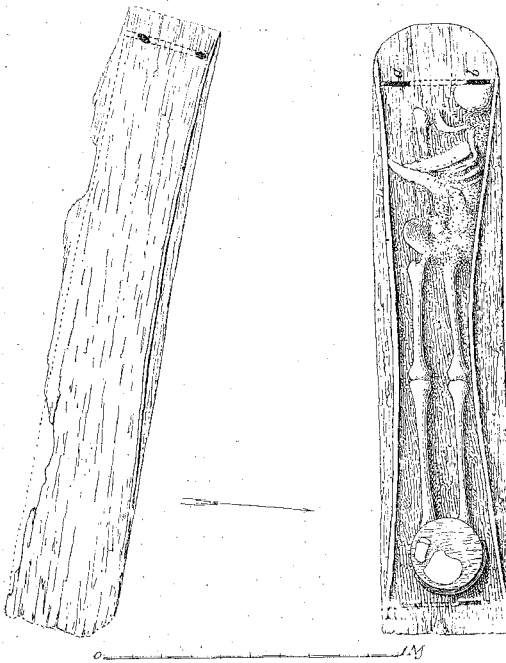

FIG. 2. KISTORNAS LÄGE I GRAVEN.

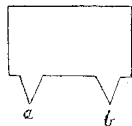

FIG. 3. GAVEL TILL KISTA. SCHEMATISK TECKNING.

visar kistornas läge i graven. På planteckningen är locket avlyftat på den norra kistan; den södra är oöppnad. Där ses, hur på den öppnade kistan långsidorna vid mitten äro inpressade ända till 12 cm. Se även fig. 4.

Den södra kistan var i betydligt sämre skick än den norra. Skelettet var så förmultnat, att man bara kunde konstatera, att huvudet legat mot väster. Ävenså var det ej möjligt att få några exakta mått på kistan. Dess högsta höjd var nu 20 cm. och botten 32 cm. bred. Konstruktionen var emellertid alldeles lik den norra kistans. Inga fynd gjordes i kistan.

Den norra kistan var i så gott skick, att konstruktionen kunde klarläggas och exakta mått tagas. Bottens längd var 2,06 m., bottenens bredd 0,43 m. Höjden nu högst 20 cm. Den ursprungliga höjden har genom lerans tryck minskats. Botten består av en plank, nu drygt 2 cm. tjock. Denna är mot väster något rundad, mot öster däremot rätvinklig.

Mot den västra sidan befinna sig 20 cm. från kanten två 8 cm. långa urtagningar, gående parallellt med kanten. Motsvarande urtagningar finnas på den östra sidan, men här belägna endast 11 cm. från kanten. Se fig. 2 a och b. I dessa hål voro kistans gavlar fästade genom att i gavelbrädet två 12 cm. långa och 8 cm. breda tappar utskurits och nedstuckits i hålen. Fig. 3 lämnar en schematisk framställning av ett gavelbräde.

Dessa tappar gingo ungefär 10 cm. under bottenbrädet och bildade liksom fyra fötter åt kistan. Gavelbrädenas bredd var nu 37 cm., men torde ursprungligen ha varit drygt 40 cm., deras höjd nu 20 cm. Mot gaveln voro långsidorna ställda och över dessa låg locket. Såväl gavel som långsida och lock voro vardera gjorda av en plank, som var något tunnare än botten. Något

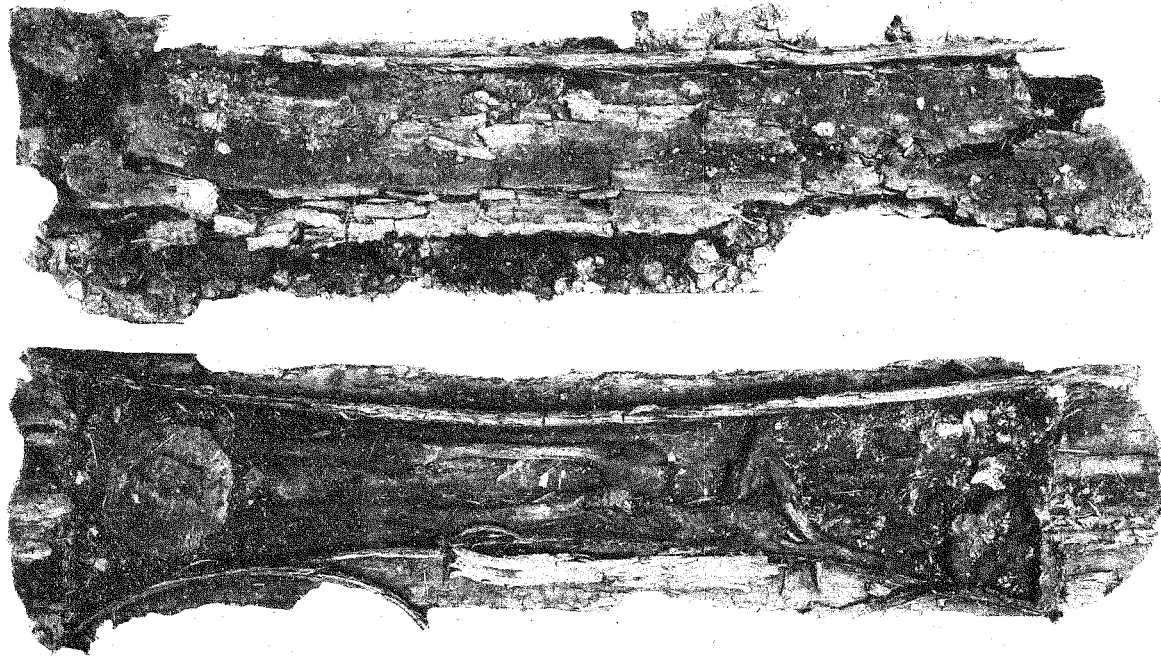

FIG. 4. DE UPPTAGNA KISTORNA, SEDDA UPPIFRÅN.

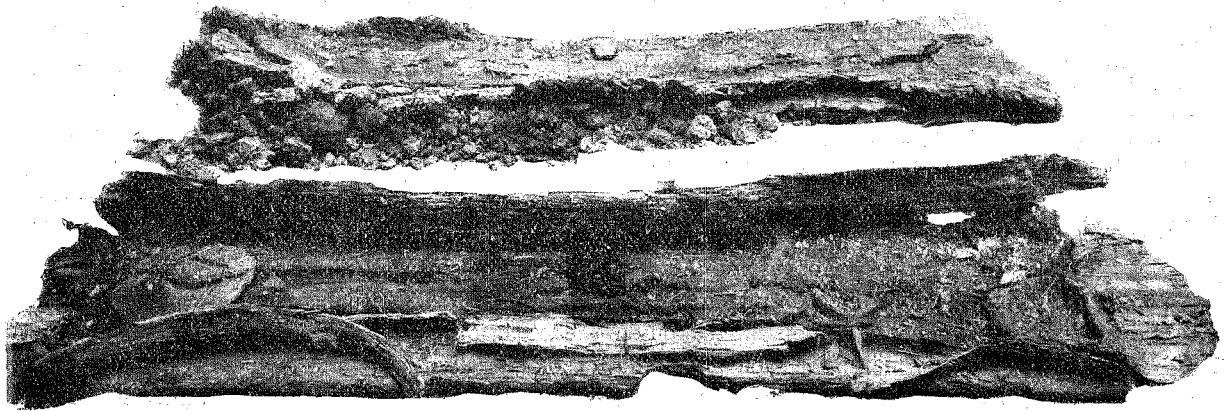

FIG. 5. DE UPPTAGNA KISTORNA, SEDDA FRÅN SIDAN.

spår av spikning eller bindning, som förenat kistans olika delar, fanns ej.

I kistan låg ett skelett med huvudet tryckt mot den västra gaveln. Den döde

hade lagts på rygg; skallen låg nu på sida i kistans nordvästra hörn.

Skelettets längd var 162 cm. Den döde var av manligt kön, och att döma av tänder-

na och skelettets allmänna habitus en ung man.

Över den dödes fötter låg botten till en cirkelrund ask samt på denna delar av ett lock. Bottens diameter var 23 cm. Av sidorna syntes ej något spår, men de ha antagligen bestått av tunna spånor. Kring botten lågo tre $\frac{1}{2}$ cm. tjocka vidjor, som tydligen hållit ihop askens sidor. Något innehåll i asken kunde ej konstateras, men om sidorna varit av spånor, kan innehållet ej gärna ha varit flytande.

För övrigt gjordes ej några fynd i kistan.

Kistornas upptagande ur graven var ett svårt problem att lösa, dels på grund av deras dåliga skick, dels emedan de lågo hårt inpressade i den fasta leran. Det lyckades dock. Fotografierna fig. 4 och 5 äro tagna i Stockholm omedelbart efter framkomsten till Statens historiska museum. Den ena kistan är, som nämnt, öppnad, den andra ööppnad.

Dubbelgraven från Altuna innehåller alltså ingenting, som möjliggör en fast datering, men man torde få sätta den till sen vikingatid dels med tanke på gravens läge i ett sent vikingatidsgravfält, dels emedan skeletten voro orienterade med huvudet i V.

Gravens konstruktion ger anledning till en del observationer. De i öster och väster tvärs över graven lagda stenarna markera tydligt kistornas läge. Det är möjligt, att vi endast ha att göra med en primitiv form av gravvård. Men antagligen har saken en religiös betydelse, nämligen den att binda de döda, så att de ej skulle gå igen och störa de efterlevandes ro. I så fall ha vi här ett nytt exempel på ett av de många bruk, som ända in i sen tid använts i denna avsikt.

Jag har i ovanstående redogörelse med stor tvekan använt ordet kista. Rätta ordet är kanske bår. Kistans konstruktion ger

nämligen vid handen, att endast botten och gavlar äro primära, d. v. s. vi ha en med gavlar försedd bår, på vilken den döde burits till sin sista viloplats. Det är också möjligt, att denna bår består av det likbråde, på vilket den döde efter avsomnandet placeras. Efter jordsättandet har båren försetts med långsidor och lock för att skydda den döde mot jorden eller leran, och på så sätt har den primitiva kistan uppstått.

I den 1726 av prosten O. J. Broman författade Gylisvallur¹ finnes en intressant parallell till det begravningsskick, för vilket här redogjorts. Där berättas det, »att i forna tider inga kistor äro brukade, utan allenast är then döde kroppen lagd på et bråde, med svepduk eller Lakan öfverdragen, öfverbunden med 2 band eller Linder.» — Denna seden har här i landet varit »länge i bruk, ty af ett Mss: af året 1632 har jag funnit thet kyrkoherden i Norbo gamle H. Vilhelm Grubb har förmanat sina åhörare at aflägga then gamla sedvanan, och giöra ljk-kistor åt sina döda. Hvarföre var ock i forna tjder almänt bruk, at hafva öfver ljet på Bårena then så nämde Krantsen eller Ranket, hvar öfver Bårklädet låg, som thet än mångstädes brukas, men efter handena bortlägges, sedan låcken alt högre och högre begynna giöras till ljk-kistorne, hvilke i mitt barnaminne rätt låg voro.»

Varje spår av järn saknades, som redan nämnt är, vid Altunakistornas konstruktion. Det är möjligt, att vi också här ha ett försök att skydda de efterlevande för gengångare. På många håll har man nämligen i sen tid placerat järn t. ex. en yxa, i husväggen över dörren för att hindra den avlidne att besöka huset. Den döde skyr järn och stål. En konsekvens härav är, att det är olämpligt att ha järn i graven.

¹ Tryckt i Uppsala 1911. Del II sid. 120.

Under vikingatiden förekomma på sena gravfält järnspikade och trädubbade kistor om varandra. Så är t. ex. fallet på gravfältet öster om »bystan» på Björkö. Vi ha här att göra med två skilda uppfattningar. Orsaken härtill är svår att förklara.

Som en jämförelse kan nämnas, att i ett manuskript¹, författat av Gustav Ericsson 1832 och behandlande »Sjukdom, död och begravning i Åkers härad» i Södermanland, står: »Då denna (kistan) blev trädfärdig, så skulle alltid något hyfvelspån läggas däri. Målningen bestod av limvatten och kimrök och så togs en fläskbit och med den gned man kistan, så hon skulle bli blank. Ingen spik eller ens något järn fick begagnas för kistans sammansättning. Ett ordspråk gäller om en olydig son, om vilken modern yttrar: Han har slagit en spik i min likkista, d. v. s. han har vållat henne hjärtesorg och sådan att hon kunde få sin helsot därigenom.»

Men även smeden som järnets representant skulle hållas på avstånd. »Man bör undvika att smeden må lyfta eller bära lik.»

Ända in mot slutet av 1800-talet undvek man på många håll att spika kistorna med järnspik. Så t. ex. i Uppland och på Gottland.

Den i den ena kistan nedlagda asken har antagligen innehållit mat eller något, som den döde satt särskilt värde på.

Seden att nedlägga föremål, som den döde tyckt om, i kistan har också uppstått i syfte att binda den döde vid graven. Han skulle då trivas bättre. Även på denna företeelse ha vi paralleller från sen tid. Så t. ex. berättas från mitten av 1800-talet från Värmland, att en ogift kvinna ofta fick en spegel med sig i graven (Lloyd). Männen fingo på många håll tobakspung och pipa eller snusdosa. Vid omgrävning av gravar ha in i senaste tid i kistor hittats kopparpluntor fyllda med brännvin, och nedläggandet härav i kistan torde än fortfarande på sina håll.

Vi se här några exempel på, hur föreställningar från senare tid hos vår allmoge bottna i förhistorisk tid. Föreställningar, som med traditionens kraft levat kvar, men vilkas betydelse kanske för länge sedan glömts.

¹ Tillhör Södermanl. fornm. för., nu deponerat i landsmålsarkivet i Uppsala. Signerat N:o 9.

ETT MÄRKLIGT BRAKTEATFYND FRÅN BRÅBORG I ÖSTERGÖTLAND

AV

GUNNAR GIHL.

På en holme i Bråviken utanför Bråborg i Dagsbergs socken i Östergötland finnes en borg, kallad Ätlaborg.¹ Som författaren till dessa rader tidigare haft tillfälle att syssla med förhistoriska befästningsverk² och i Ätlaborg velat förmoda en fornborg, har den litteratur, som kan tänkas innehålla något om befästningen i fråga, blivit genomgången för erhållande av visshet rörande borgens beskaffenhet.

Den geologiska kartan känner ingen borglämning i närheten av Bråborg. På Hanön³ upptages emellertid en uppkastad »jordvall». Möjligen är Ätlaborg identisk med denna »jordvall». En annan åsikt om läget av Ätlaborg företrädes endast av Ture Hederström, som i sitt arbete »Fornsagor och eddaskväden i geografisk belysning», Del 2, 1919, s. VIII, placerar den på Djurön. Denna har emellertid under nyare tid tillhört fastlandet.

Namnet Ätlaborg förekommer i den topografiska litteraturen från Palmskiöld till Broocman, Widegren och Ridderstad.⁴

¹ Svenska turistföreningens resehandbok XXIII, Östergötland, (1916), s. 56.

² Upplands fornborgar. En antikvarisk-topografisk beskrivning. I Upplands fornminnesförenings tidskrift, H. 33, 1918.

³ Även Harön.

⁴ Palmskiöld 164:565 f. f.; C. F. Broocman, Beskrivning öfver the i Östergötland befintelige städer, slott...

Palmskiöld vet berätta om ett märkligt fynd, som gjorts här under senare hälften av 1600-talet och på grund av vilket borgen erhållit sitt namn.

Hos Palmskiöld heter det härom:

»Attilæ (guld medaille) Penning af guld funnen i Östergötland på een öö ej långt ifrån Bråborg, uppå hwilken är een gammal borg af steen.»

Vidare berättas angående fyndets historia: »år 1674 d. 25 septembr. satte Præsidenten uthi Norköping Nills Buhrenskiöld en guld Penning hwar på Attila Hunnorum stod präglad, i pant hoos secreteraren Eric Ru-nell Palmschiöld för 70 Rdr.

K. Attilæ Penning wägte 9 lodh, hölt i fijnt efter stryksteenen¹ 19 karat och wärd 27 Ducater 60 öre Smt efter wärdijens Sven Fagg² werdering. år 1677 den 29 Augusti löste honom till sig guldpenningen och gaf derföre 500 dhl:r kopp: mt.»

Norrk. 1760, s. 529; P. D. Widegren, Försök till en ny beskrifning öfver Östergötland, D. 2, 1817, s. 233; A. Ridderstad, Östergötlands beskrivning, 2:2, 1918, s. 754.

¹ stryksten = probersten. Se S. Rinman, Bergwerks Lexicon, D. 2, 1789, s. 328.

² Sven Fagg var vid denna tid myntproberare i Stockholm. Han avled som bergmästare i Värmland 1695. Se Joh. Ax. Almquist, Bergskollegium och bergslagsstaterna 1637—1857, I Meddelanden från Svenska Riksarkivet. Ny följd. Ser. 2:3.

Härefter följer en anteckning från Hadorph av följande lydelse:

»Denne guldpenning blef för någon tid sedan funnen uthi Bråwijken i een gammal muur som nu medh stoorä trää öfwerwäxt är, och än kallas Ätlaborg.» Hadorphs uttalande om att borgen *än* kallas Ätlaborg får ej tillmätas alltför stor betydelse, då tidens sed var att åt »antikviteterna» vindicera högsta möjliga ålder.

Slutligen infogas följande avskrift.

»Wälb. Hr. Räntmestare Jacob Sneckenbergh.

Såsom wij uthaf secreteraren Wälb. Erich Larsson Runell hafwer inlöst een original guldmedaille af Konungh Attila, den wij för antiquiteten skull funno betänkeligit att lemna uthi een privats handh, hwarest någon främmandhe den lätteligen kunne komma att inlöosa; och wij honom därföre låfwat Ett hundradhe Sextijo sex och tvåtrediedeels d:r Silfr: m:tt. Altså wille Rentmestaren sådane 166 $\frac{2}{3}$ d:r S:mtt af handpenningarne moth quittens afföllia låtha och sedhan tillställa medaillen åth secret:n Hadorph moth hanss revers, att han den ibland andre antiquiteter kunne hafwa i godh förwaringh. Datum Stockholm d. 23 Julij A:o 1677.

På dragandhe kall och Embetes wägr:

Sten Bielcke. Georg Gwldenstierna.

And. G. Lindehielm. J. Gripenstierna.

J. Eherenskiöldh.

F. Wassenius.»

Av det ovan anförda framgår med önskvärd tydlighet, att den funna »guldmedaillen» måste vara en guldbrakteat. Med all sannolikhet tillhör den någondera av Montelius' typer A eller C. Brakteaterna av dessa typer hänföras som bekant till femte århundradet e. Kr., typ C är kanske något yngre, d. v. s. hör till tiden omkring 500. En intres-

sant omständighet är, att den senaste forskaren på brakteaternas område, fil. kand. O. Janse, oberoende av den för honom okända anteckningen hos Palmskiöld, kommit till det resultatet, att runorna å åtskilliga brakteater skulle innehålla Attilas namn. Vår brakteat är troligen försedd med runor, vilka av 1600-talets lärde tolkats som namnet Attila; det vore väl djärvt att antaga en annan möjlighet, nämligen att det här skulle vara fråga om en brakteat eller medalj, som Attila själv låtit slå och förse med latinsk inskrift och som kommit hit upp till Norden. (Kand. Janse har ännu icke publicerat sin hypotes, som jag hört honom framställa i ett föredrag på prof. Almgrens seminarium i Uppsala våren 1918).

Intresset för »antikviteterna» hade vid 1600-talets slut hunnit växa sig starkt. Då detta fynd anträffades, var marken väl förberedd, icke minst genom ett fynd av liknande art, som kort förut gjorts vid Vä nära Kristianstad i Skåne. Detta fynd är på ett för denna tid enastående förtjänstfullt, fullt vetenskapligt sätt bearbetat av Johannes Schefferus.¹ Arbetets titel är »De orbibus tribus aureis nuper in Scania erutis e terra», Stockholm 1675. Samtliga brakteater äro av Montelius' typ C, alltså framställande en ryttare över ett fyrfotadjur. En av dem avbildas av Montelius i »Den nordiska järnålderns kronologi», fig. 169.² Även i Danmark hade vid denna tid liknande fynd anträffats. Fem brakteater avbildas och göras till föremål för en ingående undersökning av Thomas Bartholinus Jun. i hans stora verk *Antiquitat. Danicar. Libri III*, Hafn. 1689, p. 461 ff. Av dessa avbildas en hos Montelius a. a. fig. 170.

¹ Se E. M. Fant, *Minne över Johannes Schefferus*, 1782, s. 46 och C. G. Warmholtz, *Bibliotheca historica svegotica*, T. 3, 1787, s. 231.

² Svenska fornminnesföreningens tidskrift, Bd 10, s. 75.

Även Dalin och Rhyzelius hava uppmärksammat Ätlaborg. Dalin antar som vanligt, att borgarna varit stadigvarande boplatser. I Svea Rikes Historia, s. 407, heter det alltså: »Östergöta-Jarlar och Fylkis-Konungar hafva haft sina säten . . . på Etlaborg och Bråborg wid Bråviken . . .» Rhyzelius, som var biskop i Linköping och med all sannolikhet kan antagas hava besökt borgen, säger i sitt välkända arbete »Sviogothia munita», p. 63: »At ther hafver i fordna tider varit en stark fästning, kan slutas af then tiocka gråstensmuren, som longosedan är förfallen och nu med stora träd öfwerwuxen.» Detta uttalande synes gifva en tydlig upplysning om befästningens rätta karaktär.

Vad brakteatfyndet beträffar, är detta även såtillvida märkligt, som det ger oss ett ytterligare bevis på riktigheten av antagandet om flere fornborgars härstamning från folkvandringstiden. Det behöver blott erinras om de samtida fynden från Gullbo borg i Västmanland, från Boberget i Östergötland och från Borråsberget i Bohuslän m. fl. Tiden har ej medgivit en närmare undersökning av »Konung Attila Penning». Tyvärr har ej heller ett besök på ort och ställe kunnat företagas. Det är emellertid min avsikt att så snart sig göra låter verkställa dessa undersökningar. Vid ett besök på Ätlaborg hoppas jag få klarhet beträffande befästningens rätta art och betydelse.

ETT BIDRAG TILL MEROVINGERTIDENS KRONOLOGI

AV

NILS ÅBERG.

I Bericht der Römisch-germanischen Kommission VII (Frankf. a. M. 1915) offentliggör Brenner en ingående och intressant undersökning av merovingertidens arkeologi.¹

Av denna undersökning framgår, att den merovingiska kulturen icke uppvuxit ur den gamla provinsialromerska kulturen vid och väster om Rhen, utan att i stället dess rötter legat i långt avlägsna länder, hos goterna i Sydrysland och Ungern. Genom den av Salin² påvisade sydgermanska kulturströmmen förmedlades det gotiska inflytandet till de i väster boende germanfolken, och under detta inflytande utvecklades så småningom den s. k. merovingiska kulturen. Fastställandet av tidpunkten för den sydgermanska kulturströmmen blir sålunda härigenom av stor betydelse för frågan om den merovingiska tidens kronologi, och Brenner ägnar därför också ifrågavarande problem en ingående undersökning. Därvid kommer han emellertid till resultat, vilka rätt väsentligt avvika från den hittills allmänt gällande uppfattningen. Medan Salin söker förklara den sydgermanska kulturströmmen såsom förorsakad av hunnernas infall år 375, vill Brenner

däremot sätta den i samband med hunnerslaget av år 451 och den därpå följande konsolideringen av det germanska herraväldet i Donauländerna. Skillnaden mellan Salins och Brennens dateringar är alltså avsevärd, och då spørsmålet, som nämnts, är av betydelse för merovingertidens kronologi, skola vi här underkasta de bägge forskarnas slutsatser en kortfattad kritik.

Salins uppfattning av problemet är i korthet följande: Under ett äldre skede, då de gotiska inflytelserna ännu huvudsakligen fortplantade sig i nordlig och nordvästlig riktning, alltså i riktning mot Östersjökusten, uppträda fibulor av typ fig. 2, karakteriserade av att fotens största bredd är belägen nedom mitten. Dylka fibulor uppträda i olika variationer såväl hos goterna i söder som hos germanerna i Nordtyskland och Skandinavien. Den närstående, men något yngre fibulotypen fig. 3, hos vilken fotens största bredd förskjutits till eller något ovanför mitten, saknas däremot i Norden, varav framgår, att den nordgående gotiska kulturströmmen nu avbrutits. I stället följa fibulorna av detta slag en stark kulturström, vilken med närmaste utgångspunkt i Ungern fortplantar sig i rakt västlig riktning. Denna mäktiga kulturvåg synes hava framträngt så långt mot

¹ Brenner, Der Stand der Forschung über die Kultur der Merowingerzeit.

² Salin, Die altgermanische Thierornamentik, Stockholm 1904. — Citeras i det följande: »Thierornamentik.»

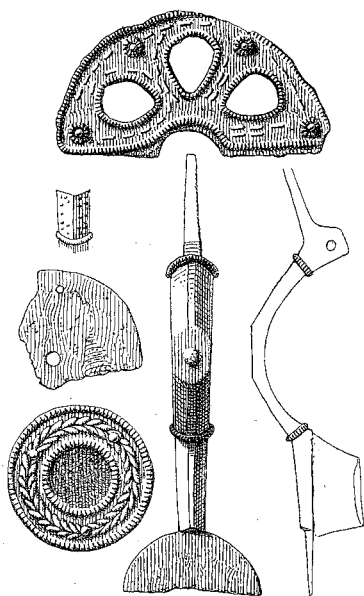

FIG. 1. FIBULA, SILVER, VOIGTSHAGEN, HINTERPOMMERN. $\frac{2}{3}$ l.

väster, att den på enstaka punkter nådde kusten av Atlanten. Härför talar bl. a. det av Salin¹ beskrivna gravfyndet från Airan i Normandie med ett gravinventarium av rent gotisk karaktär. Kulturströmmen mot väster är också delvis att uppfatta såsom en gotisk folkvandring, och orsaken till denna anser Salin vara hunnernas infall i Europa år 375. Nämnda årtal skulle sålunda tillika beteckna den sydgermanska kulturströmmens början.

Mot denna uppfattning vänder sig Brenner, framhållande svårigheten att tänka sig den vid ifrågavarande tid kraftigt uppblomstrande germanska guldsmedskonstens samtidighet med hunnernas infall och goternas fördrivande eller underkastelse. I stället synes honom guldsmedskonstens uppblomstring bättre kunna förklaras i samband med

¹ »Thierornamentik», fig. 353—55.

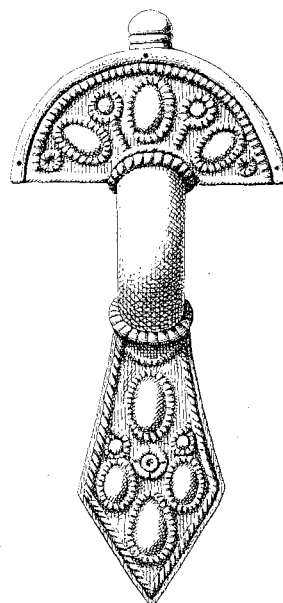

FIG. 2. FIBULA, SILVER, KRIM. $\frac{1}{2}$ l.

Donaugermanernas konsolidering efter hunnerslaget år 451.

Som stöd för sin uppfattning åberopar Brenner även det bekanta gotiska gravfyndet från Untersiebenbrunn i närheten av Wien.² I fyndet ingingo bl. a. tvänne fibulor av den yngre gruppen med fotens största bredd ovanför mitten (fig. 3), men dessutom även tvänne enklare silverbleckfibulor av det äldre slaget med största fotbredden nedanför mitten (fig. 4). De sistnämnda äro likväl att betrakta som sena utvecklingstyper inom sin grupp, och gravfyndets ålder skulle därför, om vi utgå från den Salinska dateringen, kunna bestämmas till tiden omkring år 400. Brenner framhåller nu emellertid, att dylika enkla silverbleckfibulor i Sydryss-

² Fyndet, vilket offentliggjorts av Kubitschek i Jahrbuch für Altertumskunde, Wien 1911, består av en kvinnograv och en barngrav. Till den förra höra bl. a. de i fig. 3, 4, 5 och 10 avbildade föremålen, till den senare hör flugfibulan fig. 8.

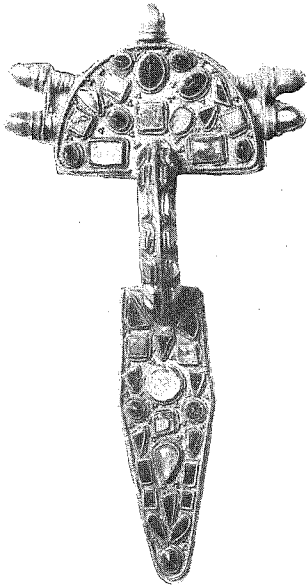

FIG. 3. FIBULA, SILVER, UNTERSIEBENBRUNN. L. 157 MM.

land fortlevat ännu vid början av 600-talet, och han anser de typologiska överensstämmelserna mellan dessa sydryska fibulor och de från Unteresiebenbrunn så stora, att tidskillnaden dem emellan svårligen kan beräknas större än omkring 100 år. Härigenom daterar han fyndet från Unteresiebenbrunn till senare hälften, snarast slutet av 400-talet.

Brenners datering, vilken sålunda huvudsakligen bygges på några sydryska gravfynd, förefaller onekligen något osäker, då man vet, att de germanska fornsakstypernas utveckling i öster delvis gått mycket långsammare än i väster. Som ett belysande exempel härpå kan anföras de ostpreussiska fibulorna med omslagen fot och ringgarnityr,¹ vilka utan att förändra den ursprungliga fotkonstruktionen fortlevat från 200-talet till slutet av 600-talet eller möjligen t. o. m. ännu något längre. Detta sega fasthållan-

¹ Tischler & Kemke, Ostpreussische Altertümer, Königsb. 1902, Taf. III.

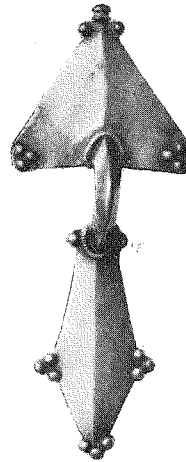

FIG. 4. FIBULA, SILVER, UNTERSIEBENBRUNN. L. 123 MM.

de vid den ursprungliga formgivningen är okänt i väster, där utvecklingen gått med stor intensitet, men torde icke sakna sin motsvarighet inom den sydryska germankulturen, vilken ju liksom den ostpreussiska så småningom blev isolerad mot väster. Det förefaller sålunda ej osannolikt, att de enkla silverbleckfibulorna i Sydryssland kunnat fortleva mycket längre än i Mellan-europa, och härav framgår i sin tur, att tidskillnaden mellan dessa sydryska fibulor och de från Unteresiebenbrunn, trots den nära släktskapen dem emellan, kan vara avsevärt större än som av Brenner antages.

För bestämmandet av fyndet från Unteresiebenbrunn besitta vi emellertid en kronologisk fixpunkt av långt större värde än de anförda sydryska fynden, och denna utgöres av Childeriks grav från Tournay i Belgien, vilken kan bestämmas till år 481. En jämförelse mellan gravinventariet från Tournay och det från Unteresiebenbrunn visar också, att det förra är av en genomgående yngre karaktär än det sistnämnda. Till fyndet från Unteresiebenbrunn hör sålunda den relativt

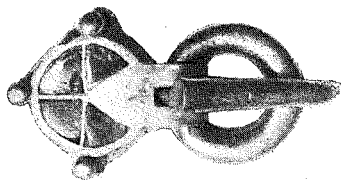

FIG. 5. SÖLJA, GULD, UNTERSIEBENBRUNN. L. 46 MM.

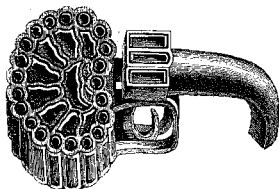
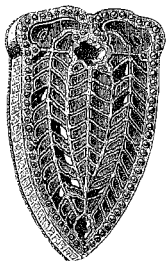
FIG. 6. SÖLJA, GULD, TOURNAY. ^a/₃.

FIG. 7. GULD, TOURNAY.

enkla söljan fig. 5, medan Childerikgraven innehöll den i fig. 6^a avbildade söljan, som på grund av tornens form och de infattade stenarnes gruppering måste anses vara otvivelaktigt yngre än den förra. I samma riktning peka även andra omständigheter, och särskilt tekniken vid stenarnas infattning ådagalägger Childerikgravens yngre karaktär. Å den i fig. 3. avbildade fibulan från Untersiebenbrunn äro sålunda stenarna

^a Fig. 6, 7 och 9 äro hämtade från Lindenschmit, Handbuch der deutschen Alterthumskunde I, Braunschweig 1880—89, där de motsvara fig. 2^a och 237.

mera oregelbundet fördelade och klumpigare infattade än å de till Childerikgraven hörande föremålen fig. 6 och 7, hos vilka stenarna infattats tätt intill varandra och grupperats i stiliserade mönster. Härtill kommer även, att stenarna å de sistnämnda föremålen äro planslipade, medan däremot flertalet stenar å fibulan fig. 3 äro välvda och sålunda tillhöra den äldre gotiska stilen. Childerikgravens fornsakstyper utvisa alltså i detta avseende en yngre teknik än de från Untersiebenbrunn, och av typo-

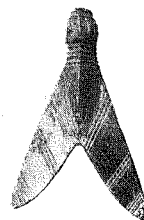

FIG. 8. SILVER, UNTERSIEBENBRUNN. L. 56 MM.

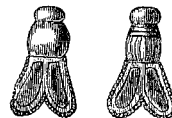

FIG. 9. GULD, TOURNAY. L. 17 MM.

logiska skäl skulle man därför ej gärna vilja uppskatta tidsskillnaden mellan de båda gravfynden lägre än 50 till 75 år.

Av ett visst intresse om ock av mindre betydelse för den kronologiska bestämningen äro de i fynden uppträdande s. k. flugfibulorna. Från Untersiebenbrunn härrör den i fig. 8 återgivna bronsfibulan av detta slag, och denna är enklare och gör ett ursprungligare intryck än de med planslipade stenar försedda guldflygorna (fig. 9) från Childerikgraven. Något avgörande bevis för de sistnämndas yngre karaktär kan visserligen

icke förebringas, men härför talar bl. a. den omständigheten, att endast dessa typer introducerats på det merovingiska kulturområdet.

Som ett stöd för dateringen av fyndet från Untersiebenbrunn må även framhållas några till detsamma hörande glaskärl, vilka Brenner närmast uppfattar såsom provinsialromerska. Det möter onekligen rätt stora svårigheter att förklara de provinsialromerska glasvarornas samtidighet med ett fynd, som Brenner daterar till in emot slutet av 400-talet, och som förklaring framhåller därför Brenner dels, att man för närvarande ej bestämt vet, huru länge den provinsialromerska glasfabrikationen fortlevat i Donauländerna, dels också, att man måste räkna med möjligheten av, att gamla romerska glas genom gravplundring kommit i germanernas händer. Den sistnämnda möjligheten förefaller emellertid högst osannolik, och vad den förstnämnda beträffar, är det lättare att förklara den provinsialromerska glasindustriens kvarlevande till tiden för ifrågasatt gravfynd, om detta tillhör början av 400-talet än om det tillhör slutet av samma århundrade.

Ett ytterligare stöd för den tidigare dateringen av fyndet från Untersiebenbrunn erhålles genom studiet av de till detsamma hörande små guldblocken eller paljetterna (fig. 10), avsedda för fastsyning vid klädedräkten. Dylika guldblock, vilka av Salin¹ påvisats vara av sydryskt ursprung, uppträda även i det gotiska gravfyndet från Airan i Normandie. Några liknande guldföremål äro även avbildade i fig. 11 och härröra från ett gravfynd från Uhrec i Böhmen.² De sistnämnda äro tydligen närbesläktade

med dem från Untersiebenbrunn, men representera likväl ett mera framskridet typologiskt utvecklingsstadium och måste därför betraktas såsom yngre. Guldprioderna från Uhrec äro sålunda icke längre tunna bleck, utan hava erhållit en något fastare form och omsorgsfullare bearbetning, och vidare hava de små hålen i och för fastsyningen ersatts av en ögla. Även andra detaljer (jfr exempelvis fig. 10:6 med 11:4) utvisa deras yngre karaktär, och man skulle där-

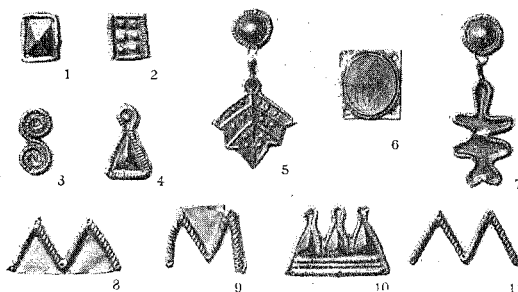

FIG. 10. GULD, UNTERSIEBENBRUNN.

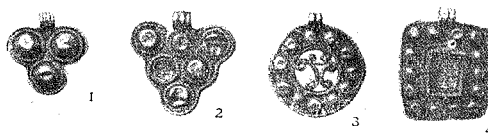

FIG. 11. GULD, UHREC, BÖHMEN.

för av rent typologiska skäl ej gärna vilja beräkna tidsskillnaden mellan dem och guldblocken från Untersiebenbrunn lägre än omkring 50 år. Tillhör sålunda det sistnämnda fyndet början av 400-talet, skulle Uhrecfyndet kunna hänföras till samma århundrades mitt.

En sådan datering bestyrkes också på ett förträffligt sätt genom den till Uhrecfyndet hörande fibulan fig. 12,³ vilken på typologisk väg kan bestämmas till just

¹ »Thierornamentik», S. 141.

² Pič, Starožitnosti země České, del III, Prag 1909, Taf. III.

³ Pič, anf. arb., Taf. III. »Thierornamentik», fig. 42.

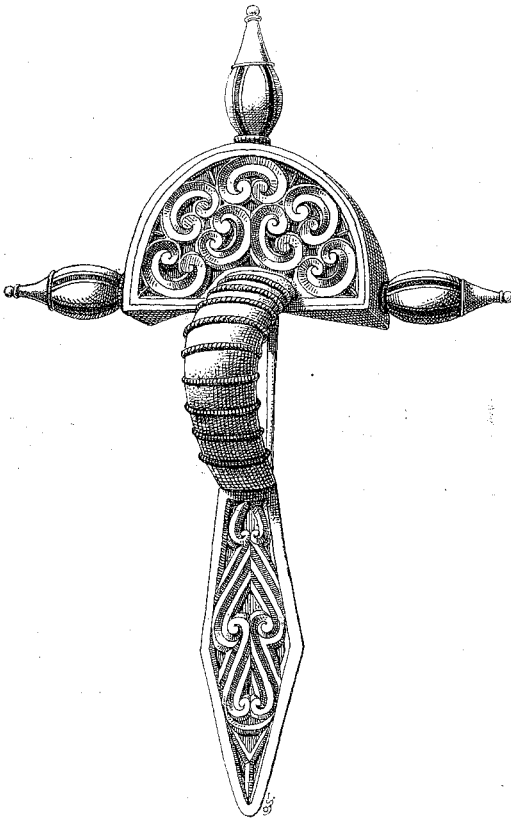

FIG. 12. FIBULA, SILVER, UHEREC, BÖHMEN. $\frac{2}{3}$.

ifrågavarande tid. Fibulans trenne knoppar, som ännu besitta den ursprungliga karaktären, och bågen med sin omlindning av tvärstrierad silvertråd utvisa, att fibulan med sannolikhet ej är yngre än 400-talets mitt. Å andra sidan utvisar den yttäckande karvsnittorneringen å såväl överstycket som foten, att fibulan ej heller kan vara mycket äldre än denna tid, och härigenom låter sig sålunda dess ålder jämförelsevis exakt bestämmas till århundradets mitt.

En bekräftelse på Uhrecfibulans datering vinnes även genom jämförelse med den till formen närbesläktade fibulan fig. 13

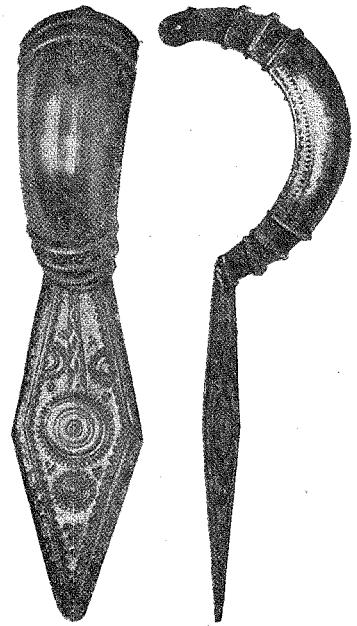

FIG. 13. FIBULA, SILVER, TREPTOW A. D. REGA, HINTERPOMMERN. $\frac{2}{3}$.

från Treptow an der Rega i Hinterpommern.² Den sistnämnda, som av typologiska skäl måste anses vara samtidig med eller obetydligt äldre än den förra, har å fotpartiet erhållit en elegant stjärnornering i den karakteristiska skandinaviska stilen. Härigenom slås alltså liksom en brygga mellan den sydgermanska och den skandinaviska kulturkretsen, och vi bliva sålunda i tillfälle att i och för dateringen av fynden från Treptow, Uhrec och Untersiebenbrunn stödja oss på Montelii för Skandinavien utarbetade kronologiska system. Här tillåter visserligen icke utrymmet att behandla alla hithörande detaljer, och vi skola därför endast med några helt korta ord framhålla, att stjärnornamentiken å fibulan fig. 13 tillhör ett sent utvecklingsstadium,

² Schultze, Der Fibelfund von Treptow an der Rega (Baltische Studien 1916).

vars tidpunkt kan bestämmas till omkring mitten av 400-talet.¹

Det visar sig sålunda, att de olika kronologiska betämningarna, vilka i det föregående blivit gjorda, stå i full överensstämmelse med varandra, om vi utgå från förutsättningen, att fyndet från Untersiebenbrunn tillhör tiden omkring år 400. Med den Brennerska utgångspunkten däremot skulle vi komma till slutsatsen, att fynden från Uhrec och Treptow tillhöra förra hälften eller mitten av 500-talet. En dylik slutsats är emellertid ohållbar.

Till slut ännu en kronologisk hållpunkt för dateringen av fyndet från Untersiebenbrunn. Fibulan fig. 2 står den i fig. 3 avbildade typologiskt så nära, att tidsskillnaden mellan de båda typernas första uppträdande sannolikt ej torde överskrida 50 till 75 år. Den förstnämnda fibulans halvrunda över-

stycke med dess pressade bleck och infattade glasbitar återfinnes hos den i fig. 1 avbildade, från Voigtshagen i Hinterpommern² härrörande fibulan, vilken genom sitt fotparti med dess runda ändplatta, i vars mitt en rund och välvd glasbit infattats, ansluter sig till en i Nordtyskland förekommande fibulagrupp², tillhörande senare hälften av 2- och förra hälften av 300-talet. Om alltså fibulan fig. 1 tillhör förra delen av 300-talet, måste även typen fig. 2 hänföras till ungefär samma tid, och lägga vi sålunda härtill ytterligare 50 till 75 år, komma vi till omkring år 400 såsom den sannolika åldern av fibulan fig. 3 och fyndet från Untersiebenbrunn. Även detta förhållande talar sålunda för riktigheten av den Salinska dateringen av den sydgermanska kulturströmmens början.

¹ »Thierornamentik», fig. 99.

² Almgren, Studien über nordeuropäische Fibelformen der ersten nachchristlichen Jahrhunderte, Stockholm 1897, Taf. VII, fig. 179—80.

¹ Antikvarisk tidskrift 21:3, S. 43.

FLATMARKSGRAVAR FRÅN DEN YNGRE BRONSÅLDERN I SKÅNE OCH BLEKINGE

AV

BROR SCHNITTGER.

Det för den yngre bronsåldern vanliga gravskicket i Norden är som bekant bränning, med de brända benens förvarande i de periferiska delarna av äldre högar och rösen eller i centrum av mindre sådana. De merendels rentvättade benen och det fåtaliga gravgodset, bestående av knivar, knappar, pinsetter el. dyl., förvaras mestadels i urnor med eller utan stenhölje eller ligga stundom fria utan hölje eller skyddade av några få stenar.

Tydligt avvikande härifrån är den förromerska järnålderns vanligaste gravskick med urnegravar eller brandgropar under flat mark, ofta, ja oftast samlade flera tillsammans till verkliga gravfält. Denna begravningsform är emellertid ingalunda så bunden vid järnåldern, som mången kanske föreställer sig. Det finnes i själva verket ganska många dylika gravar och gravfält från den yngre bronsåldern i Skåne och även Blekinge. Då flertalet av dessa äro opublicerade eller endast omtalade i tillväxtpublikationerna från Statens historiska museum, skall jag i det följande sammanställa de av mig kända fynden av detta slag i de nämnda landskapen.¹

¹ Fynden finnas till största delen i Statens historiska museum och Lunds univ. historiska museum. Endast inv.-nr anger ett fynd i Stockholm, L. U. M. ett fynd

Av denna sammanställning, som för översiktlighetens skull ordnats geografiskt med början i nordvästra Skåne, skall man finna, att flatmarksgravarna under den 4:de perioden ännu äro tämligen fåtaliga för att under de tvänne efterföljande alltmera tilltaga i antal. Ej så få gravar torde tillhöra den 6:te perioden, om också inte detta anges av gravgods. Då sådant saknas är ju den närmare tidsbestämningen mycket svävande, enär lerkärlsformerna under hela den yngre bronsåldern äro så enahanda. Ett visst tidskriterium har man emellertid i kärlets storlek, i det att kärlen under 6:te perioden synas bliva av större dimensioner än under den 5:te; iögonfallande expempel på mycket stora 6-periodskärl lämna L. Köpingskärlen fig. 3 och fig. 4.

Beträffande uppkomsten av flatmarksgra-

i Lund. Dessutom finnas några fynd i Hälsingborgs museum, om vilka intendenten T. Mårtensson lämnat upplysning, samt några fynd i Ystads läroverks museum, om vilka dr Folke Hansen lämnat mig meddelande. Från Karlskrona museum har intendenten Lilienberg meddelat, att inga flatmarksfynd föreligga. Till nu nämnda liksom till docent O. Rydbeck framgår jag mitt hjärtliga tack för benägen hjälp. — Oscar Montelius' Minnen från vår forntid citeras: Minnen; Sophus Müllers Ordning av Danmarks Oldsager citeras: Ordning. Vitterhets Akademiens Månadsblad och Fornvännen citeras på övligt vis.

ven under den yngre bronsåldern ligger det ju närmast, att i densamma se ett begynnande inflytande från kontinenten, där urnegravfält under flatmark börja uppträda under en tid, som motsvarar vår 2:a—3:e period, ett inflytande som i ett senare skede, latène-tiden, blir helt dominerande.

Å andra sidan är denna gravtyp så enkel, att den ingalunda förutsätter en yttre impuls. Tvärtom skulle, synes det mig, ifall att ett sådant yttre inflytande föreläge, urnegravfälten hava blivit dominerande långt tidigare.

Det förefaller mig därför mera naturligt att betrakta flatmarksgravarna under den yngre bronsåldern som ett hemmabruk, ett utslag av en under hela forntiden vid sidan om speciella gravskick levande sedvänja att nedsänka den döde under markens nivå. Stenåldersgravar under flat mark hava de senare åren blivit ganska talrika i Skåne. Å den nedan nämnda flatmarksgravplatsen vid Virestad finnas ej blott stenåldersgravar utan även skelettgravar från den äldre bronsåldern jämte urnegravar från den yngre bronsåldern. Här föreligger tydligen en genom sekler fasthållen tradition. Vid Valleberga och Svarte synas ävenledes flatmarksgravar från äldre och yngre tider ligga sida vid sida. Antalet flatmarksgravar från den äldre bronsåldern i Skåne utöver de från nyssnämnda fyndplatser torde icke vara stort. Jag har icke ur denna synpunkt genomforskat det äldre fyndmaterialet i museerna, men då fynduppgifterna ofta äro svävande för äldre fynd, torde en sådan granskning knappast ge något större resultat. Däremot kan man hoppas, att liksom flatmarksgravarna från stenåldern bli allt mer kända, även flera flatmarksgravar från den äldre bronsåldern skola komma i dagen och stödja den här framställda synpunkten.

Är denna riktig, ger den anledning till

en viktig slutsats. Liksom man med full rätt betraktar många av de löst funna stenyxorna som gravgods, torde man äga rättighet att hysa samma förmodan om många av de löst funna föremålen från bronsålderns olika skeden. Jag tänker då såväl på svärd och celter som på småredskap och smycken.

SKÅNE.

Vid Båstads kalkbrott framgrävdes 1916 trenne gravar under flat mark från yngre bronsåldern. En urna med brända ben stod i en liten stenkista omkr. 90 cm. djupt och därunder ännu en urna även med brända ben; i närheten låg en liten samling brända ben utan hölje tillsammans med fragmentet av en bronsnål (inv.-nr 15744).

Vid Farhults by i liknämnda socken i Luggede härad anträffades i april 1919 en urna, 7—8 dm. djupt under ytan i en strandvall, stående i en kista av smärre stenhällar. Kärlet var dubbelkoniskt med lock och innehöll följande föremål från 5:te perioden: en oornerad rakkniv av typen Minnen 1242, pilspets med tånge, syl och dubbelknapp utan ornering (Hälsingborgs museum, inv.-nr 71—19 m. fl.).

Från Pålsjö utanför Hälsingborg finnes ett fynd av lerkärlsfragment, brända ben och ett stycke av en kniv, påträffade vid planeringsarbete under flat mark (inv.-nr 13975, Fvn 1910, s. 215).

Vid Köpinge i Raus sn i Luggede h:d anträffades 1905—06 flera flatmarksgravar, inv.-nr 12631. Den ena av dessa, väl stensatt, innehöll förutom ett trasigt lerkärl diverse smärre bronsföremål (Mbl. 1905, s. 248, fig. 340), en annan utgjordes av en nästan cylindrisk benurna med ett annat lerkärl som lock (Mbl. 1905, a. st. fig. 341, Minnen 1419). Från samma plats finnas rester av minst 5 andra gravkärl, de flesta snarlika Müllers

typ Ordning 253, med eller utan utsprån-
gen upptill.

Några år senare anträffades en annan, ti-
digare förstörd gravplats i närheten med
rester av minst 8 lerkärl, dels större urnor
med rabbig utsida, dels skålar med slät yta
och öra (inv.nr 13306, Fvn 1907, s. 294).¹

Halvvägs mellan Råå samhälle och Raus
station har man i en liten stenkista på när-
mare en meters djup funnit en liten urna av
huvudtypen Minnen 1429, innehållande brän-
da, sotiga ben (Hälsingborgs museum inv.-
nr 2250—12).

Flatmarksgravar synas även hava funnits
vid Görarp, Bårslövs s:n, Luggede h:d, var-
ifrån man har fragment av trenne lerkärl
från den yngre bronsåldern (inv.-nr 13109,
Fvn 1907, sid. 242).

Gravar under flat mark äro kända från
Kvidinge s:n i S. Åsbo h:d. Omkring 10 à
15 m. väster om Kvidinge kvarn har man
nämligen anträffat tvänne urnor, $\frac{1}{2}$ — $\frac{3}{4}$ m.
under jordytan, utan stensättning. Den ena
urnan är bevarad (Hälsingborgs museum,
inv.-nr 185—15); den tillhör huvudformen
Ordning 249, men utan utviken kant och
med buken något över urnans halva höjd.
Den innehöll en dubbelknapp såsom Min-
nen 1142 (inv.-nr 186—15). Tiden är 4:de
eller 5:te perioden.

Från Gråmanstorps s:n i N. Åsbo h:d
omtalas flera bronsåldersgravar under flatmark.
Å Mammarp och Åby byars allmänning an-
träffades tvänne urnor med brända ben om-
kr. 1 m. djupt och på 1 m:s avstånd från
varandra, omgivna av stenar. Samtidigt
hittades en bronssyl, som förkommit. Kär-

¹ Till detta slags flatmarksgravar i Köpinge bör
man möjligen också räkna fyndet inv.-nr 13133 (Fvn
1907, sid. 249). Fyndet 14148 (Fvn 1910, sid. 261—
62) synes däremot vara ett offerfynd (eller kanske en
kenotafgrav). I Hälsingborgs museum finnes dessutom
ett söndrigt lerkärl, H. M. inv.-nr 544—13, som enligt
uppgift skall vara funnet vid plöjning å slät mark i
Köpinge.

len äro avbildade i Månadsbladet 1901—
1902, sid. 95, fig. 23 och 24 samt Minnen
1422 och 1434 (inv.-nr 11359).

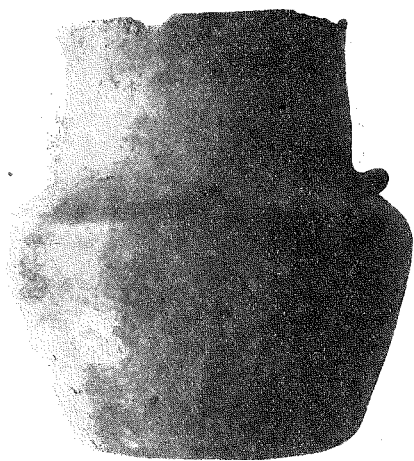
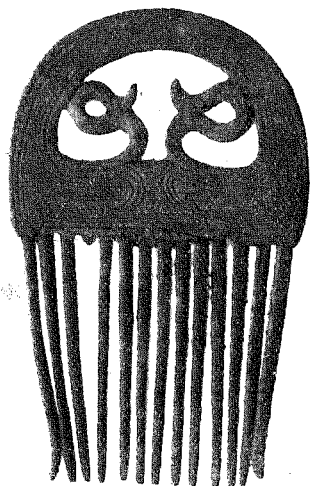
Ett annat fynd i samma socken härrör från
Holm under Bjarsgård. I en upplöjd åker
anträffades en stenkista och inom denna
tvenne simpla urnor med rabbig yta, inne-
hållande brända ben samt vardera kärlet
dubbelknapp, syl och sågfragment av brons.
Omkring 6 fot därifrån stodo tvenne sön-
derfallna lerkärl på en flat sten, innehållan-
de brända ben samt det ena även en dub-
belknapp av brons (Mbl. 1903—05, inv.-
nr 11758).¹

Från Annelövs s:n i Onsjö h:d har man
kärlet Minnen 1426, med brända ben och
en smal fyrsidig bronsten, funnet vid odling
i lös sandjord (inv.-nr 6969: 14).

Från Ingelstorp nr 32 i Torrlösa s:n, On-
sjö h:d, finnas i Lunds univ. hist. museum
ett sylfragment och ett stycke av en kniv
eller pincett, funna i en urna, som vid upp-
tagandet gick sönder, »mitt emellan bosta-
den och en utjämnad ättehög»; det är an-
tagligen en flatmarksgrav (L. U. M. 19246).

Ett av de vackraste fynd av detta slag
anträffades 1909 å Krubbebacken i Vall-
kärra by och s:n, Torna h:d. (Fvn 1909,
s. 301—02, inv.-nr 13901.) Två säkra grav-
var äro kända, den ena med ett kärl när-
mast som Ordning 258 samt med en brons-
och en järnkniv (anf. st. fig. 94—95 samt
Minnen 1448—49), den andra med ett när-
mast bikoniskt lerkärl (anf. st. fig. 96 samt
Minnen 1431). De under nr 1, 2, 4, 6 och 7
omtalade bildningarna torde betraktas som

¹ De under inv.-nr 11728 omtalade fynden från
Norbjär i samma socken (Mbl. 1903—05, sid. 46) upp-
givas visserligen vara funna i urnegravar och brand-
gropar, men då andra liknande fynd från Norbjär
(inv.-nr 10769, Mbl. 1898—99, sid. 118) uttryckligen
sägas vara funna i små jordkullar, torde fynden 11728
betraktas som ovissa flatmarksgravar. Däremot kan
möjligen fyndet inv.-nr 13698 (Fvn 1909, sid. 243)
anses tillhöra den ifrågavarande gravtypen.

FIG. 1. LERKÄRL FRÅN LILLA BEDINGE, SKÅNE. $\frac{1}{3}$.FIG. 2. BRONSKAM FRÅN LJUNITTS HD, SKÅNE. $\frac{1}{4}$.

offerställen.¹ För denna tydning talar också en med all säkerhet som offergåva på platsen nedlagd halsring av typen Minnen 1458. Fynden tillhöra 6:te perioden.

¹ Dylika offerställen har jag framgrävt å ett latène-gravfält vid Bolltorp i Östergötland (Meddel. från Österg. fornminnes- och museifören. 1913—14. sid 15 ff.) Även från bronsåldern äro sådana kända. Å Bornholm har overlærer Tryde undersökt sådana runt omkring gravhögar från bronsåldern.

Från Bösarp nr 8, Bösarps s:n, Skytts h:d har man ett vackert lerkärl med hög bred hals och stort öra, funnet med brända ben i ett grustag under en liten stenhäll (inv.-nr 13976, Fvn 1910, s. 215, fig. 7 samt Minnen 1438).

Ett intressant gravfält från stenåldern fram till bronsålderns slut har utgrävts vid V. Virestad nr 19, även i Bösarps socken.² Här funnos skelettgravar från stenåldern och den äldre bronsåldern samt fem urnebrandgravar med kärl av vanliga former från bronsålderns slut (a. st. fig. 20—22); samtliga gravar befunno sig under flat mark.

I Lilla Bedinge, Vämmenhögs h:d har man vid lägenheten Granhill på $\frac{1}{2}$ m:s djup funnit gravkärlet fig. 1, fyllt med brända ben (L. U. M. 19262).

Å Hylteberga nr 17 i Skurups s:n, Vämmenhögs h:d stötte man vid grustäckt på en urna av vanlig tunnformig typ med rabbig yta (ss. Minnen 1440, 1485—6, Ordning 253, 55 och 58), innehållande brända ben samt en syl och en tunn, ringböjd bronsten. Vid samma tillfälle fann man en $\frac{1}{2}$ m. djupt liggande grop »med svart aska och brända ben». (L. U. M. 15580.) Vid ett senare tillfälle träffade man därstädes ännu trenne lerkärl. Bevarade av dessa äro botten till ett tunnformigt, rabbigt kärl, fragment av ett kärl med vid buk och smal hals samt ett litet kärl av svart, fint gods med två öron, 10 cm. högt och av 13 cm:s diam. Det sistnämnda har enligt uppgift tjänat som lock till ett av de större kärnen. (L. U. M. 15854).²

Vid Mossby i V. Nöbbelövs s:n i Ljunits h:d har man strax söder om en gravhögar från bronsåldern funnit en urna under flat

¹ Otto Rydbeck: Ett gravfält under flat mark från sten- och bronsåldern, Fvn 1912, sid. 152 ff.

² Gravfältet har möjligen fortsatt in i äldre järnåldern; se Fvn 1906, sid. 254—55, inv.-nr 12916.

mark närmast av typen Müller Ordning 246, skyddad av flata stenar. Förutom brända ben innehöll den ett stycke av en rakkniv, udden av en syl, och 3 bitar av en finger-ring, allt av brons. Fragment av en annan mycket defekt urna tillvaratogos samtidigt (L. U. M. 19324).

Till samma trakt hör ett fynd från femte perioden med flera gravar — som det synes från flat mark — från sydöstra hörnet av Ljunits h:d, på gränsen mot Herrestads h:d, helt nära kusten; det torde alltså vara från Snårestads eller Balkåkra socken. Härifrån finnas tvänne lerkärl, det ena av den vanliga tunnformiga, rabbiga typen, det andra med vid rabbig buk och slät hals. Till fyndet hör den vackra bronskammen fig. 2 samt en mångvarvig armrings av tunn bronstråd (L. U. M. 20065).

Ett nyupptäckt stort gravfält från yngre bronsåldern har innevarande höst blivit undersökt av dr Folke Hansen. Det ligger å Svarte ägor i Balkåkra sn, Ljunits hd. Härifrån omtalas 3 kistgravar samt omkr. 40 gravar med urnor eller med ben utan hölje jämte gravgods av brons och ben. Därjämte gravar från sten- och järnåldern.

Vid Rutsbo i Bjäresjö s:n, Herrestads h:d, har från Lund undersökts ett gravfält under flat mark; flertalet gravar tillhöra latënetiden och tidig romersk tid. Möjligen finnas här också gravar från bronsåldern. Som grav I upptagas i beskrivningen fragment av tvänne grova kärl, som kunna tillhöra bronsålderns slut. Som grav II räknas en enkelt streckornerad pincett (l. 4,2 cm., st. br. 2,1 cm.), funnen i sekundärt läge ovanför en brandgrop och härrörande från en sönderplöjd äldre grav (L. U. M. 19540). En vid samma tillfälle funnen bronsknapp av typen Minnen 1145 men med rektangulär fot bevaras i enskild ägo. Flera andra flatmarksgravar från Rutsbo hava de se-

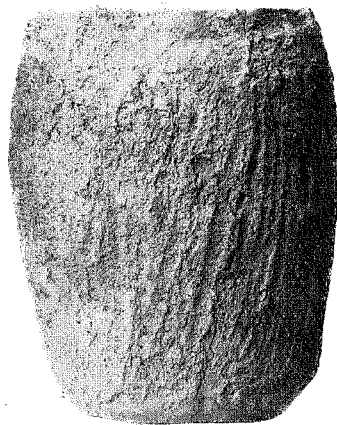

FIG. 3. LERKÄRL FRÅN GRAV 1 VID LILLA KÖPINGE, SKÅNE. $\frac{1}{6}$.

FIG. 4. LERKÄRL FRÅN GRAV 2 VID LILLA KÖPINGE, SKÅNE. $\frac{1}{6}$.

nare åren anträffats; fynden befinna sig likaledes i enskild ägo.

I Stora Köpinge s:n, på gränsen mellan Herrestads och Ingelstads härad och nu hörande helt till Herrestad, har man på ett par ställen anträffat flatmarksgravar.¹

¹ En annan grännssocken mellan nämnda härad är Övraby. Här har man likaledes vid banbygget Ystad-

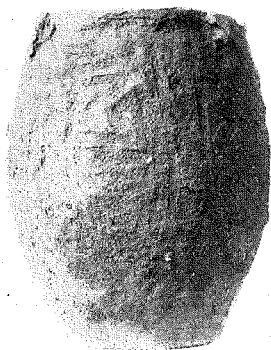

FIG. 5. LERKÄRL FRÅN GRAV 3 VID LILLA KÖPINGE, SKÅNE. $\frac{1}{6}$.

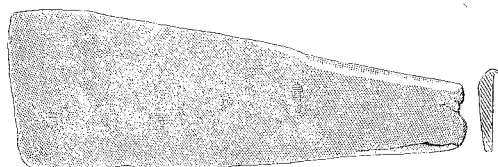

FIG. 6. RAKKNIV AV BRONS FRÅN GRAV 3 VID LILLA KÖPINGE, SKÅNE. $\frac{1}{4}$.

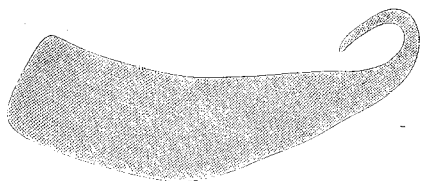

FIG. 7. RAKKNIV AV BRONS FRÅN GRAV 4 VID LILLA KÖPINGE, SKÅNE. $\frac{1}{4}$.

Då järnvägen Ystad—Eslöv byggdes på 1860-talet anträffades ett gravfält med fynd från 6:te perioden på kronofogdebostället Lilla Köpinge nr 12. Först stötte man på 7 st. urnegravar (med brända ben och gravgods) i en flock, 18—20 tum under jord-

ytan. Var och en av urnorna voro omgivna av 3—4 på kant stående flata stenar jämte en täcksten. Vid senare grävning anträffades dels en urna med ben, dels brända ben utan urnor liggande på flata hållar. — Grav 1 var en ovanligt stor urna med rabbig yta, fig. 3, med det cylindriska nålhuvudet till en nål ss. Minnen 1473. Grav 2 var det likaledes kolossala kärlet fig. 4 med fragment av en halvrund rakkniv och syl. Grav 3 var en ovanligt vacker rabbig urna av tunnform, fig. 5, med en grov rakkniv med tvär ända och tånge, fig. 6. Tvänne kärl, nr 4 och 5, äro fragmentariska bikoniska kärl det ena (nr 4) innehållande en degenererad rakkniv, fig. 7, det andra (nr 5) ett stycke av en såg ss. Minnen 1271. Från gravarna 6 och 7 äro kärlen ej bevarade; de innehöllo, nr 6 ett sågfragment (Minnen 1271), nr 7 en obetydlig liten kniv med tånge. Den något senare funna benurnan, som ej innehöll gravgods, avbildas i fig. 8. Från gravarna utan kärl omtalas inga föremål; de brända benen tillvaratogs ej, och gravarnas antal är ej känt.¹

På samma gravplats anträffades även ett flertal andra fynd, som delvis förstördes, delvis räddades in till Ystads museum. Under nr 1—9 förvaras ett större nästan cylindriskt lerkärl närmast ss. Minnen 1441, fragment av ett annat samt följande 4—5-periodsaker. En rakkniv ss. Minnen 1102, tvänne knappar ss. Ordning 207, tvänne armringar ss. Ordning 330, tvänne sylar och ett bronsfragment.²

Under nr 361—63 förvaras dessutom från denna plats trenne urnor, nämligen ett tämligen helt bukigt kärl av brunsvart, väl-

Eslöv anträffat urnor med brända ben under flatmark (A. T. A., Sverige, geogr. top. stat. beskrivning del 1, sid. 652). Så vitt jag vet, äro inga föremål härifrån bevarade — enligt meddelande från dr Hansen finnas inga i Ystads museum — dock synes det mycket sannolikt, att det rört sig om bronsåldersgravar.

¹ Fyndens inv.-nr i Stat. hist. museum är 3220. Den samvetsgranna redogörelsen för desamma är gjord av konditor F. Dahlman, som tillvaratog och insände fynden. Sverige, geogr. top. stat. beskrivning, del 1, sid 179.

² Ena sylen och bronsfragmentet saknas numera.

bränt gods samt fragment av tvänne av typen Minnen 1441.

Från Lilla Köpinge nr 6 omtalas också en flatmarksgrav, enligt uppgift funnen 1 m. djupt vid grundgrävning. Det är ett 6:te-periodsfynd, bestående av ett lerkärl av Hallstattyp av mörkt gods och med snoddornament i zik-zak kring halsens nedre del, innehållande förutom brända ben en nål av trådulletyp (ss. Minnen 1473) och en svanhalsnål (jfr. Minnen 1474). L. U. M. 14392.¹

Ej långt från i det föregående nämnda fyndorter, vid Munkatågarp i Tostarps s:n, Ingelstads h:d, har man vid plöjning påträffat en urna, täckt av en flat stenhäll. Den tillhör typen Ordning 253 och innehöll jämte brända ben 2 sylar och fragment av en fingerring av bronstråd (L. U. M. 6568).

En annan fyndplats för benurnor i samma härad träffar man å Glemminge prästgårds ägor, strax norr om Glemminge station.² Fynden gjordes här 1906 och omfatta 7 gravar från 5:te perioden. De stodo alla omkr. 40 cm. djupt i sand, ibland omgivna av stenar, på 2—3 till ett 10-tal m. från varandra; avståndet mellan de yttersta gravarna omkr. 41 m. Grav 1 var ett bikoniskt, delvis rabbigt kärl med otydlig ornering, innehållande en rakkniv, fig. 9; grav 2 ett tunnformigt rabbigt kärl med syl och sågfragment; grav 3 bikoniskt kärl med högt lock med fragmentarisk kniv och en syludd; gravarna 4 och 5 hava endast givit fragment av kärl; från gravarna 6 och 7 är intet bevarat (L. U. M. 15852).

Från ett flatmarksgravfält å nr 5 Valleberga i Ingelstads h:d finnes i Ystads museum ett lerkärl ss. Minnen 1428 (Y. M. nr

¹ Fynden 19325 och 19345 i Lunds Univ. museum, från L. Köpinge 15, synas härröra från mindre, nu utplöjda högar.

² Sverige, geogr. top. stat. beskrivning, del I, sid. 665.

2252). Från platsen omtalas dessutom fyra andra ej bevarade urnor med ben och bronsföremål samt en äldre gravkista med svärd och trenne andra bronser (Y. M. nr 2248—51). Urnorna stodo runt om kistan.

I nordöstra Skåne hava vid flera tillfällen flatmarksgravar anträffats i en åker vid Västraby, Emislövs s:n, Ö. Göinge h:d. Under inv.-nr 15057 har Stat. hist. museum fragment av tvänne benurnor från den yngre bronsåldern.³

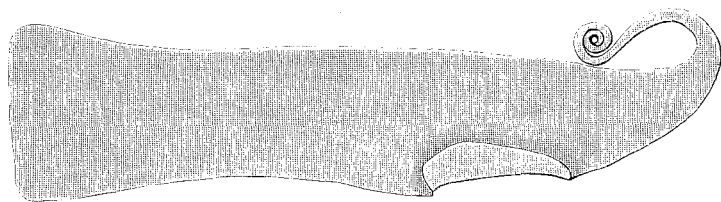
FIG. 8. LERKÄRL FRÅN GRAV 8 VID LILLA KÖPINGE, SKÅNE. ¹/₆.

Som flatmarksgrav torde även räknas kärlet Minnen 1427, funnet på obetydligt djup jämte en bronskniv från 5:te perioden (av typen Minnen 1244) vid Kvistalånga i Stoby s:n, V. Göinge h:d (inv.-nr 5702).

I en högt belägen sandbacke vid Legeveds by i Fjälkinge s:n, Villands h:d, stötte man 1887 på lerurnor strax under markytan. De flesta bortkastades. Endast en urna skyddad av täcksten bevarades; det är ett smalt, nästan cylindriskt kärl av 32 cm:s höjd. Det innehöll brända ben och följande små bronsföremål: syl, udden av en kniv, en oornerad dubbelknapp och en sluten fingerring (L. U. M. 12650).

Talrika fragment av ett stort lerkärl jämte brända ben äro tillvaratagna från Kiaby nr

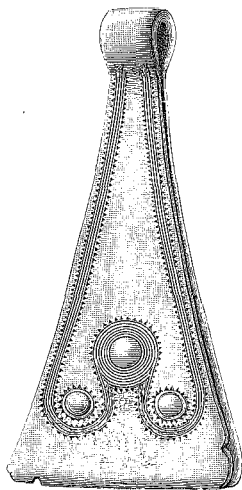
³ Fvn 1913, sid. 289. Jfr. Fvn 1915, inv.-nr 15144.

FIG. 9. RAKKNIV AV BRONS FRÅN GRAV I VID GLEMMINGE PRÄSTGÅRD, SKÅNE. $\frac{1}{1}$.

24, Kiaby s:n, Villands h:d. Urnan torde hava stått på en häll mellan kantställda stenar troligen under flat mark (inv.-nr 15015, Fvn 1913, s. 283).

Vid Östad i Näsums s:n, Villands h:d, hittades för några år sedan vid plöjning en nu nästan förstörd urna med brända ben och en bronspincett. Inv.-nr 15914.

Å Ivötofta nr 4 i liknämnda s:n i Villands h:d har man, enligt meddelande av d:r F. Hansen, funnit en flatmarksgrav, bestående av urna med kniv och pilspets av brons. Fyndet befinner sig i enskild ägo.

FIG. 10. PINCETT AV BRONS FRÅN JÄMSHÖGS BY OCH SN, BLEK. $\frac{1}{1}$.

BLEKINGE

Den första flatmarksgrav, som möter oss i Blekinge, ligger alldeles vid den skånska gränsen, nämligen i Jämshögs by och socken I en sandbacke anträffades 1906 ett lerkärl omedelbart under ytan och täckt av en sten. Kärlet, som är ganska stort, är av den vanliga, rabbiga tunnformen. Innehöll brända ben och pincetten fig. 10, alltså från 5:te perioden (L. U. M. 15853).

Ett gravfält under flat mark anträffades 1909 å Mörrum nr 6 i Mörrums socken. Omkring 6 gravurnor kunde fastställas, de flesta troligen från yngre bronsåldern, möjligen någon eller några från järnåldern. Av föremål hittades blott ett litet knivfragment av brons. Till gravfältet höra dessutom minst 14 bautastenar (inv.-nr 13827, Fvn 1909, sid. 275).¹

I Augerums by och s:n hava flera flatmarksgravar anträffats. I närheten av det bekanta stenåldersfyndet med ornerade lerkärl (Minnen 768, 775) har man alldeles i jordytan funnit ett lerkärl, närmast som Ordning 256 eller 258, med en halvmånformig bronskniv, tydligen från 6:te perioden (inv.-nr 9825. Mbl. 1895, sid. 41).

Å ett annat ställe har O. Montelius undersökt tvänne husgrunder från vikingatiden. Under den ena låg en båtgrav från folk-

¹ Från Hoby s:n omtalas (A. T. A.) urnor med brända ben under flat mark (omkr. 1 m. djupt). Det är möjligt, att det varit gravar från bronsåldern.

vandringstiden, under den andra flatmarksgravar från 5:te perioden. Bevarade äro trenne lerkärl (Minnen 1433, 1435 och 1436) med brända ben samt en rakkniv (Minnen 1247), en stångknapp (Minnen 1359), en mejsel och ett bandformigt armband (inv.-nr 10037, Mbl. 1895, sid. 67).

Å Binga nr 9 i Jämjö s:n har denna höst anträffats en flatmarksgrav omedelbart under jordytan i ett grustag. Det är en benurna av den vanliga rabbiga tunnformen; den innehöll som gravgods en bit brons-tråd. Den stod omgiven av svart jord. Rester av ett annat kärl anträffades också (inv.-nr 16325).

Även i nordligare landskap torde flatmarksgravar från bronsåldern förefinnas. Det ingår icke i planen för denna lilla sammanställning att eftersöka dylika gravar i andra

provinser. Jag vill dock nämna, att jag genomgått Hallands bronsåldersfynd utan att finna säkra flatmarksgravar. Ett bekant exempel från ett annat landskap kan jag dock här påminna om, nämligen det märkliga kärlet från Vies i Västkinde s:n, Fvn 1906, sid. 255, fig. 62 (Minnen 1424), funnet vid grustäkt, stående i en grop av 30 cm:s djup omgivet och täckt av stenar (inv.-nr 12924).

Från Öland känner man ett flatmarksfynd från Lilla Dalby i Kastlösa sn. Det är det likaledes ovanliga kärlet, Fvn 1907, sid. 304, fig. 154 (inv.-nr 13312; 10; jfr Kalm. läns fornsm.fören. Medd. IX, sid. 44 och 56). Detta kärl stod i en brandgrop, omgivet av brända ben. Detta samt den för bronsåldern ovanliga formen ge vid handen, att denna grav möjligen tillhör den äldre järnåldern.

ÖVERSIKT AV KYRKORNAS BYGGNADSHISTORIA PÅ GOTTLANDS LANDSBYGD

AV

SUNE AMBROSIANI.

Sedan gammalt äro den gottländska landsbygdens kyrkor berömda för sin arkitektur. På få ställen förekomma inom en så begränsad areal så många ur byggnadshistorisk synpunkt viktiga monument; de flesta av dessa ha dessutom en rikedom på skulpturala detaljer och märkliga inventarier. En av orsakerna härtill är, att Gottland på grund av sitt läge haft livliga handelsförbindelser åt skilda håll, och genom dessa har befolkningen nått det ekonomiska välstånd, som är grundvalen för varje högre kulturell utveckling. Den som känner öns konsthantverk under den förkristna tidens senare århundraden förstår jämväl, att på ön förefanns konstnärliga traditioner, som det blott gällde att ta vara på och utveckla för nya uppgifter, för att man skulle nå fram till den konstskicklighet, som under medeltiden trivdes på Gottland.

Att kyrkorna här äro så många beror på de egenartade förhållanden, under vilka sockenbildandet ägt rum. Till skillnad från vad som brukades vid kristendomens lagtagande på andra håll i den skandinaviska Norden, bildades socknarna på Gottland så, att närboende fingo sluta sig samman och bygga kyrka samt utrusta prästen med vad

han enligt de kanoniska föreskrifterna behövde. Därför sammanfalla ej socknarna med öns förkristna tingsområden.

Här uppfördes emellertid ej blott många kyrkor. Dessa kyrkor ha påtagligen alltifrån den äldre medeltiden om- och tillbyggt, vidgats eller försetts med rika portaler. Måne ej detta beror på, att kyrkkassorna härstädes sedan kristendomens första dagar haft en regelbunden årsinkomst för en dylik uppgift? I Svenskt Diplomatarium förekommer ett påvebrev av den 29/9 1253 från Innocentius IV, däri han bekräftar äldre vedertagna bruk rörande tiondens fördelning på Gottland. Vad som i detta sammanhang är av intresse, är uppgiften, att en tredjedel av tionden årligen skall lämnas till fabricæ d. v. s. kyrkobyggnadskassorna.

Som jag på annat ställe antytt, kom kristendomen till Gottland under 1000-talets förra hälft.¹ Det är emellertid möjligt, att denna tidsangivning är något för sen.² Då nu inom en kort tidrymd alla de talrika socknarna måste skaffa sig kyrka, användes

¹ Sune Ambrosiani: Studier rörande den svenska kyrkans organisation etc. Kyrkohistorisk årsskrift, 1902.

² Emil Ekhoff, Sit Clemens kyrka i Visby, Stockholm, 1912.

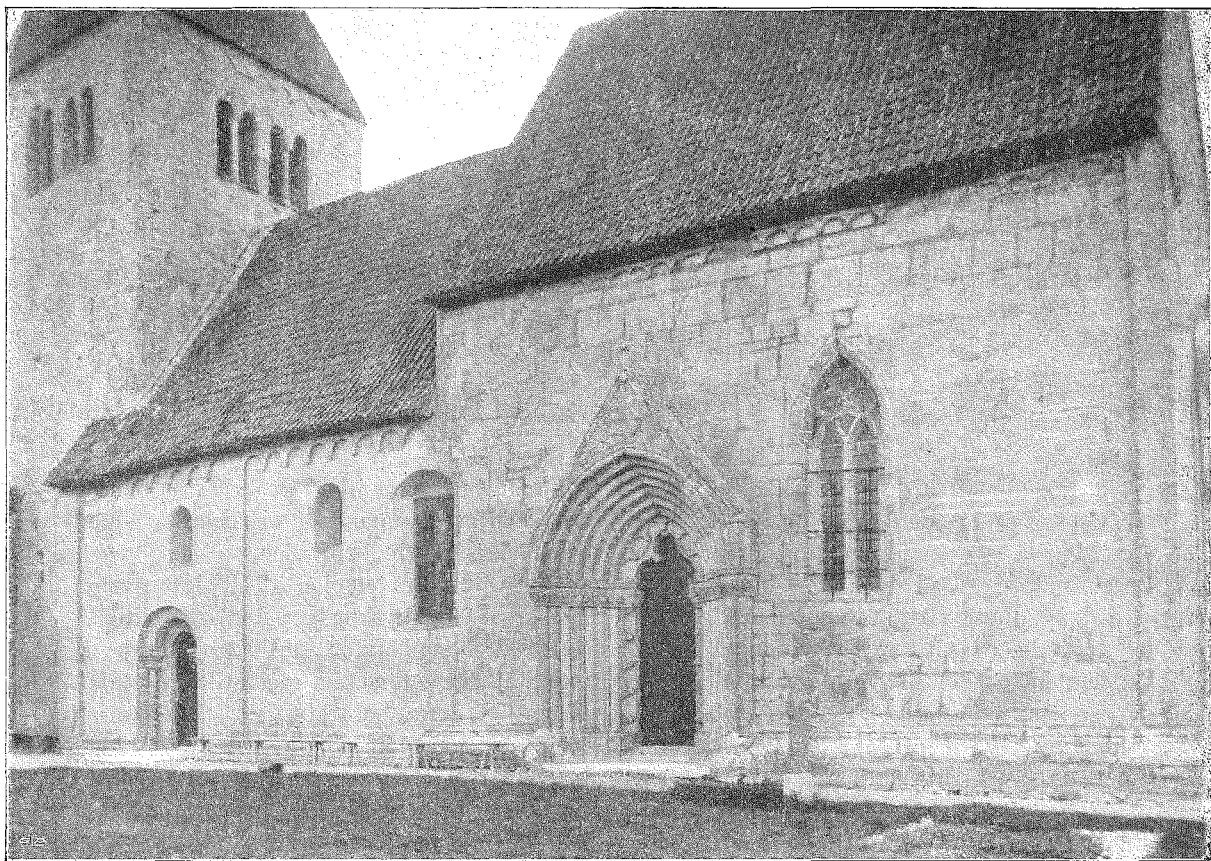

FIG. I. FOLLINGBO, SÖDRA FASADEN. ROOSVAL, DIE KIRCHEN GOTLANDS, PL. 63.

väl till byggnadsmaterial trä, men säkerligen även mångenstädes redan från början sten, varpå öns berggrund lämnar god tillgång. Vi veta från en lagsaga i Norge, att, om socknemännen där byggde sin kyrka av trä, hade de ett år på sig till byggnadens fullbordande, om av sten, fingo de längre tid på sig. Kyrkan var tydligen intresserad av att från början få så solida gudstjänstlokaler som möjligt.

Av de äldsta kyrkobyggnader på Gottland ha vi ej så särdeles mycket kvar, de voro tydligen för små för att bibehållas, när för-

samlingarna växte. De blevo därför, även om de voro av sten, rätt snart rivna och ersatta av rymligare. Genom ett fynd 1896 i Hemse² ha vi lyckligvis fått tillfälle att stifta bekantskap med stora delar av en *trä*-byggnad, förmodligen den *första* kyrkan på platsen. Grundplanen till denna var ett rektangulärt långhus jänte kor. Byggnaden var mycket liten. Väggarna voro uppförda av resvirke. Ornamentiken å den till största delen bevarade ingångsportalen visar hän

² Emil Ekhoff, Svenska Stafkyrkor, Stockholm 1914, sid. 71 ff.

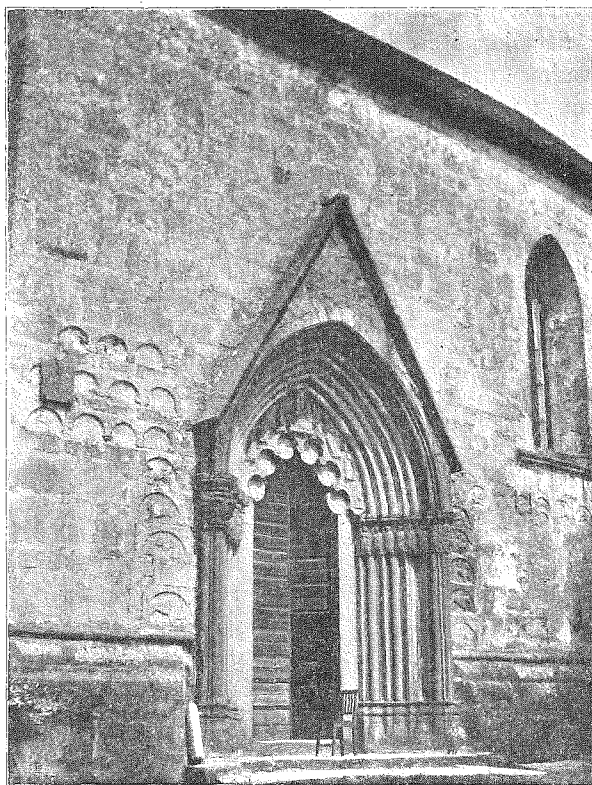

FIG. 2. GRÖTLINGBO, LÅNGHUSETS SÖDRA PORTAL. ROOSVAL, DIE KIRCHEN GOTLANDS, PL. 125.

på 1000-talet. Alla de här funna träresterna förvaras i Statens Historiska Museum. Från Guldrupe finnes i Gottlands Fornsal tvenne plankor av besläktad form med rik djurornamentik, tydligen från en byggnad av samma slag som Hemsebyggnaden.¹

Av de första stenkyrkorna ha vi mera kvar in situ. Under senare år ha ett par grunder av dessa äldsta stenkyrkor blottats.² Den ena är den äldsta kyrkan i Clemens i Visby, den andra påträffades inuti Dalhems kyrka. Båda tillhöra mycket små kyrkor. Ett

rektangulärt långhus invid ett litet torn och försett med ett likaledes rektangulärt kór med eller utan absis, är det schema, man följt. Ingångar finnas i långhusets *västra* och *södra* väggar.¹ Sockeln i Clemens har en form, som återfinnes hos socklar i åtminstone några landskyrkor.² Till denna kyrkobyggnadsperiod räknar jag även alla ännu stående partier av kyrkor, som fått sina väggar uppförda med *finhuggna* kvadrar som byggnadsmaterial. Sådana fin-

¹ Avbildade flerstädes bl. a. i Sune Ambrosiani, *Gotländska kyrkoinventarier*, Stockholm 1912, fig. 23.

² Ekhoft, S. Clemens, fig. 15 och 127.

¹ I Västergötland ha likades de äldsta kyrkorna portaler i långhusets södra och västra väggar. Jfr Fischer, *Västergötlands sandstenskyrkor i Vglds form.* förs tidskrift, III h. 9. sid. 30.

² Ekhoft, S. Clemens, sid. 180, 181.

nas dock numera endast på några få ställen, på åtskilliga fler finnas emellertid dylika finhuggna kvadrar från en äldre stenbyggnad — utan tvivel kyrkan på platsen — med en rätt skiftande ornering, rundbågar, djuornamentik, människofigurer m. m., använda som bygnadsmaterial i en senare uppförd, ännu stående kyrkas murar. Detaljerna i denna ornering datera dem.

FIG. 3. HEJDEBY FRÅN SÖDER.

Dessa stenar ha förarbetats under kristendomens första dagar på Gottland.

Här några prov på dessa kvaderbyggnader. Fig. 1 visar långhuset i Follingbo, sådant det ännu ter sig med sina finhuggna kvadrar. Väggen är fördelad med lisener och under taket finnes en rundbågsfris. På vanlig plats i skeppets södra vägg ha vi huvudingången, en portal med endast en kolonn på var sin sida om portöppningen.

I väggen är också ett par ursprungliga fönster, ehuru igensatta, lyckligtvis bevarade.

Till detta långhus finnes ett likaledes av finhuggna kvadrar byggt torn, som har ingång i väster. Tornet är smalt och skorstensliknande samt tvärt avskuret upptill. Huven är naturligtvis mycket yngre än stenbyggnaden. Otvivelaktigt har detta torn varit avsett att vara ett centrum vid kyrkans försvar och har då ovanom stenbyggnaden funnits ett hourdage av trä. Prov på sådana torn med kvarvarande hourdage finnas ännu i Siebenbürgen. Jag erinrar om Sigerius' planschverk.¹ I närheten av Follingbo finnes Vall kyrka, likaledes till största delen uppförd med kvadrar. En annan kyrka Levide, uppförd med finhuggna kvadrar, är så till vida märklig, som den har mycket större dimensioner än de förut omnämnda kyrkorna och övriga landskyrkor från detta byggnadsskede. Valven i Levide äro naturligtvis yngre än yttermurarna.

Fig. 2 från långhusets södra vägg kring huvudportalen i Grötlingbo visar, hurusådana finhuggna ornerade kvadrar där placerats. Här se vi t. ex. kvadrar med sköldar, som kunna vägleda oss vid deras datering.²

I en vägg i Vamlingbo kyrka äro stora snidade stenar³ insatta, som dock knappast härröra från äldre yttermurar, utan härstamma de väl snarare från gravmonument, och i så fall tillhörde dessa monument den första kristna tiden på Gottland.

Detta är i huvudsak vad som kan ge oss en antydning om beskaffenheten av 1000-talets romanska arkitektur på Gottland.

Byggnaderna under den följande bygg-

¹ E. Sigerius, Siebenbürgisch-Sächsische Burgen- und Kirchenkastelle, Hermanstadt 1901. — S. Ambrosiani i H. Wadsjö: Kyrkogårdskonst fig. 1.

² J. Roosval, Die Steinmeister Gottlands, Sthlm 1918, fig. 219, en sten från Grötlingbo med krigare, som bära runda vikingatidssköldar.

³ Till en del avbildade i J. Roosval, Relikkistan från Härads kyrka, Strängnässtudier II, sid. 7.

nadsperioden äro större. Grundplanen kan ännu vara den samma som för kyrkor under föregående period: torn, långhus jämte kor med eller utan absis. Portalerna i långhuset äro nu emellertid undantagslöst förlagda till dettas *norra* och *södra*¹ väggar mitt emot varandra. Fönsterna ha gjorts höga och smala. Väggarna äro uppförda av tuktad sten; finhuggna kvadrar finnas endast i hörn och omfattningar. Friser under taket av rundbågar äro alldeles ur bruk. Bilden fig. 3, Hejdeby, visar en kyrka från denna byggnadsperiod med nyss anförda karaktistika. Alla partier äro orörda utom tornhuven, som är modern. Tornet har liksom den äldsta periodens kyrkotorn tämligen säkert avslutats med hourdage. Vid ett par torn från detta skede, t. ex. Bunge, avslutas tornmuren med tinnar, som ännu finnas kvar under den nyare trähuven.

De flesta kyrkorna från denna byggnadsperiod äro vanligen större än denna Hejdeby kyrka. Hädanefter, sedan valvslagningsproblemen vid 1100-talats mitt lösts, göras kyrkorna så stora, att det behövs valvstöd mitt i rummet: en kolonn, två kolonner i långhusets mittaxel eller någon gång även tvenne par kolonner. I sistnämnda fall få vi alltså en byggnad med treskeppigt långhus.

Under den romanska periodens sista del, tydligen under inflytande av den cisterciensiska byggnadskulturen i Roma klosterkyrka, blir byggnadsverksamheten mycket livlig. Stora kor med rak vägg i öster få vid gamla kyrkor ersätta de förutvarande. Ofta ombyggas därjämte långhusen. Det är i de ombyggda partierna, som vi påträffa de ovan omtalade kvadrarna med skulpterade

¹ Denna förläggning av portalerna vanlig i Skåne och på Jylland. Även i Västergötland under 1100-talet t. ex. i Källands-Råda kyrka. Sveriges kyrkor, Västergötland I, 1.

detaljer från öns första kristna kyrkor. Ingångarna till de senromanska kyrkorna äro belägna: i korets södra vägg, i långhusets södra och norra väggar. Således har härutinnan ingen ändring skett från vanorna under närmast föregående byggskede. En typologisk serie, som anger dessa kyrkors relativa kronologi, synes mig fönsterna i östra korväggen kunna lämna.

FIG. 4. LOKRUME FRÅN ÖSTER. G. STENDAHL F. 1907.

Vid Lokrume kyrka finnes ett kor från denna period med ett litet, relativt högt fönster i östra korväggen, fig. 4. Mycket snart utbytes detta ensamma fönster mot tre långa och smala fönster, ställda intill varandra i östra korväggen, t. ex. Ardre. Detta är en fönstergruppering, som kommer till Norden efter 1150 (t. ex. Sorö) och som får rik användning i de stora katedralerna och klosterkyrkorna under sen-

FIG. 5. KRÄKLINGBO FRÅN ÖSTER. FORNV. 1913.

romansk tid. Här på Gotland har sålunda Roma klosterkyrka haft en dylik anordning. — Det mellersta fönstret blir så småningom högre än de båda yttre, t. ex. Vamlingbo. Nästa steg i utvecklingen tages, då dessa fönster slås ihop till ett enda fönster. Mellanväggarna förvandlas till att bli poster i fönstret. Därmed äro vi inne på de tidigaste gotiska fönsterna t. ex. fig. 5 från Kräklingbo.

Hur en kyrka med sådant kor i sin helhet ter sig, visar bilden från Stenkumla, fig. 6. Det östra fönstret i koret härstädes är mycket nära släkt med Kräklingbofönstret.

Fönsterna på övriga platser ha blivit långa och smala, men få ännu anses vara senromanska. De ha nämligen ännu ej utrustats

med gotiskt masverk. Tornet i Stenkumla har liksom det i Lokrume gallerier på norra och södra sidorna, men vid den förstnämnda kyrkan höjer sig tornet ännu en våning över gallerivåningen och är dessutom försett med höga spetsiga gavelrösten. Sådan denna kyrka ter sig, ha vi otvivelaktigt att tänka oss kyrkobyggnaderna under övergångstiden från senromansk till gotisk tid.

Till denna byggnadsperiod hör även Dalhems kyrka i det skick vi nu ha densamma. Planen av Dalhem visar fig. 7. Det är en ståtlig representant för den gottländska landsbygdens kyrkoarkitektur: treskeppigt långhus med rektangulärt kor. Detta sistnämnda är försett med tre fönster i östra väggen. Portalerna finnas på ovan

angiven plats i långhuset och dessutom en i tornets västra vägg. Tornet är ett bland de mäktigaste på ön.

Bild fig. 8 återger en grundplan, som är nästan likadan som Dalhems, ehuru kyrkan är anspråklösare. Det är Ekeby kyrkas plan. Den är medtagen som en representant för de sista utlöparna av den kyrkobyggnadstradition, vars banor vi hittills sökt följa. Att observera är, att portalen på långhusets norra sida är försvunnen. Ingång finnes utom i *söder* således endast i *väster*. Exteriören av Ekeby kyrka visar ett ovanligt resligt torn. Vi äro nu nere i gotiken. En bland öns ståtligare tornbyggnader från denna tid är Stenkyrka på norra delen av ön.

Min kortfattade framställning går sålunda ut på att betona, att den konsekvent utvecklade inhemska byggnadskonsten på Gottland lämpligen bör uppdelas i fyra perioder: en tidigt romansk under 1000-talet, en högromansk mellan 1100—1175, en senromansk 1175—1225 under cisterciensiskt inflytande samt en gotisk, som väl knappast har någon representant så sent som in på 1300-talet.

Utom de monument, som låta sig inränga i ovan antydda system, finnes det också några enastående, som äro att anse som enstaka utlöpare av en utveckling på annat håll, en kultur, som endast fått tillfälliga representanter på Gottlands landsbygd. En sådan kyrka är *Roma sockenkyrka* fig. 9. Den är en treskeppig hallkyrka med valv, men för att fördela valvtrycket äro på långhusets mittpelare murar uppförda till flera meters höjd. På vinden finnes därför en rymlig, men vid första påseende meningslös lokal. Förebilden till detta sätt att konstruktivt motväga valvens tryck ha vi väl närmast att söka i Mariakyrkan i Visby, som har motsvarande anordningar; på an-

nat håll finnas också paralleller till ett sådant förfaringssätt, t. ex. Bondkyrkan i Uppsala.

Härvid har man således gått att lösa ett konstruktivt problem, utan att känna den gotiska lösningen med strävsystem. Då det är ställt utom varje tvivel, att man, om man känt till det nya systemet, också skulle ha använt detsamma, ha vi i befintligheten av en dylik konstruktion en datering för kyrkan.

FIG. 6. STENKUMLA FRÅN SYDOST. FÖRF. F. 1910.

Ett annat unicum är korbyggnaden till Källunge, ett tredje är tornet till Lärbro. Detta sistnämnda är åttssidigt. Tornväggarna äro genombrutna av stora gotiska fönster och dess krön avslutas med sådana tinnar, som endast kommit till i dekorativt syfte.

Såsom i förbigående ovan flerstädes framhållits, äro i ett stort antal kyrkor såväl kor som långhus täckta med valv. En del sakna emellertid ännu i våra dagar sådana. I en skogsbygd som Gottland, där man sedan

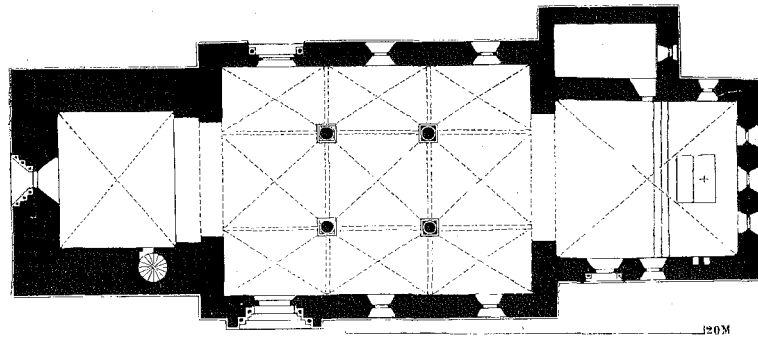

FIG. 7. DALHEM, PLAN. A. T. A.

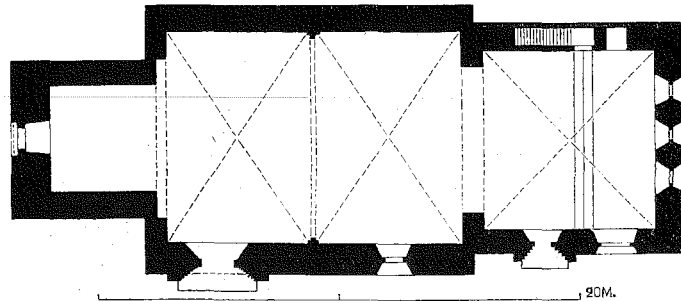

FIG. 8. EKEBY, PLAN. A. T. A.

gammalt hade rik tillgång på gott virke och goda hantverkstraditioner och där de flesta privathusen voro av trä, löstes väl takkonstruktionerna i de första små kyrkorna lätt i överensstämmelse med dem i småhusen. Sedan valvslagning under 1100-talet kommit i bruk, uppfördes valv såväl i nybyggnader som inslogos i äldre kyrkobyggnader. I de övriga ligga nu såsom då grova bjälkar tvärs över rummet mellan långväggarna rätt tätt intill varandra. Då dessa bjälkar förmodligen under tidig medeltid ej varit försedda med någon brädbeklädnad, kunde man från golvet se ända upp till sadeltaket. Under senare tid har emellertid också på Gottland renässansens strävan efter kubiska rum framträtt och tvärstockarna beklädes

med bräder på undersidan. Så fick man ett platt innertak i kyrkorna. I överensstämmelse med tidens smak fingo dessa tak likväl ej vara enfärgade och monotona, utan man målade dem i glada färger i en prunkande senbarock. Ett sådant tak daterat 1697, från Halla kyrka, finnes avbildat i Gottländska kyrkoinventarier, fig. 25. Vare sig de endast äro försedda med rankor eller även med bibliska scener, tillhöra de i regel denna tid. De äro oftast utförda i grisaille, ibland mot röd botten.

Yttertaken ha väl förr liksom nu i allmänhet varit täckta med bräder. I ett fall, där vi ha ett romanskt tak kvar under ett nyare yttertak, nämligen i Garda kyrka, har taktäckningen utgjorts av stora tak-

spån, här på ön kallade »stäv».¹ Av takstolar från medeltiden finnas i sistnämnda kyrka och i andra åtminstone så mycket kvar, att man kan studera de gamla konstruktionerna. Här förbjuder mig utrymmet att ingå på dem.

Hur har kyrkornas inre sett ut under den första tiden? Ha väggarna bestått av finhuggna kvadrar? Ha de varit behängda med vävnader? Ha de liksom under senare medeltid varit försedda med väggmålningar? Det finnes anledning att anta, att det i olika fall sett ut på olika sätt. Att kyrkorna ej varit monotona, det är uppenbart. De enda väggmålningar från romansk tid, som vi nu känna, finnas i Garda. Ture Arne, som publicerat dem,² anser, att de tillhöra en skola, som har sitt hemvist öster ut i Dorpat och klostren där omkring. Från och med 1300-talet ha vi mera kvar. Ett prov på dylika sent medeltida målningar visar fig. 17 i Gottländska kyrkoinventarier, ett parti av långhusets norra vägg i Gant hem. Men även långt ned i protestantisk tid målades kyrkornas inre. Här som i andra landsändar är det först under 1700-talets senare del, som de vitmenas.

Det är en detalj, som är mycket berömd på de gottländska landskyrkorna, en detalj, som jag likväl hittills med avsikt förbigått med tystnad, nämligen portalerna. Åtminstone i Viklau ha vi i det med finhuggna kvadrar byggda långhuset en portal av det för Norden äldsta slaget. Den avslutas med en rundbåge och sidorna vidga sig nedåt. Språng saknas. En annan gammal portal sågo vi å bilden med väggen från Follingbo. Portalen där är rundbågig och ensprångig med kolonner i vinkeln. Den

praktfullaste av de romanska portalerna på ön finnes i Hablingbo, avbildad t. ex. i Strängnässtudierna. Jag önskar särskilt framhålla fältet med djuornamentiken som en ledning vid portalens datering. Det är på sådant sätt man får hållpunkter för portalernas datering eller genom dräktdelar eller vapen, som så ofta förekomma å dem-

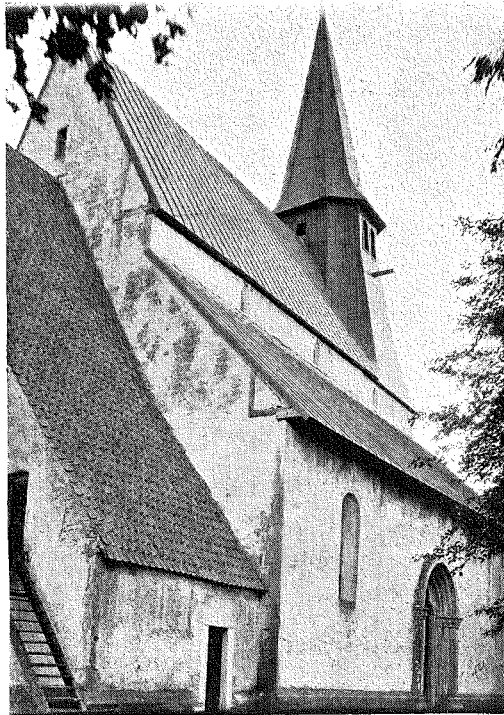

FIG. 9. ROMA SOCKENKYRKA FRÅN NORDOST.
NYQVIST P. 1911.

Genom att jämföra dessa med liknande å daterade sigill, vilka det finnes gott om från hela medeltiden, är det ej svårt att överflytta dem ur den relativa till den absoluta kronologien. Man skall emellertid akta sig för att, sedan man fått en portal daterad, av denna portals ålder söka direkt fastställa det byggnadspartis ålder, i vilket

¹ Uppmätta av K. A. Berlin i Roosval, Die Kirchen Gottlands, fig. sid. 95.

² T. J. Arne, Rysk-bysantinska målningar i en gottländsk kyrka i Fornvännen 1912 sid. 54 ff.

FIG. 10. STÅNGA. LÅNGHUSETS SÖDRA PORTAL. ROLAND F. 1910.

portalen befinner sig. Man ser nämligen i många fall, att portalerna äro yngre tillsatser. Under en period hade nämligen församlingarna för vana, när de sågo grannarna utsmycka sina kyrkors huvudportaler, att göra sina egna kyrkors allt ståtligare. Jag har redan talat om huvudportalen från Grötlingbo i ett annat sammanhang. Denna är en typisk huvudportal från de medeltida stenhuggarskolornas blomstringsperiod. Man får väl ej i detta sammanhang med tystnad förbigå öns berömdaste portal, Stångaportalen. Flera av 1200-talets portaler avslu-

tas med enkla rösten. Vid Stånga har detta fått en form, som påminner om genomskärningen av en treskeppig kyrka med högre mittskepp, t. ex. Roma, fig. 9. Portalen har flera lätt daterbara detaljer så väl hjälmar som sköldar. Jämföras dessa med sigillens, visa de, att portalen uppförts på 1260—70 talen, fig. 10.

Efter denna tid ha åtskilliga kyrkor försetts med portaler, men efter 1300-talets mitt ser det ut, som om stensulptörernas yrke upphört att tas i anspråk för kyrkorna. Man hade tydligen känt sig tillfreds både

med byggnaderna och portalerna, man vänder sig i stället till andra uppgifter, när man skall använda de medel kyrkorna här på ön årligen fingo från tionden, t. ex. vägg- och valvmålningarnas utförande, anskaffande av de nu på modet komna dyrbara altaruppsatserna och altarskåpen o. s. v.

I kortaste form ha här framhållits några synpunkter på de gottländska kyrkornas medeltida arkitektur. Jag har sökt datera dem i stora drag och därvid antytt de sidor hos monumenten själva, där jag trott mig finna detaljer, som tillåta slutsatser om kyrkornas riktiga placering i öns kyrkliga byggnadshistoria.

Dessa kyrkor ha naturligtvis varit föremål för studier från flera andra forskare; i denna korta framställning har jag ej haft plats att referera eller diskutera deras från mina avvikande uppfattningar. Jag har sökt studera monumenten och framställt de resultat, till vilka mina studier fört mig.

Jag har ej heller stött mig på de skriftliga urkunder, som vanligen bruka medtagas i diskussionen om Gottlandskyrkornas ålder. Detta har berott på, att jag har en avvikande mening om deras värde

för ifrågavarande ändamål. Därvid tänker jag närmast på den lista, som redan Brunius ansåg innehålla uppgifter om *åren* för de flesta gottländska kyrkornas första invigning.¹ Denna lista härstammar som känt ur Linköpingsbiskopens kansli och innehåller uppgifter om, vad biskopen ett visst år hade erhållit såsom ersättning in natura, då han ej besökt en i listan namngiven församling. Den romerska kyrkan hade nämligen som bekant pålagt socknarna att underhålla biskoparna under resor, men dessa voro ej skyldiga att besöka alla församlingarna varje år. För de år, då biskopen ej kom, fingo socknarna i stället inleverera ett visst belopp till biskopens kassa. Det är de belopp, som sålunda erlagts till biskopen, som finnas förtecknade i ifrågavarande lista. Den stora mängden årtal i listan ha sålunda ej med respektive kyrkors byggnadshistoria att göra. Ett par uppgifter ha visserligen detta innehåll, men dessa äro så svårtolkade, att jag ej ansett lämpligt införa dem i diskussionen här.

¹ C. G. Brunius, *Gottlands Konsthistoria* I, Lund 1864, sid. 18 f.; jfr C. A. Weström, *De Visitationibus Ep. Linc. etc.* diss., Upsala 1848, och J. Roosval i *Kult och Konst* 1908 sid. 89. ff.

ÄLDSTA VASAÄTTENS GRAV I RIDDARHOLMSKYRKAN

AV

MARTIN OLSSON.

Bland märkligare medeltida gravar i Riddarholmskyrkan nämna äldre författare bland andra också den s. k. »Äldsta Vasaättens graf». Kyrkoherden Joh. Possieth, som författat den första utförliga beskrivningen av kyrkan, omtalar graven på följande sätt: »Wid norra Hög-Chors hörnet neder åth Kijrkian ther nu Frun-Timmers bänckar äro bygde, finnes en uphögd graf med ut-huggen sten på hwilken följande ord läsas: Anno Domini MCCCCXLII die Pentechostes Dns Christiernus Nichlison, Miles et Dapifer Regni Sveciæ — hic sepultus est, una cum uxore Eius Domina Margareta Krumedik, quæ obiit anno Salutis MCCCCLI. Wid fötterna står Wasa och Krumedik wapnen. Thenne Herren och Riddaren hafwer warit glorwördigast i åminnelse Konung Gustaf then förstes Faders Faders Fader».¹

I kyrkans gravbok, som tillsammans med Peringskölds »Ättartal»² är Possieths källa, återfinnes samma uppgift om gravens läge och samma läsning av inskriften. Där-

jämte meddelas om inskriften den upplysningen, att den blivit »upsat», d. v. s. avskriven och tydd, »af Secret:n Haddorphio».¹

År 1914 påbörjades en ännu icke fullbordad restaurering av kyrkan, och som ett led i restaureringsarbetena har ingått att sammanfoga de mycket stympade och sönderslagna gravstenarna och så långt det varit möjligt inlägga dem över deras rätta gravar. De hade nämligen vid en restaurering vid 1800-talets mitt blivit upptagna och därefter åter inlagda i de flesta fall, utan att man tagit någon hänsyn till de gravar, till vilka stenarna hörde, varjämte de stympats för erhållande av genomgående fogar.

En sten med den anförda inskriften befinns liggande i golvet på den plats, som finnes angiven med A å fig. 5, en plats, som icke så illa stämmer med de gamla källornas uppgift om vasagravens läge »wid norra Hög-Chors hörnet neder åth Kijrkian». Stenen är mycket nött och inskriften delvis oläslig såsom framgår av fig. 1, som visar en bild

¹ Possieth, Joh: Grämunka-Holm til Fornæ och Senare Tider uthi Fyra Flockar beskådad af Kyrkoherden i Riddarholmen. Ms. S. 135 i U. B.

² Peringsköld, J: Ättartal för Swea och Götha Konungahus Sthlm 1725, s. 28.

¹ Förteckning på Grafwarna i Kongl. Riddarholms-Kyrkian. Ms. i A. T. A. Detta ms. är en gammal afskrift efter kyrkans gravbok. Originalen, som nu förvaras i slottsarkivet har titeln Riddarholmskyrkians Graafsteensbook. Originalen förskriver sig från 1670-talet.

FIG. 1. GRAVSTEN ÖVER CHRISTIANUS NICHELSSON † 1442 OCH MARGARETA KRUMEDICK † 1451. RIDDARHOLMSKYRKAN. FOTO. M. OLSSON 1916.

av stenen tagen under de allra lämpligaste belysningsförhållanden. Den har en längd av 2,47 m. och en bredd av 1,80 m. Runt kanterna löper en minuskelinskrift. I hörnen finnas cirklar med till största delen utplånade evangelistsymboler. Mitt på stenen kan man ännu svagt urskilja spåren av tvänne

figurer, den vänstra med till synes profilställda ben. Mellan dem synas resterna av en kolonn. Stenen är något stympad utefter övre kortsidan, och i nedre högra hörnet är ett rektangulärt stycke uthugget. De oskadade sidorna ha skråkant mot stenens undersida, vilket visar, att den vid något till-

fälle varit avsedd att ligga så, att dess vertikala kanter varit synliga.

Stenens ornerade yta är numera så sliten och på annat sätt skadad, att man icke enbart av den kan få någon mera detaljerad bild av dess ursprungliga utseende. Emellertid finnas ett par äldre avbildningar, vilka lämna en del upplysningar. Den äldsta av dessa, fig. 2, finnes i Kungl. biblioteket i ett samlingsband av äldre avbildningar som tillhört antikvitetskollegiet. Teckningarna äro, enligt uppgift av en senare hand å bandets titelblad, utförda åren 1669 och 1670 av antikvitetskollegiets tecknare J. Leitz och E. Brenner, vilka utförde avbildningar av fornminnen under antikvariern Hadorphs ledning.¹ På teckningen fig. 2, som i nedre högra hörnet är signerad »J. Leitz fecit», ses mitt på stenen tvenne bilder, den ena av en man, den andra av en kvinna stående under var sin rundbåge och åtskilda av en pelare på den plats, där rester av en sådan ännu äro synliga å originalet. Pelaren har icke vare sig bas eller kapitäl. Bägge bilderna äro ställda rakt en face och ha en ganska omisskänlig 1600-talskaraktär. Mannen har exempelvis kragstövlar. Vid bildernas fötter finnas tvenne vapensköldar. I den vid mannens fötter liggande finnes en svampliknande vapenbild, vasavapet. I kvinnans sköld finnes det stiliserade träd, som är den medeltida Krumediksläktens vapenbild. Av den förra av dessa sköldar kan man ännu vid noggrann granskning av originalet iakttaga sköldens övre kanter samt vissa spår efter vasen. Av den senare finnes numera intet

¹ Bokens signum är F. l. 4 b. Leitz blev anställd som ritare i Antikvitetskollegiet år 1671 och stannade vid denna befattning till 1683. (Erik Wennberg: Johan Hadorphs resor. Afritningar av kyrkor och kyrkovapen i Uppland I. Sthlm 1917, s. 15). Det är därför möjligt, att den å bandets titelblad angivna dateringen är i viss mån oriktig. Den ifrågakommande teckningen är emellertid med säkerhet utförd under 1670-talet.

spår synligt. I cirklarna finnas på teckningen evangelistsymboler; överst till vänster Johannes, till höger Matheus; nedtill till vänster Lukas och till höger Markus. Evangelisternas namn läsas med kapitäl i språkband under figurerna.

Efter denna teckning finnas tvenne unge-

FIG. 2. CHRISTIANUS NICHELSSONS GRAVSTEN, TECKNAD AV J. LEITZ OMKR. 1670 PÅ UPPDRAG AV J. HADORPH.

fär samtida reproduktioner. Den ena är ett träsnitt, som fullkomligt överensstämmer med teckningen med undantag av, att en del punkter i texten blivit utelämnade. Av detta träsnitt finnas lösa avdrag flerstades, ett exempelvis infäst i Possieths i det föregående citerade arbete s. 175.

Den andra reproduktionen, fig. 3, är ett kopparstick, som återfinnes i Peringskölds »Ättartal». Den överensstämmer i allt med teckningen, utom vad beträffar ett par förkortningstecken samt en del punkter i stenens kant. Dessutom visar denna bild en rad med fyrpass under inskriftsbandet utefter stenens övre kant. Man kan ännu på stenen skönja vissa upphöjda partier på denna plats, men det förefaller mindre troligt, att de haft den form bilden visar. Troligare synes vara, att de utgjort det spetsverk, som avslutat den arkitektoniska uppställning, som omslutit bilderna.

Det är ganska tydligt, att denna teckning och de på densamma återgående reproduktionerna icke få tillmätas något större värde i fråga om bilder och övrig dekorerings; 1600-talskaraktären är alltför omisskännlig såväl hos figurerna som hos evangelistsymbolerna. Man kan härutav liksom av den omständigheten, att vissa partier av inskriften utelämnats såsom oläslig, draga den slutsatsen, att stenen redan vid denna tid varit så starkt nött, att detaljerna blivit rekonstruerade ganska mycket på måfå.

I Palmskiöldska samlingen i Uppsala finnes en annan avbildning utförd av Elias Palmskiöld, här återgiven som fig. 4.¹ Av dess form framgår, att den är ett förstahandsdokument, en anteckning gjord på platsen till stöd för minnet.² Den föregående teckningen är däremot en renritning.

Inskriften är i stort sett återgiven på samma sätt som av Hadorph.³ För av-

vikelserna redogöres nedan. I stenens mitt finnes en kolonn med bas och kapitäl. Av figurerna är endast den vänstra antydd och hans fötter äro återgivna i profilställning. Sköldar och vapenbilder äro återgivna så gott som på alldeles samma sätt som av Hadorph. Evangelistsymbolerna äro delvis återgivna i annan ordning, vilket tyder på att de måste ha varit starkt utplånade (jfr fig. 2).

Innan jag gör en sammanställning av de olika läsningarna av stenens inskrift vill jag anföra en samtida uppgift om Christianus Nichelssons död och begravning. I Stockholmsfranciskanernas diarium finnes följande anteckning för den 29 april:⁴

»Anno Domini MCDXLII in festo beati Petri Martiris obiit Nobilis Vir magnusque fautor nostri Ordinis Dominus Christiernus Niclisson Miles et Dapifer Swecie in Castro Wiborgensi; sed eodem anno in die Apostolorum Petri et Pauli sepultus est hic in Conuentu cuius eleemosina constructa est ista Capella cum sequentibus testitudinibus quam eciam fundauit.»

Enligt denna anteckning, som måste anses som mycket tillförlitlig, då den gäller en av klostrets främsta gynnare, dog Christiernus Niclisson, riddare och Sverges drots Herrans år 1442 på den helige Petrus martyrens dag² i Wiborgs fästning och blev begravnen i franciskanerkonventet i Stockholm samma år på apostlarna Petri och Pauli dag.³

Här nedan göres en sammanställning av inskriften på stenen, i den utsträckning den ännu kan tydas, jämförd med Hadorphs och Palmskiölds läsningar:

¹ S. R. S. I s. 74.

² Den 29 april

³ Den 29 juni. Enligt uppgift av lektor C. A. Lindhagen, som även godhetsfullt lämnat övriga tidsbestämningar jämte andra värdefulla upplysningar.

¹ Palmskiöldska saml. nr 262 pag. 773. U. B.

² Över den Palmskiöldska teckningen läses följande anteckning: »I Stockholms Stadh i Gråbrödra Kloster är denna stenen på venster sidan om Kordören i Quinns folks bänkiarne».

³ Då Hadorph är den, som verkställt den undersökning, vars resultat finnas i den av Leitz signerade teckningen — omtalas denna i det följande som Hadorphs arbete.

Originalet: ano¹ · dni mccccxlj² die p/-/-³
 Hadorph: ano · dni · m°cccc°xlj² die pe/nte³
 Palmskiöld: ano dni m°cccc°xlj i² die pe/-³

Originalet: ----- s xpia⁹ · nichelss⁹ ·⁵
 Hadorph: ----- dns · xpian⁴ · nicels⁹ ·⁵
 Palmskiöld: ----- dns · xpia⁹ · nickelss⁹ ·⁵

Originalet: mile⁸ · ac dapifer/ regni suecie
 Hadorph: mile⁸ · ac · dapifer/ regni · sueciae
 Palmskiöld: miles · ac dapifer/ regni sw^ecie

Originalet: o⁶ · ----- / hic · sepultus · est.
 Hadorph: -----⁶ / hic · sepultus · est.
 Palmskiöld: orate pro illi⁶ / hic · sepultus · est.

¹ Stenen är numera stympad på denna och nästföljande sida, varför inga förkortningstecken finnas bevarade.

² Bokstaven j är säker; den följande som är betecknad som i är trasig, varför det icke är uteslutet att även den varit ett j. Någon punkt mellan j och i kan numera icke iakttagas, varför det synes mig att stället bör läsas »1442 die»

Hadorph har j i och Palmskiöld j i vilket bör läsas »1441 in die»

Enligt diariet är dödsåret 1442, varför den första läsningen säkerligen är den rätta.

³ Bokstaven p är säker; följande bokstav, som är mycket nött, är troligen ett e; därefter är skriften på ett långt stycke alldeles utplånad. Hadorph har läst »pente» vilket av honom och även av Peringskiöld (»Åttartal» s. 45) kompletterats »pentecostes». Palmskiöld har endast kunnat läsa »pe». Diariet uppgiver som dödsdag Petrus martyrens dag (d. 29 april) och som begrafningsdag Petrus och Paulus dag (29 juni). Enligt Hadorphs läsning skulle inskriften ha angivit Pingstdagen, som 1442 inföll den 20 maj, som begrafningsdag. Detta står i direkt strid med diariets uppgift. Hadorphs läsning måste vara mycket osäker, eftersom Palmskiöld endast kunnat läsa två bokstäver, varför diariets uppgift måste tillerkännas vitsord. I stället för »pentecostes» bör på detta ställe ha stått antingen »petri et pauli» (begravningsdagen) eller »petri martiris» (dödsdagen) eller förkortningar av dessa ord. Båda förslagen låta sig väl förena med de två första säkra bokstäverna. Som det förefaller naturligare att antaga att på gravstenen funnits uppgift om dödsdagen än om begravningsdagen väljer jag den förra, vilket även ger inskriftens senare del en naturligare lydelse. Denna del av inskriften bör alltså ha lytt » . . . die petri martiris»

⁴ Originalet är ännu så bevarat, att det med säkerhet kan fastställas att Palmskiölds läsning xpia⁹ = Christianus är den rätta.

⁵ Varken Hadorphs eller Palmskiölds läsning är riktig. Originalinskriften kan ännu läsas nichelss⁹ d. v. s. nichelsson.

⁶ Denna del av inskriften är numera alldeles oläslig med undantag för första bokstaven, som säkert är o. Den

Originalet: una · cū · uxor · eius · dñā · marga-
 Hadorph: una · cū · uxore · eius · dñā · marga-
 Palmskiöld: una · cū · uxor · eius · dñā · marga-

Originalet: reta/ k---- dick quæ o---t
 Hadorph: reta/ krümedick · quæ · obiit ·
 Palmskiöld: reta/ krumedick · quæ · obiit ·

Originalet: ann · saluti · mcccc · li¹
 Hadorph: anno · salutis · mcccci¹
 Palmskiöld: anno · salutis · m · ccccc · li¹

Den text som framgått genom undersökningen, erhåller om förkortningarna upplösas följande lydelse: Anno domini mccccxlj die Petri Martiris dominus Christianus Nichelsson miles ac dapifer regni Suecie obiit et hic sepultus est una cum uxore

näsföljande är mycket otydlig, men ser närmast ut att vara ett b. Plats finnes för 7—9 bokstäver. Hadorph har icke kunnat läsa denna del. Kopparsticket i Peringskiölds »Åttartal» (fig. 3), som återgår på den genom Hadorphs försorg utförda teckningen, men som ifråga om bokstavsformerna är mindre exakt än denna, har på denna plats »obiit». Antingen har Peringskiöld vid en ny granskning kunnat läsa detta ord eller också har han rekonstruerat det. I den i Peringskiölds text (»Åttartal» s. 45) införda läsningen står likaledes »obiit». Det i det föregående omtalade träsnittet efter Hadorphs teckning har platsen tom på samma sätt som teckningen. Palmskiöld har läst, eller föreslagit som komplettering, »orate pro illi» vilket kommer att stå som en parentes i den övriga texten. Stenen måste på Palmskiölds tid ha varit så sliten att den angivna läsningen måste vara ytterst osäker. Om den i not 3 antagna lydelsen av texten är riktig fordrar detta att Palmskiölds läsning »orate pro illi» ersättes med »obiit et».

¹ Såväl Hadorph som Palmskiöld har läst 1451. Årtalet kan ännu ganska väl iakttagas på stenen. Bokstäverna mcccc äro fullt tydliga och likaså l. Mellan det sista c och l är ett tomrum som är så stort att där bör ha stått en bokstav. Palmskiöld har i sin läsning utfyllt detta tomrum med en punkt som emellertid säkerligen är tvärsträcket på ett x. Årtalet skulle således ha varit 1441. Detta är emellertid icke Margareta Krummediks dödsår, ty klostrets diarium säger att den ädla fru Margareta, herr Christer Nielsons änka, ordens stora välgörarinna och framför allt Stockholmskonventets, där hon även är begravnen med sin make, dog Herrans år 1451. (S. R. S. I. s. 78.) Denna uppgift måste vara riktig, men icke desto mindre har med all sannolikhet på stenen stått årtalet 1441, kanske på grund av felhuggning, varefter felet kan ha avlägsnats genom borthuggning av den felaktiga bokstaven.

eius domina Margareta Krumedick quæ obiit anno salutis mccccli. Eller i översättning: Herrans år 1442 på Petrus martyrens dag dog herr Christianus Nichelsson, riddare och Sveriges rikets drots, och är här begraven tillika med sin hustru, fru Margareta Krumedick, som dog nådens år 1451.

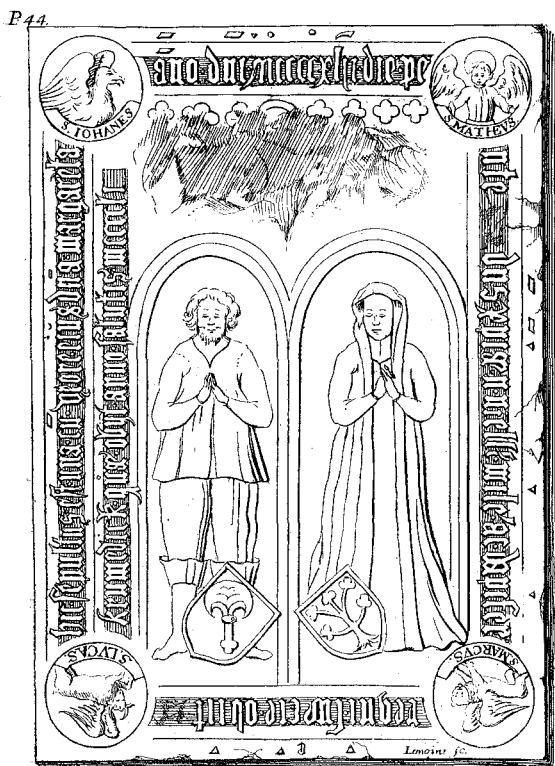

FIG. 3. CHRISTIANUS NICHELSSONS GRAVSTEN EFTER PERINGSKÖLDS »ÄTTARTAL» TRYCKT 1725.

Som redan inledningsvis är omnämnt, utgjordes äldsta vasaättens grav under 1600-talet av en vid nordvästra högkorshörnet stående tumba. Huruvida graven redan under medeltiden varit upphöjd kan numera icke med bestämdhet avgöras. Gustaf Wasa synes emellertid ha utfört någon förändring

av sina förfäders grav, för att markera den-
nas rangställning framför övriga adliga
gravar i kyrkan. Att så varit fallet fram-
går av en skrivelse från antikvarien Johan
Hadorph till Konungen år 1692. I denna
anför Hadorph klagomål över »huru nu i
Wastena Closterkyrkia alla Monumenta
Sepulchralia handteras medh flyttiande af
sina gamla ställen och Grafwar igenom det
att kyrkian skall bättre planeras och iäm-
kas». Han klagar bittert över denna vandalism
som »sträfwar emoot E:rs Kongl. M:tz förr
uthgifna placater, Bref och Befallningar om
alla monumenters conservation», och nämner
särskilt drottningarna Filippas och Katha-
rinas gravar, som blivit »bortrifne», vilket
han finner särskilt brottsligt, därför att gol-
vet kunnat »planeras och iämkas och dock
alla Grafstenar quar legat öfwer sina döda,
och icke drifwits en fingersmann ifrån sina
gamla ställen, om dhe så velat ordinera, som
dher medh i vastena hafwa beställa». »Dhe
på orten sittia» äro, säger han, orsaken här-
till, ej änkedrottningen, åt vilken slottet var
upplåtet eller hennes guvernör. De som
utföra arbetena förebära, att drottningarnas
lik ej igenfinnas under deras stenar, men,
säger Hadorph, »hwem har gifwit dem lof
att ransaka nider i grafwarne efter lijken
som är en ohörlig ting ty dhe kunna wara
förlängst i mullen förmultnade».

Som bevis för att Kungl. Maj:t vid tidi-
gare tillfällen ingripit, då sådant förekommit,
anför han, att »ett sådant exempel skiedde
medh herr Christiern Nilssons graf i Grå-
munkeholm, hwars liksteen konung Gustaff
den förste läät uphöija, efter han war en
braf man, drotzet i Rijket, samt k. Gustaffs
faders fader fadher. Men i kon. Gustaff
Adolphs tijdh blef hans steen nidhäfwen för
nya stolarne skull, hwilket blef af kon.
Gustaff Adolph så illa uptagit, att dhe
måste dherföre undergå en swår dom och

onåde, som detta gjorde.» Detta borde lända dem i Vadstena till varnagel.¹

Vederbörande på Gråmunkeholm fingo tydligen åter höja upp stenen, så att den återfick sin rangplats, vilken den sedan behöll under hela 1600-talet. Den förblev orubbad till år 1722. Då blev den åter nedsänkt i golvet, varom kyrkorådets protokoll för den 30 maj sagda år lämnar följande upplysning: »Resolverades, at som stenen uppå Grafwen Lit: E:² ligger ganska högt öfver gålfvet och således förtager många bänckerum, hwaraf kyrkian lider uti sina inkomster, wettandes man intet om där under äro några likkistor; det stenen skall upptagas hwarom dödgräfwaren gafs befallning.» Att beslutet verkligen blivit verkställt framgår därav, att stenhuggarna Bengt Green och Anders Nilsson den 9 juni samma år kvittera 1 dlr 16 sk. av kyrkans medel för det de »huggit uth och feldt in en stor grafsten uthi den fremsta pelaren fram widh Choret samt huggit neder grafmuren under samma steen». »Sammalunda hafwer jag undertecknat Anders Wetterboom huggit uthaf ett hörn på samma steen.»

Efter denna tid lämna handlingarna inga uppgifter om graven förrän 1815, då en undersökning av densamma verkställes i samband med den vid denna tid under arkitekten Fredrik Bloms ledning pågående restaureringen av Riddarholmskyrkan. Enligt protokollet, som förvaras i Slottsarkivet och är undertecknat av Blom, verkställdes undersökningen den 26 april 1815 »af Hans Excellence, En af Rikets Herrar, Tjenstförrättande Riks-Marskalken, Stats Rådet, Riddaren och Commendeuren af Kongl: Maj:ts Orden, Riddaren af Konung Carl den

¹ Riksarkivet, Vadstena Stads akter. Befintligheten av denna skrivelse har blivit för mig påpekad av amanuensen A. Bergstrand.

² Detta är beteckningen på »äldsta Vasaättens graf» i kyrkans gravstensbok.

XIII:s Orden m. m. Högvälborne Herr Fri-Herre [Claes] Flemming (som äger styrelsen öfver Reparationen af denna kyrka och dess minnesmärken), samt öfverkammar Herren och Commendeuren af Kongl: Nordstjerne-Orden Högvälborne Herr Baron A. L. Stjerneld». Protokollet är justerat av Flemming.

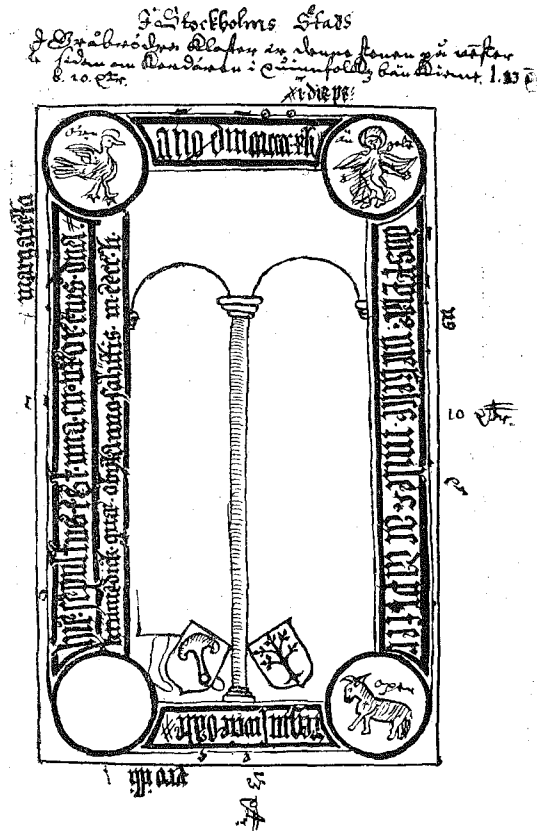

FIG. 4. CHRISTIANUS MICHELSSONS GRAVSTEN, TECKNAD AV E. PALMSKIÖLD OMKR. 1700.

Om undersökningen meddelar protokollet, att »sedan den, nu mera, icke uphöjde Grafstenen¹, belägen vid Nordvästra Chorets

¹ Rothlieb säger i sin beskrivning av Riddarholmskyrkan (a. a. s. 78) om denna grav, att »den har med sin Grafsten förr varit upphöjd en half aln öfver golvet.

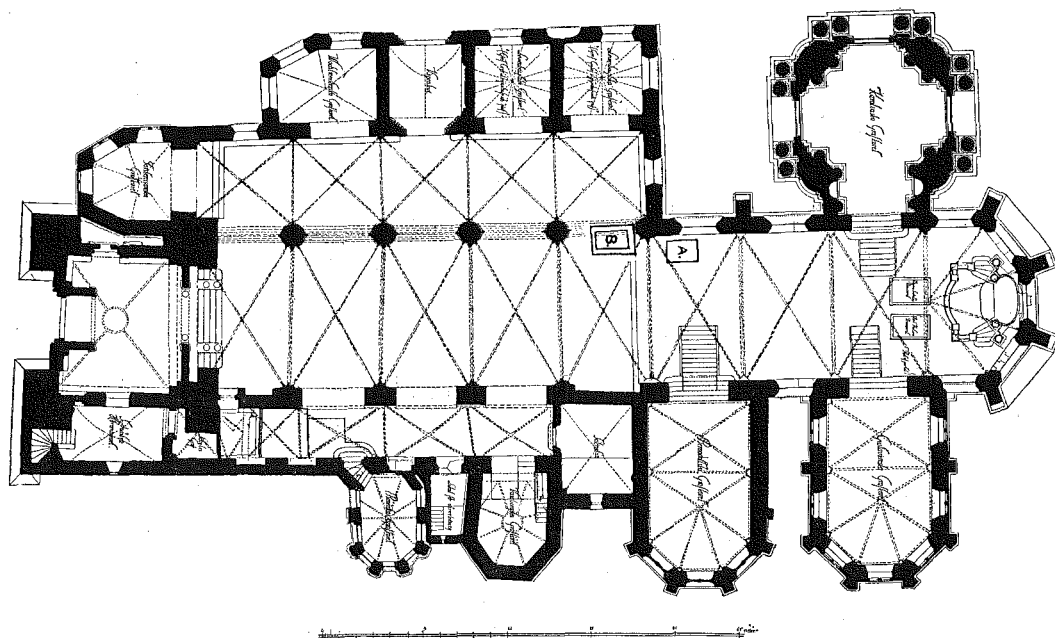

FIG. 5. PLAN AV RIDDARHOLMSKYRKAN 1918. UPPMÄTNINGSRITNING AV FÖRF. A. CHRISTIANUS NICHELSSONS GRAVSTEN 1915; B. »ÄLSTA VASAÄTTENS GRAV».

hörn uti Kongl: Ridderholms kyrkan, tillhörande den Ridderliga Wasa Ätten, blifvit upå hans Excellences m. m. Högvälborne Herr Fri Herre Flemmings Befallning öppnad, och qvarlevorna ifrån jorden skilgde, nedlades dessa Ben och Hufvudskålar uti en kista af Träd och med koppar beklädd, 1 aln 15 1/2 tum lång, samt 21 tum hög och bred. Uppå locket fästades en kopparplåt med en efter Hans Excellences uppgift

År 1815 blef den öppnad och reparerad samt Stenen ned-sänkt i jernhet med golfvet». Denna uppgift är som av föregående framställning synes, oriktig och beror på missuppfattning. Detsamma är säkerligen fallet med Rothliebs uppgift på samma ställe att »i Konung Johan III:s tid blef Grafven förbättrad och Inscriptionen något ändrad, förmodligen såsom den nu är anförd«. Rothlieb anger ingen källa för sin anförda uppgift. Någon sådan har heller icke kunnat återfinnas. Hans bok innehåller massor av felaktiga uppgifter och är synnerligen otillförlitlig. Säkerligen är påståendet grund-löst. Intet finnes som talar för att stenens inskrift bli- vit ändrad.

Graverad inskrift. *Lemningar fundna i den Äldsta Wasa-Ättens Graf i Kongl. Ridderholms kyrkan, vid derstädes an-ställd undersökning uti April Månad år 1815.*

Sjelfva grafven är 4 alnar lång samt 3 alnar 18 tum bred och har uti Nordvästra hörnet Berg till 2 alnar under golfvet, samt på djupaste stället 2 alnar 9 tum.

Ibland de multnade qvarlevorna befanns icke några märkvärdigheter, allenast ben lindade med randigt tyg, så och till ett spädt barn någon Svepning af Silfver och grönt silke, äfvensom en och annan långspetsig eller tvärhuggen skosula, samt en half örtog af Sten Sture den äldres mynt: Något träd, samt beslag af likkistor, med mycke näfver fanns äfven».

Därefter beskrives gravstenen, vilken beskrivning tydligen är gjord efter den

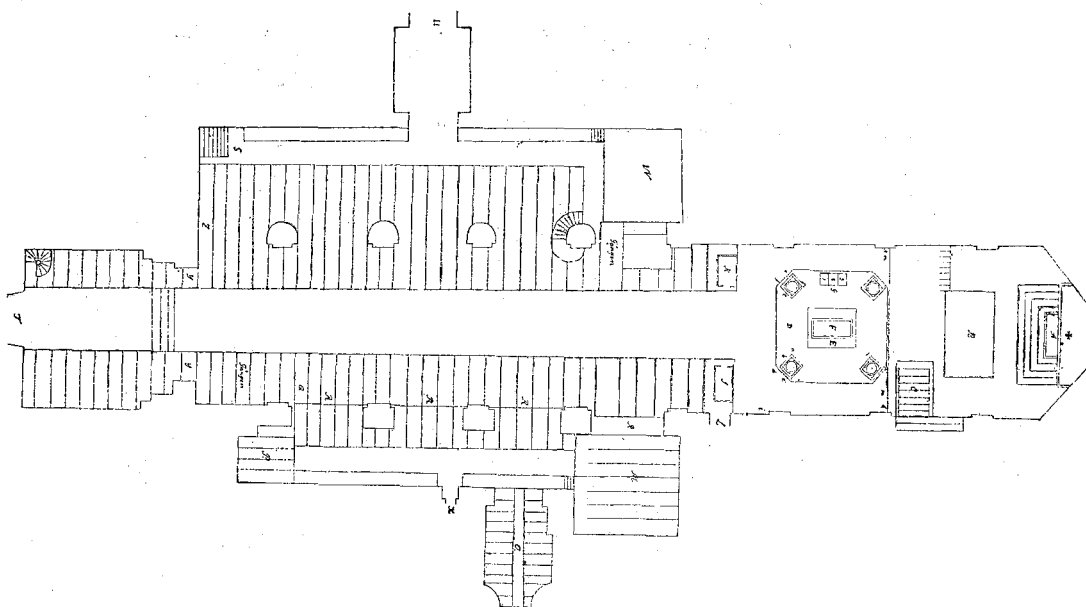

FIG. 6. PLAN AV RIDDARHOLMSKYRKAN VID DROTTNING ULRIKA ELEONORA D. Ä:S BEGRAVNING 1693.

som fig. 3 återgivna bilden i Peringskölds »Ättartal». Slutligen meddelas att »enligt Historiska och Genealogiska anledningar äro, af Wasa-Släkten, här i Gråmunkeholms, numera Riddarholms kyrkan begrafne: Riks Rådet och Riddaren Nils Ingemundsson, dödsår 1300; Hans Sone-Sons-Sonesons Son Riks Drotzet och Riddaren Christer Nilsson till Björnö, död 1442; samt hans sednare Fru Margareta Krumedick, död 1451; Deras Son Riddaren och Riks Rådet Johan Christersson till Rydboholm och Örby, död 1477, samt hans sednare Fru Brita Thorsdotter (Bonde) till Penningby, som lefde ännu 1513; Han var Konung Gustaf Ericssons farfader. Hans bröder, Riks Rådet och Riddaren Carl Christersson till Norrby, död af sina sår i kortsåg 1440, och Riks Drotzet och Riddaren Nils Christersson till Djursholm och Mulhammar, död 1464, samt dennes Fru Brita

Nils Dotter (Oxenstjerna) till Djursholm, Deras Son Herr Christer Nilsson den yngre, till Djursholm och Mulhammar, dog ung; Herr Johan Carlsson (Wase) den långe, drunknade ung 1461. Brita Erics Dotter, Konung Gustafs syster, död ogift. Gustaf Christersson (Wase) ihjälslagen ung 1512. Så ock Konung Gustaf den I:s Son Prins Carl död straxt efter dopet år 1544, och här begrafven den 20 Junii samma år.»

Denna förteckning, som stöder sig på Peringskölds »Ättartal» m. fl. genealogiska 1600- och 1700-talsarbeten är säkerligen sammanställd av Stjerneld. Att avgöra huruvida alla där nämnda personer verkligen blivit begravda på detta ställe är en uppgift som faller utanför ramen för denna uppsats.

Vid den nu pågående restaureringens början låg den till Vasagraven hörande stenen, som redan tidigare nämnts invid norra väggen i korets västra del vid A å fig. 5. Då

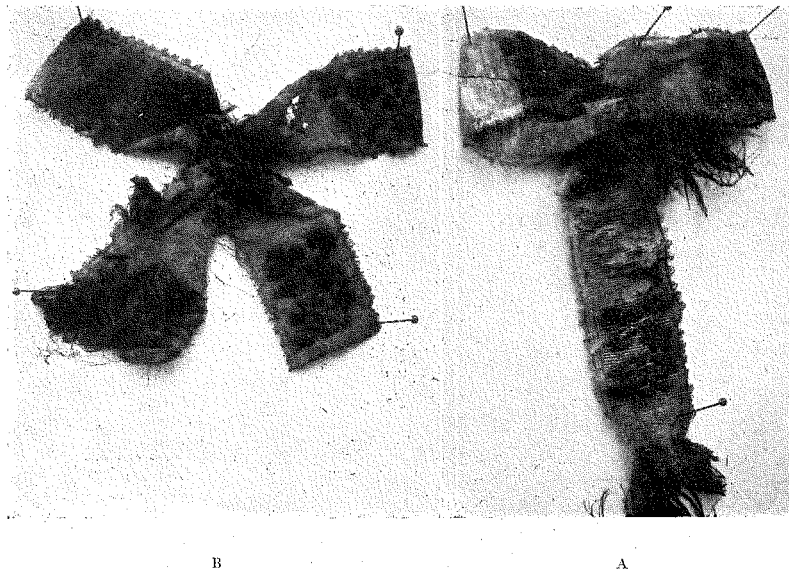

FIG. 7. FYND FRÅN GRAVEN 27—28 I RIDDARHOLMSKYRKAN. A TILLHÖR INNEHÅLLET I KISTAN FRÅN 1815 ÅRS
UNDERSÖKNING; B FUNNEN I GRAVEN UTANFÖR KISTAN. FOTO. M. OLSSON 1915.

hällen upplyftats, visade det sig, att under densamma stod den kopparbeslagna träkista, i vilken 1815 lämningarna från äldsta vasaättens grav blivit samlade. Den hade på locket en plåt med samma inskrift, som anföres i det nyss refererade protokollet från 1815. Murverket i gravens vägg visade att den i sitt nuvarande skick härledde sig från ganska sen tid troligen 1600-talet. Om de resultat voro riktiga, till vilka författaren kommit genom systematiska undersökningar av gravarna i kyrkan, kunde denna grav icke vara den i de äldre handlingarna omnämnda vasagraven. Den borde i stället vara den dubbelgrav, som i gravboken har numren 27 och 28. Det förelåg möjlighet att såväl kistan som gravstenen flyttats till denna plats under 1800-talet.

Då det var av vikt för gravundersökningarna i övrigt att få frågan utredd, begärdes Riksmarskalksämhetets och Riksantikvariens tillstånd att öppna kistan. Undersökningen

av dess innehåll verkställdes i nov. 1915 av baron Rudolf Cederström och författaren.

Kistan innehöll flere skallar med tillhörande långa ben och småben. Av de föremål i övrigt som 1815 års protokoll omtalar, funnos flera skosulor med tvärhuggna tår samt kistbeslag av 1600-talsform. På två av underbenen funnos bevarade rester av tunna stickade strumpor. Däremot kunde inga rester påträffas av »ben lindade med randigt tyg», varom talas i protokollet. Lika litet fanns någon rest av svepning »af Silfver och grönt silke till ett spädt barn» eller den halva »örtog af Sten Sture den äldres mynt», som likaledes omtalas i protokollet. Därav följer emellertid icke att uppgiften om dessa fynd är oriktig, utan säkerligen ha de tagits som souvenirer av dem, som verkställde undersökningen, ehuru detta icke omtalas i protokollet. Att så verkligen skett framgår av katalogen över friherre Stjernelds samlingar.

FIG. 8. »ÄLSTA VASAÄTTENS GRAV», BENSAMLING I SYDVÄSTRA DELEN, BENEN ORÖRDA, MEN BEFRIADE FRÅN JORD. FOTO. M. OLSSON 1916.

I denna upptages bl. a. »Ett stycke av en barnsvepning, af grönt siden och Silfver, tagen i gamla Wasagrafven i Riddarholmskyrkan, och förmodligen tillhörig Kon. Gustaf I:s späda son, Prins Carl.»¹

Utom det som finnes särskilt omtalat i 1815 års protokoll påträffades i kistan bandrosetter från 1600-talets senare del (fig. 7) samt knappnålar och ett stycke av en svart frans, likaledes från 1600-talet.

Inskriften på kistan var alltså felaktig. Den innehöll icke ben av medeltida vasaättlingar, utan lämningar från en grav från 1600-talets senare del.

För att kunna utröna om lämningarna i kistan vid undersökningen 1815 blivit tagna i

grav 27 och 28, där kistan påträffades 1915, och denna grav alltså 1815 gällt för att vara vasagrafen, verkställdes en undersökning av den i graven befintliga mullen. Därvid påträffades så gott som inga ben, men däremot kisthandtag av 1600-talsform, ett par skosulor med tvärhuggna tår, ett par små bitar av svarta fransar av samma slag som det stycke, som påträffats i kistan samt slutligen två stycken bandrosetter. De sistnämnda visade sig vid granskning ha samma invävda mönster och i övrigt vara alldeles lika med dem som funnos i kistan, vilket torde framgå av fig. 7, som visar två bandrosetter, av vilka den vänstra, B, är funnen i graven och den högra, A, i kistan. Rosetterna äro så lika att det icke kan vara något tvivel underkastat att de tillhört samma svepning. Härav framgår att innehållet i kistan 1815 tagits i 1600-talsgraven nr 27 och 28, som

¹ Katalog över »Samling tillhörande Öfver-Kammarherren, Friherre Stjerneld, Stockholm 1835», s. 27. Stockholm 1835. Meddelat av amanuensen A. Bäckström.

alltså vid denna tid gällt för att vara den »äldsta vasaättens graf».

Förklaringen är följande: 1722 hade man, som förut är nämnt, sänkt gravstenen på vasagraven, så att den kommit i jämnhöjd med golvet i kyrkan, som vid denna tid låg i samma plan som nuvarande korgolvet. På 1780-talet verkställdes stora reparations-

ett stycke, så att den kom att ligga över den omtalade 1600-talsgraven. År 1815 var denna åtgärd redan bortglömd och vid den undersökning som verkställdes, tog man okritiskt nog för givet, att stenen låg över rätt grav, och de som verkställde undersökningen ägde icke kunskaper nog att kunna skilja på gravgods från 1400-talet och 1600-talet.

Sedan 1915 års undersökning givit detta resultat, gällde det att finna den rätta platsen för vasagraven. Gravstensboken, som är upprättad, medan graven ännu befann sig i sitt gamla skick i form av en tumba, säger att den var belägen »i Norra Hög Chors-hörnet där som Fru-bänckarna äro», och Palmiskiöld säger, att den var belägen »på vänster sidan om Kordörren i qvinnfolksbänkiarna». På en plats, som väl överensstämmer med denna uppgift, alldeles invid pelaren i korets nordvästra hörn (vid B å fig. 5) påträffades en grav, vars murar utan påmurning sköto upp över kyrkans medeltida golvnivå ända till 1600-talsgolvet plan, fig. 9. Gravens längd invändigt var omkr. 1,65 m. och bredden omkr. 1 m. Dess östra mur var lagd i munkförband. Tegelmåttet var 28 × 13—14 × 9,5 cm. Övriga murar voro murade i ett oregelbundet renässansförband och av tegel av samma slag som östra murens. Graven hade ett djup av omkr. 2,10 m. under korgolvet. Dess botten utgjordes av ojämnt berg. Graven innehöll en hög av ben utan synbar inbördes ordning fig. 8. Bland benen funnos 7 st. hela skullar och delar av minst 4 andra sådana samt talrika långa ben, revben och småben. Även ett par ben av nötkreatur påträffades. I övrigt funnos inga föremål med undantag av en sköldformad kopparplåt tillhörande en ljusstaké av 1600-talstyp.

Granskar man äldre planritningar av

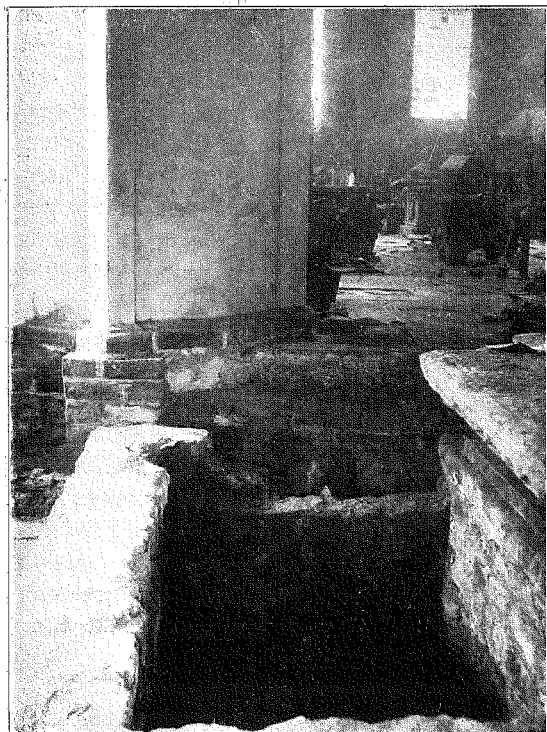

FIG. 9. »ÄLDSTA VASAÄTTENS GRAV», FRÅN VÄSTER.
FOTO. M. OLSSON 1916.

arbeten beträffande golvet. En hel del gamla gravstenar höggos om till plansten, varmed delar av kyrkogolvet belades. Därjämte jämnades golvet. Säkerligen skedde i samband med dessa arbeten en hel del omflyttningar av äldre gravstenar. Därvid kom den gamla vasastenen att bliva flyttad

Riddarholmskyrkan exempelvis den som fig. 6 avbildade, som visar anordningarna i kyrkan vid drottning Ulrika Eleonora d. ä:s begravning 1693, finner man, att just på en plats i nordvästra högkorshörnet, där nyss omtalade grav är belägen, finnes markerad en rektangulär figur av ungefär samma mått som vasagravens bevarade gravsten. Den begränsas i väster av »gången» (jfr fig. 6 och 7) och på övriga sidor av de i gravstensboken omtalade »frubänkarna». Eftersom rektangeln på planen icke är betecknad med någon bokstav, kan den icke markera någon tillfällig anordning uppförd i samband med begravningen, ty alla sådana ha bokstavs-beteckning och återfinnas på motsvarande ställe i beskrivningen. Här måste alltså vid denna tid ha funnits något som förhindrade att bänkplatser anordnades på detta ställe, och detta måste med allra största sannolikhet ha varit den upphöjda vasa-graven, som ett par årtionden senare sänktes, därför att den borttog bänktrum. Detta antagande övergick emellertid till visshet, då det visade sig, att den på fig. 1 synliga urtagningen i gravstenens nedre högra hörn fullkomligt passade till postamentet under knektbasen på pelaren vid gravens östra ända, fig. 9. Denna urtagning gjordes som förut omtalats, 1722, vid det tillfälle då graven

jämnades med golvet för att få den att passa intill pelaren.

Detta är alltså säkerligen den »äldsta Vasaättens graf». Huruvida de i densamma befintliga benen hava tillhört de i kyrkan begravda vasaättlingarna kan emellertid icke avgöras. Det är icke omöjligt att så kan vara förhållandet, men något bevis härför kan icke presteras. Benen kunna till större eller mindre del ha kommit ned i graven vid någon av de tidigare omtalade grav-öppningarna.

Benen nedlades, sedan de blivit fotograferade ånyo i graven, som nu, sedan golvet åter sänkts till sin ursprungliga nivå återfått formen av en tumba. Den täcktes åter med sin rätta häll och kring de gamla gravmurarna gjordes en infattning av huggen kalksten efter ritning av kyrkans nuvarande arkitekt. På kopparkistan med de föregivna vasabenen, som åter ställdes ned i graven nr 27 och 28, där den påträffats, sattes bredvid den gamla inskriftsplåten en ny sådan av följande lydelse: »*Lämnin-garna undersöktes ånyo i nov. 1915. In-tet framkom därvid, som stöder påstå-endet, att de förskrifva sig från 'Äldsta Vasaättens graf'. Med all sannolikhet äro de från 1600-talet och tillhöra kyrkans graf nr 27 och 28.*»

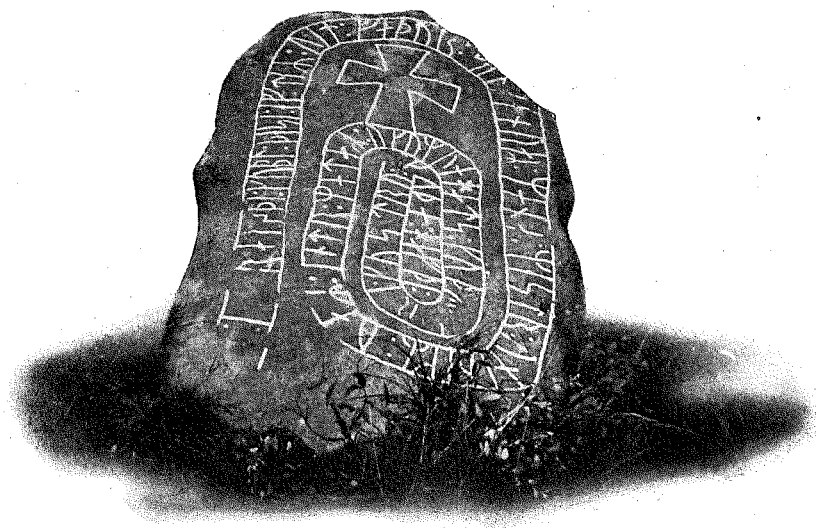

FIG. I. RÖREBRO-STENEN, NÖTTJA SN, SMÅL. FÖRF. FOT.

TVÅ RUNSTENAR — TVÅ LIVSÅSKÅDNINGAR

RÖREBRO-STENEN I NÖTTJA SN OCH MORARPSSTENEN I SVENNARUMS SN
SMÅLAND

AV

OTTO v. FRIESEN.

På södra stranden av Röre-å, ett litet vattendrag, som från öster faller ut i sjön Bolmens avloppså, Bolmån, ett stycke norr om det ställe, där denna utmynnar i Lagan, står en av Finvedens märkligaste runstenar. Den har fått sitt namn av den bro, invid vilken den står och över vilken landsvägen mellan Hamneda och Nöttja kyrkor leder. Inskriften har tidigt tilldragit sig forskares uppmärksamhet. Den finns sålunda avbildad i Bautil under nr 1008, och J. G. Liljegren har efter den nämnda teckningen läst den i sina Runurkunder nr 1267. Jfr också Stephens Oldnorth. run. mon. II 785 och

III 332. Sophus Bugge har också undersökt den på den studieresa han sommaren 1876 företog genom västgötska, småländska och skånska bygder. Bugge lyckades på viktiga punkter rätta och utvidga den tidigare läsningen och har redogjort för sina resultat i Vitterhetsakademiens månadsblad 1877 s. 532 och Brate och Bugge, Runverser (Antiqvarisk tidskr. 10: 1) s. 243 ff.

Inskriften är tyvärr mycket hårt medtagen av de nio århundranden, som rullat fram över den. Hela ristningsytan är starkt vittrad, och på sina ställen har vittringen lämnat inga eller mycket svaga och mång-

tydiga spår kvar av runorna. Att Rörebrostenen är i ett skröpligare tillstånd än flertalet andra runinskrifter, beror därpå, att stenens fot är så grund, att den ej kan få något säkert fäste i marken. Redan på 1600-t. var stenen till följd härav kullfallen — såsom man kan sluta sig till av teckningen i Bautil —, och långliga tider har den säkerligen legat med uppåtvänd ristningsyta, som frätts av kvardröjande väta och sprängts av på regn och slask följande frost.

Vid två olika tillfällen har jag besökt och granskat inskriften (nedan angivna med resp. Fr 1 och Fr 2), men i flera fall har jag beträffande de hårdast medfarna stälлена kommit till motsägende resultat — om man nu kan kalla resultat de vaga förmodanden, om vad som en gång ristats, som är det enda man kan nå på flera punkter. Icke blott stenens tillstånd utan också språkliga svårigheter synas mig motivera, att fackmän få tillfälle att taga del av den märkliga inskriften före dess definitiva publicering.

: [asu]r [:] k[a]rpi : kubl : pesi : eftir : ut : fabur : sin [:] ha]n : uar : mana : mestr : unipikr : uar : intr : matar : ukumunhats : kup[r] : [pikn :] kustru : kupa : hafpi :

: [asu]r, Bautil : *asur*; nu spåras första skiljetecknet, huvudstaven av *a* och *r*, det övriga är h. o. h. bortvittrat och därför här — jämte *a* — försett med klammer.

[:] k[a]rpi, Bautil läser : *karpi*; vid mitt sista besök var jag mest benägen att börjande med *r* i *asur* läsa *raispi* med omvänt *s*, men Bautil och min tidigare läsning tala för *karpi*, där emellertid *k* och *r* äro osäkra och bistaven h. o. h. saknas i *a*. Det före *karpi* gående : spårade jag vid mitt första besök, men har ej antecknat det vid mitt andra.

: *kubl*, Bautil *kuml*; i synnerhet de två

sista runorna äro hårt medtagna, men böra läsas snarare *bl* än *ml*.

: *pesi*, så Bugge och Fr. 1 och 2; Bautil *psi*.

: *eftir*, *t* saknar toppen av huvudstaven ovan bistavarna.

: *sin*, ungefär övre hälften av dessa runor borta med ett stycke, som slagits av stensens övre högra hörn. Men så mycket är kvar av runorna, att intet tvivel råder om deras läsning.

[:] ha]n, Bautil har : *han*, och detta är väl det ursprungliga, men nu syns icke skiljetecknet, och endast huvudstavarna av de två första runorna finnas kvar.

[:] uar, Bautil och Bugge läsa *uar*, men Fr 1 och 2 *uar*; bistaven är vid stapelns mitt, där man väntar den; en icke fullt parallell fördjupning torde vara tillfällig; *r* är nedtill skadat, men läsningen säker.

: *mana*, sista *a* är tämligen vittrat, men läsningen säker.

: *intr*, Bautil : *intr*; Bugge anser *intr* osäkert; Fr 1 såg endast mittpartiet av huvudstaven av *n*; Fr 2 spårade på högra sidan bistaven; slingkonturen upptill närmast före *i* är bortfallen, varför det ej är uteslutet, att en bistav här kan ha funnits och väl också en till höger om huvudstaven; i så fall skulle här ha ursprungligen stått *mitr* för *miltr*, men detta är mycket osäkert; Bugge: »*neppe miltr*».

: *ukumunhats*, Fr 1 *umunaats*, men Fr 2 såg tydligt *umunhats*, där även *h*'s snett nedåt höger löpande bistav tydligt framträdde för syn och känsel; Bautil och Bugge felaktigt *umunarts*, ty även *r* är säkert *a* enl. Fr 1 och 2.

: kup[r], Bautil *kupai*, Bugge tvekande *kufe*; Fr 1 spårade tämligen tydligt *r* med följande skiljetecken, Fr 2 såg icke övre men väl nedre delen av *r* samt undre punkten av skiljetecknet.

: [pikn] är — bortsett från inskriftens början — dess mest skadade parti; Bautil har med undantag av ett par rester av huvudstavar endast sista runan av ordet, nämligen ett *n*, med bistaven bevarad endast på högra sidan av huvudstaven; Bugge läste tvekande *þekn*; Fr 1 fann spår av huvudstav och nedre delen av bistaven i *þ*, därefter *i*, därpå en huvudstav med spår av övre delen av en *k*-bistav samt slutligen en huvudstav; Fr 2 skymtade i ordets mitt snarast ett *r*, lokalt svarande mot *i* och huvudstaven i *k*. Då Bautil vid det här väntade ordets slut har *n* och både Bugge och jag oberoende av varandra och tydligt under gynnsammare förhållanden, än då jag andra gången besökte stenen, skymtat *pikn* (*þekn*), är det sannolikare, att här stått *pikn* än *karl*, som ju av utrymmesskäl och med hänsyn till mening och gängse uttryckssätt också kunde väntas. Emellertid är allt med undantag av skiljetecknet så ovisst, att jag sätter det inom klammer.

[.] *kustru*, av skiljetecknet skymtar jag övre punkten, Bautil har *kus . . tru*; Bugge, Fr 1 och 2 *kustru* utan mellanrum för bortfallna tecken mellan *s* och *t*; avståndet är visserligen tämligen stort, men någon runa har icke stått där. Anmärkas bör att parallellt med övre delen av bistaven i *k* löper en mycket grund fördjupning, som dock säkerligen är tillfällig och icke rest av en andra bistav (i så fall skulle läsas *f*).

: *haffi*, nedre delarna av bistavarna till *f* äro bortfallna eller svaga, men läsningen säker. Bistaven i *a* sitter mycket lågt, tydligen för att undvika kollision med bistavarna i *h*.

Man har redan sett, att en del av inskriften bildar en vers, se Stephens l. c. och Brate och Bugge l. c.

För tolkningens skull uppställer jag alltså inskriften på följande sätt:

asur karpi kubl pesi eftia uit faþur
sin.

han uar mana
mestr unipika.
uar intr matar
uk umun hats.
kuþr þikn kustru
kuþa haffi.

Innan jag överflyttar inskriften till närmast liknande språkform, den fornvästnordiska, är det nödvändigt att utreda, huru ett par ensamstående vändningar *intr* och *ukumunhats* skola uppfattas.

intr lämnar Bugge otolkat. På grund av sammanhanget väntar man *miltr*, men detta passar icke samman med, vad som läses på stenen, jfr strax ovan. Och därtill kommer, att det ord man här söker bör börja på vokal, emedan det måste allitterera med *umun* i följande rad. Att uppfatta *intr* som form av eller befryndat med verbet *inna* går knappast redan på den grund, att *inna* 'uppnå, hinna, fullgöra, prestera' icke erbjuder passande betydelser, men även därför att ordbildningen vållar svårigheter. Icke heller kan, som Bugge förmodat, *uar intr* tillsammans gärna bilda något adjektiv: läsningen *uar*, som vi alla funnit, torde få anses säker, och om så är, finge vi ej heller på detta sätt den behövlige allitterationen.

För sammanhangets skull kunde *intr* höra samman med verbet *unna* fvn. 'älska, unna', fvn 'förunna, skänka, vilja giva; unna ngn ngt; älska'. Till detta verb finnes ett subst. *-und* f., som ingår i fsv. *afund*, fvn. *ofund*.

Till **und* är **yndr* adj. bildat som adj. *skyldr* 'skyldig, skyld, besläktad' till subst. *skuld* f. 'förpliktelse' (: *skulu* 'vara skyldig'); **yndr* adj. 'som unnar, som vill giva' återges regelrätt i runskrift med *untr* eller *intr*, se v. Friesen, Upplands runstenar (Uppsala 1913) s. 81. Jfr fvn. *ofynda* 'missunna'.

Det nda. *ynde* 'älska' hör, såsom Falk-Torp Etym. Ordb. s. v. påpeka, ej till fvn. *yndi* 'glädje, lycka' (: *una*) utan till fvn. *unna*. De konstruera en fda. form **ynnæ*, men snarare torde man kunna antaga som grundform ett **yndæ*: det senfvn. *yunnligt* 'älsklig' förklaras genom inflytande från *unna* (för äldre **yndiligr*); det av dem och även av Sverdrup Ark. 27, 155 antagna fvn. **yuna*, sidoform till *unna*, är varken anträffat eller ur ordbildningssynpunkt sannolikt.

Syntaktiskt sett är **yudr matar* en fullt lika naturlig konstruktion som *mildr matar*. Vid det förra uttrycket träder genitivens objektiva betydelse ännu klarare fram på grund av association med verbet *unna* (ev. *ynda*).

ukumunhats delar språkkänslan omedelbart upp i *uk umun hats*, där *hats* är gen. av fsv. *hat* 'hat' och *uk* = fsv. *ok. umun* bör för sammanhangets skull vara ett adj. som tillsammans med *hats* anger, att den kristtrogne Assur icke hatade som hedningarna utan som en god kristen bemästrade de hätska känslor mot nästan, som kunde stiga upp hos honom. *umun* bör följaktligen uppdelas i *u-mun*, där *u-* är det negerande prefixet fsv. *o-* och *mun* sammanhänger med fvn. *muna* 'minnas', *munu* 'ha i sinnet, ämna, vilja, skola' = fsv. *mona* 'minnas'; 'tänka, vilja, skola': alltså 'som icke minnes, icke tänker på (de kränknigar man tillfogas och som hos människor i allmänhet uppväcker) hat'. *Ö-mun* förklaras till sin bildning enklast som ett bahu-vrihi-adj. av *ō-* och fsv. *mun* m. 'vilja (sinne); omtanke' = fvn. *munr* 'sinne, själ, åtrå, vilja'. Rsv. *ōmun* sålunda 'som icke har sinne för, icke har tanke på', och detta var ju den mening sammanhanget här kräver. Jfr rda. (Skåne) *Umonr* n. pr. m., se Wimmer, Da. ru. IV 2 p. LXVII. — Nära befryndat med rsv. *ōmun* är nsv. *mån* adj.

'omtänksam', nsv. dial. *mån* adj. 'som tycker om; omtänksam, hushållsaktig, flitig', nno. dial. (Smål.) *mōn* adj. 'mån', trol. lånat från svenskan, se Torp Nno. etym. ordb. s. 432. Ordet finns ej i fornspråken och torde i senare tid vara framgången ur fsv. *ōmun* genom avlägsnande av negationen.

kustru fsv. *guz troo* f. 'religion, kristen tro' Bil. 886, 895, se Söderwall under *tro*.

Överförd till klassisk isländska skulle alltså vår inskrift lyda:

Qzurr gerði kumbl þetta (rsv. *kumbl þösi*) *eptir Eyvind* (se Bugge, Runverser s. 244, Brate, Östergötlands runinskr. nr 68. 82 etc. och särskilt Wimmer, Da. Ru. IV: 2 p. LXXVIII) *föður sinn*.

*Han var manna
mestr *unidingr;
var *yudr(?) matar
ok *umunr hatrs.
Góðr þegn Guz trú
góða hafði.*

Assar gjorde denna vård till minne av sin far Önd.

Han var minst
bland människor niding;
gaf åt arme,
glömde hatet.
På sin Gud
den gode trodde.

*

Omkring tre mil sv. om Nässjö och en mil väster om Smålands högsta punkt, Tomtabacken, står invid den landsväg, som från sso., från Nydala och Växjö, går upp mot Stigamo, medeltidens Stighamot på Lagastigen, en runsten, som ger något mer än den nakna tillägningsformeln. Stenen har fått sitt namn av Morarps gård, som nu ligger under Hoks herrgård i Svennarums sn och Västra härad, och står strax intill Hoks station på Halmstad—Nässjö järnväg.

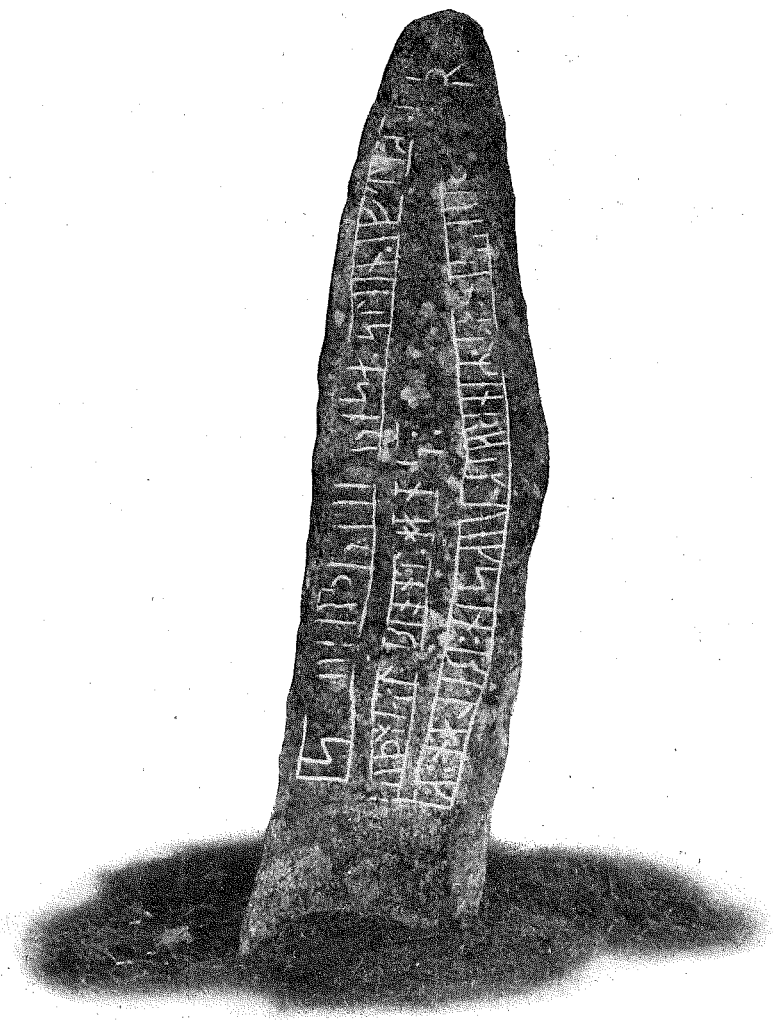

FIG. 2. MORARPSSTENEN, SVENNARUMS SN, SMÅL. FÖRF. FOT.

Liksom den nyss behandlade stenen är Morarps-stenen svårt skadad av vittring. Den kvarts- och fältspatsrika graniten är på ristningsytan mycket skrovlig, och kvarts-kornen falla lätt bort. Dessa omständigheter ha gjort, att inskriften, säkerligen redan från början svårläst, numera är dels mycket otydlig dels på flera ställen helt förstörd.

Den finns avbildad i Bautil under nr 1052 och är efter denna bild återgiven i Liljegrens Runurkunder under nr 1243. Samma inskrift är i sistnämnda arbete också upptagen som nr 1244 efter en teckning i Fullständig Bautil (mskr i Vitterhetsakad:s samlingar), och här anges dess ort med »Lindfors vid landsvägen». Lindfors är

en gård strax intill Hoks järnvägsstation, och det har egendomligt nog undgått Liljegren, att det är samma inskrift, som han strax förut anfört under nr 1243.

Stenen finnes även av J. J. Lagergren i Vitterhetsakademiens Ant.-top. arkiv omnämnd såsom förr stående vid Lindefors men på hans tid på gården vid Hok.

År 1886 undersöktes och avtecknades stenen av Carl Fr. Nordensköld (mskr i Vitterhetsakad.). Nedan signeras hans undersökning N.

Själv har jag tillsammans med ingenjör Algot Friberg undersökt stenen ¹/₈ 1917, men ännu ett besök är av nöden, då jag kan läsa inskriften med ledning av den bearbetning jag nu skall publicera.

s[ik]u[a]rþr: l]e[t]: resa: stein: eftir: þu[r]:sin: at. menr ... ueksin: betan: kuphialbiant: hans:

s[ik]u[a]rþr, Butil *sikurþr.*, N. *sikuarþr.*; de inom klammer satta tecknen äro numera helt eller till sina väsentliga delar bortfallna.

l]e[t:], Butil och N. *let.*:

resa:, Butil och N. felaktigt *reisa.*; L. 1244 *r]esa.*; skiljetecknets övre punkt borta.

stein:, Butil, L. 1244 och N. *stein.*; *t*'s vänstra bistav och skiljetecknets övre punkt borta.

eftir:, Butil *eftir*, L. 1244 *eftir*, N. *eftir.*; *r*'s högra bistav och skiljetecknets övre punkt borta, den nedre punkten osäker.

Toppdelen av slingan var redan på 1600-talet så skadad, att Baultils tecknare icke kunnat läsa namnet på den döde. Hela topp-partiet har innehållit 6 à 7 runor. Även de första runorna i det följande släktskapsordet äro bortflagrade, varför man icke vet, om den döde varit Sigvards far eller bror. N. är den ende, som här trott sig kunna urskilja runor. Han har läst *ulf* och omedelbart därpå tvekande *ri*: Därpå

har han rum för 2 runor. För egen del kan jag endast se de lämningar av huvudstavar, som antydvas på foton.

þu[r]:sin:, Butil har *þursen* och L. 1244 *tuursin.*:

at. menr, Butil *minr*, L. 1244 *rimeir.*; N. *at: mer* (sic!); hos *a* har jag spårat bistaven endast på vänstra sidan, men Baultils tecknare har tydligen också sett den på den högra; *e* är säkert stunget, men punkten är smal.

Sedan följa några mycket otydliga tecken, för vilka jag hänvisar till foton. Butil har där *iuh* och L. 1244 *iun.*: och N. *kia.*; vilket närmast liknar min foto. Vad här ursprungligen stått, var jag icke i stånd att se.

ueksin:, Butil *uixsin.*; L. 1244 *vegsin* och N. *ueg. sin.*; det kan icke säkert avgöras, om *k* är stunget eller icke; däremot är *e* säkert.

betan:, Butil har *belan*, L. 1244 *bel.* ... och N. tvekande *i: elan.*; på vänstra sidan av mellersta runan spårar jag em ellertid nedre delen av en bistav, alltså troligen *t*.

kuphialbiant: hans:; N. läser tvekande *ot. has*; *k* står sist i den bågbojda slingan och följes av slingans avslutningslinje; återstoden står inom en kort ram på stenens nedre mitt mellan bågslingans skänklar.

Mellan dedikationen och bönen stå orden *at. menr ... ueksin: betan.*: Här urskiljer man omedelbart orden *ætmen* eller *ætmenr* pl. av fsv. *ætmaþer* 'frände, släkting'; *vægh sin* ack. sg. till fvn. *vegr* m. 'ära, anseende' och slutligen *betan* = fsv. *bottan* ack. sg. m. ptc. pret. av verbet *bota* 'laga, återställa, gottgöra'. De runor, som saknas, ha följaktligen innehållit en finit verbform av *gita*, *fa*, *vinna*, *raþa* etc. 'förmå, kunna, åstadkomma'.

Sigurðr lét reisa stein eptir — — ður

*sinn. Ættmenn unnu (l. réðu o. s. v.)
veg sinn bóttan. Guð hidlpi ond hans.*

»Sigvard lät resa stenen till minne av N. N. sin bror (eller far). Hans fränder visste att upprätta sin ära. Gud hjälpe hans själ.»

Inskriften säger oss sålunda, att genom den mans död, åt vilken stenen är ägnad, hans ättfränders heder blivit kränkt. Han har sålunda dött en våldsamt död; han har fallit offer för ett överfall eller stupat i envig eller annan strid. Morarpsstenen är sålunda, liksom säkerligen många andra runstenar, en minnesvård, ägnad en man, som gått ur tiden på ett mera uppseendeväckande sätt, detta må ha varit genom olyckshändelse eller, som här, genom fienders förvållan.

*

I våra förfäders liv spelade ätten en dominerande roll. Den gjorde det i förkristen tid och långt efter det kristendomen blivit allmänt antagen i landet. Endast som medlem av ätten och med stöd av denna kunde den enskilde med utsikt till framgång hävda sin rätt till liv och lycka. Även sedan den samhälleliga utvecklingen fortskridit därhän, att ätterna sammanslutit sig till mindre och större organisationer, härad och land, med syfte att skydda sina medlemmar mot ut- och inländsk ofrid, kunde den enskilde göra sin rätt till liv och egendom gällande mot inre fridstörare (som alltså tillhörde samma rättsförbund som han) endast i det fall, att han kunde på tinget ställa väpnad makt bakom sitt krav. Och det var hans fränders heliga och ovägriga plikt, en plikt, som var grundad på och föreskriven av såväl gudomlig som mänsklig lag, att giva honom allt stöd i hans kamp om rätten. I det gammalsvenska samhället vilade sålunda hela rättssäkerhe-

ten för den enskilde väsentligen på ättens medverkan och fasta stöd. Det var icke blott frändekänsla och religion, det var även det enskilda intresset, som dikterade plikten att stödja fränder. Men ättens förmåga att i nödens stund hävda rätten berodde på dess tillgång på stridbara, vapenföra män. Vi äga i den gammalnordiska litteraturen många, ofta gripande bevis på, vilken betydelse, som tillmättes förlusten av fränder, framför allt bröder eller söner. Jag behöver här endast erinra om den åldrande Egil Skallagrimssons klagan, att han stod ensam och blottställd, maktlös och med minskad aktning, därför att han blivit arm på nära fränder. Dråpet på en man var sålunda för hans fränder ett hårt slag. Det vållade icke blott förlusten av en manlig arbetskraft för den gemensamma storfamiljen, som ofta utgjorde ett enda hushåll, bestående av fader med gifta söner och sonsöner, det vållade icke blott saknaden av en vän, vid vilken man var fäst med den nära frändskapens och den personliga tillgivenhetens band, det vållade — vad mera var — en minskning av ättens förmåga att i tävlingskampen med andra ätter hävda sin rätt. Dråpet var sålunda ytterst ett samhällsvådligt brott. Men främst var det ett attentat mot ättens livskraft, ättens anseende och heder.

Dråpet krävde hämnd, och hämnden utkrävdes helst i blod. Utgjutande av ättens blod krävde en minst lika stor avtappning av minst lika ädelt blod i dråparens ätt. På ett mer framskridet stadium trädde rättsamfundets ledande män emellan för att åstadkomma förlikning, och livsskadan omvärderades i egendom; dråparen och hans fränder fingo betala gottgörelse, mansbot. Men hämnden var helig, och långt ner i historisk tid föraktade mången att taga böter och vaktade genom långa år på, att

omsider den rätta hämndens timme skulle slå.

»Icke gråta», säger den 9-åriga Sigmund Brestesson, då han ser sin fader falla, »icke gråta, men länge minas». Flatöboken I, 129.

Det var djup och sund moral, som föreskrev hämnden, en moral som var vuxen fram icke blott ur det större samhällets oförmåga att skydda den enskildes frihet och säkerhet utan också ur sådana eviga dygder som kärlek och trofasthet.

Så kommer kristendomen med sitt bud: »I skolen alls icke hämnas», ett bud, som

i 1000-talets Sverige måste ha ljudit icke blott som en galenskap utan också som en hädelse. Och långt nere i Smålands ödeskogar, där rättssäkerheten för visso icke var större än annorstädes i landet, ej heller troheten mot det fäderneärvda mindre, finna vi Rörebrostenens Assar på sin faders minnesvärd prisa honom därför, att han så fast trodde på sin Gud, att han glömde sitt hat. Voro Rörebrostenens män lika prövade av livet som Sigvard från Morarp, då stå vi här inför tvenne, sannerligen icke de minsta trosvittnen.

DÖS VID BRATTÅS, RÖRA SOCKEN, ORUST

AV

ARVID ENQVIST.

Strax sydväst om Brattås i Röra socken, Orust, ligga endast på kort avstånd från varandra 2 stenkammargravar, av Ekhoﬀ i »Bohusläns fasta fornlemningar från hednatiden»¹ upptagna som nr 1 och 2. Gravarna ligga på skogsmark en på vardera sidan om den körväg, som förenar Brattås med Kungsviken. Grav 2, som är den minsta av de båda och över vars utgrävning jag här ne-
nan vill lämna en kort redogörelse, är be-
lägen på södra sidan om denna väg alldeles
intill ett grustag. Runt omkring graven
befinner sig ett ganska stort gravfält från
järnåldern.

Graven, som är en av de vackraste stenkammargravarna inom detta område, utgöres av en rund, låg hög, omkring 6 m. i diam., vilkens fyllning består av grus upp-
blandat med smärre kullerstenar. Högen
har varit omgiven av en större, praktfull
fotkedja av manshöga block, vilka omhändert
själva gravområdet, fig. 1, plan. En del
av dessa, väl 3 (utprickade å planen), äro
nu alldeles försvunna, 3 stå ännu kvar i
orubbat läge, något lutande inåt högen, li-
kaledes 3 äro avslagna vid eller strax ovan-

för markytan och 3 äro kullfallna och nå-
got rubbade ur sitt läge. Inalles finnas
alltså av den ursprungliga, förmodligen av
12 stenar bestående fotkedjan, 9 stenar
kvar.

Själva gravkammaren, belägen i högens
mitt, består av 4 tunna ohuggna block, vilka
omsluta en nästan kvadratisk kammare, ung.
1,5 m. i diameter. Kammarstenarna, vilka
vända de flata sidorna inåt, luta med
sina överkanter starkt inåt. Resp. höjder
över \mp 0 (i högens SW kant) äro 1,49,
1,38, 1,31 och 1,59 m. Nedtill nå de ung.
0,6 m. under den tagna nollpunkten. Tak-
hällen saknas. Möjligt är dock att en större
häll, som numera tjänstgör som bro över
en bäck några hundra meter från graven,
är den försvunna takhällen. Denna brosten
har på översidan flera älvkvarnar — Öppning-
en mellan kammarstenarna i NO, SW och
NW utfylles av kallmurning, vilken särskilt
i SW, där avståndet mellan hällarna är rätt
stort, är vackert lagd av stora flata stenflis-
sor. De kammarstenar, vilka bilda kamma-
rens SÖ hörn, stöta upptill intill varandra,
men ett par dm. under sammanstötnings-
punkten vidga de sig från varandra och
bilda en symmetrisk ingångsöppning, fig. 2.
Utanför denna finnes en liten kort gång

¹ Bidrag till kännedom om Göteborgs och Bohusläns
fornminnen och historia, 9—10 häft. sid. 155 ff. (Gö-
teborg 1884).

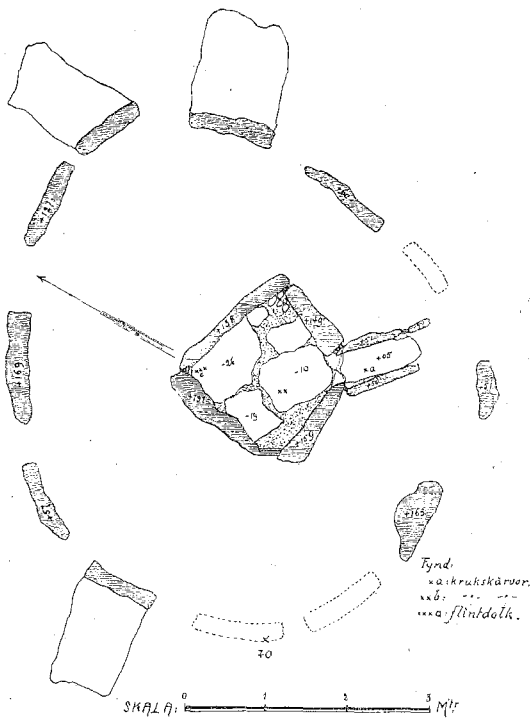

FIG. 1. PLAN AV DÖSA, BRATTÅS, ORUST, BOHUSLÄN.

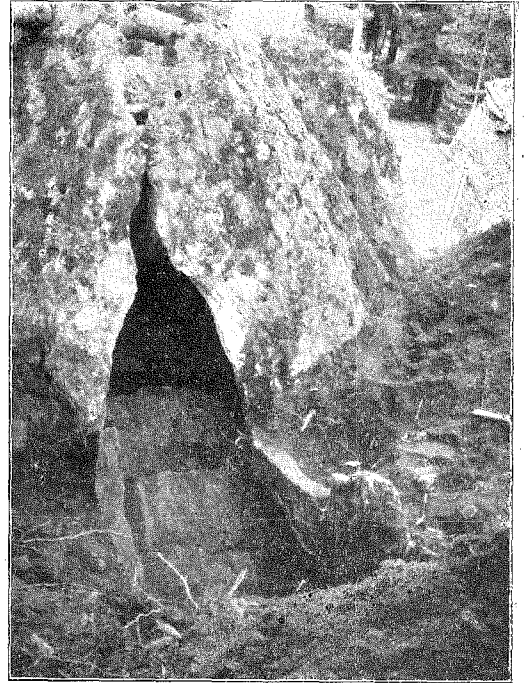

FIG. 2. PARTI AV GÅNGEN TILL DÖSEN VID BRATTÅS, ORUST. FÖRF. FOT. 1916.

bestående av 5 kantlagda smärre hällar, 2 på norra och 1 på södra sidan. Denna gång täcktes, med undantag av den översta spetsen av den yttersta, norra gånghällen helt och hållet av den omgivande högen. Avståndet mellan gångens hällar utgör endast 0,5 m. Mellan dessa och de angränsande kammarstenarna fanns också spår av kallmurning.

Fyllningen i gången bestod liksom den omgivande högens av stenblandat grus. I denna fyllning påträffades på ett djup av + 0,20 några *oornerade krukskärvor*. C:a 15 cm. därunder (+ 0,05) påträffades golvläggningen i gången, bestående av en c:a 6 cm. tjock stenplatta, vilken utfyllde hela rummet mellan gånghällarna och synes vara

särskilt anpassad för detta ändamål, fig. 2. Under denna golvplatta vidtog ren, gul sand, i vilken inga fynd gjordes.

Kammaren var till c:a 70 cm. höjd fylld med groft grus, uppblandat med sönderslagna större och mindre stycken av kvarts. I fyllningens mitt fanns från början en c:a 2 dm. djup grop, som sträckte sig över halva kammaren. I gruslagret gjordes följande fynd: några *ornerade krukskärvor* (ung. i mitten av kammaren på ett djup av — 0,06), *flintdolk* (— 0,23), med spetsen instucken i kallmurningen i kammarens NW hörn. Vid sällningen påträffades därjämte, utom enstaka kol, smärre krukskärvor, 1 flintspån, 1 kärna eller knuta av flinta samt ett stycke *brun massa*. Närmast under detta fyndförande

lager låg ett golv av 4 stora, tunna stenhällar. Denna golvläggning, som närmast ingången låg c:a 15 cm. lägre än golvet i gången, fortsatte sedan snett nedåt mot kammarens NW hörn (planen). I NÖ hörnet saknades golv; i stället fanns här innanför kallmurningen på samma nivå som golvet en anhopning av stenar. Under golvet bestod fyllningen liksom i gången av ren, gul sand, däri inga fynd. Liksom i alla hittills av mig från detta område undersökta gravar saknas totalt spår av skelett, förmodligen en följd av den i dessa gravar vanliga sandfyllningen.

Den i graven funna flintdolken, fig. 3, har en längd av 17 cm. Skaftet är rombiskt (diam. c:a. 1,5 cm.). Bladet är tämligen jämbrett med största bredd 2,2 cm. och övergår utan markering i skaftet.

De upptagna skärvorna av lerkärl från kammaren torde av allt att döma ha tillhört 3 kärl, av vilka 2 varit ornerade. Den största av de funna skärvorna utgöres av en randskärva och avbildas här, fig. 4. En blick på bilden visar, att kärlet måste hänföras till bandkeramiken. Kärlets form är svår att rekonstruera men torde närmast höra till typer som Montelius: Minnen fig. 774—775. Randpartiet markeras på utsidan av en runtomgående linje, utförd i snoddteknik. Under denna följer ett skarpvinkligt band av 8 parallella linjer i samma teknik. Godset är brunt och ganska hårt bränt. Till samma kärl höra ytterligare några smärre skärvor med samma ornament. — Av ett annat kärl återstå endast ett par skärvor; ornamentet på dessa, utfört i samma teknik, är grövre. (Fyndet har i St. H. M. Inv. nr 15747).

Av intresse är det i kammaren funna stycket av en rödbrun massa. Den bruna färgen har genom analys, utförd av statens Geolog. Unders. visat sig bero på järnoxid. Dess form framgår av bilden, fig. 5. Ge-

nomsjärningen är i det närmaste rektangulär med plana bredsidor och svagt avgrundade smalsidor. På en av bredsidorna intill ena kanten finnes en djup skåra. De plana bredsidorna synes ha tillkommit genom avsiktlig nötning. Det förefaller alltså, som om stycket på ett eller annat sätt varit föremål för användning. Analogier till fynd som detta torde man kanske få söka i Tyskland, där

FIG. 3.

FIG. 5.

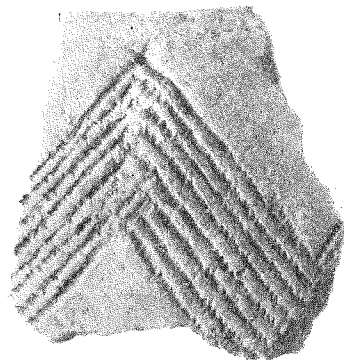

FIG. 4.

FIG. 3—5. FYND I DÖSEN VID BRATTÅS, ORUST.
FIG. 3. DOLK AV FLINTA. $\frac{1}{2}$. FIG. 4. ORNERAD RANDSKÄRVA AV LERKÄRL. $\frac{1}{2}$. FIG. 5. RÖDGRUN STEN. $\frac{1}{2}$.

man i stenåldersgravar, särskilt i trakten av Worms, flera gånger påträffat dylika av järnoxid färgade stenar, vilka tydligen haft användning som färgämnen.¹

Det i graven gjorda fyndet härrör, under

¹ Festgabe zur 34 allgemeinen Versammlung der deutschen antropol. Gesellschaft in Worms im Jahre 1903 sid. II ff.

förutsättning av att graven är att hänföra till dösa, från en efterbegravning från en senare period av stenåldern. — Som gravbyggnad torde dösa, trots sina små dimensioner, få betraktas som en av de vackraste i det på stenkammargravar så rika område, som bildas av öarna Orust och Tjörn. Då jag senare kommer att behandla denna grav

närmare i samband med övriga av mig undersökta gravar från samma trakt har jag endast med denna rent summariska redogörelse velat bringa min lärare professor O. Almgren på hans 50-årsdag en hälsning från den trakt av Sverige, för vars utforskande jag vet, att han hyser ett särskilt intresse.

FIG. 1. MAGLEMOSE. FÖRF. FOT. 6 OKT. 1908. I BAKGRUNDEN MULLERUP BY MED KVARN¹.

FYND I VÄSTRA SVERIGE AV MAGLEMOSETIDENS REDSKAPSTYPER

AV

GEORG F. L. SARAUW.

Med namnet »Maglemose» betecknas sedan gammalt en större mosse på det västliga Själland,² belägen nära byn Mullerup, 3 km. från Stora Bält. Namnet

¹ Personerna äro från v. till h. O. Almgren, R. Serander, O. Frödin och M. J. Mathiassen.

² Genom något misstag har W. C. Brøgger (Strandliniens beliggenhet under stenaldern. Norges Geolog. Undersøgelse nr 41. Kristiania 1905, sid. 39) förlagt Maglemose till trakten av Mullerup på *Fyen*, vilken uppgift härifrån upptagits av en annan geolog, W. Ramsay: Geologiens grunder. 2:a uppl. II. Fennoskandias geologi. Helsingfors 1913. Sid. 257.

Maglemose är utsatt på generalstabens »atlasblad» Slagelse och även på olika andra kartor från 1700- och 1800-talet.³ Härefter har jag benämnt den i mossen belägna, av mig år 1900 undersökta stenåldersboplats, som jag hänfört till Ancylustidens senare skede, vilket skede efter detta fynd även betecknats såsom »Maglemosetid».

³ Aarbøger for nordisk Oldkyndighed 1903. Sid. 148, 153.

Vissa nyare skildringar av boplatsen och fynden härifrån (Lauge Koch och Therkel Mathiassen) hava ersatt namnet »Maglemose» med »Mullerup mose» och betecknat kulturen ifråga såsom »Mullerupkultur». Då emellertid endast en del av mossen hör under Mullerup by, tycks det mig icke föreligga skäl för denna moderna namnförändring, om icke möjligen av någon praktisk hänsyn, event. i turistsyfte för att antyda, att den närmaste gästgivaregården är belägen i Mullerup by.

Sedan dessa boplatsfynd från en tidig del av den nordiska stenåldern hunnit bliva kända för en vidare krets, hava bl. a. svenska fornforskare och naturforskare upprepade gånger avlagt besök i Maglemose i och för närmare besiktning och egna studier. Minnet av ett dylikt besök, varvid *Oscar Almgren* var en av färdtagarna, hufvastes av den framför avhandlingen insatta bilden fig. 1.

Ödets skickelse har velat, att, liksom Almgren då uppsökte mitt arbetsfält, jag senare uppsökt honom i Uppsala och såsom hans lärjunge mottagit handledning av honom.

Under de senaste sju åren har min verksamhet varit förlagd till västra Sverige, till trakter, där han arbetat och där han särskilt behandlat den förnämsta gruppen av våra fornminnen, Bohusläns hällristningar.

Den korta skildring av en annan grupp av fornlämningar från dessa nejder, som de följande bladen skola bringa, må uppfattas och mottagas såsom en enkel gård av tack-samhet mot min lärare och vän.

*

De typer av ben- och hornredskap, som även i Sverige med största sannolikhet kunna hänföras till Ancylustiden, hava nyligen behandlats av Sune Lindqvist, som

visat, att fynden ifråga ansluta sig till Ancylussjöns kusttrakter.¹

Ett närmare skärskådande av de fynd, som gjorts inom västra Sverige norr om Skåne² torde dock möjligen ännu kunna göra anspråk på intresse, varför jag i det följande skall lämna en översikt av, vad härom hittills är känt.

BOPLATSFYNDET FRÅN HÄSTEFJORDEN. Det enda fynd från området ifråga, som torde röja befintligheten av en boplats, härstammar från Hästefjorden, en sjö belägen i södra delen av Dalsland något norr om vägen mellan Vänersborg och Uddevalla.

Åren 1867 och 1868 sänktes vattenståndet i sjön från 218,7 fot till 211 fot (62,7 m.) över havet. Vattnet sänktes sålunda ungefär 8 fot eller 2,4 m. På den torrlagda delen av sjöbotten lära hava hittats »en mängd djurben och fornsaker av sten m. m.»³

Till dessa på *sjöbotten* anträffade fornsaker från stenåldern hör emellertid *icke* det fynd, som här skall omtalas; fyndet låg *djupt under sjöbotten* och tillhör sålunda en vida *äldre tid* än de nämnda »fornsakerna av sten» (lihult- och trindyxor).

Genom sänkningen delades sjön i två delar: Östresjön och Västresjön, och sänkningen verkställdes genom grävningen av en kanal, som norr om Derrenäs förbinder södra ändan av Östresjön med norra delen av Västresjön.

I denna *avloppskanal*, på den sträcka, som genomskär den torrlagda delen av Östresjön, ungefär halvvägs mellan den gamla och den nya stranden, vid pass 500 m.

¹ Sune Lindqvist: Nordens benålder och en teori om dess stenåldersraser. Rig. 1918. Sid. 74 och kartan fig. 27.

² Från Halland är ännu intet fynd känt.

³ O. Montelius: Svenska fornsaker. Stockholm 1872. Sid. 184, text till fig. 53. Densamme: Minnen från vår forntid. I. 1917. Sid. 3, text till fig. 43.

utanför den förra, har boplatsfyndet gjorts. Stället är noggrant utprickat på den geologiska kartan, bladet »Wenersborg»,¹ sydöst om södra torpet Stora Lövnäs. Här anträffades i augusti 1868 på ungefär 8 fots (2.4 m.) djup under sjöns nu torrlagda botten (12 fot under den gamla och 4 fot under den nya vattenytan) 17 st. ben av olika djurarter, varav flera voro av människohand bearbetade. De viktigaste föremålen voro de båda här figg. 2 och 3 avbildade², en vacker benharpun med stora hullingar och ett kluvet, tillskuret ben, som av Montelius ansetts vara ämne till en dylik harpun, vilkens hullingar ännu ej äro utskurna.³ Såväl dessa båda i Statens Historiska Museum förvarade föremål som även de övriga benen, vilka införlivats med den Geologiska Undersökningens samlingar, hava blivit undersökta av zoologen Kinberg, som meddelat en ganska detaljerad beskrivning av fyndet.⁴

Alla benen hade samma färg, voro svartbruna, hårda och tunga, och uti håligheter och springor funnos rester kvar av den blåaktiga lera, i vilken de blivit funna.

Harpunen och det som ämne till en dylik avsedda föremålet äro bildade av kanonbenet (mellanhandsbenet) av älg (*Cervus alces L.*) och äro resp. 23.3 och 23.5 cm. långa.

Ävenledes av kanonben av älg (mellan-

footsben) voro 3 andra benföremål, det ena kluvet med jämnade kanter, det andra delvis slipat (polerat); det tredje, 15 cm. långt, 2.7 cm. brett, »mot den ena ändan afsmalnande, med en djup grop efter mergkana-

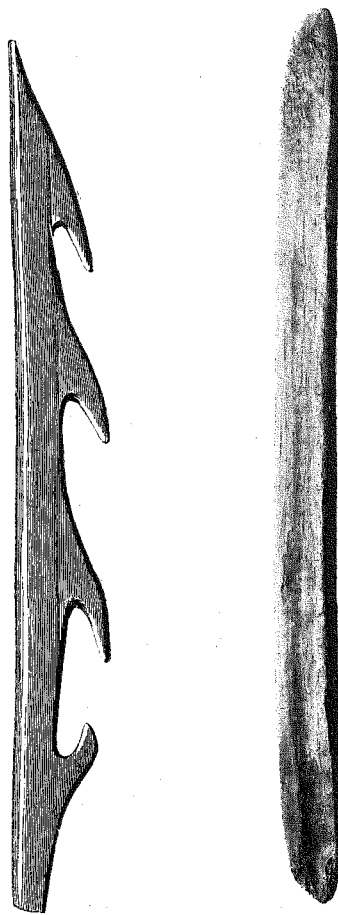

FIG. 2. BENHARPUN. $\frac{1}{2}$. FIG. 3. TILLSKURET BEN. $\frac{1}{2}$.

FIG. 2, 3. HÄSTEFJORDEN, DALSLAND.

¹ Elis Sidenbladh: Några ord till upplysning om bladet »Wenersborg». Stockholm 1870. Sver. Geol. Undersökning. Ser. Aa, n:r 40. Sid. 83. Platsen ifråga är den östligaste av de fyra med * utmärkta punkterna. Jfr skriv. från Axel Erdmann i Statens Historiska Museums antikvariskt-topografiska arkiv.

² Statens Hist. Museum. Inv. n:r 4011.

³ Montelius, a. a. och avbildning av harpunen, som tillika med flera andra klichéer av Vitt.-Akademien benäget ställts till förfogande för denna uppsats.

⁴ J. G. H. Kinberg: Om några ben och redskap funna vid Hästefjorden. Öfversigt af Kongl. Vetenskaps-Akademiens Förhandlingar. Årg. 26. 1869. Stöckh. 1870. Sid. 53—57. Meddelat den 13 januari 1869, föredraget av A. Erdmann (sid. 3). Jfr Sarauw: Maglemose. Aarbøger for nordisk Oldkyndighed 1903. Sid. 257.

len samt slipadt och tveeggadt», torde enligt beskrivningen hava likhet med en »glättare» eller »nätsticka». Ett armbågsben av älg torde ha varit tillspetsat och möjligen ämnat såsom bendolk; flera revben av samma djurart voro kluvna på kant och tillspetsade.

Olika ben av sångsvan (*Cygnus musicus* L.) voro ävenledes bearbetade av människohand; ett mellanhandsben var tillskuret på sådant sätt, att det tycktes hava varit »äm-nadt till förfärdigande av fiskkrokar, deraf två af hvarje sådant lätteligen kunde hafva erhållits.»¹

Slutligen innehöll fyndet ett obearbetat ben av lo (*Felis lynx* L.) och ett ben, som av Kinberg bestämdes såsom *fibula* av människa — »en fullvuxen person» — men som sedermera förklarats i själva verket tillhöra en björn.²

Ungefär 300 m. väster om denna plats träffades i kanalen, ävenledes på 8 fots djup under sjöbotten, skelettet av en grönländsäl (*Phoca grönländica*) och längst i väster ett annat skelett av samma art på 23 fots djup under sjöbotten uti glaciallera (Yoldialera). Detta förhållande har föranlett diskussion om huruvida ovan nämnda ben och redskap skulle kunna härröra från en tid, då klimatet i dessa trakter var arktiskt. Oavsett att förekomsten av grönländssälen icke är något fullt säkert bevis för arktiskt klimat, emedan den under Litorinatiden levde vid Danmarks kuster och t. o. m. långt in i Östersjön,³ är någon förbindelse mellan skeletten och fyndet av benredskapen ganska osannolik. Icke heller skulle man på arkeologiska grunder vara benägen att förlägga fyndet från Håstefjorden till ett så avlägset tidsskede.

Den berömda istidsforskaren Otto Torell framlade och behandlade emellertid detta fynd tillika med flera andra vid internationella arkeologkongressen i Stockholm 1874,

varvid han framhöll, att det var skillnad på den lera, som omgivit skeletten och föremålen ifråga. Vårt fynd måste anses hava legat i *alluvial* lera, vara yngre än istiden.¹

Härmed tycks dock fyndet för Torell hava förlorat sitt huvudsakliga intresse; den stora dagen på kongressen blev för större delen av fyndet även den sista. Holst säger här-om: »Efter kongressen blefvo dessa ben ej återlämnade till Sv. Geol. Undersöknings-museum, där de förut förvarats, och hafva sedan icke kunnat återfinnas».²

Förlusten är givetvis beklaglig; men om min förmodan är riktig, att det här rör sig om ett boplatsfynd, borde man, då fynd-stället är nogt känt, genom förnyad under-sökning på ömse sidor om avloppskanalen kunna bringa flera och långt bättre upp-lysta fornsaker i dagen. Att inga sten-föremål äro tillvaratagna bör icke förvåna; även i Maglemose hade arbetarna år efter år bortkastat de i tusental förekommande flintsakerna, och först då några benharpuner hittades, fäste de någon uppmärksamhet vid fyndet.

Ännu är i dessa trakter förhållandet mellan hav, land och sjö under *Ancylustiden* icke tillräckligt utrett, men när större klarhet häröver en gång är vunnin, torde man hava skäl att vänta, att ett till upplysning om Sveriges forntid viktigt fynd kan komma att göras på denna plats vid Håstefjorden.

SAMMANHÖRANDE BENHARPUNER FRÅN VÄSTERGÖTLAND. Med avlidne adjunkten i Skara Anders Nilssons samlingar har Göteborgs Museum förvärvat 5 st. harpun-

¹ Jfr ett dylikt ämne från Maglemose. Aarbøger f. nord. Oldkynd. 1903. Sid. 261, fig. 34.

² N. O. Holst: Några subfossila björnfynd. Sver. Geol. Undersökning. Ser. C. Nr 189. 1902. Sid. 9, not. 3. — Antropologisk Tidskrift. Bd 1, nr 6, 1875. Sid. 2.

³ Se Sarauw, a. a., sid. 258, not. 1.

¹ O. Torell: Sur les traces les plus anciennes de l'existence de l'homme en Suède. Congrès internat. à Stockholm 1874. Tome 2. S. 865. Jfr tidigare för- visning av fyndet och diskussion i Antropologiska Säll- skapet. Antropologisk Tidskrift. Bd 1. Nr 6. 1875. S. 1. Sammanträden den 19 april och 17 maj 1873.

² N. O. Holst, a. a., sid. 9, not. 3.

spetsar, vilkas hela utseende vittnar om att de höra tillsammans — troligen hava de bildat ett ljuster — och äro från samma fyndort, men om denna föreligger tyvärr ingen upplysning. Föremålen voro vid mottagandet i museet utan etikett.¹ Sannolikast torde väl vara, att fyndet härstammar från trakten av Skara eller dock åtminstone från Västergötland. Harpunerna hava resp. 3, 4, 5, 6 och 11 kortare hullingar, och äro närmast av typen Maglemose fig. 27 (sid. 242); de äro utskurna ur ett långt ben, alla efter benets form något böjda, en del av märkekanalen synes på flera av dem. Sannolikast har hertill använts strålbenet (*radius*) eller möjligen armbågsbenet (*ulna*) av kronhjort.² Det är sålunda samma djurart³, som lämnat materialet till de danska harpunerna, av vilka ävenledes 6 och 8 stycken i Maglemose hittades liggande i samlingar som uppsättning till ljuster.

Harpunerna ifråga äro 17.8—23 cm. långa, nedre ändan på alla dock endast en splittrad brottyta. Benets yta är för övrigt skrapad, glättad och polerad. I fördjupningar synas rester av torv.

HARPUNER FRÅN DUMME MOSSE. Till Göteborgs Museum förvärvades år 1909 två mycket vackra, väl bibehållna benharpuner, 18.1 och 18.3 cm. långa, den ena med 3, den andra med 2 hullingar.⁴ Figg. 4 och 5.

Då ingen fyndort var uppgiven, och jag var mycket angelägen om att få reda på densamma, uppsökte jag 1913 säljaren, av

vilken jag lyckades erhålla den förklaringen, att han köpt de båda harpunerna tillsammans i Jönköping av en arbetare, som uppgivit, att de båda två voro hittade i Dumme mosse i Småland. Andra upplysningar kunde icke lämnas.

Harpunerna äro bildade av klivna kanonben (*metatarsus*) av kronhjort (*Cervus elaphus*) enligt bestämning av professor L. A. Jägerskiöld och konservator H. Skoog.

FIG. 4, 5. BENHARPUNER. DUMME MOSSE, SMÅL. O. 2/5.

De äro blankpolerade; färgen är mörkbrun, på den ena, fig. 4, dock med ett ljusare bälte.¹ I fördjupningar finnas ringa rester av ljusgrå gyttja eller lera.

Dumme mosse är en typisk högmosse, belägen 9 km. väster om Jönköping, 225 m. ö. h., 136 m. över Vätterns yta. Mos-

¹ Göteborgs Musei arkeologiska avdelning, inv. nr. 3267—3271.

² För hjälp med bestämningen har jag professor L. A. Jägerskiöld och konservator H. Skoog att tacka.

³ Om kronhjortens tidigare förekomst i Västergötland se R. Semander: Einige Vertebratenfunde aus schwedischen Torfmooren. Bull. Geol. Instit. of Upsala. Vol. 5. Part 2. 1900. Nr 10. S. 224.

⁴ Göteborgs Museum, arkeolog. avdelningen. Inv. nr. 3731 och 3732.

¹ Jfr Sarauw: Maglemose. Aarbøger f. nord. Oldk. 1903. Sid. 258, där jag sökt lämna en förklaring för denna företeelse.

sen är 4—6 m. djup med ett mycket mäktigt skikt av sphagnumtorv.¹

Detta fynd äger en särskild betydelse därigenom, att det är det första, som kännes från de centrala delarna av Götaland. Vid första påseende tycks det icke gå bra ihop med den ovannämnda regeln att fynd av denna grupp ansluta sig till kusttrakterna, men avvikelsen är endast skenbar, emedan just på den tiden Vättern var en vik av Ancylussjön, som nådde ända hit. Dumme mosse, som helt säkert då var en sjö, låg

FIG. 6. BENUDD. TYFTA, SVENNEBY SN, BOH. $\frac{1}{3}$.

sålunda ganska nära den dåtida stranden av Östersjön.

Med avseende på typen stå dessa harpuner närmast sådana, som äro funna vid Siretorp i Blekinge och i en kanal, som grävdes i sjön Tåkerns i Östergötland nu torrlagda botten.²

BENUDD FRÅN TYFTA. En rak, trind, glatt, polerad benspets utan någon sorts

¹ Gunnar Andersson u. Henrik Hesselman: Verbreitung, Ursprung, Eigenschaften und Anwendung der mittelschwedischen Böden. Stockholm 1910. Sid. 147 m. Taf. I (karta).

² Montelius: Minnen från vår forntid. Fig. 46 och 50.

hullingar, fig. 6, 19.4 cm. lång, har på 1870-talet hittats i en till Tyfta by i Svenneby socken, Kville härad, Bohuslän, hörande torvmosse.¹ Tyfta är beläget nära Bottnafjorden på västkusten. Vid benuddens bas synas märken av harts, varmed den varit fästad i ett pilskaft.

Sven Nilsson omtalar och avbildar en dylik benudd från en torvmosse i södra Skåne, på vilkens nedre del, på ena sidan, synas »tvärliggande, täta, något intryckta streck, tydliga spår efter rem eller becktåd, varmed denna benspets varit fastbunden vid skaftet».²

Anbringandet och användandet torde i båda fallen varit detsamma.

Denna redskapstyp tycks vara mycket sällsynt i Sverige; från västkusten kännes endast benudden från Tyfta. Vid Skateholm i Skåne hittades en dylik i torv under *Litorina*-strandvallen, antagligen från *Ancylus*-tiden. I Maglemosefyndet förekommo benuddar däremot i stort antal.³ De kännes även från sydligare trakter, och under rentiden var det en mycket vanlig redskapsform i Europa.

En speciellt nordisk typ, som endast kännes från Skandinavien och kustlanden öster om Oder,⁴ är *flinteggharpunen*, en benudd, försedd med sidofårar, vari medelst harts

¹ Ekhoff, E.: Bohuslänska fornsaker från hednatiden. 4. Qville härad. Bidrag till kännedom om Göteborgs och Bohusläns fornminnen och historia. Bd 2. (H. 6). 1880. Sid. 227, nr 426. Statens Hist. Museum, inv. nr 6508: 110, bland fornsaker insamlade av Ekhoff sommaren 1879.

² Sven Nilsson: Skandinaviska Nordens ur-Invånare. Bd 1. Stenåldern. 2:a uppl. Stockholm 1866. Sid. 77. Pl. II, fig. 161. Lands Univ. Hist. Mus. Inv. nr 5090.

³ Aarb. f. nord. Oldkyndighed 1903. Sid. 236, fig. 24; jfr sid. 240.

⁴ Saraui: Maglemose. 1903. Sid. 253. A. W. Brøgger: Vistefundet. Stavanger 1908. Sid. 39. Endast ett st. härrör från en västligare fyndort vid Brandenburg a. H.

fästats små flintskärvor, som ersätta benharpunernas hullingar.

FLINTEGGHARPUNER FRÅN TJÖRN OCH TANUM. Om det i fig. 7 avbildade, väl bibehållna exemplaret vet man endast, att det härstammar från ön Tjörn. Det hör till den samling, som ägdes av Axel Emanuel Holmberg och som 1861 efter hans död överlämnades till Statens Historiska Museum.¹ Denna harpun är plattat trind.² I sidorännorna sitta ännu 10 st. flintskärvor kvar, endast de två nedersta äro bortfallna. Vid tången synas lämningar av kitt för fastgörande i pilskaftet; det är samma slags harts som den, varmed flintskärvorna äro fästade. Längd 14.3 cm.

En flinteggharpun, som till form och storlek mycket nära överensstämmer med föregående och som ävenledes haft 12 st. flintskärvor, varav 5 sitta kvar i sidofårorna, förvaras i museet i Lund, dit den kommit med Sven Nilssons samling. Den är funnen »i en torfmosse på Tjörn».³

Från A. E. Holmbergs första samling, som 1846 kom till Statens Historiska Museum, härrör en dylik harpun, som dock numera endast har en av flintskärvorna kvar. Holmbergs originalkatalog upplyser att stycket är funnet »1842 uti en torfmåsse i Klöfwedahls socken» på Tjörn. Längden är 17.2 cm., tången avbruten.⁴

¹ Statens Hist. Mus. Inv. n:r 2898: 148. E. Ekhoff: Bohuslänska fornsaker från hednatiden. 7. Tjörns härad. Bidrag till kännedom om Göteborgs och Bohusläns forminnen och historia. Bd 3. (H. 11—12). 1886. Sid. 539. N:r 714 a, fig. 205.

² Den skillnad, som av flera forskare göres mellan platta och trinda flinteggharpuner, varav de förra räknas för äldre, torde vara utan vikt, endast beroende på formen av det för framställningen tillfälligt använda benet.

³ Lunds Universitets Historiska Museum. Inv. n:r 6107. Därför säger Sven Nilsson: Das Steinalter. Hamburg 1868. Sid. 42: »Man findet dieses Geräth in den Mooren des südlichen Schonen und in Bohuslän auf der Insel Tjörn».

⁴ Ekhoff, a. a., sid. 550, n:r 754 c. Stat. Hist. Mus.

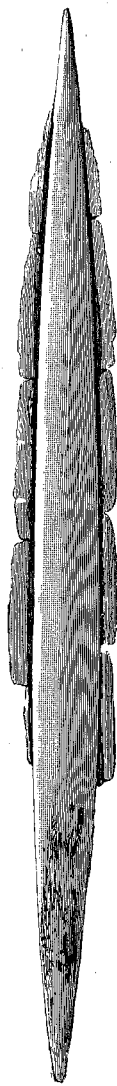

FIG. 7. FLINTEGGHARPUN. TJÖRN, BOH. $\frac{2}{3}$ L.

I norra Bohuslän har i en mosse vid Mulltorp by i Tanums socken och härad hittats en harpun av denna typ, som dock

Inv. n:r 1270: 222. — Det beror på misstag, när det i bilagan till Knut Stjernas: Före hällkisttiden (Ant. Tidskr. f. Sverige. 19: 2, sid. 160) uppföres ännu en harpun med uppgiften »Tjörn? Göteborgs Mus.». Detta museum äger inga flinteggharpuner.

förlorat alla flintskärvorna.¹ Mossen är belägen under *Litorina*-havets högsta gräns, varför den ansetts vara bildad efter det sammans största utbredning och harpunen tillhöra en senare del av stenåldern. Riktigheten av denna slutsats har dock av Holst ifrågasatts.²

FLINTEGGHARPUNER FRÅN VÄSTERGÖTLAND. Vid Nolgården, väster om Eggvena kyrka i Kullings härad, Västergötland, företogs grävningar för sänkning av Nossåän. Härvid hittades i maden ungefär 10 m. ifrån åkanten och på 3 meters djup, i botten av ett under torv avlagrat gyttjehaltigt lerskikt, tvenne harpuner, den ena en flinteggharpun med 8 kvarsittande skärvor, 21,9 cm. lång, den andra utan sidoskärvor, men med små uddar, utvidgningar, som troligen skola efterhärma flintskärvorna.³

Dessa harpuner äro möjligen från *Ancylus*-tid. Med än större sannolikhet gäller detta en flinteggharpun, som för närmare hundra år sedan funnits vid grävningen av Göta kanal mellan Tåtorp och Påvelstorp väster om sjön Viken,⁴ där *Ancylussjön* haft sitt avlopp i trakten av Karlsborg.⁵

FLINTEGGHARPUN FRÅN TÅREKULLA VID GÖTEBORG. Fastän denna harpun icke blivit bevarad, har hittaren kunnat lämna en

¹ Montelius: Minnen från vår forntid. Avbildad i fig. 65. Tillhör handlanden Joh. Thorén i Grebbestad.

² N. O. Holst: Postglaciala tidsbestämningar. Sver. Geol. Undersökning. Ser. C. Nr 216. Årsbok 2 (1908). Nr 8. Stockh. 1909. Sid. 14.

³ Statens Hist. Museum. Inv. nr 9918 och 9917. Månadsbladet 1895. Sid. 54. Montelius: Minnen. 1917. Fig. 66. A. W. Brøgger: Vistefundet. Stavanger 1908. Sid. 42. K. E. Sahlström: Om Västergötlands stenåldersbebyggelse. Stockh. 1915. Sid. 22, fig. 1 och 3.

⁴ Stat. Hist. Mus. Inv. Nr 457:34. Längd 24² cm. Alla flintskärvorna utfallna. Jfr Sarauw: Maglemose. 1903. Sid. 253. Sahlström, a. a., sid. 22, fig. 2. Lindqvist, a. a., sid. 73.

⁵ H. Munthe: Studies in the Late-Quaternary history of Southern Sweden. Geol. Fören. i Stockh. Förhandlingar. Bd 32. 1910. Sid. 1207, 1237. Pl. 46, 47.

så tydlig och noggrann beskrivning av den i hög grad karakteristiska typen, att intet tvivel kan råda därom, att det funna redskapet har varit en flinteggharpun. Benföremålet var försett med två långsgående fåror, vari sutto inpassade flera små flintskärvor, som voro fästa med ett mörkt ämne, men som efterhand föllo ut.¹

Sedan nytt förhör maj 1919 hållits med hittaren och samma upplysning mottagits, visade jag honom en bild av harpunen från Tjörn, varvid han förklarade, att harpunen från Tårekulla haft samma form, endast varit något längre och mera jämntjock, smälare på mitten, sålunda av den vanliga typen.

Enligt uppgift av hittaren, hemmansägaren Alfred Ohlsson i Tårekulla by vid Källeredes järnvägsstation, 10 km. sydost om Göteborg, hittades flinteggharpunen år 1878 eller 1879 vid kanalisering eller upprensning av ån, som på hans ägor flyter fram mellan landsvägen och järnvägen, några tiotal meter söder om gränsen mellan Källeredes och Fässbergs socknar i Askims härad. Fyndorten är sålunda mycket noggrant bestämd och återfinnes lätt på kartan.² Hur djupt harpunen legat i ån, kunde icke uppgivas, men enligt en på stället företagen avvägning måste det ha varit mellan 8 och 9 m. över havets nuvarande stånd.³

Harpunen låg i den lera, vari ån är nedskuren; torv finns icke på platsen ifråga. Leran i åns botten är ishavslera, på vissa ställen med massor av skal av ishavsmollusker. Vid banvaktstugan norr om sockengränsen observerades maj 1919 en mängd dylika skal av *Saxicava*, *Mya truncata*,

¹ De första upplysningarna om fyndet erhöles av seminarie lärare J. Ekström vid den antikvarisk-topografiska undersökningen år 1917 av Källeredes socken.

² Vid siffran 29 (d. v. s. 29 fot = 8,6 m. ö. h) på generalstabens karta.

³ Underkanten av räls på järnvägen ligger här i det närmaste 10 m. och åns nuv. vattenyta 8 m. över havet.

Astarte borealis, *Balanus Hameri* o. s. v. i från åbottnen nyligen uppgrävd lera. Övre delen av leravlagringen, vari harpunen måste hava legat, är postglacial men utan för ögat synliga fossil.

Skal av glaciala mollusker äro i trakten funna ända upp till 74 m. ö. h., och *Litorinahavets* högsta gräns ligger i Göteborgstrakten ungefär 25 m. ö. h. Platsen vid Tårekulla var sålunda under båda dessa skeden täckt av ganska djupt hav. Vid den tiden har harpunen knappast kommit dit. Troligare är att den förlorats i någon sötvattensbildning, å eller sjö, på en tid, då landet här liksom nu låg över havet. Strandlinjens läge vid västkusten under *Ancylustiden* är ännu föga känt; enligt Munthes karta skulle landet i Göteborgstrakten vid högsta läget under *Ancylustiden* hava legat ungefär 25 m. *högre* än nu.¹

Från denna tid eller också från en sen del av stenåldern torde snarast denna flinteggharpun förskriva sig. För sen datering talar den omständigheten, att man i grottan Stora Förvar på St. Karlsö och på boplatsen vid Viste i Norge, sålunda från yngre stenåldern, funnit redskap av denna typ.² Men utom vissa av ovan nämnda harpuner kunna även flinteggharpunerna från numera submarina sötvattensbildningar i Öresund i Köpenhamns frihamn och Limhamns hamn³ anföras såsom vittnesbörd om denna redskapsforms höga ålder. Att den skulle hava begagnats *oförändrad* genom åtskilliga årtusenden ända till slutet av bronsåldern,

såsom man har antagit efter ett dåligt upplyst fynd från Skåne,¹ är föga troligt.²

METKROK AV BEN FRÅN BRÄCKE. I Göteborgs Museum³ förvaras en i »Bräcke mosse», Torsby socken, Bohuslän, år 1904 funnen metkrok av ben, fig. 8, som möjligen kan tillhöra det äldsta skedet av nystenåldern. Kroken, som har en skarpt tillskuren hulling, är sannolikt skuren ur ett kanonben av kronhjort (*Cervus elaphus*), varmed formen stämmer väl överens.⁴ Längden är 7.2 cm.

FIG. 8. METKROK AV BEN. BRÄCKE MOSSE, TORSBY SN, BOH. ⁴/₅.

Enligt upplysningar, som på stället maj 1919 lämnats av hittaren, lantbrukaren Johan Edvardsson, V. Holm, framkom metkroken vid torvupptagning i Bräcke mosse,

¹ Munthe, a. a. Pl. 46 B. Kartan framställer det ungefärliga läget vid tidpunkterna för olika orters högsta höjning, medan G. de Geers kända karta (Tafl. 5) gäller för en bestämd tidpunkt, *Ancylusjön*s smiglaciala avsnöring från världshavet, *icke* för något längre tidsskede. Jfr diskussionen i Geolog. Fören. i Stockh. Förhandlingar. Band 37, H. 6. 1915. Sid. 629.

² Montelius: Minnen. Sid. 5. Lindqvist, a. a., sid. 73. A. W. Brögger: Vistefundet. Sid. 37.

³ Sarauw: Maglemose. 1903. Sid. 286. Holst: Postglaciala tidsbestämningar. Sid. 13.

¹ Montelius: Minnen. Fig. 64. Jfr även Holst, a. a., sid. 14, not. 1.

² Visserligen har den i det följande omtalade typen, metkroken, till formen bibehållit sig genom än flera årtusenden ända till den dag som är, men materialet och enskildheter hava i alla händelser ändrats.

³ Göteborgs Museum, arkeolog. afdeln., inv. n. r. 4802. Museets »Årstryck» 1914. Sid. 70 med avbildning av föremålet, sett från båda sidor.

⁴ Bestämmelse av prof. L. A. Jägerskiöld.

belägen ungefär 800 m. norr om Gunnarslycka. Fyndet gjordes i mossens norra ända ungefär 30 m. från dess östra kant. Metkroken låg underst i torven nära gränsen mot lerbotten. Mossen är uttagen 3 gånger, och metkroken anträffades vid den sista grävningen; då varje torvgrav brukar vara

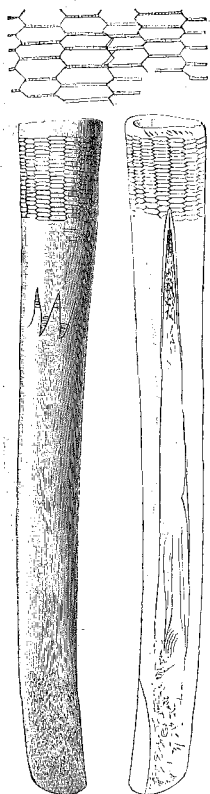

FIG. 9. NÄTSTICKA. BOH. ? $\frac{1}{3}$.

$2\frac{1}{2}$ alnar djup, beräknas metkroken hava legat $7\frac{1}{2}$ alnar eller 4.5 m. djupt under mossens ursprungliga yta. Mossens höjd över havet uppskattas till 20 à 25 m. Den är nu alldeles urtagen; omkring hälften av dess yta (ca 10 har) är ersatt av en liten sjö, påminnande om förhållandena under stenåldern.

NÄTSTICKA (GLÄTTARE) FRÅN BOHUSLÄN (?). Fyndorten för det i fig. 9 avbildade vackra benredskapet är tyvärr icke känt. Det förvärvades 1861 med Axel Emanuel Holmbergs samling efter hans död till Statens Hist. Museum¹ och förmodas snarast vara från Bohuslän, där han verkat. Ett redskap av samma typ är funnet i Maglemose² och har av mig tillfälligt betecknats med namnet »glatter» för att antyda sammanhanget med ett redskap från rentiden, som vanligen på franska benämnes »lissoir».

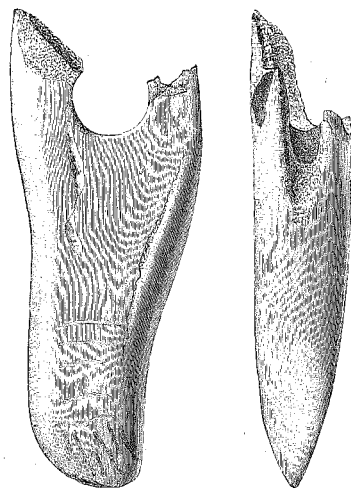

FIG. 10. YXA AV ÄLGHORN. BORDAMMEN (BORRE MOSSE), TJÖRN, BOH. $\frac{1}{3}$.

Lindqvist har nyligen³ föreslagit namnet »nätsticka» på grundval av jämförelse med ett modernt redskap av trä, som begagnas till att samla fisknätet, under det man vid upptagningen av nätet träder maskorna härpå. Härmed kan det stämma, att redskapet än förekommer spetsigt, än trubbigt, än tjockt eller platt, varav ses att spetsens form

¹ Stat. Hist. Mus. Inv. nr 2898:147. Montelius: Minnen, fig. 77. Stjerna i Ant. Tidskr. f. Sverige. 19: 2. Sid. 17—18, fig. 23.

² Sarauw: Maglemose 1903. Sid. 226, fig. 20.

³ S. Lindqvist i Rig 1918. Sid. 66, 70, fig. 2 och 3.

varit för ändamålet utan betydelse. Det nätlika ornamentet¹ på handtaget av föreliggande redskap kan även lämna en antydning om användningen. Enligt bestämmelse av Hj. Stolpe² är detsamma bildat »af venter tibia af *kronhjort*, baksidan; tjockkändan (rörformig) ur benets nedre ända». Längden är 26.7 cm. Ett liknande redskap, bildat av radius av älg, fint slipat och polerat, funnet i *Ancyluslera* nära Tångstad vid Roxen, har som bekant redan 1895 beskrivits av Munthe.³

Ett viktigt stöd för tidssättningen lämnas av ett annat dylikt redskap, förfärdigat av älgben, som säkert anträffats i *Ancyluslera* vid Västerkulla i Kyrkslättis s:n, Nyland i Finland.⁴ Det är spetsigt och påminner närmast om den vanliga typen från det mitt emot belägna Kunda i Estland.⁵

På detta sätt knyts fynden ihop.

¹ Jfr Sarauw: Maglemose. Sid. 267, fig. 37.

² H. Munthe: Om fyndet af ett benredskap i *Ancyluslera* nära Norsholm i Östergötland. Öfversigt av K. Vet.-Akad. Förhandl. 1895. Sid. 167.

³ H. Munthe, a. a., sid. 151.

⁴ Harald Lindberg i Öfversigt af Finska Vetenskaps-Societetens Förhandlingar. Bd 58. 1915—16. Avd. C. N:o 2. Helsingfors 1916. Sid. 19. Aarne Europæus i Finskt Museum. XXII. 1915. Sid. 5, fig. 3 (att döma av avbildningen torde benet vara ett kanonben (metacarpale), icke ett lårben som angivits; den »huggna rännan» är väl den naturliga färan på benet). Inv. n:r 6254: 1.

⁵ Jfr Stjerna, a. a., sid. 11, fig. 17. Grewingk: Geol. u. Arch. des Mergellagers von Kunda in Estland. Dorpat 1882. Sid. 27. Taf. III. Fig. 13.

ÄLGHORNSYXA FRÅN TJÖRN. Till Maglemosetidens redskapstyper böra även räknas vissa yxor, bildade av hjort- eller älghorn. En dylik älghornsyxa, fig. 10, är funnen i Bordammen (Borre mosse) vid Vassbacka, Sundsby, Valla socken, på nordsidan av Tjörn och förvaras i Uddevalla museum, dit den blivit skänkt 1865. Mossen är högt belägen, över *Litorinahavets* högsta strandlinje (enligt upplysning meddelad av G. W. Ekman). Yxan är en tväryxa, avbruten vid skafthålet.¹

*

Härmed skall jag sluta, inskränkande mig till att behandla de redskap, som äro gjorda av ben eller horn och som äro mest karakteristiska. Men det får icke glömmas, att bland Maglemosetidens redskapstyper, liksom bland redskapen från andra skeden av stenåldern, äro stenredskapen övervägande till antalet, om man medräknar »kärnor» och dylikt — fränsett skärvorna, avfallet, som finnas på boplatserna i mängd.²

Beteckningarna »benkultur» och »benålder», som redan för 50 år sedan, 1869, infördes av Lisch³ och nu återupptagits, uttrycka därför icke hela sanningen.

¹ Stjerna, a. a., sid. 30, fig. 50. Montelius: Minnen, fig. 68.

² Sarauw: Maglemose. Sid. 279.

³ Sarauw, a. a., sid. 243: »Knochenperiode».

ETT PAR OFFERDAMMAR FRÅN SKÅNES BRONSÅLDER

AV

LENNART VON POST.

Bland särdragen hos de senare årtiondenas svenska fornminnesforskning är det intima samarbetet med naturvetenskaperna, särskilt kvartärgeologien, ett av de mera framträdande. Med påbörjandet och upprätthållandet av detta samarbete är namnet Oscar Almgren mycket nära förbundet.

Jag skall icke söka avgöra, hos vilken av de båda forskningsgrenarna, arkeologien eller kvartärgeologien, den största vinsten stannat. Geologien har dels, skede för skede, rekonstruerat vissa huvuddrag av det forntida landets utsträckning, klimat och andra naturbetingelser, av vilka den förhistoriska bebyggelsen var beroende, dels i enskilda fall kunnat närmare belysa de lokala förhållanden, under vilka en boplats grundats, ett offer nedlagts, en skatt undangömts o. s. v. Någon gång har också på geologisk väg en åldersbestämning kunnat göras. Men i detta avseende har geologien oftast varit den tagande, arkeologien den givande.

Icke minst gäller detta den utvecklingshistoriska torvmosseforskningen. Väl finnas i torvmossarnas byggnad ett och annat mycket regelbundet återkommande drag, som gör det möjligt att ganska noga identifiera vissa kronologiska horisonter. Ett sådant, drag f. ö. det viktigaste och mest användbara, är det, varigenom den postglaciala klimatför-

sämringen (Sernander) kommer till synes i lagerföljderna, nämligen det i ett mycket stort antal mossar — i vissa mosstyper nästan undantagslöst — påvisbara återslaget i mossarnas naturliga tendens att i följd av den fortgående pålagringen av nya torvskikt beklädas med allt mindre fuktighetskrävande vegetation. Och visserligen kan en ingående utredning av t. ex. hela igenväxningsförloppet hos en fornsjö giva rätt säkra utgångspunkter för lagerföljdernas ungefärliga datering. Men, trots allt, äro de stratigrafiska dateringsmöjligheterna så begränsade och tillvägagångssättet ofta så tidskrävande, att fornyfunden i torvmossarna varit och äro bland de fastaste stödjepunkterna för vår kännedom om dessa bildningars kronologi.

Det fynd, som här skall beskrivas, tillhör den hittills ganska fåtaliga grupp, där verkligen åldern av ett arkeologiskt icke daterbart fornyfynd¹ på geologisk väg låter sig tämligen noga bestämmas. Men i detta fall är det icke ur den föreliggande lagerföljden

¹ Då detta och den efterföljande redogörelsen för den pollenanalytiska åldersbestämningen skrevs, kände jag ännu icke det längre fram meddelade resultatet av prof. Fürsts undersökning av fyndets människorester. Denna undersökning synes emellertid hava givit en datering, som bekräftar den av mig på geologisk väg utförda.

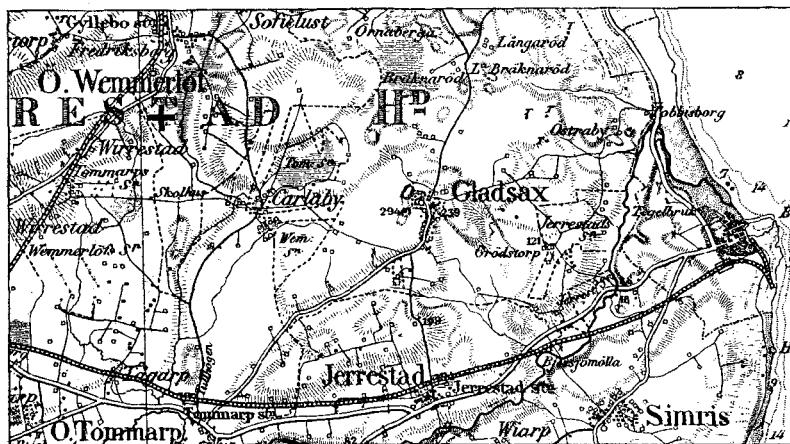

FIG. 1. ORIENTERINGSKARTA ÖVER TRAKTEN V. OM SIMRISHAMN. SKALA 1 : 100 000. VID + VEMMERLÖVS BOSTÄLLES MOSSE.

själv, som dateringen vinnes. Det är en först under senare åren systematiskt införd arbetsmetod — pollenanalysen —, som löser ej blott åldersfrågan utan även vissa andra spörsmål, som fyndet väcker. Ett syfte med denna redogörelse är också att med ett exempel påvisa denna arbetsmetods användbarhet även vid fornminnesundersökningar.

*

I juli 1918 insände d:r Johannes Bring i Simrishamn till Statens Historiska Museum en samling ben, som träffats vid »märgel»-täkt i en torvmosse 1 km SSV om Östra Wemmerlövs kyrka, 8 km VNV om Simrishamn, Fig. 1. Samlingen omfattade 3 människokranier, 3 hundkranier samt en del andra människo- och djurben. Tillsammans med d:r Bring besökte jag på riksantikvariens begäran fyndplatsen, »Wemmerlövs boställes mosse» i början av september samma år.

Det visade sig, att de till St. Hist. Mus. översända benen utgjorde endast en liten del av fyndet. Återstoden hade, då anmälan

gjordes, legat kvar in situ, men var nu till allra största delen, tvärtemot d:r Brings föreskrifter, upptagen. Lyckligtvis hade emellertid de ytterligare funna benen, såvitt man kunde finna, någorlunda samvetsgrant tagits till vara. Och i schaktväggarna funnos ännu små partier kvar, tack vare vilka det blev mig möjligt att fastställa såväl fyndets plats i lagerföljden som dess beskaffenhet.

ALLMÄN KARAKTERISTIK. — På två punkter inom den vid »märgel»-grävningen genomskurna mossdelen, i det följande kallade A och B och belägna A omkr. 30, B omkr. 50 m från mossens kant, hade benen bildat täta, begränsade anhopningar, i vilka ben av olika slag legat utan sammanhang eller ordning blandade om varandra. Bland benen funnos intill något mer än knytnävstora klapperstenar samt trästycken, dels en mängd tillspetsade, intill armtjocka grenstycken (pålar), dels ett par grovt tillformade vedklumpar.

Några fornsaker av daterbart slag voro icke funna. En del bearbetningsspår giva

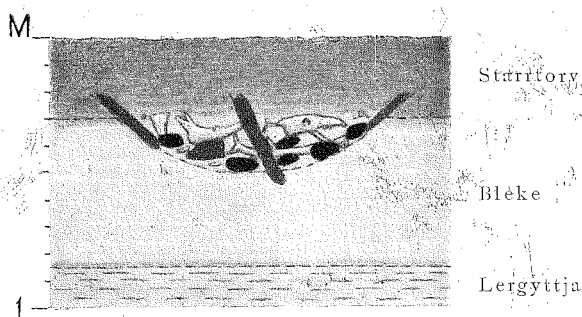

FIG. 2. DET I SCHAKTVÄGGEN SYNLIKA TVÄRSNITTET AV DAMMEN A I VEMMERLÖVS BOSTÄLLES MOSSE.

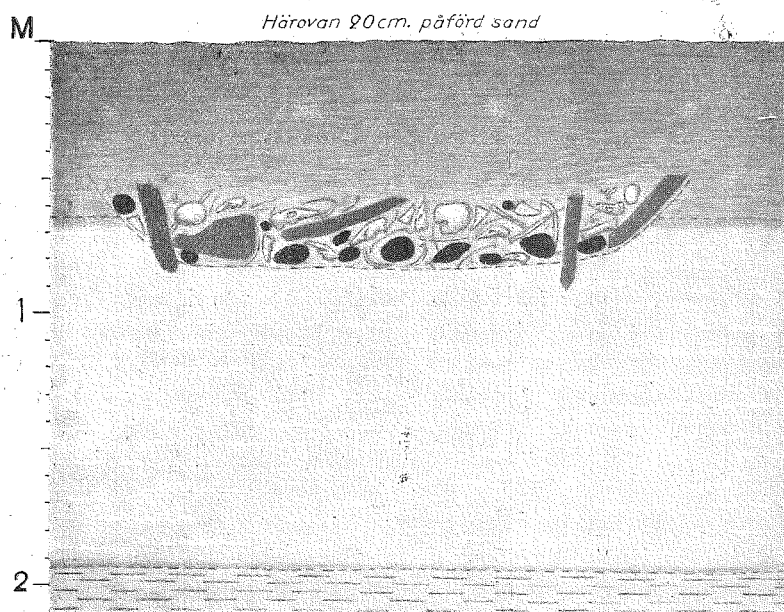

FIG. 3. SCHEMATISKT REKONSTRUERÄT TVÄRSNITT AV DAMMEN B I VEMMERLÖVS BOSTÄLLES MOSSE. BETECKNINGAR SOM I FIG. 2.

dock fyndets maximiålder. Pålarne och vedklumparna, ävensom ett kronhjortshorn, från vilket två taggar avlägsnats, äro behandlade med ett skarpt, skärande redskap med jämn egg (yxa eller kniv av metall?). På vedklumparna och på ett bäckenben av nötkreatur finnas dels märken efter hugg med skarp, tunneggad yxa, dels tydliga spår

av sågning med ett tunt, någorlunda planparallellt, nästan rakt sågblad. Både på benet och på vedklumparna kan tydligt iakttagas, att sågen förts ned till åtminstone 6 cm djup. Sågen har sålunda haft fritt blad och ej träinfattning på ryggsidan. Jag återkommer till betydelsen härav senare och fastslår t. v. endast, att metallsåg måste

hava använts, och att sålunda fyndet är yngre än stenåldern.

LAGERFÖLJD. — Mossen tillhör den på Sveriges fastland ganska sällsynta stratigrafiska typ, för vilken Gottlands myrar äro de mest bekanta exemplen, och hos vilken lagerföljden består av ett mer eller mindre mäktigt lager bleke och kalkgyttja, täckt av en till mäktigheten likaledes varierande, dock sällan mer än meter-mäktig starttorv med *Cladium Mariscus* (ag) och *Phragmites communis* (bladvass) som mer eller mindre underordnade bikonstituenten. Bleket är avsett i en sjö, som småningom uppgrundats och övergått i ett kärr, torvens modersamhälle. I Vemmerlövs boställes mosse har kärret blivit allt torrare. Ty överst i torven försvinna de i basaldelen rikliga *Cladium*- och *Phragmites*-resterna, ävensom dem åtföljande, likaledes om rikligare bevattnings vittnande alger (*Cosmarium* spp. o. a.), kräftdjur och rhizopoder, och i stället uppträda mikroskopiskt påvisade *Sphagnum*-rester (blad- och stamfragment samt sporer), ävensom pollenkorn av *Ericaceae* (bl. a. möjligen ljung).

En lagerföljd av denna typ ger i och för sig inga hållpunkter för åldersbestämningar. Övergången från sjö till kärr kan hava inträffat vid snart sagt vilken tidpunkt som helst. Och torvbildningen kan hava avstannat långt före nutiden.

Benanhopningarna lågo på gränsen mellan bleket och torven (fig. 2, 3), inbäddade i en från båda dessa jordarter väl skild rödaktig dy. Denna dy bildade lager av 2—3 dm mäktighet, vilka fyllde flacka insänkningar i blekelagrets övre del och fortsatte ett stycke upp i torvens nivå, nedtill med tydlig gräns sidolagrande denna och bl. a. genom sin rikedom på snäckor bjärt kontrasterande mot torvens nästan alldeles snäckfria men, i motsatts mot dyn, på *Cladium*-

och *Phragmites*-rotstockar rika basaldel. Högre upp i torven förtonade gränsen, och uppåt övergick snäckdyn utan fixerbar gräns i den överlagrande torven.

Snäckdyn är på fyndplatsen A bemängd med bleke, dels i stycken, dels mer eller mindre finfördelat, på B däremot fri från sådan inblandning. I den rena snäckdyn från B hava genom slamning och mikroskopisk undersökning påvisats följande växt- och djurrester:

SJÖARTER.

Fanerogamer:

- Nymphaea alba*, frön.
- Nymphaea* sp., pollen.
- Potamogeton* sp., fruktstenar.

Alger m. m.:

- Cosmarium* spp.
- Chrysomonadinæ*-sporer.

Snäckor (bestämda av fil. lic. G. Lundqvist).

- Bithynia Leachi* (?) ungar.
- Bithynia tentaculata*.
- Limnaea ovata* (?) skalfragment.
- Limnaea peregra* (?) ungar.
- Planorbis albus* (?)
- Planorbis carinatus*.
- Planorbis* sp.
- Valvata cristata*.
- Valvata piscinalis* (?) ungar.

Musslor (bestämda av fil. lic. G. Lundqvist):

- Pisidium* spp.
- Spharium corneum*.

KÄRR- OCH LANDARTER.

Fanerogamer:

- Betula verrucosa*, frukter, hängefjäll.
- Cladium Mariscus*, frukter.
- Menyanthes trifoliata*, frön.
- Potentilla* cfr *erecta*, frukter.
- Rubus Idaeus*, fruktstenar.
- Ericaceæ*pollen.
- Chenopodiaceæ*pollen.

Mossor (bestämda av lektor Hj. Möller)¹:

- Astrophyllum hornum*.

¹ I dammen A fanns (på hundkraniet) *Hypnum plumetum* Huds.

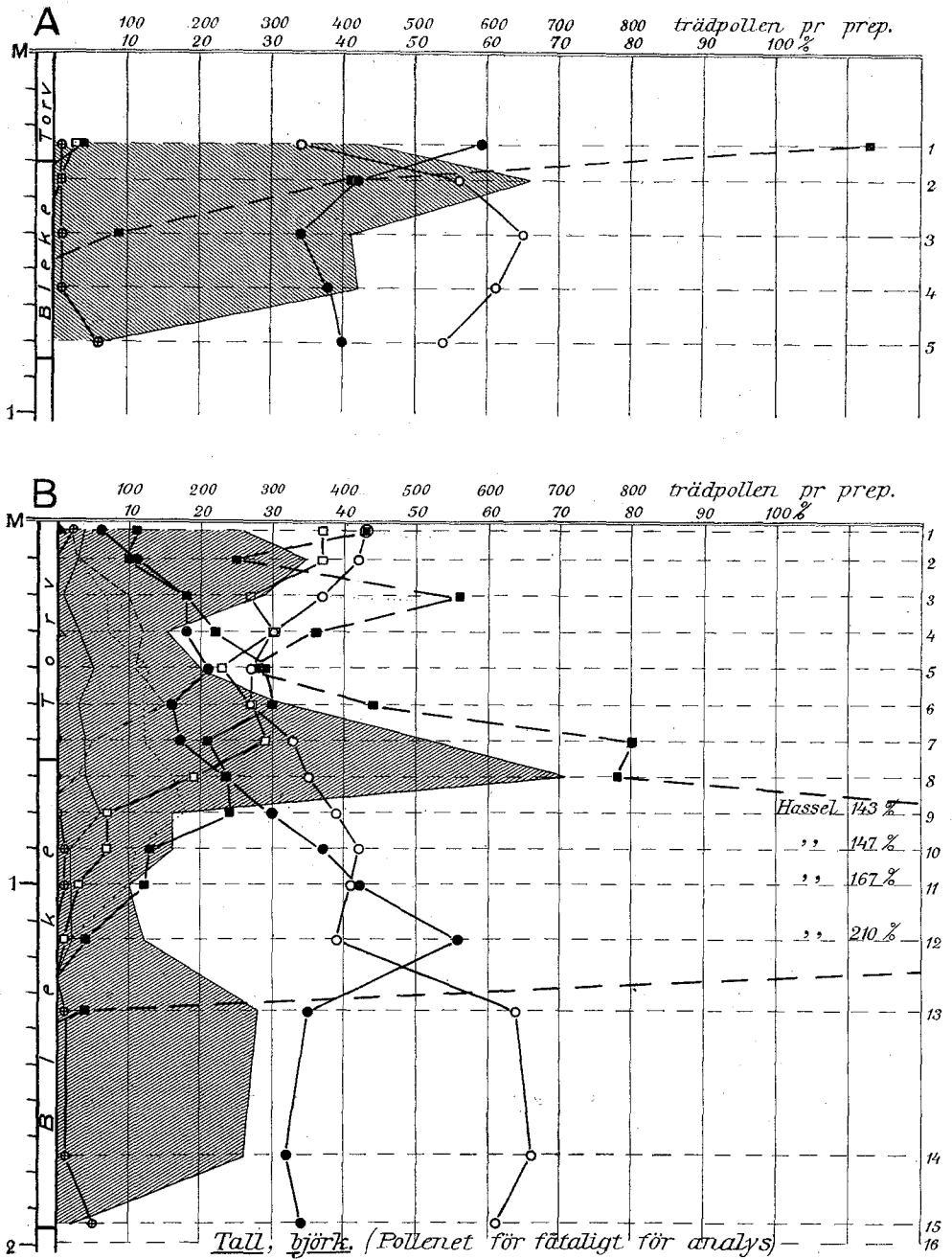

FIG. 4 OCH 5. POLLENDIAGRAM FÖR LAGERFÖLJDEN I VEMMERLÖVS BOSTÄLLES MOSSE INVID DAMMARN A OCH B. BETECKNINGAR SOM Å FIG. 6.

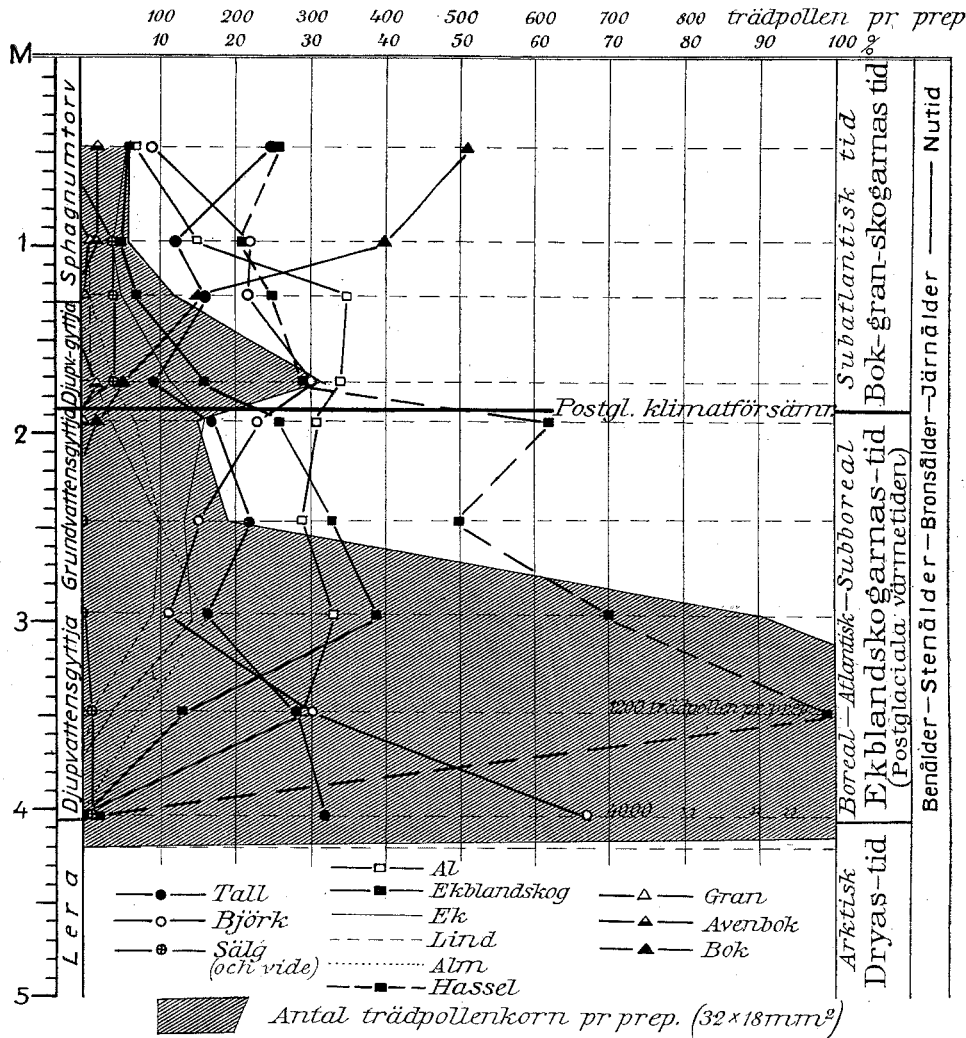

FIG. 6. TYPISKT POLLENDIAGRAM FÖR EN SYDSKÅNSK MOSSE MED FULLSTÄNDIG LAGERFÖLJD. (BJÄRSJÖLAGÅRDS MOSSE, 37 KM. NV. OM VEMMERLÖVS BOSTÄLLES MOSSE.)

Dicranum Bonjeani.

Leucobryum glaucum.

Spherocephalus palustris.

Stereodon polyanthus.

Sphagnum sp., bladrester och sporer (L. v. P).

Detta fossilinnehåll, liksom den endast obetydliga förekomsten av vass- och andra växtrötter, visar, att snäckdyn avsatts i öppet vatten utan sluten vegetation. Den har bildats i dammar eller gropar i det för övrigt, såsom torvens beskaffenhet visar, tätt starr-, ag- och mossbevuxna kärret. Det kan av mangelgrävarens uppgifter slutas, att dammen B varit minst ett 10-tal kvm. vid. Dammen A synes hava varit mindre. I dessa dammar hava benen och övriga främmande föremål, pålar, vedklumpar och stenar, varmed snäckdyn var späckad, blivit nedlagda. I de rörda partierna kunde iakttagas, att många av pålarna stodo snett eller vertikalt nedkörda och mest förekommo mot kanterna. Möjligen har deras uppgift varit att skydda dammarnas kanter, eller ock kunna de hava bildat någon slags inhägnad. Klapperstenarna hava törhända nedkastats för att tillpressa dammarnas innehåll och motverka uppgrundningen.

POLLENANALYTISK ÅLDERSBESTÄMNING.

— För att, trots lagerföljdens kronologiskt intetsägande art, på geologisk väg söka en åldersbestämning och för att, om möjligt närmare avgöra, vilka nivåer i mossen de benfyllda dammarna motsvara, hemfördes provserier av den normala lagerföljden, tagna omedelbart utanför de båda dammarnas kanter, ävensom av dammarnas snäckdy. Å dessa provserier utfördes pollenanalys.

Pollenanalysen¹ består däri, att man i ett erforderligt antal preparat av ett prov under mikroskopet räknar samtliga pollenkorn

av de trädslag, vilkas frömjöl bevaras i torven (sälg, björk, tall, al, alm, lind, ek, avenbok, bok och gran samt hassel). De olika pollenslagens frekvens uttryckes i procent av hela antalet trädpollen, i vilket hasseln dock ej inräknas. Räkningen fortsättes, till dess så stort antal pollenkorn erhållits, att analysens procenttal visa sig säkra på en eller annan enhet när. Genom att sammanställa en serie analyser från en lagerföljd till ett diagram erhåller man kurvor, som åskådliggöra resp. pollenslags frekvensförändringar lagerföljden igenom.

Ett stort antal dylika pollendiagram hava under de senare åren utarbetats för torvmosselagerföljder i olika delar av södra och mellersta Sverige. Härigenom hava vissa gemensamma drag kommit till synes, som göra det möjligt att med hjälp av pollendiagrammen eller enstaka analyser, låt vara grovt och ungefärligt, geologiskt datera lager-serier, resp. enstaka prov. Det har sålunda bl. a. konstaterats, att med den postglaciala klimatförsämringen, som ungefär motsvarar övergången från brons- till järnålder, inträdde ett tvärt omslag även i våra skogars sammansättning och utvecklingstendens. Från och med den nivå i lagerföljderna, som motsvarar denna klimatförändring, börja nämligen i söder boken (och den vanligen kvantitativt underordnade avenboken), i norr granen att hastigt tilltaga i frekvens. Nedom sagda nivå — i lagren från den postglaciala varmetiden — antingen saknas dessa trädslags pollen eller förekommer detsamma i mycken liten frekvens. I stället äro de i lagerföljdernas yngre delar allt sparsammare förekommande ädla lövträden (ek, lind och alm), ävensom hassel och al, nedom klimatförändringsnivån företrädda av jämförelsevis höga pollenprocenter.

Då vidare pollenfloras sammansättning befunnits vara huvudsakligen bestämd av

¹ Lennart von Post: Skogsträdpollen i sydsvenska torvmosselagerföljder. — Forh. ved 16. skand. naturforskermöte 1916, Kristiania 1918.

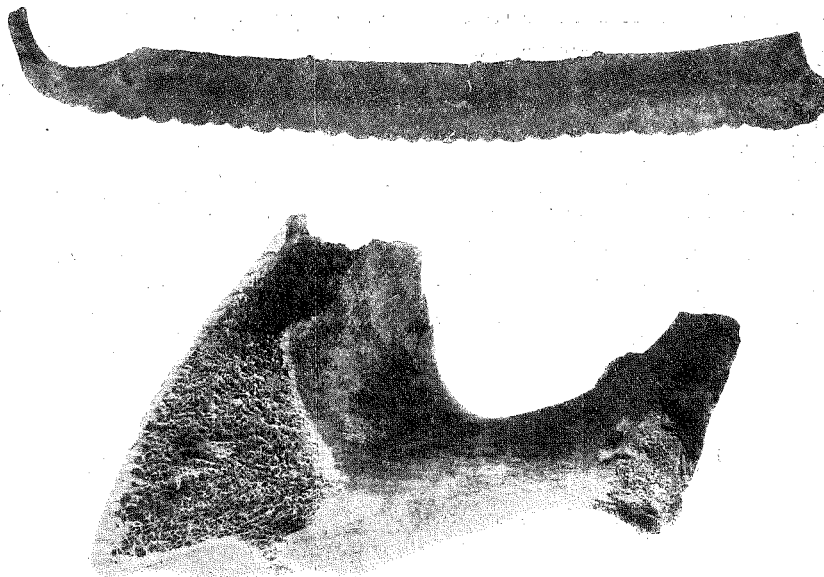

FIG. 7. UNDERST DET AVSÅGADE BÄCKENBENET AV NÖTKREATUR FRÅN VEMMERLÖVS BOSTÄLLES MOSSE. — ÖVERST ETT SÅGBLAD (BRONSÅLDERN III, SÖDERML., ST. H. M. 7774) AV EN TYP, SOM KAN HAVA ANVÄNTS VID AVSÅGNINGEN AV BENET. $\frac{2}{3}$.

beskaffenheten hos hela traktens skogsbestånd, återger ett pollendiagram de sekulära förändringarna hos detta och blir följaktligen, såsom det ock visat sig, i stort sett likartat på nära varandra belägna punkter. Man kan därför medelst pollendiagrammen konnektera närbelägna lagerföljder och t. ex. till en dylik, i vilken hållpunkter för datering saknas, överföra dateringar från en lagerföljd i närheten. Man kan också i många fall genom att i pollendiagrammet för en lagerföljd inpassa pollenanalysen för ett i närheten taget prov finna ut, vilken nivå i lagerföljden detta prov motsvarar.

Fig. 4 och 5 återge pollendiagrammen för den normala lagerföljden invid de båda dammarna. Vid A är lagerföljdens översta del förstörd genom odling; vid B täckes torven visserligen av påförd sand, men lagerföljden synes i övrigt vara oförändrad. Pollen-

diagrammet för denna punkt är av den typ, som befunnits känneteckna södra Skånes torvmosselagerföljder, fig. 6. Men normaldiagrammets övre, av allt rikligare bokpollen karakteriserade del saknas. Boken förekommer icke alls i diagrammet A och i diagrammet B endast i ytprovet, och där blott såsom »spår», d. v. s. mindre än 1%. Hela lagerföljden tillhör alltså tiden före den postglaciala klimatförsämringen. Torvbildningen har upphört i subboreal tid, d. v. s. under senare delen av stenåldern eller under bronsåldern. Torvens uppåt torrare karaktär kan hava sin orsak i denna tids torra klimat.

Vidare gör en jämförelse mellan diagrammen A och B det uppenbart, att understa delen av starttorven vid A till tiden motsvarar en nivå vid B, belägen 0,45—0,50 m under gränsen mellan bleke och torv på sistnämnda punkt. Alltså: ännu långt efter det

den fornsjö, ur vilken mossen utvecklats sig, vid A växt igen och övergått till kärrmark, var det vid B, 20 m längre ut, öppet vatten. Först sedan ytterligare c:a 0,5 m bleke här avsatts, nådde den från land utåt fortskridande igenväxningen denna punkt.²

Å prov av dammarnas snäckdy hava utförts pollenanalyser: en å den blekebemängda vid A, två å den rena vid B, nämligen å prov från basen av dylagret (Ba) och 20 cm upp i detsamma (Bb):

P o l l e n s l a g	A	Ba	Bb
	%	%	%
Gran	—	—	—
Bok	—	—	—
Avenbok	—	—	—
Ek	2	2	3
Lind	1	3	6
Alm	—	17	7
»Ekblandskog»	3	22	16
Al	5	25	29
Tall	41	20	21
Björk	47	33	33
Sålg och vide	4	—	1
	100	100	100
Hassel	28	77	44

Den icke blekebemängda snäckdyns pollenflora (Ba, Bb — utan bok, men med höga procenttal för ekblandskog, al och hassel —) tillhör tiden före den postglaciala klimatförsämringen, d. v. s. före järnålderns början. Förut har visats, att fyndet måste vara yngre

² I detta sammanhang kan jag icke ingå på någon utförlig paleofloristisk diskussion av de ur denna synpunkt i flera avseenden intressanta pollendiagrammen från Vemmerlövs boställes mosse. Det må blott påpekas, dels hurusom pollenfloras procentiska sammansättning icke påverkas av provens absoluta pollenhalt, vilken å andra sidan växlar alltefter avlagringssättet, dels den omständigheten, att hasseln i dessa diagram — liksom f. ö. också i flera andra från sydska mossar — under varmetidens förra del så att säga vikarierar för de ädla lövträden (ek, lind och alm) och tydligen bildat egna bestånd. Denna tolkning bestyrkes i detta fall därav, att hasselmaximet motsvaras av ett minimum hos trädpollensumman, som icke synes kunna förklaras genom jordarternas uppkomstsätt.

än stenåldern. Dess ålder blir alltså *bronsålder*.

Den arkeologiska bestämningen av fyndets maximiålder grundade sig på spåren efter en såg med tunt, någorlunda planparallellt, nästan rakt blad. Sågblad, som motsvara dessa fördringar, äro kända från bronsålderns perioder II och III. Å fig. 7 hava sammanställts det avsågade benet och ett sågblad (ur ett större fynd, St. H. M. nr 7774, från Nykvarn, Turinge s:n, Södermanl.) från bronsåldern III av sådan typ, som kan hava brukats i föreliggande fall.

Nu återstår frågan, mot vilka nivåer i mossens normala lagerföljd dammarnas snäckdy svarar. Analysen A saknar, såsom ock var att vänta, då provet innehöll en blandning av jordarter, bildade å olika tider, motsvarighet i diagrammen. Ba motsvarar däremot så gott som exakt diagrammet B vid gränsen mellan bleket och torven, mellan proven 7 och 8. Diagrammets siffror äro (siffrorna inom parentes angiva avvikelserna från Ba): ek 4 (+ 2), lind 4 (+ 1), alm 14 (— 3), »ekblandskog» 22 (\pm 0), al 24 (— 1), tall 20 (\pm 0), björk 34 (+ 1), hassel 79 (+ 2). Överensstämmelsen är påfallande god, helst som diagrammets värden för denna nivå äro medeltal mellan analyserna 3 och 4, och därtill bestämningarna tillåtas ju hava fel av en eller annan enhet. Analysen Bb motsvarar lika exakt diagrammet B 25 cm ned i torven, mellan proven 3 och 4. Diagrammets siffror äro: ek 2 (— 1), lind 11 (+ 5), alm 7 (\pm 0), »ekblandskog» 20 (— 4); al 29 (\pm 0), tall 18 (— 3), björk 33 (\pm 0), hassel 45 (+ 1). Till ingendera av analyserna Ba och Bb företer diagrammet på någon annan nivå närmelsevis så god motsvarighet. Det är alltså visat, att botten-skiktet av snäckdyn vid B motsvarar tiden för igenväxningen på denna punkt, medan snäckdyns övre del avsatts vid en tidpunkt,

Skelettdelar från offerdammarna i Vemmerlövs boställes mosse.

(Kursiverad siffra anger dammen A; icke kursiverad B.)

Skelettdel	Människa	Häst	Not	Får (Get?)	Vildsvin	Kroffort	Hund	Räv	Anmärkingar
<i>Huvud:</i>									
Kranier	4	—	—	—	1 ¹	—	1+15	4	¹ Av recent typ; gammal galt; vänster ledknapp avslagen, möjl. avhuggen (A. Pira). ² Ca 2 år. — ³ Ca 5 mån.
Underkäkar, par	—	—	—	1	—	—	11	1	
» , halvpar	—	—	1 ¹ +1 ²	—	—	1	4	2	
<i>Hals, bål, svans:</i>									
1:sta halskotan	—	—	—	—	—	—	12	2	¹ Samtl. vänster, utan ledändar; samhörande. ² Defekt. ³ Defekt. ⁴ Defekt; med repor. — ⁵ Avsågad, huggen.
2:dra halskotan	—	—	—	1	—	—	9	—	
Övr. halskotor	—	—	—	—	—	—	19	3	
Bröstkotor	—	—	—	—	—	1	21	—	
Ländkotor	—	—	—	—	—	—	33	4	
Korsben	—	—	—	—	—	—	3	—	
Svanskotor	—	—	—	—	—	—	1	—	
Revben	—	—	—	—	—	8 ¹	118	—	
Bröstben	—	—	—	—	—	1 ¹	—	—	
Skulderblad	—	—	—	1	—	—	22	2	
Nyckelben	1	—	—	—	—	—	—	—	
Bäckenhalvor	—	1 ¹	1 ²	—	—	—	25	4	
<i>Främre extremiteter:</i>									
Överarmben	2	1 ¹	1 ¹	—	—	—	24 ²	6 ³	¹ Ungd.; kluvet. — ² 14 ind. — ³ 5 ind. ⁴ Samhörande; höger.
Strålben	2	1 ¹	—	1	—	—	22	8	
Armbågsben	3	1 ¹	1	—	—	—	27	7	
Handlovsben	—	—	1	—	—	—	—	—	
Mellanhandsben	1	—	—	—	—	—	—	—	
Falanger	1	—	—	—	—	—	—	—	
<i>Bakre extremiteter:</i>									
Lårben	2	—	—	—	—	1	21 ¹	4 ²	¹ 16 ind. — ² 4 ind. ³ Nederdel; defekt; kluvet. — ⁴ Nedre epifys. — ⁵ 19 ind. — ⁶ 5 ind. ⁷ Vänster; delvis defekta; samhörande sinsemellan, troligen även med ovanst. lårben. ⁸ Kanonben. — ⁹ Även mellanhandsben. ¹⁰ 2 första falanger (sammanvuxna).
Skenben	1	—	1 ¹	—	—	1 ²	31 ³	9 ⁴	
Vadben	1	—	—	—	—	—	10	—	
Språngben	1	—	—	—	—	1	7	—	
Hälben	—	—	—	—	—	1	8	3	
Mellanfotsben	—	—	—	—	—	2 ¹	75 ²	—	
Tåfalanger	1	—	—	—	—	2 ¹	—	—	
Os penis	—	—	—	—	—	—	4	—	

Utom ovanstående ett antal lösa tänder, ledknappskivor och bensplittor.

då de understa 40 cm av torven hunnit bildas. Höjdskillnaden mellan dammens botten och kärtrytan invid dess kant var vid denna tid 35 cm. Dammens vattendjup kan ej exakt fastställas, men har förmodligen varit någon dm mindre.

Pollenanalysen A visar bl. a. 1 % lind (2 pollenkorn). Pollen av linden är, såsom å diagrammen synes, träffat endast vid B och där blott från blekets översta del upp genom torven. Det är särskilt rikligt just i de delar av lagerföljden, snäckdyn i dammen B

befunnits motsvara. Förekomsten av lindpollen i den blekebemängda snäckdyn vid A skulle då antyda, att även denna sannolikt tillhör samma tid och i varje fall icke är äldre än proven 8—9 i diagrammet B. Denna snäckdy blir sålunda betydligt yngre än den torv, den sidolagrar, och som nyss visats vara likåldrig med proven 12—13 i diagrammet B.

Angående dammarnas tillkomst kan nu följande fastslås:

Vid A har en grop grävts i det starr- och agbevuxna kärret. Därvid har, såsom ock vid utgrävningen var tydligt, torven och översta delen av bleket genomskurits. Av det uppgrävda bleket har någon del kommit att inblandas i det dysediment, med vilket dammen småningom fyllde sig.

Vid B synes man icke från början hava grävt dammen, utan endast tagit i bruk ett parti av den igenväxande tjärnens strand, där vassen och agen möjligen borttröjts och botten något fördjupats. När sedermera igenväxningen skred vidare utåt tjärnen, uppstod tillfölje lokalt utebliven, möjligen avsiktligt hindrad igenväxning dammen B. Denna ägde bestånd, till dess 4 dm starrtorv hunnit bildas, sålunda rätt lång tid, säkerligen flera mansåldrar. Till sist omgavs även denna damm, liksom A, av tämligen torr kärrmark. Att så varit förhållandet, bekräftas därav, att dammens snäckdy, jämte de beträffande bildningssättet utslagsgivande vattenväxterna och vattendjuren, innehåller utsvämmade rester av ett jämförelsevis torrt kärrs vegetation (de i fossilistan sid. 163 uppräknade land- och kärrarterna). Därtill kommer att jag invid dammen B 30 cm. djupt i torven, ungefär på den nivå där denna börjar antaga torrare karaktär, fann ett ensamt liggande mellanfotsben av hund, säkerligen samhörande med dammens ben-innehåll.

Då sedimentet vid dammen A är orent, kan det icke medels pollenanalyserna avgöras, huruvida tilläventyrs någon mindre åldersskillnad mellan de båda dammarna föreligger, så att t. ex. den yttre, B, anlagts först sedan den inre A blivit fylld av sediment.

FYNDETS INNEHÅLL OCH ART. — Fyndets huvudbeståndsdel är, som nämnt, skelettdelar av djur och människor.¹ Tabellen sid. 169 åskådliggör benens fördelning på arter och benslag.

Tyvär är den allra största delen av fyndet icke sakkunnigt utgrävt utan tillvarataget av en med detta slags arbete obekant märkegravare. Materialet måste därför vara i viss mån ofullständigt, dels emedan mycket kan tänkas hava förbisetts, dels emedan en större eller mindre del troligen blivit spolierad, innan tillvaratagandet började. Emellertid synes det tillvaratagna vara ett någorlunda representativt prov å dammarnas innehåll. Jag skall i det följande giva skäl för denna mening.

Bensamlingen omfattar rester av *minst 4 människor, 1 vildsvin, minst 1 häst, minst 2 nötkreatur (en kalv och ett ungnöt), minst 2 får (get²), minst 1 kronhjort, minst 20 hundar och minst 5 rävar.*

Med avseende på den grad av fullständighet arterna äro representerade, fördela sig dessa på två tydligt skilda grupper: å ena sidan hund och räv, av vilka nästan alla slags skelettdelar rikligt föreligga, å den andra alla de övriga, människan inbegripen. Av dessa senare finnas endast spridda ben, dock ofta samhörande, så att i vissa fall hela kroppsdelar kunnat rekonstrueras (ett bogparti av häst, ett sidstycke och ett bakben av kronhjort).

¹ Människobenen hava granskats av prof. Carl M. Fürst, djurbenen av doc. Gösta Grönberg, vildsvinskraniet dessutom av lektor Adolf Pira.

Det är icke gärna möjligt, att denna olikhet är tillfällig och beror på ofullständigt tillvaratagande. I många fall motsvarar antalet av de större räv- och hundbenen ur dammen B exakt eller rätt nära kranieantalet. Man får ett bestämt intryck, att grävaren, Ola Nilsson, allvarligt bemödat sig att tillvarata allt, och att det mest är småben (ryggkotor, svanskotor, falanger o. d.), som undgått honom. Det är då ytterst osannolikt, att han i stor utsträckning förbisett benen av de större arterna. Det föreliggande materialet måste, synes det mig, godtagas som ett för det hela rätt representativt prov. Att åtminstone somliga djurkroppar varit styckade, bevisar det avsågade och huggna bäckenbenet av nötkreatur, fig. 7.

Fyndets hela beskaffenhet — med konst åstadkomna, vattenfyllda dammar i ett kärr och i dessa rester av hela och styckade kroppar — gör knappast mer en än förklaring möjlig: dammarna hava varit offerställen. Man har offerat dels hela hundar och rävar,² dels delar av djur, som även efter nutida smak äro matnyttiga, samt av människor. Det sätt, på vilket särskilt hästnötkreatur och hjort ingå i fyndet, gör troligt, att det är partier av slaktade djur, som offerats. Möjligen har det övriga av kropparna använts för (offer)måltider. Förekomsten av bensplittor — måltidsrester? — bestyrker detta.

Människan är representerad i fyndet på liknande sätt som de matnyttiga djuren — huvud och extremiteter, men inga rester av bålen. Man har svårt att avvisa tanken, att även människokött hört till rätterna vid dessa bronsålderns måltider. Att här föreligger människooffer — vuxna individer och

ett litet barn (se nedan) — torde stå utom tvivel.

Benen lågo, såsom jag kunde konstatera i de små partier av de båda dammarna, jag själv fick undersöka, om varandra utan ordning. Detta torde bero på att benen, sedan kropparna ruttnat, fallit i sår och — kanske vid nya offer — rubbats. Förekomsten i snäckdyn av lösa ledknappskivor, tänder o. d. gör det troligt att skelettens sönderfallande huvudsakligen skett i vattnet. Det hundben, jag fann i torven invid dammen B, kan antingen hava kommit upp ur dammen, t. ex. vid någon rensning, eller också möjligen antyda, att kropparna undergått partiell förvandling, innan de nedlagts i dammarna.

Utom benen innehöllo offerdammarna ett (enl. Grönberg fällt) *horn av kronhjort* (damm A) med två sidotagggar avlägsnade och endast de tre krontaggarna i behåll. Hornet är i övrigt helt. Huruvida det är något slags redskap eller ett offerat stycke råmaterial för redskapstillverkning, kan jag icke avgöra.

Vidare funnos två, som sagt, tillformade vedklumpar, en större, av tall, fig. 8, i dammen B, en mindre, av al, i dammen A. Båda äro något oregelbundet päronformade med tvärt avskuren tjockände och ett kort »skaft», som åstadkommits så, att stycket delvis genomsågats från en sida, varefter partiet på ena sidan av sågsnittet avspjälkats. De hava kanske varit klubbor — för slakten eller för annat ändamål? — törhända, då de förekomma i detta sammanhang, »sejtar».

MÄNNISKORESTERNAS ANTROPOLOGISKA BESKAFFENHET (av Carl M. Fürst). — Av kranieerna, som alla sakna underkäkar, äro tre hela och tillhöra vuxna individer; två hjässben och ett pannben samt två nackbenspartier äro av ett litet barn, efter nack-

² De övertaliga skenbenen kunde möjligen tyda på att i vissa fall även hund och räv styckats.

benet att döma ca 2 är gammalt. Alla de långa extremitetbenen, utom armbågsbenen och ett strålben, äro i hög grad defekta. Av extremitetben finns ett höger och ett vänster lårben, vilka dock ej tillhört samma individ. Båda visa den för neolitisk tid så typiska tillplattningen i övre skaftändan, det högra i så sällsynt hög grad, att jag ej sett motsvarande utom på stenåldersbenen från Vellinge i Skåne. Index platymericus är för detta lårben $62,2 \left(\frac{23 \times 100}{37} \right)$.

FIG. 8. DEN STÖRRE AV DE TILLFORMADE VEDKLUMPARNA (KLUBBA ELLER SEJTE?), VENNERLÖVS BOSTÄLLES MOSSE. LÄNGD 41 CM.

Läget för trochanter tertius och hela fästet för glutæus maximus är lateralt förskjutet. Samma index för det andra lårbenet är 70,6. Detta ben är av annan färg och byggnad än det högra. Skenbenet och vadbenet samt språngbenet höra samman och skulle möjligen kunna höra till samma individ som det högra lårbenet.

De båda överarmbenen, två av armbågsbenen och strålbenen höra till samma individ. De skulle kunna hava hört till samma

skelett, som representeras av högra nedre extremitetbenen, åtminstone underbenets ben. Längderna antyda detta. Mannen skulle ha varit omkring 165 cm. lång. Om dessa ben skulle ha hört samman med något av kraniera, vore det kranium n:r 1. Vänstra lårbenet är av starkt vit färg, likaså kranium n:r 2. Någon annan hållpunkt för att de hört samman har jag ej, och den är svag. — Samtliga benen av vuxna skulle alltså kunna representera tre individer, men kanske även flera.

De tre kraniera äro varandra mycket olika. N:r 1 och n:r 3 äro från individer på 30 à 40 års ålder. N:r 2 var något över 20 år, men ej 25. Basalsömmen är nämligen ännu ej fullt sluten. Kraniet är troligen manligt. N:r 1 är säkerligen manligt. Svårare är att bestämma könet för n:r 3. Tydligt kvinnligt är det ej, trots sin litenhet. Genom att det är så kort gör det intryck av att vara ännu mindre än vad det verkligen är och vad dess volym anger. För att dess dimensioner jämförda med de övrigas må framträda, sammanställas de tre kraniernas mått i följande tabell:

Kraniemått	N:r 1	N:r 2	N:r 3
Kraniets rymd . . .	350 cm.	1500 cm.	1180 cm.
Största längd . . .	184 mm.	178 mm.	156 mm.
Största bredd . . .	133 »	135 »	137 »
Främre pannbredd . . .	94 »	94 »	90 »
Basion-bregmahöjd . . .	132 »	140 »	(125+) »
Basion-bregmalängd . . .	105 »	114 »	102 »
Öronhöjd	113 »	122 »	113 »
Horisontalomfång . . .	510 »	501 »	460 »
Sagittalbåge	370 »	368 »	333 »
Basionbregmabåge . . .	125 »	135 »	119 »
Överansiktshöjd . . .	72 »	59 »	61 »
Okbredd	125 »	(122+) »	(120+) »
Ansiktsvinkel	83°	87°	87°
Längdbreddindex . . .	72,3	75,8	87,8
Längdhöjdindex . . .	71,7	78,7	(80,2)
Breddhöjdindex . . .	99,3	103,7	(91,2)
Pannbågsindex	84,0	84,4	85,7
Parietofrontalindex . .	70,7	69,6	65,7

Kranium n:r 1 (fig. 9) är av vanlig nordisk typ, utpräglad dolikocefalt, ej högt. N:r 2 (fig. 10) är mesocefalt men nära dolikocefalt. Det är ett högt kranium med lågt överansikte. Dess form är förenlig med nordisk typ.

Kranium n:r 3 (fig. 11 och 12) är något för sig själv och av alldeles särskilt intresse genom sin litenhet och höga brakycefali. Vi äro ej vana att få se en sådan extrem brakycefali hos våra fornkranier, och det är därför förlåtligt, om man vid första påseendet tänker på mikrocefali eller deformation, allmän dvärgväxt o. d.¹ Säkert är att det är svårt att fälla säker dom. Emellertid är det visst, att ägaren varit liten till växten. Kraniets rymd är liten, men ej mindre än att t. o. m. därunder iakttagits hos nutida både tyrolare, schweizare, bajrare, elsassare m. fl. Höjden är ej så liten. Bredden är den största på de tre kranierna; men »största längden», 156 mm är det ovanliga måttet, som är mycket litet. Därigenom få vi en sådan hög längdbreddindex som 87,². Vårt mest kända brakycefala stenålderskranium är Vellingekvinnans med en L. B. I. 86,¹. Detta liknar i form ej obetydligt Vemmerlövkraniet n:r 3, som även ej är olik ett kranium från stenåldern från Køljal på Ösel (L. B. I. 84,⁵). Dimensionerna äro dock större på Ösel- och Vellingekranierna. — Visserligen visar n:r 3 ett osymmetriskt nackben och olikheter på de båda överkäkshalvorna, men detta senare beror på tandåkomma, och dissymmetri å nackben är ej ovanlig. Intetdera berättigar att anse, att kraniets ägare därför eller på

grund av sin litenhet varit idiot. Frågan synes mig här gälla individuell dvärgväxt eller särskild ras. — Det är ett bland de långa benen, ett armbågsben, som visserligen är skadat i båda ändar, men som dock är så i behåll, att jag kunnat jämföra det med det motsvarande benet på ett litet lappskelett och därigenom bedöma dess längd. Jag kan uppskatta det till 213 mm., vilket skulle motsvara en kroppslängd på ungefär 140 cm. Det tyckes antagligt, att när i samma fynd ett ben av en vuxen person, vilket angiver så liten kroppslängd, finnes tillsammans med ett kranium, som även angiver ovanligt liten kroppslängd, så böra de höra samman till en individ.

För tillfället vågar jag ej taga position till frågan om individuell eller rasenlig dvärgväxt. Kraniet n:r 3 är emellertid av stort intresse att få närmare studera. Intressant är det under alla omständigheter att konstatera, med kännedom om de brakycefala stenålderskranier, som funnits vid Vellinge, på Ösel, vid Plau i Mecklenburg och på Möen, att vi nu från bronsåldern fått ett, ännu mera brakycefalt, även det ej långt från kusten av södra Östersjön. Är detta blott att uppfatta som en tillfällighet?

HUNDARNA. — Flera av hundbenen visa skador, som djuren ådragit sig i livet. Ett underben är brutet och illa läkt. Åtminstone tre kranier visa märken av bett eller slag på nosen. Ett har ett ungefär 3 cm brett »avtryck» såsom av en grov käpp, som träffat rätt över nosen. Benet äro splittrat av slaget och åter hopvuxet.

Rörande materialets kynologiska beskaffenhet meddelar Grönberg: »Hunden i dammen A (kranium utan underkäk) är av större, tyngre ras, rätt mycket liknande nutida eskimo- eller samojedhundar, vilka stå mycket nära och anses härstamma från en förhistorisk typ, representerad av *Canis fa-*

¹ Reflexionen är närmast föranledd av en förmodan av mig i min hänvändelse till prof. Fürst, att detta kranium hade tillhört en missbildad individ (idiot e. d.).
L. v. P.

² I Lunds anatomiska museum finnes ett lappkranium med L. B. I. 91.

FIG. 9. KRANIET N:R 1, VEMMERLÖVS BOSTÄLLES MOSSE. $\frac{1}{3}$.

FIG. 10. KRANIET N:R 2 (VITA KRANIET), VEMMERLÖVS BOSTÄLLES MOSSE. $\frac{1}{3}$.

miliaris Inostranzewi från stenålderslager vid Ladoga. De 15 kranierna ur dammen B äro av rätt växlande typ med längre eller kortare nosparti. Om variationen bland dessa hundar är resultatet av korsning mellan två olika raser eller gradvis inträdande domestikationstecken torde möjligen kunna avgöras genom en kommande, mera ingående undersökning. Så mycket tror jag mig dock kunna säga att intet av dessa kranier kan

FIG. 11 OCH 12. KRANIET N:R 3, VEMMERLÖVS BOSTÄLLES MOSSE (OVANIFRÅN OCH FRÅN SIDAN). $\frac{1}{3}$.

anses representera *palustris*-typen.»

HÄSTEN (av Gösta Grönberg). — De föreliggande benen äro av ett fullt utvuxet individ, men visa mått, som antyda betydligt mindre kroppsstorlek än hos de i nutiden vanliga hästraserna. Såväl till längd som grovlek stämma de fullständigt överens med motsvarande delar hos skelettet av ett medelstort gotlandsruss, som finnes å Veterinärhögskolan. Detta skelett har tillhört en häst med boghöjd 117 cm och länthöjd 111 cm (mått å skelettet med korrektion för mjuka delar).

*

Som icke fackman avstår jag från att försöka utfinna, vilka kultseder och religiösa föreställningar som tilläventyrs kunde avläsas i de nu förelagda iakttagelserna själva eller genom jämförelse med besläktat material från förhistoria och nutid. Det vore visserligen lockande att t. ex. söka den djupare orsaken till hundens (och rävens) stora roll i offren och till den omständigheten, att kropparna av dessa djur tydligen nedlagts hela, medan av de övriga, matnyttiga djuren och av människan endast kroppsdelar offrats. Men jag skall inskränka mig till att påpeka tvenne skandinaviska parallellfynd, vilka synas belysa en viss sida av Vemmerlövsfyndet.

I Alvastradelen av *Dagsmosse* vid Tåkern i Östergötland, där den bekanta träskbyn¹ är belägen, och vars uppkomst, i motsats mot *Dagsmosses* huvuddel, är att tillskriva starka källflöden,² finnes c:a 170 m. N om »träskbyn» en numera igenvuxen, men under slutet av stenåldern (och bronsåldern) ännu öppen källa. Vid detaljundersökningen av denna fann jag i och omkring själva källöppningen, på den nivå i lagerföljden, som svarar mot nyssnämnda tid, en pålning av intill armstjocka, i nederändan spetsade, uppåt förmultnade käppar samt i öppningen en mängd tätt nedlagda klapperstenar. Anläggningens art blev skönjbar, då mitt i källan träffades en hornyx (fig. 13), stående vertikalt med banen uppåt. Skaftet var borttaget, och yxan kan knappast hava kommit i detta läge, om den icke oavsiktligt dinställts. Det ligger då närmast att antaga, att yxan offrats genom att nedställas i källan. Anordningen med pålar och stenar erinrar ju mycket om offerdammarna vid Ö. Vemmer-

¹ Otto Frödin: En svensk pålbyggnad från stenåldern. — Fornvännen 1910.

² Lennart von Post: Einige südschwedischen Quellmoore. — Bull. Geol. Inst. Ups. Vol. XV. 1916.

löv. Invid Alvastrakällan träffades i torven en kluven, i båda ändarna snett avskuren ekgren (48 × 7 × 4 cm), en avkarvad 4-taggig krona av ett kronhjortshorn samt enstaka benskårvor — alltså ytterligare en likhet med Vemmerlövsfyndet.

Det andra fyndet, som bör beaktas i detta sammanhang, är en *offerbrunn från Budsene* i Magleby socken på Möen. Om denna skrives i den i bokform utgivna etikettsamlingen till Nationalmuseets i Köpenhamn

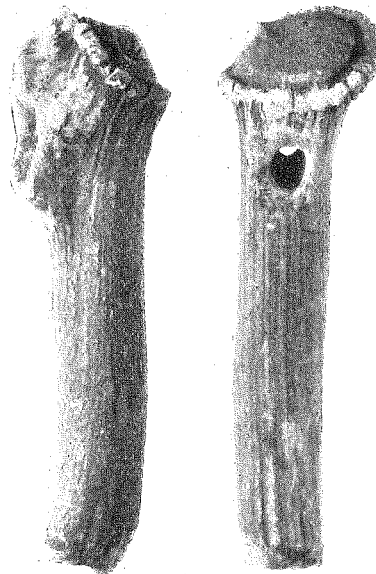

FIG. 13. HORNYYA, OFFERKÄLLAN VID ALVASTRA. 1/4.

förhistoriska danska samling: »Paa et vandrikt Sted fandtes nedsat et Stykke af en tyk Træstamme, af El, indvendig hult og skraat tilhugget forneden, men nu afraadnet opadtil.» — »Indeni fandtes en stor Mængde Dyreknogler og mellem disse: et Hængekar, staaende opret paa sin Bund, et mindre Hængekar, anbragt over det andet som Laag, en hvælvet Smykkeplade, liggende indeni Karret, og under denne tre Arm-

ringe, alt af Bronze og hidrørende fra Bronzealderens sidste Afsnit. Knoglerne ære af tam Oxe (2 voxne og 3 Kalve), Faar (2 gamle og 1 ungt), samt enkelte af tamt Svin, Hest og Hund. Omkring Træbullen var der et tykt Stenlag. Det hele har dannet en Brønd, og Indholdet af Bronzesager og Knogler maa være Ofre til Vandet eller dets Guddom.»

Även mellan detta fynd och Vemmerlövsfyndet är frändskapen tydlig. I själva verket synas mig de tre fynden — Alvastrakällan, Vemmerlövdammarna och Budsenebrunnen — vara varianter av en och samma offertyp — *källoffor*. Vid Alvastra har man offrat i en verklig källa, vid Budsene i en för ändamålet iordningsställd brunn. Vemmerlövsfyndet intager en slags mellanställning mellan dessa fynd. I visst avseende — genom anordningen med pålar och stenar

— ansluter sig fyndet till Alvastrakällan, i ett annat — genom myckenheten offerdjur — till Budsenebrunnen. Liksom det senare, tyckas mig Vemmerlövsdammarna kunna uppfattas som konstgjorda substitut för naturliga offerkällor.

Utgår man från att sägar av den typ, som spårats i Vemmerlövsfyndet, verkligen under bronsålderns senare del helt ersatts av de från denna tid kända — med smalt, tjockare blad och fästappar på ryggen — och vågar man med denna utgångspunkt det nog rätt osäkra antagandet, att Vemmerlövsfyndet sålunda skulle tillhöra någon av bronsålderns *tidigare* perioder, kommer det att även till tiden falla mellan Alvastra och Budsene. Huruvida denna lilla serie källofforfynd i så fall skulle avspegla ett faktiskt utvecklingsförlopp, är dock knappast möjligt att enbart på nu föreliggande material avgöra.

NÅGRA ARKEOLOGISKA MARKFYND FRÅN GOTLAND

AV

RUTGER SERNANDER.

I. ETT LERKÄRL FRÅN GÅNGGRIFTS-TIDEN, FUNNET I MARTEBO MYR.

Omkring år 1912 anträffades vid torvtäkt i Cementbolagets torvtag, strax N om järnvägen, i Martebo myr och Martebo socken, en lerkruka och ett stycke därifrån en del djurben. Vad som arbetarne bevarat av fyndet: ett antal skärvor av krukans och en skalle, tillvaratogs en tid därefter av Fil. Lic. O. V. Wennersten, vilken insände dessa föremål till Statens Historiska Museum (Inv. 16214). Kärlet förevisades också under fornminnesmötet i Visby sommaren 1912. Lithberg skriver 1914 p. 75 härom: »Under fornminnesmötet i Visby år 1912 inkom från Martebomyr ett fynd av grov stenålderskeramik med gropornering, enligt uppgift funnet ute i myren. Fyndet här rör möjligen från en stenåldersboplats, men har ännu icke hunnit närmare undersökas.» Wennersten hade också den vänligheten att, då jag ²/₆ 1918 träffade honom i Visby, påminna mig om fyndet och att meddela, vad han av arbetarne inhämtat. Det var, att lerkäret stått på »dylagret», men rätt upp i torven, och att det gått sönder vid upptagandet. På något avstånd, men på alldeles samma nivå, hade djurbenen anträffats. Uppgiften om fyndnivån får anses

mycket tillförlitlig, ty arbetarne äro synnerligen förtrogna med nivån ifråga, enär torvtäkten vanligen avbrytes med »dylagrets» början.

Då jag rätt väl kände till Martebo myrs byggnad (Sernander 1893 p. 353 och 1894 p. 54), ej minst vid fyndplatsen, som jag bl. a. hade utan att erinra mig lerkärlsfyndet besökt några dagar förut, kunde jag jämförelsevis lätt inpassa detsamma i vår postglaciala kronologi, sådan den avspeglas i myrens byggnad.

Till en början synes lagerföljden, sådan den nu ter sig i fyndplatsens omgivning, ej lämna synnerligen många hållpunkter för en stratigrafisk uppdelning efter moderna grunder. Den utvisar en omkring 1 m. mäktig *Cladium-Phragmites*-torv, uppåt jämt övergående i en ur samma torvart framgången torvmylla. Undertill kommer gyttja, som övergår i rätt mäktig kalkgyttja. Det hela tyckes vittna om en kontinuerlig igenväxning av bäckenet. Det öppna vattnet, under vars yta först kalkgyttja, därefter gyttja sedimenterats, har utfyllts med *Cladeto-Phragmiteta*, och genom och efter utdikningen har ytan av de torvmassor, dessa bildat, multnat och sjunkit tillsammans.

Men vid en mera intim granskning yppa

ännu *Phragmites* kvarstod i yt-vegetationen. Torvens omvandling till mylla recent.

b) 20 cm. *Amblystegium-torv*. Består av en brun, så gott som oförmultnad massa av *A. scorpioides*-skott, mellan vars blad fåtaliga pollen-korn voro fastklibbade. Innehåller synnerligen väl bibehållna blad av *Myrica Gale*. Modersamhälle: en submers *Amblystegium scorpioides*-association, i vilken *Myrica*-blad från ett strandsamhälle bottenfällts. — Med knivskarp kontakt kom härunder lager

c) 25 cm. *mylla*. En kolsvart jordart, delvis amorf, delvis af en fin filtstruktur. I denna jordart stodo tallrötterna rotade. Innehöll tämligen talrika pollen-korn. Modersamhälle: troligen ett hedartat sumpigt *pinetum*, som utvecklats ovan en *Cladium-Phragmites-torv*, vars översta del i förening med sumpskogens egen förna omdanats till sumpskogsmylla.

d) 50 cm. *Cladium-Phragmites-torv*. En mörkbrun i luften hastigt svartnande torvart, bestående av ett rotfilt med inströdda rhizom av *Cladium* och *Phragmites* samt partier av en gles och finbladig *Amblystegium*. Modersamhälle: en *Cladium-Phragmites*-association.

e) *Gyttja* småningom övergående i *kalkgyttja*. *Gyttjan* var »levertorv»-artad, ljusbrun med ett svagt stick i rosa och innehöll tunna lager av rikliga mollusker, mest ungdomsformer av *Limnaea ovata* och *Physa fontinalis*. Modersamhälle: en plankton-association av baltisk typ.

Den nu skildrade lagerföljdens springande punkt är kontakten mellan lager b och lager c, fig. 1. I den ha vi tydligen det stora klimatomslaget från tiden c. 500 f Chr. avspēglat, sålunda den subatlantico-subboreala kontakten, och i *Amblystegium-torven* det sökta ledlagret med den skarpa undergränsen. Den motsvarar med sin limniska

natur *Sphagnum cuspidatum*-torven och den terrestriska tallskogsmyllan hedtorven i motsvarande kontakt inom högmossarnas lagerserie.

En pollenundersökning gav genom påvisandet av de allmänna förändringar, vegetationen undergick i och med klimatomslaget, en annan sida av de storartade naturhistoriska omkastningarna. Denna pollenundersökning, som utförts av Greta Serander, lämnade följande resultat:

	Lager c, Subborealt 3 cm. under kontakten. Antal räknade pollen-korn:	Lager b, Subatlantiskt 3 cm. över kontakten.
<i>Pinus silvestris</i>	92	50
<i>Picea Abies</i>	—	10
<i>Betula</i>	10	35
<i>Ulmus</i>	2	3
<i>Tilia</i>	2	—
<i>Quercus</i>	5	—
<i>Alnus</i>	5	3
<i>Corylus</i> och <i>Myrica</i>	13	70
<i>Ericaceer</i>	128	13
<i>X-pollen</i>	25	16
	Summa 282	200

Detta pollenmaterial härstammar tydligen från vegetationen såväl på myrens yta som på dess stränder.

Som nyss framhölls är lager c att anse som en sumpskogsmylla. I modersamhället ingick, som bl. a. framgår av stubbarna, mycket tall, och en del av tallpollenet måste därför ha lokal härstamning. Den höga frekvensen av *ericacé*-pollen talar avgjort för lokalt ursprung av dess huvudmassa. — Vad modersamhället till lager b beträffar, har detta nyss karakteriserats som en submers *Amblystegium*-association, på vars stränder växte *Myrica*. Nu är det som bekant så gott som omöjligt att på fossilt material säkert skilja *Corylus*- och *Myrica*-pollen.

Den för *Corylus* höga frekvensen i subat-

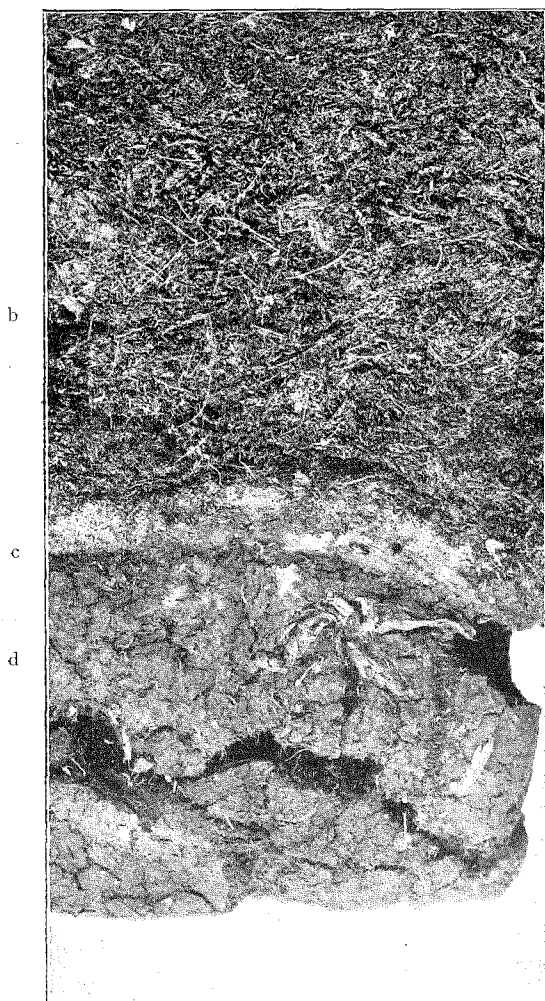

FIG. 1. MARTEBO MYR, DEPOTFYNDPLATSEN. SNITT GENOM DEN SUBATLANTICO-SUBBOREALA KONTAKTEN: AMBLYSTEGIUM SCORTIODES-TORV (b) OVAN CLADIUM-TORV (d), SOM I ÖVRE DELEN UNDER DEN SUBBOREALA UTFORKNINGENS SLUTFACIES ÖVERGÅTT TILL TALLSKOGSHUMUS (c):

lantiska lager och närvaron i dessa av blad av *Myrica* tyda på, att den senare lämnat huvudmassan.

Om man enbart tar hänsyn till skogs-trädpollenet, får man följande procentsiffror.

	Lager c %	Lager b %
<i>Pinus silvestris</i>	79	49
<i>Picea Abies</i>	—	10
<i>Betula</i>	9	35
<i>Ulmus</i>	1	3
<i>Tilia</i>	1	—
<i>Quercus</i>	5	—
<i>Alnus</i>	5	3

Granens saknande i subboreal, dess upp-trädande i subatlanticum samt ekens och lindens olika frekvens i de båda avlagringarna visa, vilken omkastning vegetationen i sin helhet undergick i och med klimatom-välvningen.

Tallskogsmyllan med sina stubbar har sålunda uppkommit under en del av brons-åldern. Martebo fornträsk måste då ha varit ganska inskränkt till sin utbredning och efter tallskogens nivå i förhållande till stranden att döma under vegetationsperioden eller större delen av denna avloppslös. Klimatet är torrt och varmt. I profilerna 1902 sågos djupt ner i *Cladium-Phragmites*-torven några mindre björkstubbar. Detta pekar troligtvis på, att även detta torvlager avsatts under liknande hydrografiska och klimatiska förhållanden, d. v. s. under den subboreala perioden. Dess relativa mäktighet tyder på att basaldelen bör vara från tiden omkring periodens början, vilken jag förlägger till gånggrifttiden. Tidsgränsen mellan atlanticum och subboreal är som bekant flytande. Var i lagerföljden denna flytande gräns skall sättas, kan ej avgöras av lagerföljden såsom sådan. A priori kan endast sägas, att de mäktiga gyttje- och kalkgyttje-bildningarna böra kunna utfylla den tid, som faller på atlanticum och tiden dess-förrinnan.

Vad säger nu lerkärlsfyndet i denna gräns-fråga?

Först dess plats i Martebo fornsjö ut-veckling. Kärlet stod på »dylagret», men

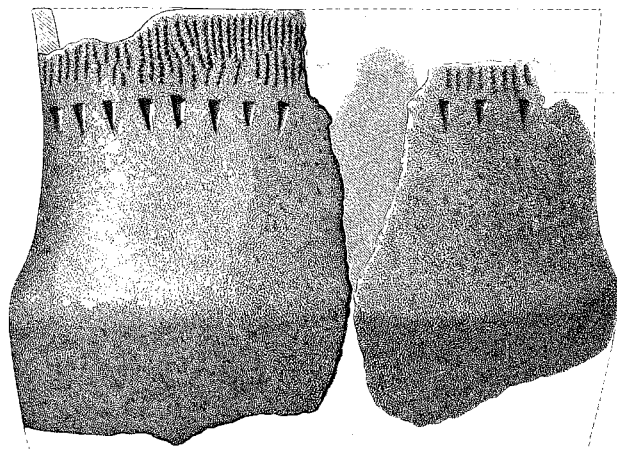

FIG. 2. LERKÄRLEFRAGMENT FRÅN MARTEBO MVR. 1/4.

räckte upp i torven. »Dylagret» är arbetarnas namn på gyttjan. Depositionen av krukan (och benen) tyckes sålunda vara gjord vid den tidpunkt, då gyttjebildningen avslutades, och då en ag-vass-djungel började inkräkta på det öppna vattnet samt under den subboreala periodens förra del och tiden omkring gånggriftstiden.

Sedan sålunda depositionen av kärlet på enbart stratigrafiska grunder inpassats i Martebo-fornsjöns utvecklingshistoria, gäller det att bestämma själva kärlets arkeologiska ålder, sådan fornforskarna på grund af form och ornamentik uppfatta densamma. Jag har vänt mig till Antikvarien T. J. Arne, som avgivit följande utlåtande:

»Lerkärlet är sönderfallet i 13 större bitar och några smärre fragment. Det största stycket, som utgöres av ett sidoparti från mynningen till nedanför buken, mäter i höjd 22,8 cm., i bredd 18,3 cm. Kärlet har en svagt insvängd hals av c:a 15 cm. höjd. Därefter buktar det undre partiet ut något för att sedan åter svänga inåt mot bottnen.

Huruvida denna varit spetsig eller flat, kan ej av fragmenten avgöras. Orneringen utgöres av vertikala snoddlinjer, 3,5 cm. långa, anbragta omedelbart under mynningen runt om hela kärlet och med 4 à 5 mm:s mellanrum från varandra. Omkring en cm. lägre äro gropornament anbragta i en horisontal linje runt kärlet. Dessa gropar äro snett indrivna uppåt, så att i godset bildas en kanal med två parallella sidor av omkring 1,5 cm:s längd. På dess längst in belägna, 4 à 5 mm. djupt liggande ställe avbrytes kanalen tvärt. Groparna kunna möjligen vara åstadkomna med en vildsvinstand. På kärlets insida sitter ett kolnat lager, troligen av fettrester från kokning (?). På utsidan är det eljes gråbruna kärlet delvis sotigt. Godsets tjocklek uppgår till omkring 1 cm. Kärlets diameter torde ha uppgått till 3 à 4 dm.

Kärlet bör närmast jämföras med dylika från grottan Stora Förvar på St. Karlsö, Gotland, vilka äga samma form och rätt liknande ornamentik. Om tiden kan endast

sågas, att det säkerligen förskriver sig från gånggriftstid.»

Fig. 2 visar utseendet av de största bland de tillvaratagna lerkärleksfragmenten.

Just den trakt, i vilken det nu skildrade fyndet gjorts, *Martebobygden* (Lithberg p. 36—37), har av Lithberg karakteriserats som ett relativt folkcentrum under gånggriftstiden. Redan under fjärde skedet, motsvarande döstiden i Sverige, gör sig denna koncentration märkbar med 11 fynd, men när sin kulmen under femte (gånggriftstiden) med 32 och sjätte skedet (hällkisttiden) med 39 fynd (Lithberg p. 53). Av intresse är, att i Lummelunda myr, en annan del av Martebo myr, en präktig båtformig grönstensyxia (Lithberg, fig. 33) från gånggriftstiden anträffats. möjligen även den ett depotfynd.

Och att det ej alltid varit tillfälliga jägare eller fiskare, som tappat sina redskap eller gjort lerkärleksdepositioner, antydes av, att man funnit boplatser från stenåldern, av vilka åtminstone några visat sig vara från gånggriftstid, om ej vid själva myrkanten, dock ej så fjärran därifrån, nämligen utmed den närbelägna havsstranden. Det är de öppna boplatserna vid Irevik, Visby Kungsladugård och vid St. Drotten i Visby (jmf t. ex. Lithberg p. 67 och Wennersten 1909) samt »ett tiotal grottor» i kalkstensbranten

* Som en av de viktigaste bland dessa kan den ena av de 2 Skälsö-grotterna, upptäckta och undersökta av O. V. Wennersten och W. Blair Bruce, men resultaten ej publicerade (Kjellmark 1904 p. 216), betecknas. Enligt Wennerstens till mig lämnade uppgift är kulturlagret här åtminstone 1,4 m. mäktigt. Grottan ligger efter mina undersökningar den 25/10 1902 nedanför den lodräta 2,3 m. höga kalkstensbrant, som avbryter den jämna, inåt landet fortsättande kalkstensplattan. Den är 7 m. djup och vid mynningen 2, inåt 1,75 m. hög och 2 m. bred. Kulturlagrets yta vid mynningen låg 25,75 m. över dagens havsnivå. Nedanför grottan en talus och intill dess bas en bred låg strandvall, vars insida i haket till talus ligger 22,55 m. och krön 22,68 m. ö. h. 7 m. N om grottan en ca 4 m. hög rauk, vars bas låg på grottmynningens nivå: intill raukens fot ett ero-

på västra sidan mellan Visby i S och Hallshuk i N». (Hedström 1911 p. 144.)

Till sist återstår behandlingen av de funna djurbenen. Om dem har kandidat L. Hedell lämnat följande utlåtande:

»De mig till bestämning sända bendelarna från Martebo myr äro till antalet 5, nämligen 2 delar av det fasta kraniet (nu hopsatta), en del av underkåk samt 2 delar av lårben (nu hopsatta).

Av det fasta kraniet återstå blott följande delar: nackbenet (*occipitale*) med tillhörande delar samt spendelarna (*partes mastoideae*), hjässbenet (*parietale*), fjällbenet (*squamosum*) med okbensutskottet och bakre delen av pannbenet (*frontale*) å högra sidan; å den vänstra sidan: nedre delen av hjässbenet och fjällbenet med okbensutskottet; å undre sidan det bakre kilbenet (*basisphenoidum*) samt de delvis förstörda *bullae osseae*.

Kraniedelen är av hund (*Canis familiaris* L.), vilket framgår bl. a. av det konvexa och nedåtböjda pannbensutskottet (*processus postorbitalis*), (hos räven äro pannbensutskotten konkava och riktade utåt och bakåt) samt därav, att *sutura coronalis* är rak (hos räven betydligt buktig).

För övrigt utmärker sig kraniedelen däri-genom, att dess övre del utefter hela sin längd bildar en jämn båge, utan antydning till konkavering å pannan vid och framom pannbensutskottet; att *crista frontalis externa* är starkt markerad och synes ha vid *sutura coronalis* sammansmält med den å andra sidan till bildandet av en låg, något plattad, i *crista occipitalis* övergående *crista*

sionshak liggande 24,35 m. ö. h. Jag antar, att detta hak är själva L. G. Siffroma behöva troligen korrigeras något, enär dagens orkanartade storm kanske förskjutit havets nivå, som togs till utgångspunkt för spegelavvägningen. — Orsaken varför jag anför dessa detaljer är, att de visa på att grottan (med rauken) utmødellerats av Litorinahavet vid dess högsta stånd och av dess stormvägor. Grottans bebyggelse måste sålunda falla efter Litorinamaximum.

sagittalis; *crista occipitalis* är föga utskjutande och når helt obetydligt utanför *condylæ occipitales*.

Den bakre delen av kraniet är nedtill särdeles bred, dess sidokanter nästan raka och bilda, där de stöta intill *crista occipitalis*, en något avtrubbad vinkel (hos räven och stundom hos hunden är denna övre del av nackbenet avrundad).

Kraniedelens längd i rak linje: 89 mm.; kraniets bredd vid övre kanten av tinningbenets okbensutskott: 56 mm. (hos räven 47—49 mm.). Avståndet mellan *processus postorbitalis* och bakre kanten av nackbenet: 73 mm.; avståndet mellan *sutura coronalis* och bakre kanten av nackbenet: 44 mm.

Av underkåken finnas kvar nästan hela den horisontella grenen å vänstra sidan och en obetydlig del av kronutskottet (*processus coronoides*) samt tre tänder: rovtanden, andra och fjärde mellantanden. Kåkedelens längd: 82,3 mm.; avståndet mellan alveolen för den bakre knöltanden och den för första mellantanden: 51 mm.; underkåkens bredd mittför rovtanden: 14,5 mm.; rovtandens längd i longitudinell riktning: 14,5 mm.

Lårbenet (*femur*), som är det vänstra, är vid basen av *collum* avbrutet, dess diafys något bågböjd och trind (hos räven något plattad i longitudinell riktning), benets längd i rak linje: 136 mm. (hos den fullvuxna räven 150 mm.); dess tjocklek vid mitten: 12,2 mm. i longitudinell riktning och 12,4 mm. i transversell.

Bendelarna från Martebo myr äro av en hund, som varit ungefär av samma storlek som en räv och tämligen gammal, vilket framgår dels av den knappt märkbara suturen, mellan hjässbenet och tinningbenets fjälldel, av den helt och hållet försvunna suturen mellan nackbenets basilardel och bakre kilbenet, dels därav, att lårbenets nedre epifys är väl vidvuxen diafysen.

Å pannbenet, något ovan *processus postorbitalis*, är en tämligen stor, avlång grop med ett par punktlika fördjupningar, som dock ej nå igenom pannbenet; denna grop har sannolikt sin orsak däri, att pannbenet blivit på något sätt skadat.

Alvastra den 15 juli 1919.

Ludvig Hedell.»

På min förfrågan, om skadan på pannbenet orsakat djurets död, har kandidat Hedell haft godheten lämna ytterligare följande utredning:

»Den å pannbenet varande gropen å hundkraniet från Martebo myr har sannolikt sin orsak däri, att hunden stött emot något vasst föremål, varav en elakartad svullnad uppkommit, eller ock har å pannbenet förekommit någon utväxt, som frätit på och i detsamma insänkt sina rötter; de punktlika fördjupningarna i gropen tyda därpå. Hade hunden blivit ihjälslagen, skulle slaget ovillkorligen varit så våldsamt, att pannbenet blivit ej blott bräckt utan även krossat å det ställe, där slaget träffat. Men någon antydning därtill synes åtminstone icke på den del av pannbenet, som finnes kvar. Den skada, som haft gropen till följd, har i alla hänseenden varit av ringa betydelse och ingalunda orsakat hundens död».

II. SVÄRDSLIPNINGSSTENAR PÅ FARDUME TRÄSKS BOTTEN.

I hög grad utmärkande för Gotlands forntid äro de sliprännor, som på en mängd punkter anträffats, dels på block, de s. k. *svärdslipningsstenarna*, dels ehuru mera sällan i fast håll. För deras utbildning och allmänna topografiska förekomst hänvisas till Lithberg p. 95—104.

G. Lindström (1886) hänför, närmast efter Hans Hildebrand, svärdslipningsstenarna till

den yngre stenåldern, men sliprännorna i fasta hällen till yngre järnåldern. Då Lindström vid Ronehamn anträffat svärdslipningsstenar mycket lägt över havsytan, slöt han därav, att Gotlands höjning efter den yngre stenåldern varit ytterst obetydlig.

Munthe (1910) underkastade detta problem om svärdslipningsstenarnas ålder och förekomst ett ytterligare granskning. Han påvisade p. 159 att de »ligga vanligen *invid vatten* (bäckar, myrlaggar, källor eller forntida vatten, hafsstranden), hvarav är troligt att de gamla gutarna vid sina slipningar använde vatten samt sand såsom 'slippulver'. Man torde härav kunna få en förklaring på, att dessa block, såsom fallet är delvis vid Ronehamn och i närheten av Nisseviken, nu träffas ett stycke från stranden men vid den tid, då de togos i anspråk, lågo invid den gamla hafsstranden». Då Munthe genom sina avvägningar visat, att trenne förekomster lågo 9,6—12 % av L. G., uttalade han bl. a. »att sliprännorna åtminstone delvis förskriva sig från bronsåldern (och järnåldern?), en uppfattning som hrr arkeologer numera anse ganska sannolik. En utredning av spörsmålet är givetvis synnerligen önskvärd.»

Lithberg (1914) har vidare utvecklade denna åskådning. Genom en omfattande utredning kommer han till det resultatet, att, frånsett några undantagsfall, sliprännor på block och i fast håll huvudsakligen använts vid framställningen av de simpla skafthålsyxorna. Tiden för dessas tillverkning anser han ha börjat under hällkisttiden och fortsätta under bronsåldern. Vad de lägt liggande sliprännorna beträffar, har han genom H. Hedström ytterligare erhållit av A. Hj. Olsson och Hedström avvägda sliprännor, 4 i block och 1 i fast håll, på låg nivå.

Mina iakttagelser stämma fullständigt med de nu citerade forskarnes. Alla sliprännor

ha legat intill vatten. Är så ej fallet, kan man erhålla uppgift om eller tydliga bevis för, att en flyttning företagits.

På gårdsplanen vid Libbenarve, Hafdhemssocken, ligger en svärdslipningssten, av mig iakttagen 1890 (meddelad av H. Hansson i Lithberg p. 100), tydligen som en plansten, hittransporterad antingen från Vaståde eller Libbenarve myrar, bägge liggande alldeles intill.

I Fardhems kyrkogårdsmur alldeles intill nordöstra sidan av stigluckan ligger ett granitblock med en plan sida (93 × 59 cm.) vänd utåt. Denna sida visar ett glättat parti, över vilket går en vacker grund slipränna, mätande 75 cm. i längd och 9 cm. i bredd. Detta block är naturligtvis hittransporterat, antagligen från stranden av den närbelägna Mästermyr.

Från Mästermyrs strand ha tydligen flera svärdslipningsstenar borthämtats. Så skola, enligt de dock ej fullt bestämda uppgifter jag lyckades inhämta, de vid Folkhögskolan i Hemse upplagda svärdslipningsstenarne (jmf Lithberg p. 100) härstamma därifrån.

Det är djupt att beklaga, att ännu i våra dagar svärdslipningsstenarna behandlas som flyttbara kuriositeter och museiinventarier. Viktiga konstanter undandragas därigenom den vetenskapliga forskningen. Betydelsen av att kunna bestämma deras höjd i förhållande till havsytan är nyss framhävd. I det följande skall visas, att även vad sliprännorna vid insjöstränderna angår, det är av största betydelse att kunna hänföra det ursprungliga läget till vattenståndets postglaciala förändringar.

Fardume träsk är en mindre sjö, belägen i Rute och Hellvi socknar på nordöstra Gotland. Dess yta, som för några årtionden sedan underkastades en mindre sänkning, ligger enligt generalstabsbladet 7,2 m. ö. h. För detaljer i dess vegetation och postglacia-

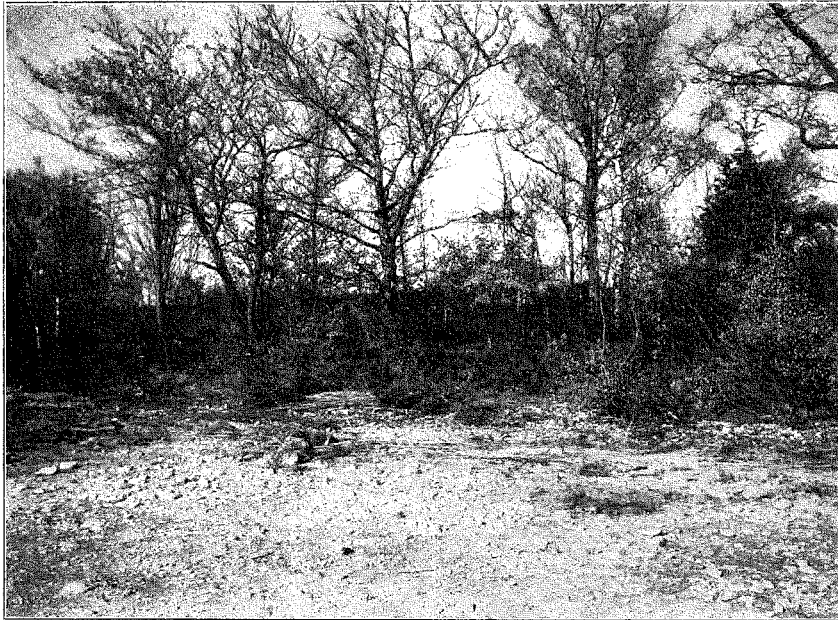

FIG. 3. FARDUME TRÄSK. — DEN GAMLA ISSKRUVNINGSVALLEN, UPPKOMMEN FÖRE SÄNKNINGEN, ÄR HÖG OCH KRÖNT MED EKAR. DEN UNGA, UPPKOMMEN EFTER SÄNKNINGEN OCH LIGGANDE STRAX UTANFÖR DEN GAMLA, ÄR VEGETATIONSLÖS. I DENSAMMA LIGGER EN SVÄRDSLIPNINGSSTEN UPPSKRUVAD AV ISEN FRÅN DEN STRAX FRAMOM FÖRGRUNDRN BELÄGNA GRUPPEN AV SLIPSTENAR. FOTO DAN ÅKERBLOM, SERNANDERS GOTLANDSEXKURSION 1928/518.

ciala utvecklingshistoria hänvisas till Ser-
nander 1894 p. 94—100, 1908 p. 86—89,
1909 p. 234—235, 1918 p. 695—697.

Enligt dessa framställningar, som jag haft
tillfälle att ytterligare fördjupa vid studie-
färder med mina studenter i maj 1908 och
samma månad 1918, få vi följande utveckling.

Genast efter isoleringen från havet bör-
jade en intensiv utfällning av kalkgyttja i
det för gotländska förhållanden ganska
djupa bäckenet. Vattenytan måste under
åtminstone större delen av vegetationsperi-
oden ha stått ett stycke under passpunkten.
I denna torrtdis antagligen mycket varma
vatten var *Najas marina* att döma efter
de talrika frukterna i kalkgyttjan synnerligen
vanlig. Sedan fornsjöns centralparti, som

i nutiden markeras av tallmossarna Stor-
holmen och kringliggande småholmar, nått
upp till ett avstånd av en eller annan dm
under den dåvarande ytan, som stod åt-
minstone 1—1,5 m. under passpunkten, bör-
jade den täckas av en *Cladium*-association,
vilken snart till en viss areal kläddes av
tallskog. Denna dränktes katastrofartat
vid en inbrytande fuktig period av ett sphag-
netum, i vars torv bl. a. inbäddades *gran*
och *Ledum*. Detta sphagnetum har i kapp
med den stigande vattennivån upptornat en
ganska mäktig *Sphagnum*-torv. Runt Stor-
holmens stränder hade en också torvbildande
Cladium-association hållit jämna steg med
Sphagnum-torvens tillväxt i höjden. —
Hur sjön förövrigt omkring Storholmen ut-

veklade sig, känna vi litet. Det förefaller mig ej uteslutet, att mot sista delen av den torra perioden kalkgyttjan och densamma eventuellt överlagrande torvskog blivit vindroderade. Efter torrperiodens slut steg, som nyss nämdes, vattnet, och i detta avsatte sig nya kalkgyttjemassor.

Torrperioden är naturligen subborealen, och den stigande vattennivån faller tydligtvis samman med subatlanticum. Hur långt fram i subborealen faller då bäckenets isolering? Munthe låter sin 24-meters-isobas

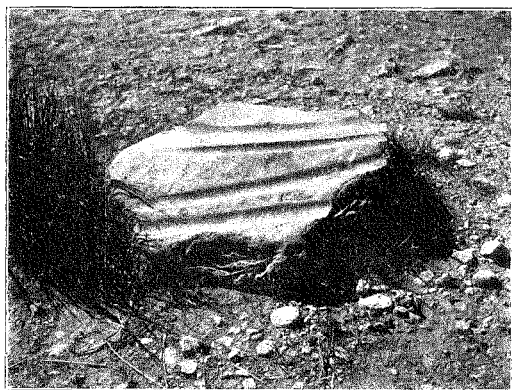

FIG. 4. SVÄRDSLIPNINGSTENEN NR 1 PÅ LANDVINNINGEN TILL FARDUME TRÄSKS NORRA STRAND. MED SÄVÄL SLIPRÄNNOR SOM EN SLIPSVACKA. FOTO DAN ÅKERBLOM, SERNANDERS GOTLANDSEXKURSION 19²⁸/518.

för Litorinahavet gå fram rakt över Fardume träsk. Med denna siffra som utgångspunkt kan man beräkna, att träskets passpunkt (7,2 m. ö. h.) isolerades ur Litorinahavet vid 30 % av L. G. En tidslängd av perioden motsvarande omkring 20—30 % av höjningen hade då förlupit, troligen sålunda hela gånggriftstiden, men knappast hällkisttiden.

Nedanför Fardume gård i Rute socken i backsluttningens löväng hade jag 1908 intill ett källsåg sett en svärdslipningssten. Vid besöket 1918 hittade jag på norra stranden av Fardume träsk en hel samling av

block med sliprännor, vilka visade sig ha följande plats i sjöns historia.

In summa räknades 5 rämlade block (och tvänne glättade, ej rämlade). Nr 1—4 lågo in situ som ytliga block i den morän, vilken bildade den långsluttande stranden, nr 5 ingick i den vall, som uppkommit genom isskruvning vid vattennivån efter sänkningen, fig. 3. Nr 1 låg isolerat, nr 2—4 (jämte de glättade blocken) bildade 30 m. därifrån en grupp, till vilken nr 5 i den isskruvade vallen ovanför anslöt sig.

Nr 1, fig. 4., det största och präktigaste, består av en hård, tät, finkornig gneiss med något porfyriskt gry. Den har formen av en liggande platta på omkring 30 cm. tjocklek och 105 × 100 cm. i längd och bredd. I plattans övre yta äro 4 rännor inslipade. Nr 2 från V räknat praktfullast: 85 cm lång, 8 cm. bred och i mitten, där den var djupast, 25 mm. djup. Riktningen är rak. De tre andra äro ej fullt så vackra och visa en svagt bågformig böjning. Den östligaste refflans nederkant ligger lägst. Den västligaste var upptagen i en 30—40 cm. bred svacka eller sänka, mycket grund: i centrum 30 mm. djup. Sänkan visade en tydlig avnötning framkallad polityr.

Jag utgick från, att man valt blocket till slipsten, emedan det då låg i själva vattenbrynet, och att den lägst liggande underkanten av rännorna borde ungefär motsvara »medelvattenlinjen», d. v. s. nivån mitt emellan den mildare årstidens hög- och lågvatten. Slipningen synes mig nämligen böra försiggå under de gynnsammaste förhållanden just vid detta nivååge: man stod i själva brynet av vattnet och kunde skvalpa upp detta på sliprännan, men man kunde utan hinder av vattenmassan utföra de pendlande slipningsrörelserna.

Den östligaste rännans underkant låg som sades lägst. Den befann sig 14 cm. över

dagens vattenlinje, som sammanföll med blockets underkant, vidare 53 cm. under årets vådriftrand, vilken togs som högvattenslinje, och 42 cm. över lågvattenslinjen, ganska godtyckligt bestämd till gränsen för de yttersta exemplaren av *Funcus articulatus* (Sernander 1918 p. 696). Den recenta, ännu rätt obetydliga isskruvningsvallen sammanfaller med den nämnda vådriftranden. Men nu är att märka, att sjön i sen tid är sänkt omkring en halv meter; tyvärr har jag icke lyckats få den exakta siffran. En halv meter högre upp återfanns också en väldig, stundom manshög, nu trädbeväxt isskruvningsvall från tiden före sänkningen. Intill blocket själv stod ett litet *Cladium*-bestånd och några kolonier av *Funcus articulatus*. Vid tiden för slipstenens användning var sålunda Fardume träskets medelvattenstånd ungefär 1 meter lägre än i nutiden, d. v. s. före sänkningen.

Blocken 2—4 äro märkliga, emedan de äro av rätt så märkelig Gotlandskalk. De äro försedda med resp. 4, 2 och 2 rännor. Dessa äro djupare än på urbergsblocken och ej som dessa av rundad utan av ungefär rektangulär genomskärning. De hänryda för sitt upphov på en annan verktygs-typ.

Tillsammans med dessa block anträffades tvänne andra av hård granit. De voro utan sliprännor, men visade på övre ytan var sitt parti med samma egendomliga glättning som block 1.

Hela denna grupp av block låg på samma nivå som block 1.

Svärdslipningsstenen nr 5, vilken som nämnt låg ovanför i den recenta isskruvade vallen, var också av samma slags Gotlandskalk. Den är tydligen i subatlantisk eller ny tid genom isskruvning flyttad från sin plats bland de andra svärdslipningsstenarna.

Resultatet av den nu lämnade undersök-

ningen torde ligga i öppen dag. Slipstenarna användes vid en tid, då vattenståndet var avsevärt lägre än nu, och denna tid måste vara subboreal, närmare bestämt hällkisttid eller bronsålder.

Vi återkomma till frågan om sliprännorna invid och på låg nivå över havet. Då denna nivå i ett par fall uppgivits så låg, att den enligt min tids-bestämningsmetod faller på den äldre järnåldern, och jag anser, att ännu intet föreligger, som tvingar oss att antaga, att de simpla skafthålsyxorna fortsatt in i denna tid, vill jag ägna några ord åt denna fråga.

Den stora klimatomkastningen, skillnaden mellan *subboreal* och *subatlantisk*, *Litorina*- och *Limnæatid*, *bronsålder* och *järnålder*, förlägger jag, vad Gotland angår, till framemot 12 % av L. G. (Sernander 1911).

Munthe får 2 förekomster av svärdslipningsstenar under denna gräns. Detta sammanhänger med, att han för alla sina avvägningar av dessa gör ett avdrag på 0,5 m. för högvattenstånd. För min del anser jag detta onödigt, då som jag nyss framhöll, det väl snarare är antagligt, att man valt sina slipstenar ganska långt ut på stranden, här havets.

De 2 fyndorterna äro:

Bandelundaviken. Omkring 1 km. från Häffinsåns utflöde i Bandelundaviken ligga 3 stenar. Lägsta rännans lägsta del ligger i 2 block resp. 2,2 och 2,24 m. ö. h. *Litorinamaximum* infaller här 15,3 m. ö. h., och med avdrag av 0,5 m. för högvattenstånd beräknas läget till resp. 11,1 och 11,7 % av L. G. — Gör man emellertid icke detta avdrag, bli procentsiffrorna resp. 14,1 och 14,7.

Nisseviken. Foten av de 2 lägsta, västligaste blocken ligger enligt Munthes tubavvägning ^{15/9} 1911 c:a 1,5 m. ö. h. C:a

200 m. V. om gärdesgården avvägdes foten av det närmast större blocket, som befanns ligga c:a 1,9 m. ö. h. — Detta skulle efter en halv meters avdrag motsvara 9 och 12 % av L. G., men utan avdrag 13 och 15,4 %, vartill kommer, att blockens fot, ej rännornas lägsta partier tagits till utgångspunkt.

Att slipstenarna företrädesvis använts vid framställandet av de simpla skafthålsyxorna, har Lithberg på mycket goda grunder gjort gällande.

Det bör också påpekas, att till de 2 fyndorter för svärdslipningsstenar i Rute socken, som här skildrats, svara i samma socken fyndet av ej mindre än 4 simpla skafthålsyxor (Lithberg p. 52). Men som bekant anser Lithberg, att denna yxtyp ej endast tillhör hällkisttiden, utan att den fortsätter in i bronsåldern.

Några metallföremål från bronsåldern äro ej kända från Rute socken; åtminstone finnas inga uppgifter härom i Antikvariskt-Topografiska arkivet. Däremot inköpte jag 1908 och skänkte till museet för nordiska fornsaker vid Uppsala Universitet tvenne flintredskap från hällkisttiden, hittade i denna socken och just i den låga dalgång, som utmynnar på Fardume träsk norra strand. Det ena är en brett lancettformig, tunn spjutspets av ljus flinta: $14,3 \times 4,2 \times 0,9$ cm. (Inventarienummer 3123.) Det andra är också en spjutspets, av ljusbrun flinta med kort och bred tånge: $11 \times 2,7 \times 0,8$ cm. (Inventarienummer 3124.)

*

Av ett visst intresse är den glattpolerade svaga sänka, som utmärkte slipstenen nr 1. En alldeles liknande sänka fanns på slipstenen i Fardhems kyrkogårdsmur. I bägge fallen voro de övertvärade av sliprännor. Vid Fardume träsk funnos ytterligare tvenne

block med dylika sänkor men *utan* sliprännor.

Huru ha dessa sänkor uppkommit?

Man skulle kunna gissa på, att blocken använts som *handkvarnar*, men de, som hittills beskrivits från stenåldern, ha haft djupare sänkor.

Troligare är väl, att de uppkommit vid *slipning*, men av ett mer eller mindre roterande förlopp och av något annat stenverktyg än dem, som gett upphov till svärdslipningsrännorna.

Redan förut har antytts, att ej ens alla dessa äro enhetliga, utan att de, som inslipats i kalkstenen, härröra från andra redskap än de, som vid slipningen framkallat rännorna i graniten. Lithberg har nämligen upplyst mig om, att de rännor i kalksten, han varit i tillfälle att iakttaga, haft samma rundade tvärsnitt som dem på hårdare bergarter. Vilka dessa Fardume-redskap varit, återstår att utreda.

I de glättade svackorna skulle vi sålunda möta spår av en *tredje* redskapstyp. Jag hänvände mig till professor Lithberg för att höra hans åsikt härom. Han ansåg det ej otroligt, att de uppkommit vid slipning av eggen till yxor identiska med eller besläktade med den tunnbladiga, smalt tunn-nackiga yxa, som han beskrivit p. 26 och avbildat i fig. 26 i gradulavhandlingen. De simpla skafthålsyxorna, vilka Lithberg sammanställer med de vanliga svärdslipningsrännorna, gå längre ned i tiden än de tunnbladiga stenyxorna. Det bör också framhållas ännu en gång, att på de block, som äga både rännor och svackor, de förra äro inslipade tvärs över de senare.

Hur härmed än må förhålla sig, dessa *slip-svackor*, som de tillsvidare kunna benämnas, förtjäna att vidare studeras. De äro helt säkert ej sällsynta.

Av de gotländska svärdslipningsstenar, vilka intransporterats till Statens Historiska

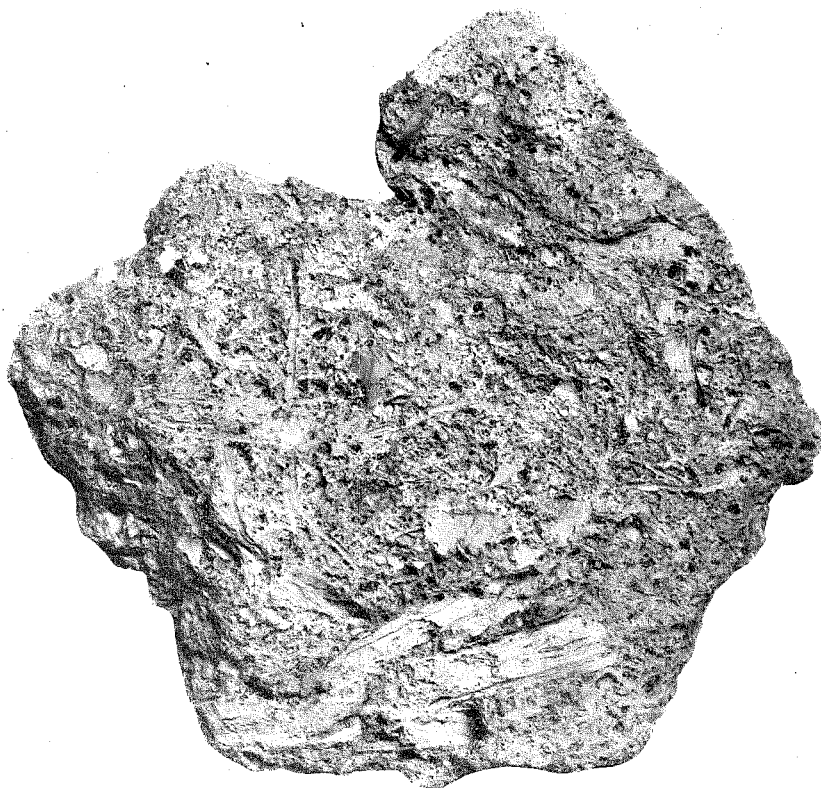

FIG. 5. BLOCK UR BOTARVE-KALKTUFFEN I FRÖJEL MED AVTRYCK EFTER HUGGNA TALLVEDS-SPÅN.

Museum, har jag iakttagit åtminstone tvenne, som visa både rännor och glättade svackor av nu skildrad typ.

I Kiviksgraven har nyligen inlagts ett slipstensfragment, enligt vaktarens uppgift hittat vid Karakås gård, av en kvartsitisk bergart. På densamma finnes en glättad slipsvacka, 27 cm. i diameter och 2 cm. djup i centrum, alldeles lik de gotländska (¹⁶/₆ 1919).

III. HUGGNA TRÄSPÅN I BOTARVE-TUFFEN.

Nedantför kalkklippbranterna mellan Botarve och Göstafs i Fröjel socken på Gotlands västkust anstå utom mäktiga blekeav-

lagringar en del kalktuffer. Den ansevärdaste av dessa, den s. k. Botarve-tuffen, har ingående behandlats av Th. Halle i en uppsats i Geologiska Föreningens Förhandlingar 1906.

Vid ett besök ³¹/₅ 1918 med mina studenter anmärkte jag bland de block, som av skilda anledningar lösgjorts från den fast anstående tuffen, på dess av åkrar upptagna yta några med rätt betydliga dimensioner. I tvenne av dessa upptäcktes avtryck av huggna *furu*-spån. Fig. 5.

Att hitta lämningar av mänsklig verksamhet i de svenska kalktufferna är en mycket stor sällsynthet.

Så vitt jag kan erinra mig, föreligger hit-

tills ett enda fynd, nämligen från den klassiska Benestads-tuffen i Skåne. C. Kurck (1901 p. 73) uppger, att man här för längesedan under stenbrytning »vid tvenne särskilda tillfällen anträffat stenredskap i tuffen. Ett av de funna stenredskapen — en grovt tillhuggen flintmejsel — bär tydliga spår av att förut hava varit slipad». Troligen ha de anstått i tuffens huvudparti, atlanticum (Sernander 1916).

Vilken ålder man skall tilldela Botarvefyndet kan ännu ej med säkerhet bestämmas. Floran i blocken ger intet bestämt utslag. Den består av:

Pinus silvestris: barr, grenar, barkflarn och träspån.

Pteris aquilina: bladflikar.

Betula alba: blad.

Tuffens huvudmassa är, då subborealen utmärktes av ett starkt stillestånd i de tuffbildande källornas rötten, bunden till de atlantiska och subatlantiskt-recenta tidsskedena. Nu innehålla såväl de atlantiska som subatlantiska bildningarna de uppräknade arterna, vadan man ej ur floran kan draga några slutsatser om blockens ålder. Återstå själva bergartens gry och habitus. Men ej heller här föreligga, vad huvudparten av de bägge periodernas avlagringar beträffar, några större olikheter. Habitus talar emellertid närmast för subatlantisk ålder. Jag sände till tuffens monograf, professor Halle, den största stoffen för att få den jämförd med hans i Riksmusei Växtpaleontologiska Ävdelning förvarade originalsamlingar. Halle var mycket böjd för att acceptera min uppfattning, men ville ej alldeles utesluta möjligheten av, att ett äldre lager föreläge.

Det tycks sålunda vara sannolikast, att träspånen äro subatlantiskt-recenta. Då tuffavsättningen för mycket länge sedan upphörde och då i analoga bildningar, där närmare tidsbestämningar varit möjliga, huvud-

parten av de subatlantiskt-recenta lagren faller på järnåldern, kunna träspånen provisoriskt hänföras till denna tid.

Fyndet utgör ett observandum för framtida kalktuffundersökare att hålla ögat öppet för möjligheten av att hitta artefakter och andra spår av mänsklig verksamhet.

LITTERATURFÖRTECKNING.

- Halle, Thore G:son. En fossilförande kalktuff vid Botarve i Fröjels socken på Gotland. Geol. För. Förhandl. 1906, Bd. 28. Stockholm 1906.
- Hedström, Herm. i G. F. F. Bd. 33 p. 144. Stockholm 1911.
- Kjellmark, Knut. Översikt av Sveriges stenåldersboplatser. Ymer Bd. 24. Stockholm 1904.
- Kurck, C. Om kalktuffen vid Benestad. Bihang t. K. Vet.-Akad. Handl. Bd. 26 Afd. II. Nr 1. Stockholm 1901.
- Lindström, G. Om postglaciala sänkningar av Gotland. G. F. F. Bd. 8, Stockholm 1886.
- Linnæus, Carl. Öländska och Gothländska Resa. Sthlm och Upsala 1745.
- Lithberg, Nils. Gotlands stenålder. Gradualavhandling. Sthlm 1914.
- Munthe, Henr. Studier över Gottlands senkvartära historia. Sveriges Geologiska Undersökning. Ser. Ca. Nr 4. Sthlm 1910.
- Sernander, Rutger. Om Litorinatidens klimat och vegetation. G. F. F. Bd. 15. Sthlm 1893. Studier öfver den gotländska vegetationens utvecklingshistoria. Gradualavhandling. Uppsala 1894.
- Hornborgasjöns nivåförändringar. G. F. F. Bd. 30, Stockholm 1908.
- Hornborgasjöns nivåförändringar och våra högmossars bildningssätt. G. F. F. Bd. 31, Sthlm 1909.
- Om den postglaciala värmetiden och det baltiska havets fauna. G. F. F. Bd. 33. Sthlm 1911.
- Svenska kalktuffer. G. F. F. Bd. 37 och 38, Sthlm 1915 och 1916.
- Förna och äfja. G. F. F. Bd. 40, Sthlm 1918.
- Wennersten, O. V. Boplatser från stenåldern i Visby. Fornvännen årg. 4. Sthlm 1909.

LILJA ELLER EK

AV

O. V. WENNERSTEN.

Enligt våra förfäders gamla tro stod mitt i världen ett stort träd — asken Yggdrasil — och hade gudarna sitt tingsställe vid dess fot. Störst av alla träd var denna ask. Grenarna utbredde sig över hela världen och sträckte sig högt upp över himlen. Huvudrötterna voro tre och utgrenade sig åt tre sidor.

På askens grenar uppehöll sig en av en hög följd örn. Vidare befolkades den av en ekorre samt av fyra hjortar, vilka senare levde av lövverket.

Denna myt är helt visst besläktad med, sannolikt till och med utgången ur dyrkan av motsvarande levande träd. Vi erinra oss i detta sammanhang ovillkorligen den ryktbara asken på Bara berg, vilken av Ivar Axelsson Tott flyttades till Visborg, men där vissnade.¹

Vid sidan om asken dyrkades bland germanerna av ålder eken. Folktron att vitormen eller visdomsormen har sitt bo under ekar, som bibehålla sina löv över vintern, sägnen om den numera förstörda Dalhemseken, vittna livligt om rester av urgammal ek-kult på Gottland. Detta likaväl som det välkända förfarandet vid den än delvis kvarstående Gladajk eller Gladek i Västerhejde — där de vägfarande av gammalt hållit för att under utropet (bönen): »Gladajk, go fart» inslunga ett par tre stenar

i den ihåliga stammen — antyder sista kvarlevan av en offerceremoni.

En mängd av de mellan ca 1340—ca 1510 på Gottland präglade mynten² ha på ena sidan ett vapen, som vanligen benämnes en lilja. Dennas understa del slutar på 79 av de 80 kända olika typerna med en tredelad rot. Enahanda är förhållandet på de sigill, som finnas från ön med samma motiv. »Signum Visbycense» (Wallin. Gotländska samlingar I, Stockholm 1747. Tab. II, fig. 2; Hauberg anf. arb, sid. 27) tyckes vid första påseendet strida häremot. Men korstammen är här för att utmärka dess verkliga natur försedd med s. k. liljeknoppar och bildar tillika med de korsande stänglarna just den tredelade roten.

På »Sigillum civitatis Visbycensis» (Wallin, Gotl. samlingar I, Tab. II, fig 1; Lindström Anteckningar om Gotlands Medeltid II, Stockholm 1895, sid. 14) vagga tre fåglar på liljans grenar, korsmotivet går igen å huvudstängelns överdel. Foten är tredelad.

Secretum civitatis Visbycensis (Wallin, anf. arb. Tab. II, fig. 3) erinrar om detta, men har en fågel ovan liljan, löst sittande på en sköldkant, som omger det hela.

På en hel del gotländska medeltida gravstenar går detta kors- och liljemotiv igen, liksom på en ristning i kalkputsen i Linde kyrkas nedre tornrum, allt dock med den modifikation, som betingas av arbetsmaterialet

¹ Gottland och Visby i Taflor, Stockh. 1858, sid. 62, efter Stelow, Guthilandiske Cronica, Köpenhamn 1633, sid. 215.

² Hauberg, Gullandske mønter.

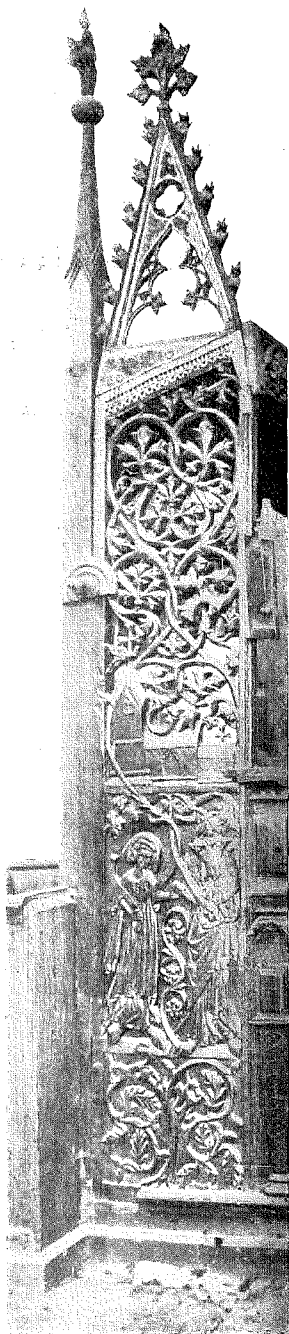

FIG. 1. GAVEL TILL KORSTOL, GÖTHEM, GOTL.

Korset har övertagit världsträdets egenskaper. Men varifrån kommer »liljan» och är det verkligen en lilja man har med att göra?

Dess tredelade rot och tregrenade stam, lagd i snirklar, som verkligen överträffa den modernaste stilisering av en lilja, tyda på något annat, även om fåglarna i grenverket ej medräknas.

Vad detta andra verkligen är, synes mig med all önskvärd tydlighet framgå av en korbänk i Gothems kyrka på Gottland, fig. 1.

Där finnes nämligen det på mynten och sigillen förekommande liljevapnet i stor skala — med sina tre huvudrötter, sin trefaldiga grenfördelning, sina blad och knoppar.¹

Bladen, antydda i miniatyr å andra föremål, äro här ekblad och knopparna ha blivit till ekollon. Grupperingen är lika med den å mynten. För säkerhets skull äro ett par gnagande ekorrar tillagda. Den åt vänster slänger vårdslöst svansen upp över den fotbräda, å vilken Elisabet och jungfru Maria stå. Den andra arbetar inne i högra grenens övre snirkel. Det är den gamla heliga eken, livsträdet, världsträdet, som till ett tecken på sin insmältning i kristen föreställning på sin kraftiga krona uppbär jag vore färdig säga en hel kristen värld.

Vad Elisabets hälsning liksom den där ovan stående kyrkan innebära, anser jag onödigt att här erinra om.

Utgående från detta snideri å Gothems korstol och granskande hela det övriga materialet från gravstenar, sigill och mynt, torde man få svårt bortresonera, det den s. k. Gottlandsliljan hela vägen igenom och från första stund intet annat är än en ersättare av den heliga eken — livsträdet — samma träd, som ännu står som märke i Gottlands norra tredings prästerskaps sigill.²

¹ För att undvika missförstånd vill jag här tillägga, att jag i begreppet trefaldiga inbegriper huvudstammen.

² Wallin anf. arb. Tab. I, fig. 2.

HAR SKALPERING FÖREKOMMIT I NORDEN UNDER STENÅLDERN?

AV

OTTO FRÖDIN och CARL M. FÜRST.

I.

Under den sedan år 1909 pågående, ännu ej avslutade utgrävningen av stenålderspålbyggnaden, »träskbyn», vid Alvastra¹ hava bland mycket annat även en hel del skelettrestes av människa kommit i dagen. Ett av dessa fynd förtjänar i mer än ett avseende en särskild uppmärksamhet.

Sommaren 1917 pågick undersökningen huvudsakligen å boplatsoområdets sydöstra del, omedelbart utanför det stora stockgolvets kant och öster om den spång av rundvirke, som här utgår från golvet och leder upp mot fast mark i riktning mot Broby.

Ett par meter från spången och ungefär lika långt från golvkanten anträffades därvid ett synnerligen väl bibehållet *människokranium*, till största delen nedsjunket i kalkgyttjan och blott med sitt översta parti nående upp i kulturlagret, fig. 1. Underkäken var rubbad ur sitt läge och låg vriden i ungefär 90° vinkel med vänstra ledpartiet pekande rätt upp.² För övrigt befann sig

kraniet i sin naturliga ställning med pannan uppåt. Med iakttagande av all försiktighet blev det blottat och upptaget av min beprövade medhjälpare, osteologen Ludvig Hedell.

Denna framgrävning skedde under väntan att ett fullständigt skelett skulle komma i dagen. Men därav blev intet. Under kraniet påträffades endast — i sitt naturliga läge — atlas och tandutskottet från den andra halskotan.

Efter avslutandet av sommarens undersökningar överfördes kraniet jämte de övriga fynden till Statens Historiska Museum, där jag fick tillfälle att mera ingående granska detsamma. Jag iakttog därvid å pannbenet ett antal tvärs över detsamma gående skåror, mycket fina, men när nu uppmärksamheten blivit fäst på dem icke desto mindre synnerligen tydliga. Att de icke observerades redan vid kraniets upptagande torde för övrigt bero på att det då ej fullständigt rengjordes från den vidhäftande gyttjan. I vilket fall som helst torde det vara onödigt att här framhålla, att de ej tillkommit efter upptagandet, utan att de äro från samma tid som själva kraniet.¹

¹ O. Frödin, En svensk pålbyggnad från stenåldern, Fornvännen 1910, sid. 29 ff.

² Underkäken anträffades först och upptogs innan kraniet i övrigt spårades. Foton visar den ånyo placerad i sitt läge.

¹ Detta har ju även framgått av professor Fürsts granskning (se nedan).

Dessa skårar, som uppenbarligen åstadkommits medels en skarpkantig flintspån,¹ ingåvo mig genast den tanken, att här möjligen förelåg ett fall av *skalpering*. Kraniet översändes nu till professor Carl M. Fürst, vilken med vanlig välvilja underkastade detsamma en ingående granskning

FIG. I. KRANIUM FRÅN ALVA STRA PÅLBYGGNAD. IN SITU. FOT. O. FRÖDIN.

och själv i det följande framlägger resultatet häraf.

O. F.

II.

Förra året erhöj jag till undersökning från antikvarien Otto Frödin en sändning ben upptagna vid Alvastra pålbyggnader. Av alldeles särskilt intresse var bland dem ett utmärkt väl bibehållet kranium med till-

¹ Försök på recent ben hava övertygat mig härom.

hörande underkäke, första halskota (atlas) och tandutskottet från den andra halskotan (dens epistrophei). Om fyndort och fyndomständigheter fick jag de upplysningar, som Frödin i föregående kapitel meddelat. Jag vill emellertid av dem framhålla: att skallen försiktigt upptagits av den vid sådana arbeten synnerligen vane osteologen Hedell, att skallen låg tillsammans med sin underkäke och de båda halskotorna och att den hade vid upptagningen de »skårar» över pannbenet, som jag nedan närmare skall omtala och beskriva. I samband med överlämnandet av denna skalle ställde Frödin till mig frågan: »Tyda skårorna i pannan på att personen skalperats?»

Oavsett det högst märkliga, så att säga »rättmedicinska» problem, som här ställdes till mig att söka lösa, erbjöd skallen i och för sig uti flera hänseenden så stort intresse, att den väl förtjänade en ingående undersökning. En stenålderskalle är alltid en sällsynthet i vårt land, i synnerhet då den är hel och så gott som oskadad, vilket här var förhållandet. Denna skalle var dessutom ett unikum, då den var vår första kända östgötaskalle från stenåldern och likaledes den enda fullständiga stenålderskalle, som blivit funnen vid en pålbyggnad i vårt land.

Kraniet har såsom torvmossefynd den för sådana ben typiska mörkbruna färgen med dragning åt gråviolett. Färgen är ovanligt vacker, förhöjd genom den glans benytan besitter. En egendomlighet, dock ej enastående, är att alla ställen, som i sin tid varit broskklädda, nämligen ledytorna på nackben, tinningben och underkäke, äro ljusare gråfärgade.

Vänster okbåge är ofullständig, troligen genom förmultning. Tänderna äro alla väl bibehållna och oskadade, endast skärtänderna (incisivi) och första kindtänderna (mol. I)

äro något slitna, en stor del med påsittande vinstensbeläggning. Visdomständerna i underkäken hava saknats under livet. Kraniets alla bensömmar (suturae) äro öppna, till och med sutura basalis. Vårtutskotten (processus mastoidei) äro ganska stora, och muskelfästena för nackmuskulaturen äro väl markerade. Kraniet har säkerligen tillhört en *manlig individ*, som vid sin död var ungefär *tjuo år gammal*.

Innan jag går vidare in på den antropologiska undersökningen av kraniet, vill jag kritiskt granska skårorna på pannbenet.

På pannbenet, något ovan höjden av pannbensknölarna (tubera frontalia) eller noga angivet efter uppmätning i medellinjen, mitt emellan nasion och bregma, synas en hel del grunda lineära skåror, gående, allmänt taget, i en bestämd riktning tvärsöver pannan intill tinninglinjerna (lineæ temporales) i lika höjd på båda sidor och överskridande något denna linje på vänster sida. Allmänna riktningen på fårorna går i enkel båge d. v. s. ej våg- eller zigzagformigt. Fårorna äro något olika djupa på olika ställen. Djupast förefalla de mot vänstra tinningen, då de överskrida tinningmuskeln fasciala benfäste (linea temporalis). Här likasom på andra ställen framträder tydligt, att snittet ej träffat benet vinkelrätt mot ytan, utan att det blivit snett inskuret nedifrån, så att undre snittytan ligger mera i benytans nivå och snittets övre benbegränsning utgör en »lambå» eller benläpp. Lambåernas kanter eller eggjar äro skarpa, angivande att snitten gjorts med en skarp, tunneggig kniv, och att de träffat ett ben, som varit levande eller åtminstone icke legat så länge efter döden att vävnaderna varit intorkade eller benet genom förmultning mistat sina sammanbindande organiska beståndsdelar. Jag meddelar här avbildningar av kraniet från sidan och framifrån, fig. 2 och 3. På fig. 3

FIG. 2. KRANIET FIG. 1. $\frac{1}{3}$. FOT. C. M. FÜRST.

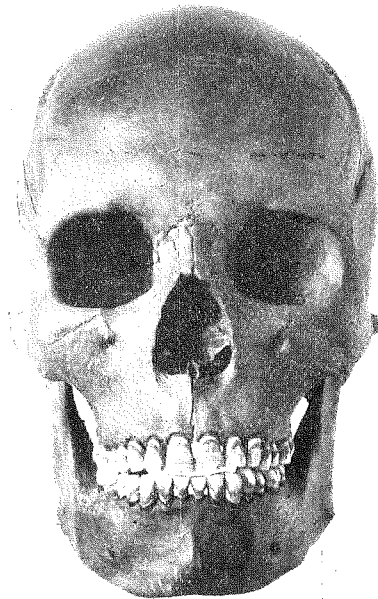

FIG. 3. KRANIET FIG. 1. PÅ PANNBENETS ÖVRE DEL SYNAS TVÄRGÅENDE FÅROR. $\frac{1}{3}$. FOT. C. M. FÜRST.

ser man en antydning till skårorna på pannbenet. För att emellertid kunna bättre be-

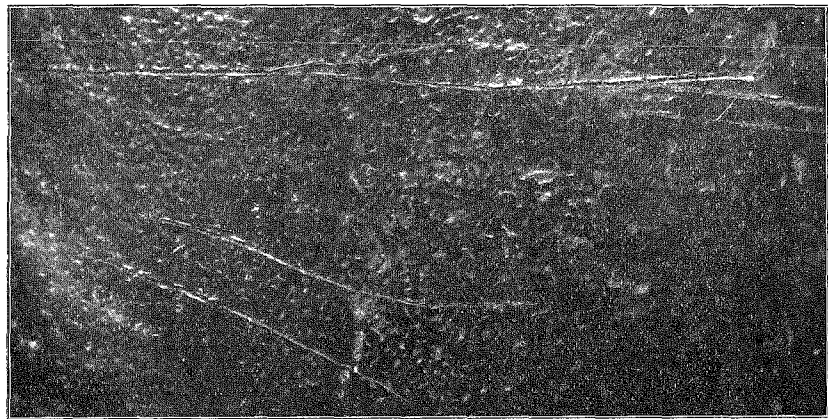
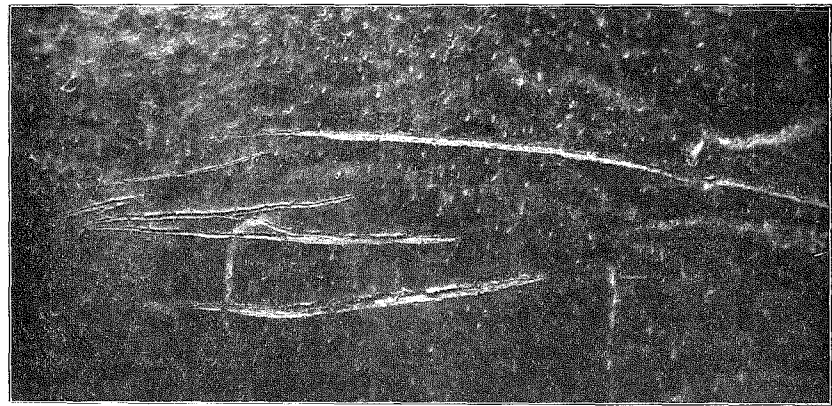
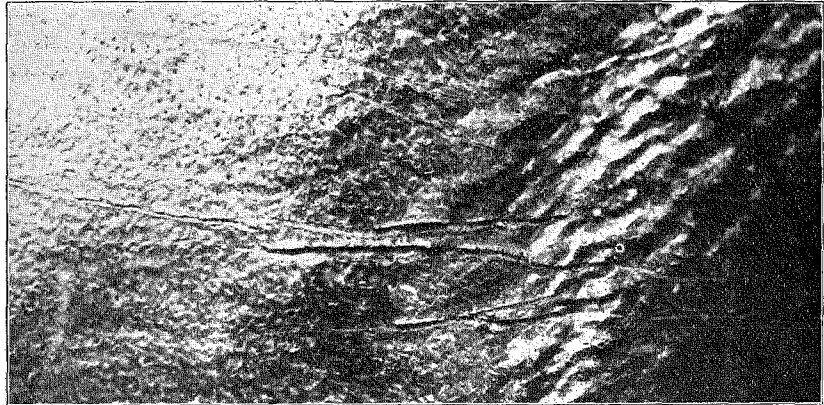

FIG. 4—6. MIKROFOTOGRAFERADE BILDER AV SKÅRORNA PÅ PANNBENET. FIG. 4 LÄNGST TILL VÄNSTER VID LINEA TEMPORALIS SINISTRA; FIG. 5 MITTPARTIET; FIG. 6 LÄNGST TILL HÖGER. $\frac{3}{4}$. FOT. C. M. FÜRST.

döma snitten har jag tagit mikrofotografier i 3 gångers förstoring av benpartierna med skårorna. Fig. 4 är längst till vänster vid tinninglinjen, fig. 5 är i mitten och fig. 6 till höger. På fig. 4 och 5 ser man bäst, huru snitten fallit med jämnt snitt nedåt och lambå över. Snitten äro ganska talrika och inpå varandra i synnerhet åt vänster och mittpå pannan. De gå dock alla i samma riktning. Läger jag i denna skårornas allmänna riktning ett vitt snöre och låter detta fortsätta i den riktning som skårorna angiva runt om kraniet, så kommer det att ligga så som fig. 7 visar. Snöret skall alltså demonstrera, huru snitten skulle fortsatts kring huvudet, ifall den, som skurit genom huden inpå pannbenet, hållit på att skära vidare genom huden i den riktning skårorna angiva.

Granska vi nu underlaget under huden på en levande i den linje, som snöret angiver, så finna vi, att fram på pannbenet till tinninglinjerna, huden ligger mera direkt på benet, men är förskjutbar mot benet. Det är här endast lös bindväv och benhinnan, som skiljer hud och ben från varandra. Annorlunda blir det bakom tinninglinjerna. Här vidtager tinningmuskeln, därefter bakåt går linjen något ovan det ojämna vårtskottet och sedan över nackmuskulaturen. Vi hava alltså knappast att vänta några skårar i benet bakom pannan, då benet i det hela taget ligger djupt och huden är förskjutbar mot de mellanliggande musklerna. Man skulle kanske kunna tycka att insnittet för att lossa huden på pannan ej heller här behövde gå ända in på benet, men det fordras vana och särskild konstförfarenhet att undvika skära inpå benet, när ej tjock vävnad ligger mellan svål och ben, detta isynnerhet vid lossandet av främsta hudpartiet.

Då hårfästet plägar ligga just i den linje, som skårorna, angivna av det vita snöret

på fig. 7, gå, eller ungefär mitt emellan nasion och bregma, så passar ett snitt, som lagts genom huden, samman med vanliga läget av hårfästets rand; och även fortsättningslinjen bakåt för snöret avgränsar den del av skallen, där huvudet under livet varit hårklätt, alltså den så kallade »skalpen».

Detta att skårorna konstant visa en övre lambå ådagalägger tydligt att operatören suttit eller legat på knä och haft offeret, här den unge mannen, liggande framför sig med hans hjässa mot sig och hans ben från sig,

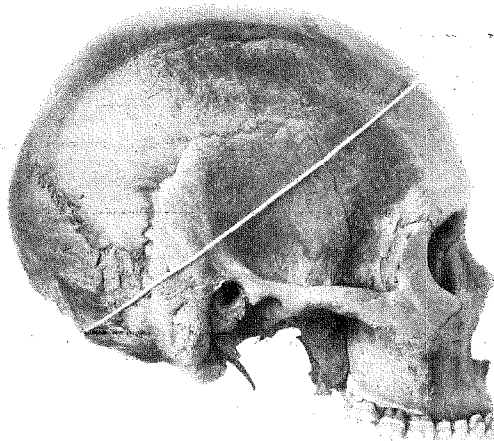

FIG. 7. KRANIET FIG. 1 MED ETT VITT SNÖRE BUNDET I SKÅRORNAS RIKTNING RUNTOM KRANIET. $\frac{2}{3}$.
FOT. C. M. FÜRST.

när han gjort sina insnitt. Att dessa äro djupare just vid vänster tinninglinje och likasom förda åt höger på pannan antyder att det skärande redskapet, flintkniven, förts med operatörens högra hand.

De många sned- och sidskårorna behöva ej antyda, att snitten gjorts på ett oroligt och motsträvt offer, utan snarare berott på operatörens dåliga instrument eller hans osäkerhet. Operationen har alltså lika troligt verkställts på en död eller lamslagen, som på en livfull individ. Då skallen på-

träffades tillsammans med översta halskotan och den del av den andra kotan, som omfattas av den första, bevisar detta, att dessa halskotor med mjukdelar varit förbundna med kraniet, då huvudet nedlagts i mossen. Att ej flera ben anträffats på platsen, kan tyda på att huvudet var avskilt från kroppen, då det nedlades. I sådant fall har operatören kunnat förrätta sin operation på det dekapiterade huvudet. Han måste emellertid även då opererat med skallens hjässa mot sig, enligt vad snittens läggning antyda.

Mitt svar på Frödins till mig ställda fråga blir alltså, att jag anser, att *skårorna på pålbyggnadskraniets pannben tyda på att här verkstälts en avsiktlig avlossning av den hårklädda huvudsålen eller den s. k. skalpen*. Det blir emellertid arkeologens eller etnografens uppgift att söka utreda, under vilka förhållanden och i vilken avsikt detta skett.

Kraniet är 182 mm. långt, 139 mm. brett och 144 mm. högt. Det har en kapacitet på 1315 ccm. Det horisontala omfånget är 516 mm. och sagittala bågen från nasion till opistion 357 mm. Ansiktet från nasrot (nasion) till haka (mentum) är 122 mm. och överansiktet (nasion-alveolon) 73 mm.; okbågsbredd är på grund av den förstörda vänstra okbågen något osäker, men kan beräknas till ungefär 136 mm.

Längdbreddindex blir 76,3. Kraniet är alltså mesocefalt mot dolikocefalt håll. Längdhöjdindex är 79,1 och breddhöjdindex är 103,6. Kraniet är således ganska högt jämfört med våra övriga svenska stenålderskranier. Rymden är snarare låg än hög. Ansiktsindex är 90 och överansiktsindex 54. Ansiktsvinkeln är 79° angivande en så hög prognatism, att den överträffar med en grad den högsta jag hittills iakttagit hos de 14 svenska stenålderskranier, jag kunnat under-

söka härpå. Retzius har emellertid iakttagit prognatism med en ansiktsvinkel på 76° hos ett gånggriftskranium från Karleby i Västergötland.

Kraniets mått och form i övrigt äro väl förenliga med vårt nordiska kranium.

Uti skallens håla låg en hård intorkad mörkbrun klump, som var svår nog att få styckad och uttagen. Den visade sig bestå av ett yttre kompakt ungefär 1 cm. tjockt skal och en inre lösare kärna. Docent O. Gertz bestämde kärnan till växtbeståndsdelar.

Professor Mats Weibull har varit välvillig ställa sin beprövade erfarenhet till tjänst och göra en analys på den kompakta delen särskilt med hänsyn till att utrona, ifall det i den ingick någon hjärnsubstans. För jämförelses skull lämnade jag till Weibull ett något liknande stycke från en av de skallar, som statsgeologen L. v. Post sänt mig till undersökning och vilka funnits i en mosse vid Ö. Wemmerlov i Skåne.¹

Professor M. Weibull meddelade följande analys:

A. Hjärnsubstansen från Alvastra.

Provet består i huvudsak av:

Proteinartade ämnen (N × 6,25)	46% (7,2% N)
Råfett (eterextrakt)	10%
Andra organiska ämnen (mullartade)	33%
Aska	5%
Vatten	6%

100.

De *proteinartade ämnena* innehålla c:a 0,3 % fosforsyra, ty efter extrahering med eter behandlades återstoden med salpetersyra (varvid bensubstans utlöstes.) Den sålunda från fett och ben befriade återstoden innehöll 1,2 % aska (mest sand) samt däri 0,28 % fosforsyra.

¹ Se sid. 160 ff.

Eterextraktet undersöktes på oförsåpbara ämnen (kolesterin, vax, kolväten m. m.), och erhöles 1,5 % sådana, med en smältpunkt av något över 40° C. Vid övligt förfarings-sätt kunde jag icke (efter upprepade försök) få fram kristaller av kolesterin, men väl gav det oförsåpbara samtliga av mig pröva-de reaktioner på kolesterin. Jag sluter där-av att antingen kolesterin finnes men rik-ligt blandad med vax eller kolväten, eller att oxidations- eller andra nerbrytningspro-dukter av kolesterin (oxikolesterin, koleste-rinsyra?) efter hand bildats. Eterextraktet höll ock lecitin eller närstående.

Den kemiska sammansättningen talar för att här föreligger förmultnad hjärnsubstans.

B. Från Wemmerlöv.

Provet består i huvudsak av:

Proteinartade ämnen ($N \times 6,25\%$) 10% (1,8% N)

Råfett 1%

Andra organiska ämnen . . . 48%

Aska (kolsyrad kalk, sand
m. m.) 34%

Vatten 7%

100

Är övertvägande kalkgyttja och torvartade ämnen. Den ringa halten av råfett och kväve gör det antagligt att hjärnsubstans icke i någon nämnvärd mängd ingår.

M. Weibull.

Det framgår alltså härav, huru olika jord-mån, såsom vanligt, konserverar olika. Det är emellertid av alldeles särskilt stort in-tresse här få konstaterat, att efter 4000—4500 år hjärnsubstans kan kemiskt påvisas. Strukturellt var ju otänkbart, men förmult-ningsprocessen har dock ej kunnat helt till oigenkänlighet nedbryta det motståndskraf-tiga kolesterinets derivater, och ej heller har vätskeutsilningen eller andra krafter kunnat

bortskaffa det animala kvävet från den unge stenåldersmannens hjärnskål.

C. M. F.

III.

Professor Fürst har sålunda som sin me-ning uttalat, att skårorna på kraniets pann-ben »tyda på att här verkställt en avsiktlig avlossning av den hårklädda huvudsvålen eller den s. k. skalpen,» således samma pro-cedur, som brukar betecknas med ordet skalpering. Den frågan uppställer sig då, om även den föreställning, som ligger till grund för skalperingsbruket, i detta fall kan anses ha förelegat.

Seden att taga den slagne fiendens kropp eller delar av densamma som troféer har utan tvivel uppstått ur den för varje lågt kulturstadium mycket naturliga och därför också mycket utbredda seden att hemföra det fällda villebrådet eller delar därav som jakttroféer.¹

De på boplatserna och i gravarna från vår stenålder uppträdande, genomborrade eller med rotskåra försedda djurtänderna äro gi-vetvis i första hand att betrakta som dylika troféer, ej som rena prydnader.² Man kan för övrigt med skäl ifrågasätta, huruvida ej en del av de djurkranier (och horn), som anträffas på boplatserna, och som bruka be-traktas som måltidsrester, i själva verket

¹ Till grund för min framställning i det följande ligger väsentligen Georg Friedericis arbete »Skalpieren und ähnliche Kriegsgebräuche in Amerika», Braunschweig 1906. Någon härmed jämförlig behandling av mot-svarande företeelser i andra världsdelar torde tyvärr ej finnas.

² Athapaskerna i Alaska hade för vana att gömma en tand från varje nedlagd ren, och så snart en jägare lyc-kats samla ett tillräckligt antal dylika tänder, förfärdi-gade han därav en gördel, som bars vid högtidliga till-fällen. Jfr härmed de midjesmycken av resp. 91 och 106 genomborrade sältänder, som anträffats vid två av skeletten i boplatslagret i Visby (O. V. Wennersten, Boplatz från stenåldern i Visby, Fornvännen 1909, sid. 202 o. 210 f.).

tagits som jakttroféer, på samma sätt som vissa stammar t. ex. i Amerika förvara huvuden av ren, hjort, buffel, björn, vildkatt och fåglar — ävensom horn av förstnämnda djurarter — som troféer, ja rent av ägna dem en gudomlig dyrkan. I varje fall har krigstroféns ovan anförda förstadium varit tillstädes även hos oss.

Människokroppen som krigstrofé har liksom allt annat varit underkastad utvecklingens lag.

Är vägen för lång och besvärlig för att seg-raren skall kunna medföra den fallne motståndarens kropp hel och hållen, styckas densamma för att lättare kunna transporteras, eller — om också detta blir för besvärligt — medtages en del av kroppen, huvudet, en arm eller ett ben. Befinnes även detta svårt eller omöjligt, nöjer man sig med en hand, ja ett finger.¹ Extremiteternas rörben användas sedan på många ställen, t. ex. hos araukanerna i Chile, som troféer på så sätt att därav förfärdigas flöjter och pipor, ett utslag av den hos indianer och negrer vitt utbredda föreställningen, att man ej kan pina sin fiendes ande på ett mera raffinerat sätt än genom att musicera på hans ben. Samma tanke låg tydligen till grund för den hos inkas förekommande seden att använda människohud som överdrag på trummor och pukor. Även de av aztekhövdingarna personligen tagna fångarna flåddes, och huden upphängdes i palatsen och templen.²

¹ Till grund för bruket att avskära den dödade fiendens fingrar, och då särskilt tummen, pekfingeret och långfingeret, ligga dessutom på många håll hämndkänslan och föreställningen att man därigenom betager honom möjligheten att vidare förorsaka skada; dessa fingrar spela ju vid bågskjutningen den mest betydelsefulla och för motståndaren farliga roll.

² Det kan tilläggas, att man i Amerika någon gång tagit också hjärtan och genitalia som troféer. Ännu så sent som på 1860-talet ha de vita under striderna med indianerna i Förenta staterna haft tillfälle att på detta sätt konkurrera med vissa afrikanska negerstammar.

Att en kroppsdel sålunda får gälla som ersättning för hela kroppen, att delen tillerkännes samma verkan och betydelse som det hela, är ju en företeelse som ofta möter oss i naturfolkens tankeliv.

Därför är det också helt naturligt att människokroppens förnämsta del, nämligen huvudet,¹ i all synnerhet eftersträvas av seg-raren.

Över stora delar av den amerikanska kontinenten förekommer huvudtroféen. Kvantitativt dominerar den i det gamla Mexiko; det stora templet i dess huvudstad kunde, enligt vad ett par av konkvistadorerna veta att förtälja, ståta med en kraniesamling av 136 000 exemplar.

Även beträffande denna kroppsdel gör sig pars-pro-toto-begreppet lika starkt gällande: i stället för hela huvudet träda öron, ögon, underkäk, tänder och slutligen de härklädda partierna, enkannerligen huvudsvålen, själva skalpen, eller rent av blott hårtofsen.

Vad skalptroféen beträffar, har ju Amerika varit dess land par préférence, detta tack vare européernas kraftiga insats (framför allt medels skalppremiesystemet²); redan i präkolumbisk tid skalperades visserligen, men de vita tillkommer den tvivelaktiga äran, att detta bruk tog sådana dimensioner, som det under 1600- och 1700-talen gjorde i Nordamerika.

Den här skisserade utvecklingen av människokroppen som trofé finnes i alla sina olika stadier representerad på den amerikanska kontinenten. Kasta vi nu blicken på den Gamla världen, blir bilden mera fragmentarisk, men allt tyder dock på att samma utvecklingsgång även här förefunnits.

Händer, även genom rökning konserverade,

¹ Detta huvudpartiets anseende torde sammanhånga med den primitiva tron att all kraft samlar sig i toppen.

² Ännu så sent som år 1870 värderades i Sonora en skalp till 300 mexikanska silverdollar.

uppträda som troféer framför allt i Afrika, genitalia och den flådda huden — jämväl använd som trummskinn — där likaså. Den senare träffa vi också i Asien (liksom i Australien).

Huvudet med sina olika delar har alldeles som i Amerika med särskild förkärlek eftersträfvats som trofé. Emellertid visar det sig att, medan utvecklingen i den Nya världen leder därefter, att skalpen där blir den karakteristiska troféen, huvudet i sin helhet förblir den dominerande troféen i Gamla världen (och Australien). Vi finna den i Afrika, exempelvis i Dahomey, men i synnerhet i Bortre Indien, på de ostindiska öarna, Nya Guinea och in i Melanesien; särskilt dajakerna på Borneo äro ju kända som ivriga huvudjägare. Dock träffas — och just i samma trakter — även skalpering, i Dahomey likaså (på 1800-talet), och jämväl bland hinduerna har den uppenbarligen en gång förekommit.¹ Tilläggas bör att även tandtroféer stundom kunna påvisas, bl. a. på Madagaskar, medan öron- och nästroféer synas särskilt ha varit efterträdade bland kineser, kalmucker, japaner² och andra mongoler.³

För här ifrågakavande undersökning är det nu givetvis av särskilt intresse att få den frågan besvarad, huruvida människokroppen — framför allt huvudet och skalpen — i gångna tider spelat något roll som trofé även bland Europas folk.

Så har i själva verket varit fallet.

Hos Diodorus (bok V, kap. 29, jfr bok XIV, kap. 115) och Strabo (bok IV, kap. 4) läsa vi, att de gamla gallerna — och speciellt belgierna — från sina strider förde hem de

¹ Även judarna beskyllas för att ha känt till detta bruk, dock med orätt enligt vad Friederici, *anf. arb.*, sid. 137, framhåller.

² Japans huvudstad lär bland sina sevärdheter äga en trofésamling, bestående av 38 700 kinesiska näsor och 77 400 kinesiska öron.

³ I slaget vid Wahlstatt i Schlesien år 1241 skola mongolerna ha tagit säckvis med tyska öron.

fallna fiendernas huvuden som segertroféer.¹ Ja ännu så sent som år 1492 skall konung Wladyslaw av Ungern i sin huvudstad fått mottaga två vagnslaster troféer, bestående av turkhuvuden.²

Å andra sidan förtäljer Herodotos (bok IV, kap. 65) om skyterna följande: » — — — ved Hovedskallerne selv, ikke af alle, men af deres værste Fjender, gør de følgende. Vedkommende saver alt nedenfor Øjenbrynene bort og renser Hovedskallen, og hvis han er en fattig Mand, overtrækker han den blot udvendig med Oksehud og bruger den saa til Drikkekar; er det derimod en rig Mand, nøjes han ikke med at overtrække den med Oksehud, men forgylder den indvendig. Paa samme Maade bærer de sig ad med deres Slægtninge, hvis de er blevet uenige med en af dem og faar Ret over ham for Kongens Domstol. Naar der kommer fremmede til en Skyther, som han bryder sig om, sætter han disse Hjerneskalder frem og fortæller, at skønt de var hans Slægtninge, paaførte de ham Krig og han selv fik Bukt med dem, og det regner de for en Heltegerning».³

Detta sätt att använda kraniet som dryckeskärl är ej någon isolerad företeelse. Vi möta här en speciell utveckling av huvudtroféen, som återfinnes hos primitiva folk över hela jorden, ej minst på den amerikanska kontinenten. Och för Europas vidkommande är kraniebägaren — liksom huvudtroféen i allmänhet — flestades omtalad;

¹ Diodor's von Sicilien historische Bibliothek, övers. av Julius Friedrich Wurm, bd 4, sid. 526 f., o. bd 10, sid. 1290, Stuttgart 1829 o. 1832. Strabo's Geographie, övers. av Karl Kärcher, bd 3, sid. 373 f., Stuttgart 1830. (Ingå i »Griechische Prosaiker in neuen Uebersetzungen».)

² Martin Dobrizhoffer, Geschichte der Abiponer, einer berittenen und kriegerischen Nation in Paraguay, övers. av A. Kreil, del 2, Wien 1783, sid. 550.

³ Herodots Historie, bd 2, övers. av Karl Hude (utg. av Selsk. t. hist. Kildeskrieters Oversættelse), København 1904, sid. 145 f.

de här anförda litterära uppgifterna kunna suppleras med många andra.¹

Huvudtrofén, speciellt kraniebågaren, torde även vara arkeologiskt påvisad. I några av de schweiziska pålbyggnaderna har man nämligen anträffat kraniekalotter, som utvisa spår av avsiktlig tillformning, och som Virchow, Gross m. fl. tolkat just som dryckeskärl, liksom de i fråga om ett antal andra pålbyggnadskranier gjort jämförelser med exempelvis dajakernes huvudtroféer.²

Hos skyterna har även människohuden spelat en roll som trofé. Det heter nämligen hos Herodotos (bok IV, kap. 64): »— — — — — Mange af dem laver ogsaa af den aftrukne Hud Kapper til at svøbe sig i. saaledes at de syr flere sammen ligesom Gdepelse, og mange flaar den højre Haand paa deres døde Fjender, saaat de lader Neglene blive siddende, og laver deraf Futteraler til deres Pilekøggere; man ser saa, at Menneskeskind er baade tykt og glinsende: det har næsten mere hvid Glans end nogen anden Slags Skind. Forresten er der ogsaa mange der flaar hele Mennesker, spiler Skindet ud paa Træstykker og rider rundt med det paa deres Heste».³

Goda paralleller till dessa barbariska bruk kunna anföras från Nordamerika, där t. ex. huden från armar och händer garvats och använts som material till kul- och tobaks(!)-pungar, koger m. m.; jfr också vad som ovan nämnts om aztekernas hudtroféer.

Och slutligen skalpen. Har man i forna tider även skalperat i vår världsdel? Ja hos Herodotos finna vi också härför ojävaktiga bevis; förra delen av sist anförda kapitel

¹ Se härom Jacob Grimm, *Geschichte der deutschen Sprache*, bd I, Leipzig 1853 (uppl. 2), sid. 99 ff., och Richard Andree, *Ethnographische Parallelen und Vergleiche*, Stuttgart 1878, sid. 133 ff.

² *Verhandlungen der Berliner Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte* 1877, sid. 126 ff., och 1885, sid. 285 ff. o. 548 ff.

³ Anf. översättning, sid. 145.

lämnar följande målande skildring: »— — — — — Naar en Skyther første Gang har nedlagt en Fjende, drikker han af hans Blod, og Hovederne af alle dem han dræber i Slaget bringer han til Kongen; hvis han nemlig har bragt et Hoved, faar han Andel i Byttet som de gør, men ellers ikke. Han flaar Hovedet paa følgende Maade: efter at have gjort et Snit rundt om Ørerne, tager han fat i Hovedet og ryster det ud, derpaa fjerner han med et Okseribben Kødets og garver Huden med Hænderne, og naar han har gjort den blød, beholder han den som Serviet, binder den fast ved Tømmen af den Hest han selv rider og stiller den til Skue; den der nemlig har flest saadanne Servietter, gælder for den bedste Mand. — — — — —»

Här föreligger ju ej blott uppenbar skalpering, utan även samma sätt att bereda själva skalpen och samma sed att fästa den vid hästens tygel som vi ännu efter 2000 år och mera återfinna hos t. ex. Nordamerikas rödskinn. Ej heller detta tal om »servietterna», eller »handdukarna», som förorsakat flera av Herodotos' kommentatorer så mycket huvudbry, gör framställningen mindre verklighetstrogen. Det är en känd sak, att indianerna på ett liknande sätt begagnat sitt eget hår och sina hundars päls, exempelvis till att därpå torka av händerna efter måltiderna, och använde nu skyterna sina fienders hår på samma vis, låg säkerligen därunder en avsikt att håna och förödmjuka deras andar.

Blott man ur verklig etnologisk synpunkt granskar Herodotos' uppgifter, skall man — såsom Friederici med rätta framhåller¹ — finna, att »historiens fader» är en utomordentlig etnograf.

Att dessa skalperande skyter gjort ett synnerligen starkt intryck på antikens folk

¹ Anf. arb., sid. 136.

kan man förstå bl. a. därav, att »skalpera» på grekiska hette *ἀποσυνθίξεν*.

Ytterligare ett belägg för skalperingsbrukets förekomst i Europa under klassisk tid kan man möjligen erhålla hos Orosius, som i sin bok V, kap. 16, omtalar att romarna skalperade i slaget på Raudiska fälten år 701 f. Kr.¹; uppgiften är dock måhända ej alldeles pålitlig.² Det kan slutligen tilläggas, att i de fall, då skalpering kan påvisas hos vandalerna och andra germanska folk, densamma snarast får uppfattas som ett slags straff, och att trofébegreppet sålunda här ej längre föreligger.³

Av det ovan sagda torde sålunda framgå, att förutsättningen för krigstroféns uppkomst, nämligen jakttrofé, under stenåldern förefinnes i Norden (liksom i Europa för övrigt), att huvud-, hud- och skalptrofé litterärt kan påvisas i vår världsdel under historisk tid och redan ett halft årtusende före vår tidsräknings början, samt att den förstnämnda arkeologiskt torde vara konstaterad under förhistorisk tid. Under sådana förhållanden kan man med skäl förutsätta, att skalptrofé under förhistorisk tid haft en större utbredning i Europa, än vad de litterära uppgifterna från senare tid giva vid handen.

När nu Alvastrakraniet skårar angiva

¹ Pauli Orosii Historiarum adversum paganos libri VII, utg. av Karl Zangemeister (ingår i »Corpus scriptorum ecclesiasticorum latinorum»), Wien 1882, sid. 317 (»abscessis enim cum crine verticibus inhonesto satis vulnere turpes relinquebantur»).

² Från en långt senare tid anför Friederici (anf. arb., sid. 134) ett exempel. När kejsar Fredrik I år 1159 lät belägra staden Crema i Lombardiet, blev belägringstruppernas anförare, Bertold von Urach, vid ett tillfälle skalperad av en cremensare, som triumferande fäste skalpen på sin hjälm. Friederici omtalar vidare, att man även vid Wiens belägring år 1683 skall ha skalperat, och anför som källa den latinska originalupplagan av Dobrizhoffers ovan anförda arbete. Denna har ej varit mig tillgänglig; i översättningen (del 2, sid. 552) heter det, att en tatarisk spion skulle ha råkat i tyskarnas händer och blivit flädd. Den beredda huden skall D. själv haft tillfälle att se. Enligt denna version skulle vi här ha ett sent belägg för hudtrofé i Europa.

³ Friederici, anf. arb., sid. 133 f.

en avsiktlig avlossning av skalpen, ligger det förvisso närmast till hands att antaga, att denna skalp tagits som trofé, och att här sålunda föreligger ett fall av skalpering i ordets allmänt vedertagna betydelse.

Det finnes för övrigt en omständighet, som ytterligare i någon mån talar härför. Såsom redan omtalats, anträffades kraniet tillsammans med atlas och tandutskottet från den andra halskotan, men inga som helst andra skelettdelar stodo till att upptäcka. Detta *kan*, som professor Fürst framhåller, tyda på att huvudet var avskilt från kroppen, då det hamnade i gyttnan, i vilket fall skalperingen *kan* ha utförts på det dekapiterade huvudet.

Man jämföre härmed den såväl hos amerikanska stammar som hos det indokinesiska nagafolket i Assam vanliga seden att först avhugga fiendens huvud och sedan skalpera det,⁴ samma tillvägagångssätt som skyterna, enligt det sist anförda citatet ur Herodotos, praktiserade. Uppenbarligen betecknar det ett intressant övergångsstadium i huvudjaktens »typologiska» utveckling till skalpjakt.

Även om Alvastrakraniet ej tillåter oss att med full visshet besvara frågan, huruvida skalpering förekommit i Norden under stenåldern, bör det i varje fall föranleda till att uppmärksamheten fästes på detta spörsmål.

Men fyndet kan dessutom giva anledning till begrundande av en annan fråga — detta dock endast under förutsättning att en skalpering här verkligen ägt rum.

På stenålderns boplatser träffas som bekant ej sällan lämningar av invånarna, någon gång hela skelett, oftast dock endast mer eller mindre isolerade skelettdelar. Dessa senare hava alltid tolkats såsom härrörande från förstörda gravar, och uppenbarligen är detta i de flesta fall den enda naturliga och möjliga förklaringen.

Nu har i det föregående framhållits huru-

⁴ Friederici, anf. arb., sid. 7, 14, 16, 30 o. 136.

som ej blott människokroppen i sin helhet, utan även snart sagt alla dess delar hos folk på ett mera primitivt kulturstadium eftersträvas som troféer. Den möjligheten är kanske ej alldeles utesluten, att förhållandena varit likartade även under vår stenålder, att m. a. ö. ett enstaka kranium, en underkäke, en hand, ett extremitetben, ja en tand, funnen på en boplats, ej utan vidare måste anses stamma från en spolierad grav.¹

Åtminstone ej från en grav i vanlig mening med fullständigt skelett! Jag tänker då på en annan hos många naturfolk förekommande sed att under vissa förhållanden begrava en kroppsdel i stället för hela liket, även detta givetvis ett uttryck för pars-pro-toto-begreppet. Hos negrer och indianer förekommer det ofta, att när en kamrat fallit långt från byn hans huvud eller skalp avskäres för att hemma beredas en hedersam begravning, och hos maronnegrerna i Surinam har det t. o. m. hänt, att man fått nöja sig med att högtidligt begrava håret och naglarna, då mera av kroppen ej varit tillgängligt.²

Likartade fall äro naturligtvis tänkbara även hos oss, och därtill kommer att vissa av våra boplatser, nämligen de i sumpmarker och sjöar anlagda, redan med hänsyn till de lokala förhållandena föga lämpat sig som gravplatser för de döda.

De vid Maglemose funna skelettresterna utgöras av tre ben, härrörande från minst två individer. Sarauw lämnar den frågan öppen, huru dessa ben skola tolkas.³ Och med rätta. Att betrakta dem som rester av skelettgravar torde möta mycket stora svårigheter, ty hur skulle man i så fall tänka sig dessa flottmänniskors gravar anordnade?

¹ I detta sammanhang må också erinras om den ankult, som tar sig uttryck i bruket att från begravning undantaga avlidna anhörigas huvuden eller andra kroppsdelar för att sedan på olika sätt dyrka och ära dem.

² Friederici, *anf. arb.*, sid. 16 o. 118.

³ Aarbøger 1903, sid. 198 f. Jfr Stjerna i *Antikvarisk Tidskrift*, del 19: nr 2, sid. 127.

Vid undersökningen av Alvastrabyn hava skelettdelar nästan årligen kommit i dagen på de mest olika delar av boplatsoområdet, men aldrig under dessa tio år några större sammanhängande partier, långt mindre något helt skelett. Detta har som vanligt tolkats så, att invånarna här, i motsats till alpsjöarnas — och, för att nämna ett exempel från vår tid, Bangveoloträskets¹ —, som ju jordat sina döda uppe på fast mark, trots de exceptionella förhållandena fasthållit vid by- eller hyddebegravningen och sålunda begravt sina anhöriga i kulturlagret ute på det stora stockgolvet, samt att dessa gravar sedan av en eller annan anledning blivit spolierade. Möjligt är att så kan i vissa fall verkligen visa sig ha varit förhållandet. Vid närmare eftertanke måste man emellertid finna, att ett dylikt begravningssätt, bl. a. med hänsyn till kulturlagrets jämförelsevis ringa mäktighet, måste ha medfört betydande praktiska olägenheter. Vore det männe ej tänkbart, att, åtminstone under någon period av boplatsens tid, de döda jordats uppe på fast mark eller sänkts ned i träskets gyttja, med undantag av någon del av kroppen som fick sin grav antingen i (ev. vid) den hydda, som personen i fråga under livstiden bebott, eller på någon viss härför avsedd del av byområdet?² Frågan torde vara berättigad, så länge en fullt tydlig skelettgrav här ej konstaterats.

Det försök till förklaring av Alvastrakraniets skårar, som här blivit gjort, och de härtill anslutna reflexionerna rörande skelettdelarnas uppträdande på våra boplatser bygga på det kända förhållandet, att hos primitiva folk, oakttat avstånd i tid och rum, ej blott handen utan även hjärnan arbetar ganska likartat. O. F.

¹ Eric von Rosen, *Träskfolket*, Stockh. 1916, sid. 312.

² Människobenen hava uppträtt särskilt talrikt på ett par mera begränsade ställen.

DE KRÄFTFORMIGA SPÄNNENA

EN FINLÄNSK PARALLELLFORM TILL DE SKANDINAVISKA NÄBBFORMIGA SPÄNNENA

AV

ALFRED HACKMAN.

Bland de finländska spännena från folkvandringstiden är intet så allmänt som den s. k. likarmade fibulan med mer eller mindre hög båge och korta trubbiga ändstycken, vilka avslutas med sluttande segmentformiga skivor. Detta spänne saknas sällan i något av de många gravfälten från nämnda tid i Egentliga Finland, Satakunta och Tavastland och uppträder, ehuru mindre ofta, även i österbottniska fynd. I fig. 1—5 äro några karakteristiska exemplar återgivna, vilka åskådliggöra den korta utveckling denna spännetyp har genomgått. Denna utveckling består huvudsakligen i en tillväxt av dimensionerna: av de äldre rätt små spännena, som ofta äro jämförelsevis smäckra, utbildas de stora exemplaren som fig. 5. Med dessa upphör utvecklingen; formen leder icke över till nya typer.

I sällskap med dessa spännen visar sig någon gång en i den arkeologiska litteraturen hittills litet uppmärksammas fibula, som här skall bli föremål för en kortare studie, det s. k. kräftformiga spännet.

Benämningen »kräftformig» har av de finländska arkeologerna valts på grund av den låt vara avlägsna likhet med en stiliserad

kräfta, som den välvda bågen och de från denna utgående, om en kräftas klor påminnande armarna giva åt spännet, varvid även den breda foten kunde anses motsvara en kräftas inåt vända stjärt.¹ Benämningen är åtminstone lika träffande som namnet »näbbformigt spänne» för fibulans skandinaviska parallellform.

Redan vid en flyktig blick framträder den nära släktskapen mellan detta spänne och den likarmade fibulan. Bågen och foten äro hos de bägge arterna identiska. Den breda skivformiga övre delen med dess svängda konturer skiljer sig visserligen betydligt från den likarmade fibulans huvud, vilket ju är en upprepning av foten, men ett närmare studium av denna övre dels utveckling visar oss, att bägge typerna utgått ur samma grundform.

Båda spännetyperna höra till de utan tvivel i Västra Finland utförda, men av skandinavisk smak präglade smyckeformer, som äro så talrika i våra fynd från folkvandringstiden. Sådana likarmade spännen som de mindre, äldre, i spetsen av utvecklingen stående

¹ Baltiska arkeologer ha måhända redan tidigare för detta spänne använt benämningen Krebsfibel.

exemplaren äro kända även i Skandinavien, men de ha, som det synes framgå av deras jämförelsevis ringa antal, icke varit lika omtyckta där som hos oss. Likheten mellan de skandinaviska och finländska exemplaren är ofta mycket stor, men i många fall är det på grund av skiljaktigheter i ornamenteringen lätt att avgöra, om ett dylikt spänne är förfärdigat i Skandinavien eller i Finland. Jag talar här uttryckligen blott om sådana, huvudsakligen i östra Skandinavien förekommande spännen, vilkas båge har avrundade konturer och vilkas ändstycken äro korta och avtrubbade, icke om de något äldre med utskjutande mitt, som fig. 6, och de ännu tidigare typerna från 300- och 400-talen.

De kräftformiga spännen saknas i Skandinavien, men äga där i de ävenledes östskandinaviska näbbformiga fibulorna en nära besläktad parallellform.

Skandinaviska arkeologer ha redan förlänge sedan härlett både det här ifrågavarande likarmade och det näbbformiga spännet ur en och samma fibulatypp. Redan på 1870-talet har det näbbformiga spännets utveckling ur det arborstliknande spännet påvisats av Hans Hildebrand i »Bidrag till spännets historia» (ATS 4 sid. 189), och E. Vedel framhåller i »Bornholms Oldtidsminder» (1886) dess sammanhang med ett sådant bågspänne som fig. 149 i anförda arbete, en form, som står det likarmade spännet mycket nära, men vars huvudända dock är kortare än foten. Montelius avbildar i sin »Öfversikt öfver den nordiska forntidens perioder» i SFT VIII sid. 154 det här i fig. 7 återgivna spännet från Husby i Uppland som mellanform mellan de näbbformiga och de arborstliknande spännen. Ur samma uppländska spänne eller ur en med detta nära besläktad typ härleder B. Salin den här ifrågavarande arten av de likar-

made spännen.¹ Utförligast behandlas de likarmade och näbbformiga spännenas uppkomst av K. Stjerna i en monografi om de likarmade spännen² och i den viktiga avhandlingen om Bornholms järnålder.³ I den förra uppsatsen genomgås alla likarmade eller bisymmetriska fibulatyper i Norden från 300- till 600-talet, vilka ha utvecklats sig ur de monosymmetriska spännen enligt den i Norden städse iaktagna regeln, att fotens form upprepas vid huvudändan. En sammanställning av de likarmade och näbbspännen finnes i det senare arbetet. Även här anföres Husbyspännet fig. 7 som förelöpare till näbbspännen. Det dateras till 500-talets förra hälft eller mitt, medan de urdetsamma utvecklade likarmade spännen (fig. 82 och 83 hos Stjerna) hänföras till tiden omkring eller omedelbart efter år 550. De äldsta näbbformiga spännen sättas till 500-talets senare hälft (stadium I). Husbyspännet hör ännu till de arborstliknande spännen och kan närmast ställas i bredd med bågspännen med lång nålhylsa och rak fot. Övergången till näbbspännen sker sålunda, att den åt vardera sidan utåtböjda strängen tilltar i bredd och blir utplattad. Till en början sammanhänger denna breda platta sträng blott med spiralen, som nu har förvandlats till en tvärstång eller rättare två korta rör, på vilka spiralens vindningar antydast genom fåror. Nålen hänger lös med sin omböjda övre ända över axeln, som är stucken genom dessa rör. Spännets sidoknappar äro ännu självständiga beståndsdelar och sitta på axelns ändar (fig. 8). Det följande steget i utvecklingen

¹ B. Salin, Die altgermanische Thierornamentik sid. 75 och fig. 179, 180.

² K. Stjerna, Till de likarmade fibulornas typologi, Vitt. Hist. och Ant. Akad. Månadsbl. 1903—1905 sid. 423 f.

³ Bidrag till Bornholms befolkningshistoria under järnåldern (1905), ATS 18 (1908).

består däri, att sidoknopparna gjutas i ett stycke med strängen och axelrören, medan bågen ännu är en särskild del för sig (fig 9). Sedan sammanväxer även bågen med strängen och tvärstängan. På detta stadium befinner sig spännet fig. 10, som av Montelius och Stjerna hänföres till 7. seklet.¹ Ett karakteristiskt drag för de näbbformiga spännena av denna serie är, att bågens huvud icke skjuter ut ovanför tvärstängan (Stjernas stadium II c). En annan variant av näbbfibulorna (Stjerna fig. 85—90), som i högre grad än den nyss beskrivna serien förtjänar benämningen »näbbformig», kan här förbigås, emedan den icke förekommer i Finland.

Vi återvända till de finländska spännena. Liksom Husbyspännet fig. 7 bildar en övergångstyp mellan de svenska armborstliknande fibulorna med nålhylsa och näbbspännena av den förstnämnda serien, äga vi också i våra fynd ett par spännen, som stå Husbyspännet mycket nära, samt andra, vilka äga sin typologiska förutsättning i dessa. Spännen av Husbytypen föreligga i två exemplar från gravfältet vid Gullynt i Vörå socken i Österbotten (fig. 11 och Aspelin, *Antiquités du Nord finno-ougrien* fig. 1276 och 1279). I detta gravfält förekomma även tre spännen, som stå på samma utvecklingsstadium som det gottländska spännet fig. 10, d. v. s. bågen, strängen, tvärstängan och sidoknopparna ha sammanväxtit och gjutits i ett stycke; den förra spirallindningen är antydd genom rudimentära streck.² Intressant är järnnålens konstruktion; den är försedd med äkta spiral, sträng och hos ett av spännena med halv-

sfäriska knoppar (fig. 12). Man har således här återupptagit den levande nålkonstruktion, som antydes av spännets stelnade rudimentära detaljer. En någorlunda därtill svarande nålkonstruktion har en del av de skandinaviska näbbfibulorna av typen Stjerna, Bornholm fig. 85—90,³ medan åtminstone hos de exemplar av typen fig. 10, som jag haft tillfälle att se, nålen saknar spiral. För övrigt är dock likheten mellan dessa svenska spännen och de österbottniska fibulorna rätt stor. De sistnämnda torde då även härstamma från samma tid som de svenska, d. v. s. från 7. seklet.² Fibulor av det tidigare stadium, som representeras av spännet fig. 9, vars sträng, ehuru utplattad och bred, ännu icke är sammanväxten med bågen, saknas i de finländska fynden. De österbottniska spännena av typen fig. 12, 13 ha i Finland icke fått någon vidare utveckling. De kräftformiga spännena kunna icke härledas ur dem.

Det äldsta exemplaret av kräftspännena är det i fig. 16 avbildade från Huittula i Sääksmäki socken (Tavastland). Dess ringa storlek—längden utgör 4 cm.—, dess rediga, omsorgsfullt utförda ornament, den smala strängen, som genom stora öppningar är avskild från bågen, den nästan raka foten, som vid övergången till bågen är blott obetydligt smalare än vid änden, äro alla relativt tidiga drag, som berättiga oss att ställa detta spänne i spetsen för serien.

¹ Jfr. H. Hildebrand, *Bidrag till spännets historia*, *ATS IV* sid. 169 och fig. 170. — Även i Norge förekomma spännen med antydd rudimentär och med verklig nålspiral; Schetelig, *Smaa spänder fra folkevandrings-tiden, Oldtiden 1910* sid. 71, 72.

² Ett liknande spänne, fig. 14, förekommer i fyndet från Malla i Estland. (Jmf. R. Hausmann, *Grabfunde aus Estland, 1896*, sid. 18 och Taf. III:1). Spännet har dubbelt nålfäste — en detalj, som tyder på en senare tillverkningstid än de österbottniska spännenas. Prof. Hausmanns datering: omkring år 1000, är dock alltför sen. Den långa foten anvisar åt spännet en plats bland de baltiska armborstspännena, som äro avbildade i *Rigakatalogen* pl. 6.

¹ Av näbbformiga spännen som detta utveckla sig efter vissa mellanformer under 8. seklet på Gottland de s. k. djurhuvudformiga spännena, vilka sedan fortleva under hela vikingatiden (Montelius, *Svenska fomsaker* fig. 532—534, 536, 537, 535).

² Ett fjärde dylikt spänne har hittats i en annan österbottnisk brandgrav, vid Perkiö by i Lillkyro socken, fig. 13.

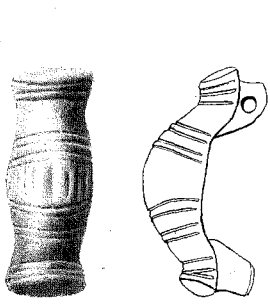

FIG. 1. LIKARMAT SPÄNNE.
VÄRILÄ, PÄLKÄNE SN,
TAVASTLAND. $\frac{1}{4}$.

FIG. 2. LIKARMAT SPÄNNE.
ALVETTULA, HAUHO SN,
TAVASTLAND. $\frac{2}{4}$.

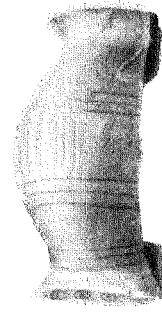

FIG. 3. LIKARMAT SPÄNNE.
KÄRÄJÄMÄKI, EURA SN,
SATAKUNTA. $\frac{1}{4}$.

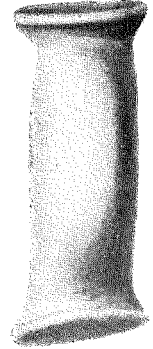

FIG. 4. LIKARMAT SPÄNNE.
KOTSALONMÄKI, LILLKYRO
SN, ÖSTERBOTTEN. $\frac{1}{4}$.

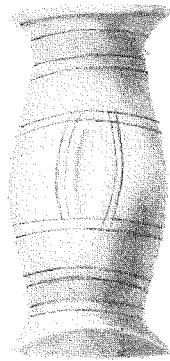

FIG. 5. LIKARMAT SPÄNNE. RISTI-
MÄKI, S. KARINS SN, EG. FINLAND.
 $\frac{2}{4}$.

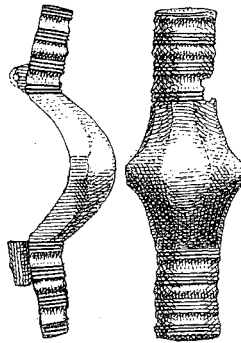

FIG. 6. LIKARMAT SPÄNNE. HÖY-
SÖLÄNMÄKI, TERVAJOKI, LILLKYRO
SN, ÖSTERBOTTEN. $\frac{2}{8}$.

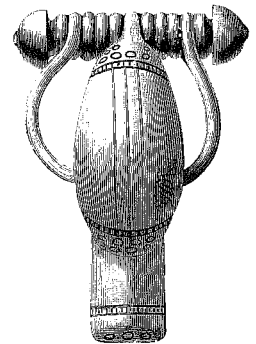

FIG. 7. SPÄNNE. HUSBY ERLING-
HUNDRA, CPLLAND. $\frac{1}{4}$.

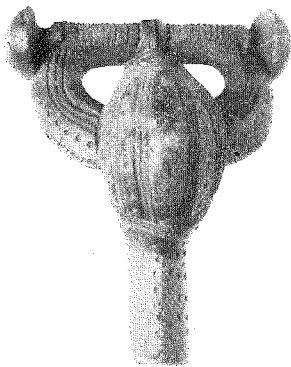

FIG. 8. NÄBBFORMIGT SPÄNNE, BJÄRS, HEJNUMS SN,
GOTTLAND. $\frac{1}{4}$.

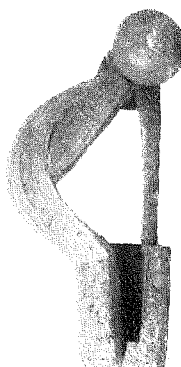
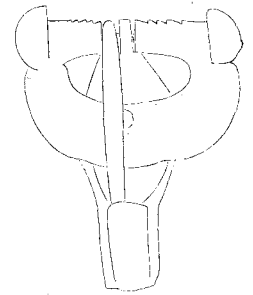
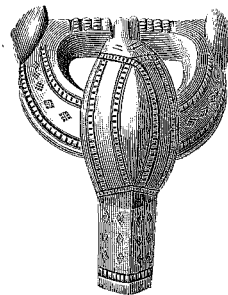

FIG. 9. NÄBBFORMIGT SPÄNNE. BJÄRS, HEJNUMS SN,
GOTTLAND. $\frac{1}{4}$.

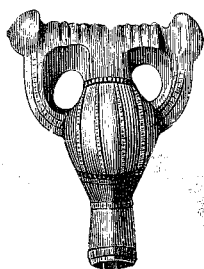

FIG. 10. NÄBBFORMIGT SPÄNNE. GÖTTLAND. $\frac{1}{1}$.

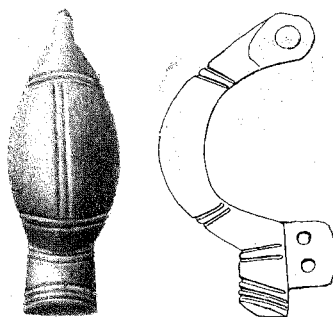

FIG. 11. SPÄNNE. GULLDYNÄ, VÖRÄ SN, ÖSTERBOTTEN. $\frac{1}{1}$.

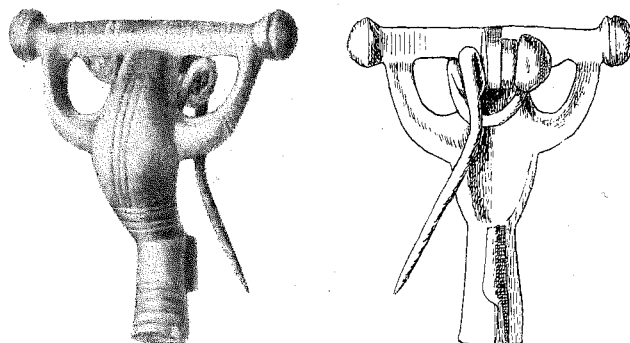

FIG. 12. NÄBBFORMIGT SPÄNNE. GULLDYNÄ, VÖRÄ SN, ÖSTERBOTTEN. $\frac{1}{1}$.

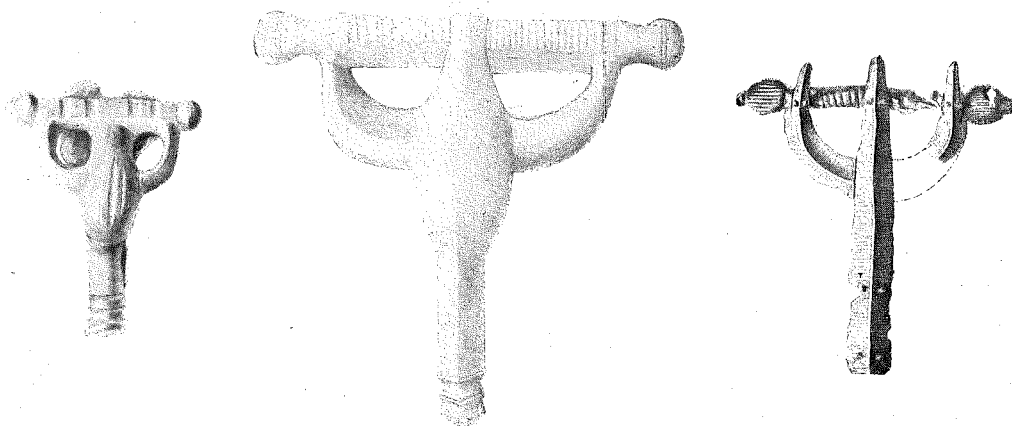

FIG. 13. NÄBBFORMIGT SPÄNNE. PERKIÖ, LILLKYRO SN, ÖSTERBOTTEN. $\frac{1}{1}$.

FIG. 14. NÄBBFORMIGT SPÄNNE. MALLA, ESTLAND. HIST. MUS. MOSKVA. FÖRF'S TECKNING. $\frac{1}{1}$.

FIG. 15. ARMBORSTSPÄNNE. MIETOIS, EG. FINLAND. $\frac{1}{3}$.

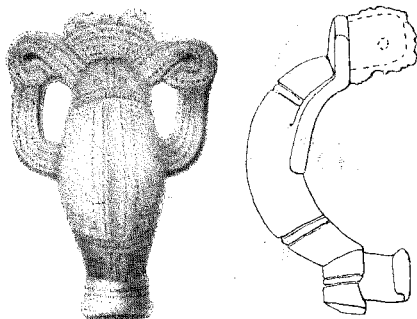

FIG. 16. KRÄFTFORMIGT SPÄNNE. HUITTULA, SÄÄKS-
MÄKI SN, TAVASTLAND. $\frac{1}{4}$ l.

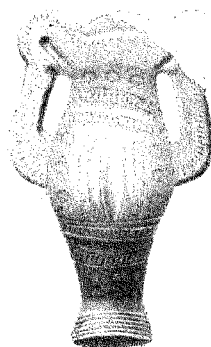

FIG. 17. KRÄFTFORMIGT
SPÄNNE. MANKIEBERG, KARIS
SN, NYLAND. $\frac{1}{4}$ l.

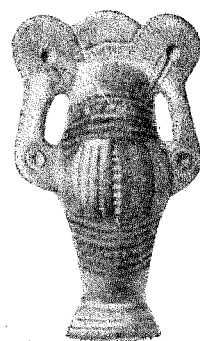

FIG. 18. KRÄFTFORMIGT
SPÄNNE. LAAKT, HARRIEN.
ESTLAND. $\frac{1}{4}$ l.

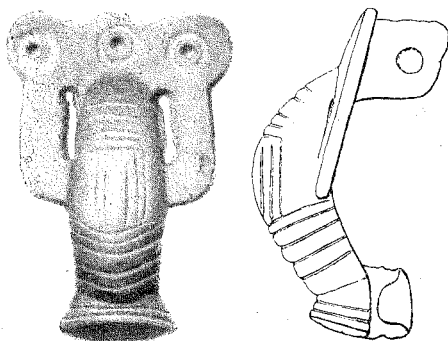

FIG. 19. KRÄFTFORMIGT SPÄNNE. MYLLYMÄKI,
KUMO SN, SATAKUNTA. $\frac{1}{4}$ l.

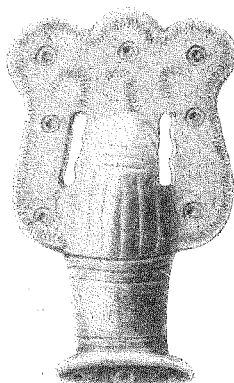

FIG. 20. KRÄFTFORMIGT
SPÄNNE. HINTTALA, MESSURBY
SN, SATAKUNTA. $\frac{1}{4}$ l.

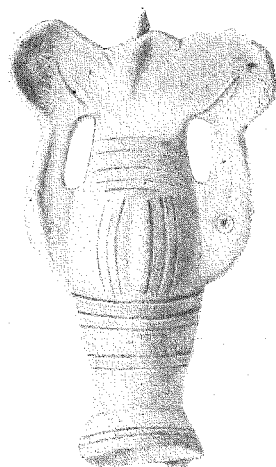

FIG. 21. KRÄFTFORMIGT
SPÄNNE. HINTTALA, MESSURBY
SN, SATAKUNTA. $\frac{1}{4}$ l.

Men den omständigheten att bågen, strängen och tvärskivan, som här har formen av en bandslinga, äro gjutna i ett stycke visar, att spännet står på samma jämförelsevis sena utvecklingsstadium som det gottländska spännet fig. 10 och de nyssnämnda österbottniska spännena (fig. 12). Från Husby-spännet och de äldre Gullyntspännena (fig. 11) är vår fibula således skild genom flere

mellanled, vilka dock hittills saknas i de finländska fynden. Om typen har finländska föregångare, så måste dessa bestå i fibulor, vilka ha en med bågen icke sammanhängande sträng. Det är icke uteslutet, att en sådan mellanform ännu kommer att hittas i finsk jord, ty att en så konstruerad gjuten sträng förekommer i Finland visa, sådana spännena som den finsk-baltiska armborst-

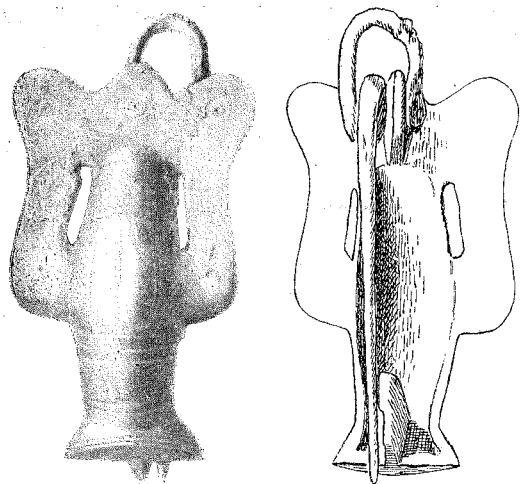

FIG. 22. KRÄFTFORMIGT SPÄNNE. PÄRKKÖ, NYKYRKO SN, EG. FINLAND. $\frac{1}{4}$.

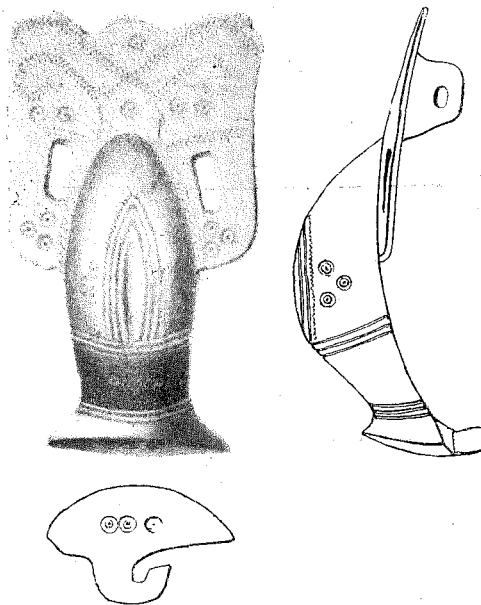

FIG. 23. KRÄFTFORMIGT SPÄNNE. YLIPÄÄ, SAUVALA, LUNDO SN, EG. FINLAND. $\frac{1}{4}$.

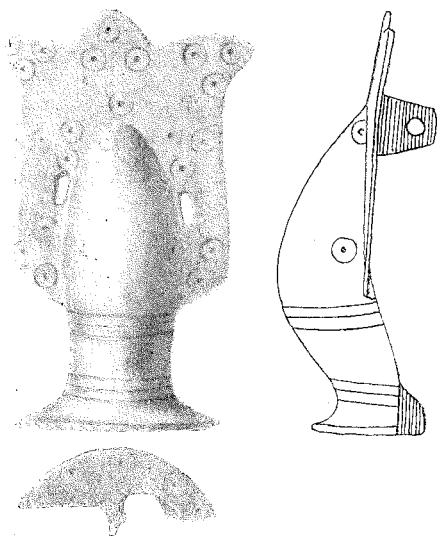

FIG. 24. KRÄFTFORMIGT SPÄNNE. RAUTAJOKI, TYRVIS SN, SATAKUNTA. $\frac{1}{4}$.

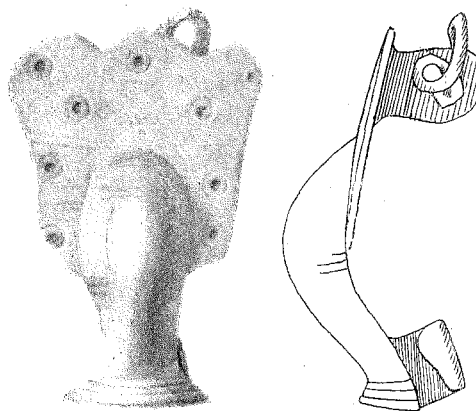

FIG. 25. KRÄFTFORMIGT SPÄNNE. RISTIMÄKI, S. KARINS SN, EG. FINLAND. $\frac{1}{4}$.

fibulan från Mietois fig. 15, en form, som håller sig längre i bruk öster om Östersjön än spännena med lös sträng som fig. 9 göra det i Sverige. — Det följande steget i de kräftformiga spännenas utvecklingsserie representeras av spännen som exemplaret fig. 17 från en brandgrav med fyrkantig stensättning på Mankeberget i Karis socken (Nyland).¹ Detta spänne är ungefär lika stort som Huittula-spännet. Orneringen visar redan tydliga tecken på degeneration. Bågens ornament äro visserligen ännu rediga, men icke lika omsorgsfullt utförda som på förebilden: den avlånga fåra, som synes på Huittula-spännet mitt över bågen, återfinnes på det nyländska spännet, likaså de små cirklarna, men dessas antal är större; tvärbanden äro vårdslöst dragna. Än tydligare framträder det begynnande förfallet i huvudets dekoration: bandslingan är missuppfattad. Den sneda fåra, som på vardera sidan om bågen skjuter in i huvudskivan, är en reminiscens av bandets konturlinje på Huittula-spännet. Denna rudimentära detalj finnes även hos flera andra spännen på samma utvecklingsstadium som Mankebergspännet² och synes ännu på ett av de i typologiskt avseende yngre, betydligt större spännena från Hinttala i Messuby socken, fig. 21. Säsom många andra fornsaker från den senare folkvandringstiden ha även de kräftformiga spännena en böjelse att tilltaga i storlek. Medan Huittula-spännet mäter blott 4 cm. i längd, äro de degenererade fibulorna fig. 24—28 betydligt längre

¹ Finskt Museum 1916, sid. 62, 63; A. Hackman, Om Nylands kolonisation under järnåldern, Historisk tidskrift för Finland, 1917, sid. 253 f.

² Två dylika spännen — tydligen importerade från Finland — ha hittats på gravfältet vid Laakt i Estland (A. Spreckelsen, Das Gräberfeld Laakt, Kirchspiel St. Jürgens, Harrien, Estland [korrekturavdrag; uppsatsen sannolikt avsedd att införas i Beiträge zur Kunde Est-, Liv-, und Kurlands] 1914, sid. 31 o. 45 samt fotografier). Det ena av dem, fig. 18, är omsorgsfullare arbetat än Mankebergspännet.

(5,6 och 5,7 cm.), och längden av de spännen, som i typologiskt avseende intaga en mellanställning, varierar från 4,4 cm. till 5,9 cm.

Närmast Mankebergspännet stå exemplaren från Myllymäki i Kakkulaisby, Kumo socken, fig. 19, och från Hinttala i Messuby socken, fig. 20. De äro klumpigare än föregångarna, men bågens ornering är anordnad på ett liknande sätt, öppningarna mellan armarna och bågen är ännu långa och smala och — i synnerhet hos fig. 19 — utskurna med en viss omsorg. Hos fig. 20 ge de hornliknande sicksacklinjer på huvudskivan, som utgå från öppningarnas övre ände, möjligen en svag antydning om bandslingornas konturer på Huittula-spännet fig. 16. På ett annat spänne från Hinttala, fig. 21, återfinnes, såsom redan framhållits, de snett från hålen utlöpande fårorna på Mankebergspännet. Armöppningarna bliva hos de följande exemplaren av denna serie allt mindre och försvinna slutligen alldeles (fig. 25). Huvudskivans och armarnas ornament bestå dels i koncentriska kretsar, dels i punkt- eller sicksacklinjer. I början äro dessa motiv använda med en viss måtta: hos fig. 19 inskränka de sig till 3 tärningsögon på huvudet. Sedan växer tärningsögonens antal, och slutligen se vi dem på spännet från Rautajoki, fig. 24, anordnade i 8 grupper om 3 ögon och vårdslöst inslagna, betäcka större delen av armarnas och huvudets yta. Till och med fotändens segmentyta är h. o. h. uppfyllt med tärningsögon i 3 grupper om 3 ögon.

De hittills omnämnda stora exemplaren av kräftspännena ha alla en båge med kullrig rygg såsom Huittula-spännet och de andra små spännena. I bredd med denna serie finnes ett antal stora exemplar med en takformig bruten, kantig båge. Hos 2 av dessa, fig. 26 och 27, löper längs ryggen en ås, som hos den förra är tvärreftlad, hos den senare

slät; de andra spännena sakna denna ås. Även bågens övriga ornering skiljer sig från den hos den förstnämnda serien. Redigast framträder den på exemplaret från Kärjämäki, fig. 26. På vardera sidan om ryggåsen finnes en av två parallella linjer bildad trekant, som omsluter tre tärningsögon. Ett fjärde öga ligger utanför trekanten på bågens övre del. De övriga spännena av serie 2 ha blott en triangel, som spänner över bågens hela bredd. På de flesta spännena är denna triangel ytterst vårdslöst utförd. Än skära sidorna icke varandra, än äro linjerna blott antydda; på några spännen löpa två av sidorna i en båge till det ställe på bågkanten, där huvudskivan vidtar och skära där varandra; på exemplaret fig. 28 utgå de icke från baslinjens vardera ända, utan begynna först nära bågens mittkant för att sedan löpa nästan parallellt med denna. De motsvara således närmast de linjer, som omrama den ovala fåran mitt på den kullriga bågen på spännet fig. 23 från Lundo-Ylipää. Denna fåra är ett gammalt motiv. Den uppträder redan på ostbaltiska armborstfibulor från Tischlers period D samt på skandinaviska korsformiga och likarmade spännen från 5. och 6. seklet. I Finland, där denna detalj förekommer tidigast i slutet på 400-talet (t. ex. på spännet Hackman, Die ältere Eisenzeit in Finnland fig. 5:4), bibehåller den sig länge och visar sig ännu på några av de yngsta likarmade spännena (fig. 5), vilka i typologiskt avseende motsvara Ylipääspannet.

Fotens form undergår under utvecklingen från de äldre kräftspännena till de klumpigare yngre exemplaren en förändring, som också den kan betecknas som en dekadans. Huittula-spännets fot har nästan raka linjer och är blott obetydligt bredare vid änden än vid roten. Hos de yngre spännena tilltar bredden mot änden, medan de raka konturerna förbytas till

svängda. Starkast framträder skillnaden vid en jämförelse mellan Huittula-spännet och spännet från Tyrvis—Rautajoki, fig. 24. — Även å en konstruktiv detalj, nämligen nålhållaren, kan en viss utveckling iakttagas. Hos de äldre spännena är nålhållaren relativt längre och slutar ett stycke ifrån fotens segmentformiga ändskiva. Sedan flyttas den närmare fotänden, tills dess yttre kant ligger i samma plan som denna. Hos några spännen krymper den på detta stadium ihop till en från skivan utdragen hake (fig. 23, 28). — Om själva nålens form under utvecklingen har förändrat sig, kan tyvärr icke konstateras, emedan alla äldre exemplar av kräftspännena sakna nål. Då nålen hos de yngre exemplaren är i behåll, är den av samma beskaffenhet som hos de stora finländska likarmade spännena, nämligen av järn, på vardera sidan av nålfästet lindad endast ett varv kring axeln och bildande en utöver spännets huvud skjutande båge eller ögla, vilken är avsedd att tjäna som fäste för bröstleden (fig. 22).

Ett försök att fastställa kräftspännenas absoluta kronologi stöter icke på svårigheter, ty dels är det deras konstruktiva och ornamentala detaljer, som anvisa åt dem en plats i bredd med andra kronologiskt bestämda fibulor, dels uppträda några av dem i slutna fynd, som innehålla daterbara fornsaker. Till de spännen, för vilka vi sakna det sistnämnda stödet för en noggrannare datering, hör exemplaret från Huittula. Gravfältet vid denna ort har varit begagnat från 500-talet till in på vikingatiden, och kräftspännet har icke legat i en grupp av samtidigt nedlagda fornsaker.¹ Då det befinner sig på samma utvecklingsstadium som de svenska och finska näbbformiga spännena av typerna fig. 10 och 12, kan det icke sättas

¹ Finskt Museum XXII, 1915, sid. 25—28.

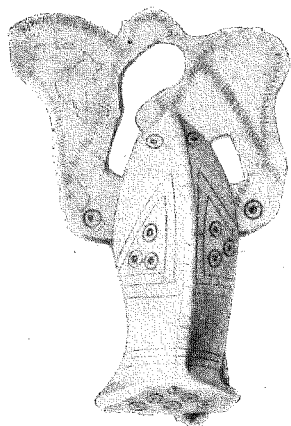

FIG. 26. KRÄFTFORMIGT SPÄNNE. KÄRÄJÄMÄKI, KURA SN, SATAKUNTA. $\frac{1}{4}$.

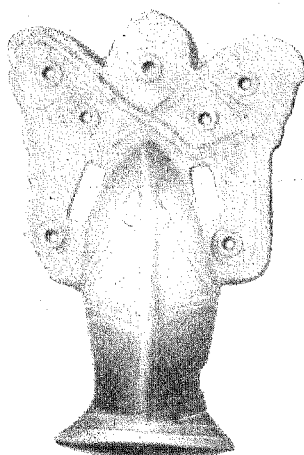

FIG. 27. KRÄFTFORMIGT SPÄNNE. RISTIMÄKI, S. KÄRINS SN, EG. FINLAND. $\frac{1}{4}$.

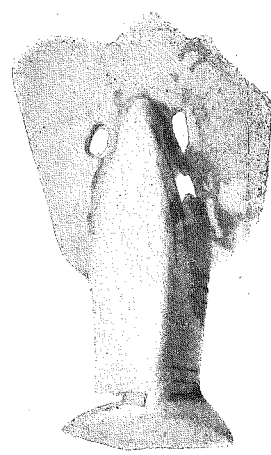
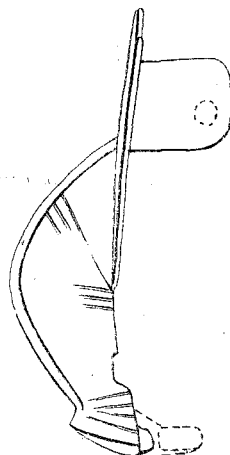

FIG. 28. KRÄFTFORMIGT SPÄNNE. YLIPÄÄ, LUNDO SN, EG. FINLAND. $\frac{1}{4}$.

högre upp i tiden än till 600-talet. Dock torde det på grund av sina ornament — bandslingan på huvudet påminner om motsvarande motiv på de gottländska »breda» spännena av typen Teckningar ur Svenska Statens Historiska Museum, serien V, fig.

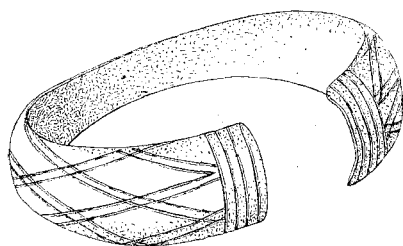

FIG. 29. ARMBAND, BRONS. LEVÄNLUHTA, STORKYRO SN, ÖSTERBOTTEN. $\frac{4}{5}$.

25 —, kunna dateras till början av nämnda århundrade. — Något yngre äro de små kräftformiga spännena av Mankebergfyndets typ, fig. 17, 18. Icke håller Mankebergfyndet är enhetligt utan innehåller föremål

från 6. och 7. seklet.¹ Bland dessa finnes ett par konkava armband av bronsbleck av en i Finland mycket spridd typ, fig. 29, som synes ha levat i slutet av 6. och förra hälften av 7. seklet. Även ett par andra exemplar av kräftspännena förekomma i denna kombination. Tillsammans med två sådana armband har spännnet fig. 19 från Kumo-Myllymäki blivit hittat. Här ha vi anledning att tala om ett slutet fynd, ty de nämnda 3 föremålen lägo tillsammans med en skära, ett fragment av ett jämbrett bronsband och 2 orangefärgade glasflusspär-lor i en grupp så nära varandra, att de kunna anses ha blivit samtidigt nedlagda. I sällskap med ett sådant armband uppträder även det i not 2 sid. 212 omnämnda lilla kräftspännnet från grav XIII vid Laakt i Estland, fig. 18. Då dessa två saker äro bland

¹ Finskt Museum XXIII, 1916, sid. 62, 63; A Hackman, Om Nylands kolonisation under järnåldern, Historisk Tidskrift för Finland, 1917, sid. 253—256.

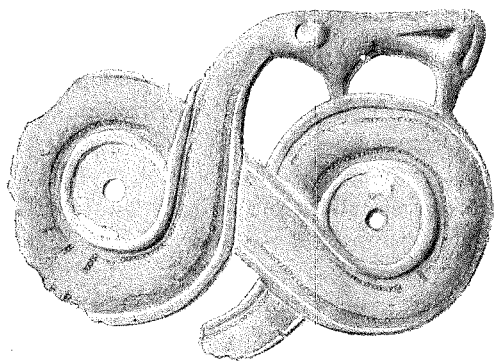

FIG. 30. ÖGLEFORMIGT SPÄNNE. HINTTALA, MESSUBY SN, SATAKUNTA. 1/1.

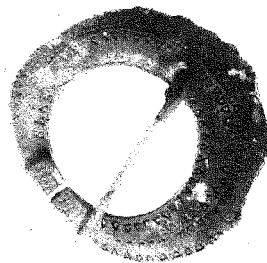

FIG. 31. HÄSTSKOFORMIGT SPÄNNE. YLIPÄÄ, LUNDO SN, EG. FINLAND. 1/1.

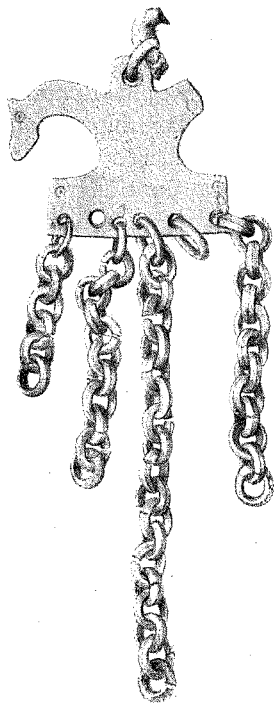

FIG. 33. KEDHÅLLARE. RISTIMÄKI, S. KARINS SN, EG. FINLAND. 2/3.

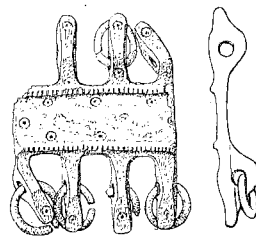

FIG. 32. KEDHÅLLARE. YLIPÄÄ, LUNDO SN, EG. FINLAND. 2/3.

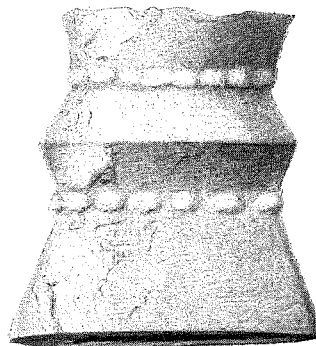

FIG. 34. SVÄRDSKAVLE. RISTIMÄKI, S. KARINS SN, EG. FINLAND. 1/1.

gravens innehåll de enda från Finland importerade föremålen, är det sannolikt, att de ha tillhört en och samma person.

På grund av det ovan anförda torde de små kräftspännena av Mankebergstypen få sättas till förra hälften av 600-talet, det typologiskt något yngre spännet från Myllymäki, fig. 19, åter till tiden omkring 650 e. Kr. Spännena från Hinttala, fig. 20 och

21,¹ dateras av ett med dem hittat orm- eller »ögleformigt» spänne, fig. 30, av Stjernas typ² till senare hälften av 600-talet.³ Ungefär samtidigt med dem är ett kräftspänne från Lempäälä—Päiväniemi grav 4, som är hittat med ett flertal andra föremål, bland dem ett par likarmade spännen och en svärdsknapp, vilka tillhöra 7. seklet.³ — Till 700-talet eller senast tiden omkring år 800 föra oss spännet fig. 23 och ett annat liknande från två av dr Tallgren utgrävda och publicerade brandgravfält i Auradalen NO om Åbo, vid Ylipää i Lundo socken och på Ristimäki-backen i S. Karins socken.⁴ Båda spännena ha enligt T. hittats med andra föremål, i ett sådant inbördes läge, att de måste anses tillhöra slutna fynd. Det förra, fig. 23, låg tillsammans med ett antal föremål, bland vilka ett söndrigt spiralarmband av brons, vars ena ände bildar en ögla, medan den andra utgöres av en facetterad knapp (jfr. Aspelin, *Antiquités etc.* fig. 1645), ett brett, platt, hästskoformigt spänne, fig. 31, och ett par fragmentariska kedhållare av östbaltisk typ (fig. 32) må särskilt framhållas. Till det senare fyndet höra bl. a. en likadan spiralarmring som den nyssnämnda, ett likarmat spänne av typen fig. 5, en kedhållare, fig. 33, och den nedre hälften av en svärds-kavle av brons, fig. 34. Spiralarmbanden av typen Aspelin 1645 sättas av Arne till 9. och förra delen av 10. seklet,⁵ vilken datering stödes med flera bevis. De andra före-

målen kunna tillhöra 700-talet och tiden omkring år 800. Svärds-kavlen från Ristimäki är av en typ, som hör hemma i den sena folkvandringstiden. Pärbanden kring insnörningarna motsvara dylika på ett med djurornament i Salins stil III prytt praktsvärd från Bjärs på Gottland (Montelius, *Svenska fornsaker* fig. 508). Att kedhållare av typen fig. 33 möjligen använts redan på 700-talet, synes framgå därav, att ett sådant föremål hittades på Ristimäki under en mindre sten omedelbart invid en svärdsknapp från slutet av folkvandringstiden.¹ Det platta hästskoformiga spännet — en sällsynt form — och kedhållarna från Ylipääfyndet är jag i brist på andra slutna fynd icke i tillfälle att datera med större noggrannhet, men anser dem kunna tillhöra övergångstiden mellan folkvandringstiden och vikingatiden. Kedhållaren är en sen ättling av en typ, som uppträder i Ostbalticum redan under den yngre romerska järnåldern (Aspelin *Antiquités etc.* fig. 1894, 1897). De båda fynden kunna ha kommit i jorden omkring år 800 eller i början av 800-talet, men detta utesluter icke, att spännena kunna ha tillverkats under 700-talet. Sådana i slutet av den typologiska serien stående spännen som fig. 24, 25, 28 kunna vara samtidigt med de nyssnämnda eller något yngre.

Vår undersökning har således visat oss, att de finländska kräftspännena begagnats under 7., 8. och i början av 9. seklet. Under vikingatiden kommo de ur bruk och efterföljdes icke av någon ur dem utvecklade spännetyp. Utom Finland synas de ha fått en mycket obetydlig spridning.

¹ Finskt Museum XVIII, 1910, sid. 9, 10.

² Stjerna, Bornholm, sid. 158 o. 137.

³ H. J. Heikel, *Die Brandgräber von Päiväniemi, Säijoki und Kirmukarmu*, Helsingfors 1899, sid. 50, 51.

⁴ A. M. Tallgren, *Rautakauden polttokalmisto Liedossa* (Ett brandgravfält från järnåldern i Lundo), *Suomen Museo* XXI, 1914, sid. 30—38. — Dens., *Ristimäki gravfält i St. Karins*, *Finskt Museum* XXII, 1915, sid. 46—61.

⁵ T. J. Arne, *La Suède et l'Orient*, Upsala 1914, sid. 167, 223.

¹ Finskt Museum XXIV, 1917, sid. 67. Det är dock icke uteslutet, att kedhållaren vid likbegängelsen råkat läggas ned bredvid föremål från en äldre begravning.

OM BENREDSKAPEN FRÅN MOSSARNA PÅ LISTERLANDET I BLEKINGE

AV

KNUT KJELLMARK.

På Listerlandet öster och sydost om Sölvesborg äro som bekant flera benredskap funna i mossarna.

En del av dem ha senast varit föremål för en kortfattad behandling i Fornvännen 1913 i Sigurd Erixons avhandling Stenåldern i Blekinge.

Ett par fynd, nämligen en benspets med flintegg samt två i augusti 1912 i Fuglasjö-mossen funna benspetsar med stora svagt nedåtriktade tänder, voro ej kända av Erixon.

Jag vill i det följande lämna ett bidrag till kännedomen om dessa stenåldersredskaps ålder och om deras fyndplatsers geologi.

De omtalade redskapen, som alla härröra från Mjällby socken, äro följande.

Benspetsar med små framåtriktade tänder.

1. Tvåsidig, Istaby mosse. St. M. 9015: 17. M. M.¹ I, 54. = Fig. 1.

2. Ensidig. Istaby mosse. St. M. 13181. M. M. I. 47. = Fig. 2.

3. Ensidig. Istaby mosse. Tillhör prof. G. De Geer. E,² 4.

¹ M. M. = Montelius, Minnen från vår forntid. Stockh. 1917.

² E = Erixon, Stenåldern i Blekinge. Fornvännen 1913.

4. Ensidig. Mjällby mosse. Blekinge Museum. E, 5.

5. Ensidig. Lörby mosse. Kalmar Museum. E, 8.

Benspetsar med stora svagt nedåtriktade tänder.

6. Ensidig. Fuglasjö (mosse).	} St. M. 14942. M. I, 46 a —g. = Fig. 3 a—g.
7. Ensidig. Fuglasjö.	

Benspets med flintegg. (s. k. fågelpil).

8. Vanlig typ, som M. M. 63. Hörby skogshage (mosse). Tillhör redaktör P. Pehrsson i Sölvesborg.

Verktyg av hjorthorn.

9. Bågböjd hornspets, tillspetsad i båda ändar. Istaby mosse. St. M. 10250: 23. E, 6.

Erixon har ytterligare omnämnt och avbildat¹ ett benredskap från Istaby av oviss användning. Det finnes på Kalmar museum. Då det ej är känt, om det härrör från mosse, förbigås det här.

¹ A. a. sid. 134 och fig. 7.

FIG. 1.

FIG. 2.

FIG. 1, 2. BENSPETSAR. ISTABY MOSSE, MJÄLLBY SN. BLEK. $\frac{1}{2}$.

Med avseende på de topografiska och geologiska förhållandena på fyndplatserna för ovannämnda benredskap vill jag erinra om följande.

Istaby mosse ligger med sin yta knappast 1 m. ö. h. Detsamma är fallet med Fuglasjö,¹ en numera uppodlad mosse, som efterträtt en först i sen tid fullständigt igenvuxen och utdikad sjö². Hörby skogshage är belägen strax nordost om Helleviks fiskläge. Mjällby mosse återfinnes vä-

¹ En avvägningssiffra mitt på mossen visar 0,3 m. ö. h.

² Nämda sjö skall enligt uppgift i mannamännen varit tillhåll för sjöfågel, svan, vildgäss och änder.

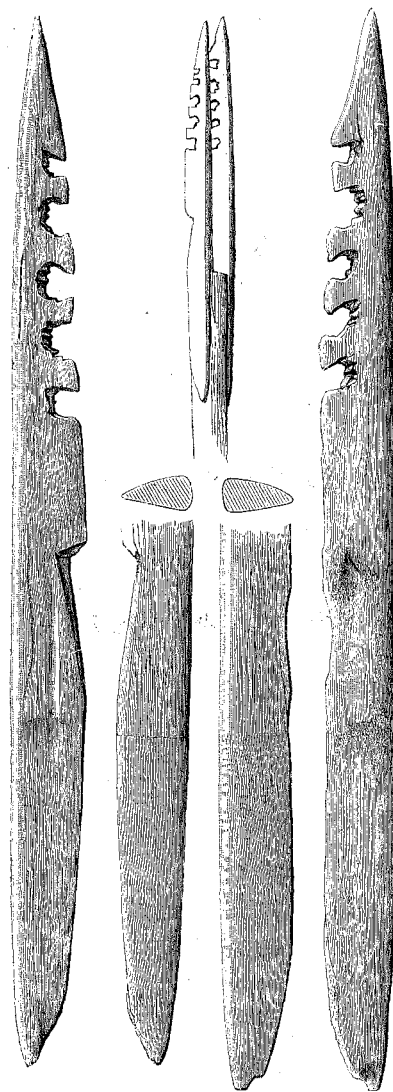

FIG. 3 A—G. TVÅ BENSPETSAR. FUGLASJÖ MOSSE, MJÄLLBY SN, BLEK. $\frac{2}{3}$ (O. $\frac{1}{4}$).

ster om Krokkås. Höjden över havet är för de båda sista mossarna omkring 3 m.

Istaby mosse och Fuglasjö ha säkert utgjort en sammanhängande insjö, som mellan

Istaby och Mörby backar nått nära havet, uppdämd här av strandgrus och flygsand, och sedan sträckt sig i båge mot norr och nordväst omkring Mörby backe och sedan ned mot havet söder om Siretorps by in till här liggande strandvallar och dyner.

Vad Lörby mosse beträffar, avses härmed den nordväst om Lörby belägna mossen, som sträcker sig in i Ysane socken. Denna höjer sig med sin yta ungefär 6 m. över havet.

Då Litorinagränsen i denna trakt ligger mellan 8 och 9,5 m. ö. h., ligga sålunda alla fyndplatserna under densamma.

För två av fyndställena, där jag upptagit profiler, vill jag lämna en närmare redogörelse.

Istaby-fyndplatsen. Denna är belägen 30 m. söder om utfartsvägen från hemmanet Istaby N:r 5 mot Broeryd, torp under Istaby N:r 5.

Här äro två (n:r 2 och 3 ovan) av de ensidiga smätandade benspetsarna funna med 15 års mellanrum.

Lagerföljden är denna.

- a. Gyttja (delvis sandig) . . . 0,5—1 m.
- b. Torv { Brunmosstorv } 1 m.
 { Levertorv }
- c. Gyttja (med sötvattenssnäckor) 0,3 m.
- d. Sand.

Benspetsarna uppgåvos hava hittats på »6 fots» djup i sista spadtaget i torven (lager b).

Från fyndstället samt från två andra platser, belägna 100 och 150 m. nordnordöst om detsamma, togos prov. Innehållet i dessa har undersökts på mikroorganismer av prof. G. Lagerheim, som meddelat mig följande fossillista.

I. Prov från fyndplatsen.

- 1. 3 dm. u. y. (Diatomacégyttja med *Campylodiscus*. Brackvattensavlagring.)

Al, alm, björk, *Chenopodiaceé*, ek, gräs, hassel, tall.

Polypodiaceé.

Botryococcus Braunii.

Diatomacéer, Chrysomonadiné.

Lyngbya estuarii.

Euspongilla lacustris.

- 2. 6 dm. u. y. (Torv. *Sötvattensavlagring* liksom de följande.)

Al, tall.

Polystichum Thelypteris (talrik).

- 3. 1 m. u. y. (Torv.)

Björk, tall.

Polystichum Thelypteris.

- 4. 1,9 m. u. y. (Levertorv.)

Björk, tall.

Cosmarium sp., Chroococcacéer, Gleocapsa sp., Cladocer.

- 5. 2 m. u. y. (Sand med bitar av levertorv.)

Björk, tall. } i levertorvbitarna.
 Gleocapsa }

II. Prov 100 m. från fyndplatsen.

(Ofullständig profil. Övre lagren saknas.)

- 1. 3 dm. u. y. (Levertorv. *Sötvattensavlagring* liksom de följande.)

Björk, hassel, tall.

Cosmarium sp.

Chroococcacéer. Gleocapsa sp.

Cladocer.

- 2. 7 dm. u. y. (Kalkgyttja.)

Björk, gräs, hassel, tall.

Tetraëdron minimum, Botryococcus Braunii, Cosmarium (4 arter).

Cladocer.

Centropyxis delicatula.

- 3. 1 m. u. y. (Kalkgyttja.)

Björk, hassel, Salix, tall.

Tetraëdron minimum, Cosmarium (3 arter).

Gleocapsa sp.

Cladocer.

III. Prov 150 m. från fyndplatsen.

(Ofullständig profil. Intet prov från undre lagren.)

1. 7 dm. u. y. (Något sandig gyttja. *Brackvattensavlagring*.)
Al, hassel, tall.
Botryococcus Braunii.
Diatomacéer (*Campylodiscus* m. fl., Chrysomonadiné).
Cladocer.
Euspongilla lacustris.
2. 1 m. u. y. (Detritusgyttja med sand. *Brackvattensavlagring*.)
Al, björk, hassel, lind, tall.
Botryococcus Braunii.
Campylodiscus Clypeus (talrik), Chrysomonadiné.
Euspongilla lacustris.

Holst, som även gjort undersökning på denna fyndplats, uppger, att torv av 0,25 m:s mäktighet på fyndplatsen överlagrade det övre gyttjelagret (lager a. i min profil), vilket senare han benämner Litorinagyttja.¹ Vid min profil gick gyttjan i dagen. Särkerligen har dock torv såsom en föga mäktig nybildning förekommit överst på vissa ställen i mossen.

I undre gyttjelagret, snäckgyttjan, fann De Geer följande sötvattensmollusker:² *Limnæa ovata*, *Valva depressa*, *V. piscinalis*, *Pisidium* sp. m. fl.

Fuglasjö-fyndplatsen. Omkring 400 m. i sydostlig riktning från det intill Mörbygränsen vid landsvägen mellan Sölve och Siretorp belägna grustaget å Siretorps norra allmänning³ gjordes fyndet av de två vackra benspetsarna n:r 6 och 7 i ovanstående förteckning.

¹ N. O. Holst, Postglaciala tidsbestämningar. S. G. U. Ser. C. 216, sid. 15.

² E, sid. 131.

³ Där en rik stenåldersboplats finnes (se nedan sid. 226).

Lagerföljden fann jag vara denna.

- a. Mylla 0,4—0,6 m.
- b. Gyttja (med Phragmites-rhizom) 0,4—0,8 m.
- c. Brunmosstorv (med frön av *Menyanthes trifoliata*) 0,9 m.
- d. Gyttja (med sötvattenssnäckor) 0,5—0,65 m.
- e. Sand.

Harpunerna uppgävos ha hittats på ungefär »3 alnars» djup med spetsarna näende ned i snäckgyttjan, stående tätt tillsammans.⁴

Jag upptog profiler och hemförde prov, som sedan undersöktes av prof. Lagerheim från två ställen här, dels från själva fyndplatsen, dels 50 m. öster därom.

Fyndlistorna se ut så här.

1. Prov från fyndplatsen (våta prov).

1. 0,3 m. u. y. (Mylla.)
Diatomacéer, Chrysomonadinéer (sparsamma).
2. 0,6 m. u. y. (Diatomacégyttja utan *Campylodiscus*. *Sötvattensavlagring*.)
Al, alm, björk, ek, hassel, lind, tall.
Cosmarium sp.
Diatomacéer, Chrysomonadiné.
Gloeotrichia sp.
Euspongilla lacustris.
3. 0,9 m. u. y. (Diatomacégyttja med *Campylodiscus*. *Brackvattensavlagring*.)
Björk, ek, hassel, lind, tall.

⁴ Fyndförhållandena angävos vidare av finnarna, Sven Svenssons i Siretorp söner, på följande sätt med av mig från gamla till nya överflyttade mått. Lagren i mossen utgjordes, där harpunerna hittades, av överst »matjord» 2 dm., »lever» eller »ävje» 2 dm., bränntorv 1,3 m., underst »sand med snäckor». Harpunerna funnos med spetsarna stående nere i lagret med snäckorna. Från harpunerna gick upp genom närmast övre lagret en trästake, som vid grävningen förstördes och som finnarna trodde utgjort skaff till benspetsarna — vad de nu kallade dem blev ej av mig antecknat.

- Diatomacéer, Chrysomonadiné.
 Cladocer.
 Euspongilla lacustris.
Arcella submarina.
4. 1,3 m. u. y. (Brunmosstorv med detritusgyttja. *Sötvattensavlagring*.)
 Al, björk, ek, hassel, tall.
 Cosmarium sp.
 Gloeotrichia sp.
 Cladocer.
5. 1,6 m. u. y. (Brunmosstorv. *Sötvattensavlagring* liksom de följande.)
 Al, tall.
 Diffflugia constricta.
6. 2 m. u. y. (Brunmosstorv.)
 Al, hassel, tall.
 Polystichum Thelypteris.
 Diffflugia globulosa.
7. 2,3—2,4 m. u. y. (Kalkhaltig detritusgyttja med sparsamma alger.)
 Al, alm, björk, hassel, lind, Nymphæa, Nuphar, tall.
 Pediastrum Boryanum, P. integrum, Schoenedesmus obtusus, Cosmarium granatum.
 Chroococcacéer, Gloeotrichia sp., Lyngbya sp.
 Cladocer.
8. 2,6 m. u. y. (Kalkhaltig destritusgyttja med kiselalger.)
 Alm, björk, hassel, Nymphæa, tall.
 Eediastrum Boryanum, P. duplex, P. integrum, Schoenedesmus obtusus, Tetraëdron minimum, T. muticum, Phacotus lenticularis, Cosmarium (4 arter).
 Diatomacéer, Chrysomonadinéer.
 Chroococcacéer, Gloeotrichia.
 Quadrola subglobosa.
 Cladocer.
 Euspongilla lacustris.
 Arcella sp., Centropyxis aculeata, Lecquereusia spiralis.

II. Prov 50 m. från fyndplatsen.
 (Torra prov.)

1. 0,6 m. u. y. (Multnad torv.)
 Tall.
 Diatomacéer (sparsamma).
2. 1 m. u. y. (Diatomacégyttja med *Campylodiscus*. *Brackvattensavlagring*.)
 Al, alm, björk, ek, hassel, tall.
 Botryococcus Braunii.
 Diatomacéer, Chrysomonadiné.
 Cladocer.
 Euspongilla lacustris.
3. 1,3 m. u. y. (Torv.)
 Tall.
4. 1,6 m. u. y. (Brunmosstorv.)
 Al, hassel, tall.
5. 1,8 m. u. y. (Detritusgyttja eller torv.)
 Al, alm, hassel, tall.
6. 1,95 m. u. y. (Detrituskalkgyttja.)
 Björk, hassel, Nymphæa, tall.
 Cosmarium (3 arter).
 Cladocer.
7. 2,1 m. u. y. (Detritusgyttja.)
 Björk, hassel, tall, Ceratophyllum eller Najas.
 Polypodiaceé.
 Cladocer.
8. 2,4 m. u. y. (Sand).
 O.

I gyttjelagret (d) fann jag vid båda profilerna på omkring 2 m:s djup sötvattenssnäckor och musslor, nämligen *Bithynia tentaculata*, *Limnæa* sp., *Pisidium* sp., *Valvata* sp. samt *Anadonta anatina*.

Till ovanstående redogörelse för resultatet av Lagerheims mikroskopiska undersökning av proven från mossarna fogar jag det svar jag fick från honom på min fråga om hans åsikt beträffande den övre gyttjan med brackvattensformer. »Att döma av provens utseende», skriver han, »kan det, såvitt jag kan förstå, ej vara tal om en tillfällig insvämning av marina former, utan måste det

vara en submarin avlagring, uppkommen under en sänkning. Om jag minns rätt, har man konstaterat oscillationer¹ av Litorinahavets nivå flerstädes vid södra Sveriges kuster. Vad som bestämt tyder på en avlagring i salthaltigt vatten, är, utom *Campylodiscus*, saknaden av de *Chrysomonadinéer*, som väl alltid finnas tillsammans med Diatomacéer i sötvattensavlagringar under Litorinatiden. Här finns endast 1 eller 2 arter, som förhållandet är i Östersjön nu. Jag har ej mitt analysprotokoll tillhands men vill minnas, att i de som brackvattensavlagringar betecknade proven även funnos de karakteristiska submarina formerna *Lyngbya aestuarii* (en blågrön alg) och *Arcella submarina*, en rhizopod, som jag endast har funnit tillsammans med brackvattensformer. Jag vill minnas, att jag även fann *Chenopodiacepollen*, som även anger närhet av havsstrand.»

Av allt detta framgår, att i sen tid, långt efter sedan harpunerna förlorats i den forna sjön, en *oscillation av Litorinahavets nivå försiggått*, så att havet åter utbredd sig över land och sjö närmast kusten och i sjöarna bl. a. avlagrat gyttja över sötvattensavlagringarna för att efter en tid åter draga sig tillbaka.

Av Lagerheims resonemang framgår, att han icke anser de undre sötvattensavlagringarna, torven och gyttjan (den undre), tillhöra *Ancylustid* och den övre marina gyttjan representera *samtliga* Litorina-avlagringarna på platsen.

Prof. G. de Geer har dels till mig, dels till Sigurd Erixon² uttalat sig om lagerföljden vid fyndplatsen i Istabymossen mycket försiktigt och nämnt, att ovanpå trak-

tens *under* högsta Litorinavallens (8—8,5 m. ö. h.) nivå liggande mossar iakttagits upp till en halv meter tjocka lager av en grå gyttja, »som sannolikt är marin», samt att under torven vilade snäckgyttja med *Limnæa ovata*, *Valvata piscinalis*, *V. depressa*, *Pisidium* m. fl. sötvattensformer.

N. O. Holst har den uppfattningen, att de småtandade Istaby-benspetsarna¹ såväl som vissa andra i de sydsvenska torvmossornas levertorv funna föremål, däribland benharpunerna med flintegg, de s. k. fågelpilarna, tillhöra en särskild kulturperiod — »harpuntiden»² — »som kan anses såsom den äldsta tiden, under vilken Skåne varit bebott», och som han förlägger till mellersta *Ancylustiden*.³

Min uppfattning har från början varit den, att vi här icke ha att göra med benredskap av så hög ålder.

Beträffande de småtandade harpunerna i Istaby, Mjällby och Lörby mossar, nr 1—5 ovan, vill jag erinra om, att ibland de i stenåldersboplatsen i Siretorps sandbackar funna sakerna hittades en vitbränd bit av en sådan ensidig småtandad harpun, fig. 4,⁴ vilken överensstämmer alldeles med nr 2 av dessa. Den är säkerligen en bit från närheten av spetsen av en sådan harpun. Erixon säger, att den utgör ett stycke av en småtandad eneggad benspets. Han daterar den till gånggriftstid, ehuru den »sammanshänger typologiskt med de äldre förut omtalade benspetsarna»,⁵ varmed han åsyftar de i Istaby, Mjällby och Lörby mossar funna likartade benspetsarna, vilka senare han anser tillhöra den epipaleolitiska civilisationen, efterlämnade av ett folk, som han förmodar bott på flottor och dylikt och som

¹ Härmed torde avses de i N. O. Holst, Bidrag till kännedomen om Östersjöns och Bottniska vikens postglaciala geologi, S. G. U. Ser. C. 180, sid. 67 m. fl. ställen omtalade oscillationerna.

² E., sid. 131.

¹ S. G. U. 216, sid. 14 och 15.

² A. a., sid. 20.

³ A. a., sid. 30.

⁴ E., sid. 174, fig. 41.

⁵ E., sid. 172.

tänkes hava bebott trakten vid tiden omkring eller något efter Litorinahavets maximum.¹

Jag vill bestämt minnas, att finnaren av nämnda lilla harpunbit visade mig platsen för fyndet och att det var i den längst från havet belägna delen av fyndplatsen i Siretorps sandbackar, med andra ord i den särskilda boplats jag påvisat i den inre höga dynranden, vilken boplats för att karakterisera den i korthet innehåller tunnackade grönstensyxor, tunna tjockackade flintyxor, huvudsakligen stora tjocka skivskrapor av Kristianstadsflinta, nästan uteslutande tväreggade pilspetsar samt av lergods snörkeramik och kragflaskor. Denna boplats daterar jag till första början av gånggriftstiden.

Den andra boplatsen i Siretorps sandbackar, som anträffats alldeles intill den förra, följande denna kant mot kant under mer än 1 km:s sträcka i och på de yttre något närmare havet förefintliga flacka flygsandsdynerna, och som på vissa platser längre ut mot söder, t. ex. på udden Sillanabben närmare Torse delvis träffas blandad med den förra, är något yngre och kan karakteriseras av tjockackade fyrsidiga flint- och grönstensyxor, huvudsakligen små spånskrapor, både tväreggade pilspetsar och spån pilar jämte trekantiga pilspetsar och enkla hjärtlika samt av lergods: pärlor, dubbeleggade yxor (symboler) och kärl av gropkeramik, bl. a. en mängd mycket små bägare. Boplatsen tillhör en mera framskriden del av gånggriftstiden, om ock dess förra hälft.

Vare sig den ovannämnda smätandade harpunbiten härrör från den förra eller den senare boplatsen, är den sålunda från en sen del av yngre stenåldern och närmare bestämt från *gånggriftstiden*.

¹ E. 130 och 135.

Enligt min mening finnes det ingen som helst anledning att anse de smätandade förut omtalade benspetsarna från mossarna i samma trakt härröra från någon tidigare bebyggelse. — Jag håller för sannolikt, att det är boplatsfolket under gånggriftstiden vid Siretorp, Torse o. s. v., som vid fiske i kanot på härvarande insjö förlorat och kvarlämnat dem.

Benspetsarna med stora svagt nedåtriktade tänder, nr 6 och 7 ovan, från Fuglasjö äro tydligen även de från samma tidskede av yngre stenåldern.

Det djup, på vilket de enligt uppgift hittades och platsen i lagerföljden, äro alldeles desamma som för de smätandade harpu-

FIG. 4. BENSPETS, FRAGMENTARISK. SIRETORP, MJÄLLBY SN, BLEK. $\frac{1}{2}$.

nera från Istaby (nr 2 och 3 ovan). Alla fyra hittades på 1,7—1,9 m:s djup i botten av levertorven, Fuglasjöharpunerna med spetsarna nående ned i snäckgyttjan, och lagerföljden är, som jag ovan visat, på båda platserna densamma. Att Fuglasjöharpunerna genom sin raa tillverkning — utan avputsning av tänderna och vinklarna mellan dem — se mera primitiva ut, har i själva verket ingenting att betyda.

*

I augusti 1918 företog jag på inbjudan av doc. Uno Sundelin grävningar vid Nosemölla invid kanalen mellan Råbelövssjön och Helgesjön omkr. 200 m. sydost om järnvägsbron, som går över kanalen omkr. 350 m. västsydväst om Balsby station.

I närheten, på västra sidan om kanalen, fanns en större kulle, som höjde sig omkring 4 m. över omgivningen med mot öster brant stupande sida.

Tre profiler upptogs på platsen, varav två på östra sidan om kanalen och en på västra.

Första grävningen gjordes 50 m. öster om branten. Mossens yta låg här 2 m. över kanalens botten och kan enligt min beräkning ej ligga mycket mer än 3 m. över havet.¹

Lagerföljden var här:

- a. Multnad torv 0,5 m.
- b. Lera (uppåt sandig) 0,6 m.
- c. Torv (skogstorv) 0,6 m.
- d. Gyttja (med sötvattenssnäckor) 1 m. +.

Lagret a. var uppodlat till ett djup av omkr. 0,25 m. Leran, lager b., innehåller enligt Sundelin marina mikroorganismer. Underliggande torv, lager c., visade sig i översta delen rikt på pinnar och bråte och övergick nedåt i grönbrun levertorv. Lager d. utgjordes överst av grönbrun gyttja. Mitt i detta lager uppträdde tämligen rikligt sötvattenssnäckor och musslor, nämligen *Bithynia tentaculata*, *Cyclas cornea*, *Limnæa ovata* m. fl. *Limnæa*-arter, *Pisidium* sp., *Planorbis* sp. samt *Anadonta* och *Unio*. I långa rader stodo i gyttjan tätställda omkr. $\frac{1}{2}$ m. långa, 5—10 cm. breda och ett par—tre cm. tjocka stickor av fur, säkerligen utgörande rester av *kattisor* för fiske.

Omkring och närmast över kattisstickorna lågo i gyttjan slagna och bearbetade flintor, bland vilka hittades en vacker utbuktad skrapa av långsträckt spånliknande avfall samt *en bit av en slipad flintyx*. Vidare hittades mitt i gyttjelagret *en kantbit av kruka av bränt lergods med väl glättad*

¹ En avvägning, som vid tillfället var på väg att komma till stånd, blev tyvärr genom missöde omintetgjord.

yta, liknande de i snörkeramikboplatsen å Siretorps sandbackar funna krukskärvarna.

De två sistnämnda sakerna ge oss en säker tidsbestämning. Gyttjelagret med snäckorna är bildat under yngre stenåldern och sannolikt under gånggriftstid.

Intill kanalen omkr. 15 m. från kullens sluttning upptogs en annan grav, där lagerföljden var denna.

- a. Omrörd jord, uppkastad vid kanalgrävningen, 0,7 m.
- b. Torv 1 m.
- c. Gyttja (med sötvattenssnäckor) 1 m.

Även här hittades slagna och bearbetade flintor, bl. a. spånor, skrapor, knackstenar och knutor, men här lågo dessa i undre hälften av torven — en följd av närheten av den forna stranden.

En tredje grävning företogs i själva kanten av kullen på västra sidan om kanalen.

Lagerföljden här var:

- a. Omrörd jord 0,5 m.
- b. Strandgrus 0,5 m.
- c. Torv 1 m.
- d. Gul sand 0,1 m.
- e. Vit lera 0,3 m. +.

Nära botten av torven låg en samling flera decimeter breda, 0,5 dm. tjocka, kluvna och tillhuggna plankor härs och tvärs över varandra, tydligen utgörande rester av en broläggning eller en strandad flotte. Närmast under plankorna funnos skal av *Unio* (cfr *U. pictorum*), ett flertal, samt flintor och flintredskap. Nere i gula sanden voro de bearbetade flintorna även talrika. Här hittades bl. a. två skivyxor. Endast omkring 1 kvm. i planet undersöktes. På grund av bristande tid måste tyvärr undersökningen här avbrytas.

Emellertid äro de gjorda iakttagelserna, såsom jag skall visa, av stor vikt för tolkningen av fyndförhållandena i fråga om benredskapen i mossarna på Lister-landet.

Först vill jag erinra om att även Holst¹ härstades i Nosaby-mossen vid avloppet från Råbelövssjön gjort en grävning och låtit undersöka (av P. T. Cleve) prov från följande avlagring: a. Torvdy 0,4 m., b. Gyttja 2 m., c. Torvdy 0,4 m., d. Sand med snäckskal 1,1 m., e. Blålera 1,4 m., f. Sand 0,7 m.. Höjden ö. h. har Holst angivit intill 1—2 m.

På grund av diatomacéerna har Cleve bestämt nedre delen av gyttjelagret b. såsom *Clypeus*-gyttja med ringa inblandning av några färskvattensformer. Därav drar Holst den slutsatsen, att detta lager tillhör Litorinatid.

Lagret c. innehöll inga diatomacéer. Men av fanerogama växter har anträffats *Cladium*, *Menyanthes* och *Scirpus lacustris*.²

Att av dessa fossil draga den slutsatsen, att lagret tillhör *Ancylustid*, såsom Holst gjort, är tydligen förhastat.

Beträffande lager d. med följande diatomacéer: *Campylodiscus clypeus*, *C. hibernicus*, *Cymbella cistula*, *Cymb. helvetica*, *Epithemia turgida*, *Nitzschia scalaris* och *Pleurosigma attenuatum*, har Cleve uttalat, att tvenne arter tillhöra *Clypeus*-lager, de övriga färskt vatten, och att lagret *ganska troligt är Ancylusavlagring*.³

Varken i blåleran, lager e., eller i understa sanden, lager f., i nämnda profil har anträffats några diatomacéer.⁴

Att bestämma dessa lager c.—f. till *Ancylustid* fanns intet annat skäl till, än det, att lagren voro överlagrade av ett marint lager och att Cleve ansåg det »troligt», att ett av lagren, d, var från *Ancylustid*.

För min del vågar jag icke blott beteckna det såsom *otroligt* utan t. o. m. som *fullkomligt omöjligt*, att dessa lager härröra från *Ancylustiden*.

Detta påstående vill jag bestyrka genom att jämföra Holsts nu omtalade profil med den av mig vid Nosemölla först upptagna profilen (se ovan sid. 224).

Lagren a. motsvara på båda platserna varandra. Lager b. i Holst profil motsvarar lager b. i Nosemöllaprofilen, vilket lager av Sundelin bestämts som marint. Lagren c. och d. i Holst profil hava sin fulla ekvivalens i lagren c. och d. vid Nosemölla, och såväl dessa två lager som sannolikt även lagren e. och f. i Nosabymossen hava bildats på botten av en forntida insjö, som av Litorinahavets strandvallar här blivit uppämd, bildad under landhöjningen under senare hälften av Litorina-tiden. Växtfossil i nämnda lager motsäga det ej, och fyndet av skärvan av den slipade flintyxan och krukskärvan i lagret c. vid Nosemölla tala ett allt för tydligt språk.

Vad jag för övrigt här skulle vilja hävda är, att *slipad flinta bör anses som ett lika så gott och till och med mycket säkrare ledfossil än några diatomacéer, som ge anledning till att uttala en förmodan eller — ett »troligen»*.

Det marina lagret, som täcker de åtminstone till största delen under yngre stenåldern bildade torv- och gyttjelagren, måste här såväl som i Listerlandets mossar hava tillkommit *under en oscillation av havets nivå mitt under den sista landhöjningen*.

Hela landet omkring det inre av Hanöbukten synes för övrigt i fråga om de sista nivåförändringarna även i ett annat avseende ha genomgått en något olikartad utveckling, än man tänkt sig för övriga delar av landet.

Man känner vid Hanöbukten boplatser från tidig stenålder, karakteriserade av bl. a. skivyxor och runtom slagna yxor av flinta, från en låg nivå vid blott ett par tre meter över havet, medan sådana boplatser efter erfarenheten från andra delar av Skandina-

¹ S. G. U. Ser. C., 180, sid. 26. Se även tab. sid. 10—23. ² A. a., sid. 62—64. ³ Sid. 49. ⁴ Sid. 55—56.

vien aldrig träffas långt ned under Litorinagränsen.

Vid Siretorp i norra delen av byn strax intill landsvägen från Sölvesborg vid gränsen mot Sölve förefinnes å Siretorps norra allmänning vid 6 m. ö. h. en stor boplats med gropkeramik — densamma som av Erixon¹ omtalas såsom liggande vid Mörby. Denna boplats är samtidig med den ovan omtalade boplatsen i Siretorps sandbackar och härrör sålunda från gånggriftstid. Minst 3 m. under denna boplats 200 m sydväst om densamma i kanten av Fuglasjömossen återfinnes en annan boplats, där jag utom flintavfall i största mängd funnit skivyxor och runtom slagna yxor jämte smäredskap av flinta m. m., allt tydande på äldre stenålder.

På Råbelövssjöns stränder finna vi flera exempel på samma förhållande: äldre stenålder med det för våra äldre boplatser karakteristiska inventariet på oväntat låg nivå.

Ungefär 500 m. norr om den bekanta stora boplatsen kring Råbelövs badhusbrygga, där ute i vattnet till omkring $\frac{1}{2}$ m:s djup de många benredskapen äro funna med yxor och andra redskap av flinta och annan sten, företrädesvis från äldre men även från nästan hela yngre stenåldern och tillsammans med saker från bronsåldern, är vid Näset en fristående boplats, som huvudsakligen tillhör äldre stenåldern, funnen av greve Fritz Reventlow i början av 1880-talet. Fornsakerna hittades ett par dm. över sjöns nuvarande nivå. Boplatsen innehöll bl. a. skivyxor (ett 10-tal), runtom slagna yxor m. m.

Dessa tre nu omtalade boplatser från äldre stenålder ligga vid högst 35 % av Litorinagränsen.

¹ A. a., sid. 148 och 182.

Jag tänker mig förloppet av de sista nivåförändringarna kring Hanöbukten hava varit följande.

Landsänkningen under Litorinatiden når sitt maximum tidigare här än på västra sidan av Skåne, varefter landet höjer sig till en något högre nivå, än det har i förhållande till havet i våra dagar. Vid denna tid bosätter sig äldre stenålderns folk vid Råbelövssjön, vid Fuglasjö på Listerlandet o. s. v. En kortvarig höjning av landet torde sedan hava försiggått, tills något längre fram vid slutet av yngre stenåldern eller möjligen något senare en ny landsänkning kommer, som under tämligen lång tid håller landet nere vid en lägre nivå i förhållande till havet, än det har i nutiden, så att marin gyttja och sand av ända till 1 m:s mäktighet hinna avlagras över de lager av torv, gyttja o. s. v., som bildats i de grunda insjöarna i närheten av kusten — uti vilka lager yngre stenålderns folk vid jakt och fiske eller från sina i närheten av stranden belägna boplatser tappat och kvarlämnat sina effekter.

Jag anser det troligt, att denna oscillation av havets nivå under eller närmast efter stenåldern skall spåras i andra delar av Syd-Sverige.¹

För att återkomma till benredskapen i mossarna, är jag för min del övertygad om, att det skall komma att visa sig, att det stora flertalet — om ej alla — i de sydsvenska mossarnas levertorv och snäckgyttja inbäddade benspetsar av olika slag och andra fornsaker tillhöra tiden omkring eller efter Litorinahavets maximum.

Jag vet åtminstone ännu intet sådant torvmossfynd, som geologiskt kan bevisas här röra från *Ancylustid*.

¹ Jfr. Holst, S. G. U. 180, sid. 67.

NÅGRA ORD OM VÄSTERGÖTLANDS BRONSÅLDERSFYND

AV

K. E. SAHLSTRÖM.

Efterföljande lilla uppsats grundar sig huvudsakligen på de uppteckningar av i Västergötland funna bronsåldersföremål, som författaren i samband med studier över landskapets stenåldersbebyggelse gjorde 1910. Avsikten med dessa anteckningar var endast att söka få en översikt över bronsåldersfyndens fördelning i jämförelse med stenåldersfyndens.¹ För en utförligare behandling av landskapets bronsålder äro de alltför ofullständiga, och redogörelsen måste följaktligen bli helt summarisk.

I ett ej ringa antal hållkistor i Västergötland har man funnit enstaka metallföremål. I några fall hava dessa träffats under sådana omständigheter, att de måste betraktas som rester av efterbegravningar.² I andra fall däremot synas ej fyndomständigheterna giva något direkt stöd för antagandet av en diskordans. Oberoende härav anföras i det följande metallfynden från hållkistorna under resp. bronsåldersperioder, så ofta deras ålder kunnat med tillräcklig noggrannhet bestämmas. Först böra dock trenne fynd nämnas vilka torde tillhöra sluttet av stenåldern eller övergångstiden till bronsåldern.

Från en hållkista i Jällby, Gäsene hd. härrör det äldsta kända guldfynd i Sverige, nämligen en pärla av spirallagd guldtråd. (St. M.¹ 10159.)²

En hållkista i Norra Säm, samma hd. innehöll jämte ett stort antal flintdolkar, pilspetsar m. m. en om den nyssnämnda erinrande trådspiral samt en tunn armbygel, båda av koppar eller av brons. (St. M. 15003.)

I en hållkista i Öglunda sn, Valle hd. anträffades vid undersökning 1886 förutom åtskilliga saker av flinta och ben bitar av en spiralring av brons. (St. M. 8058.)

Till *första perioden* av bronsåldern höra följande gravfynd.

Vid Åtolsgården i Karl Gustavs sn, Marks hd, fann man 1869 i en av ett stenröse täckt hållkista en flintdolk, ett skifferhänge samt en i tre delar bruten klinga till ett kort svärd. (St. M. 5662.)

Vid Karleby Utbogården anträffades av Montelius vid undersökning 1874 ett mycket

1 Förförkortning för Stat. Hist. Museum, Stockholm.
2 En liknande guldpärla hittades 1916 i en hållkista vid Bällestad i Kareby sn, Bohuslän. Göteborgs Museums Årstryck 1917, s. 102.

¹ Se Sverige utg. af Otto Sjögren m. fl. Del. 3 s. 356—357.

² O. Montelius, Stenåldersgravvar begagnade under bronsåldern. Fornvännen 1906.

rikt stenåldersinventarium samt udden av en spjutspets jämte två små pärlor av brons. (St. M. 5386.) Spjutspetsen tillhör tidigast slutet av första perioden, varför bronssaker-
nas förekomst tolkats som möjligen härrörande från en efterbegravning.¹

I Dimbo sn, Vartofta hd, har i ett stenröse vid den s. k. Kungsbron anträffats en bronsdolk jämte en flintspets. (St. M. 3926.)

Vid Kullabo i Dala sn, Gudhems hd, har man i ett stenröse funnit en bronsdolk. (Göteborgs museum 2335.)

Övriga till denna period hörande fynd uppgå till 35. Talrikast representerade äro yxorna. Av kantyxor med knappt märkbara eller mycket låga kanter äro ett tiotal funna inom landskapet, varav 7 st. som fig. 783—784 i Montelius, Minnen från vår forntid (citeras i det följande Mn) och 3 med bred halvckirkelformig egg. Kantyxor med höga kanter finnas 7, samtliga mer eller mindre anslutande sig till Mn 790, och rätmejslor som Mn 810 2 st. En bronsyxå som Mn 796 är funnen vid grävning runt en större sten nära Assmandsbro i Örsås sn, Kinds hd. (Borås Museum.) Av spjutspetsar med skaftholk föreligga 5 ex. och av bronsklingor till dolkar eller kortare svärd 10 ex.

Yxorna förekomma tämligen spridda över landskapet, bronsklingorna däremot gruppera sig tydligt till siluområdet: 3 äro från Valle hd, 3 från Falbygden och en från övre Ätrandalen; de 3 återstående sakna närmare angiven fyndort.

Den *andra perioden* är representerad av ett 60-tal fynd. Följande gravfynd äro kända:

Å Klostret Ryttagårdens ägor i Varnhems sn, Valle hd, hittades omkring år 1882, antagligen i en grav, en fibula (orig.

Mn 976), en jämbred armring med ryggad översida, en söndrig, spiralornerad halsprydnad, en syl samt ett dolkblad. (St. M. 7216 och 7496.)

Vid Överbo i samma sn hittades 1876 i ett stenröse en avbruten svärds klinga med 3 nitar tillsammans med obrända ben. (St. M. 5766 A.)

Vid Ulunda i samma sn hittades 1915 vid plöjning i en åker på en stenig kulle en dubbelknapp (orig. Mn 987) samt en fibula lik Mn 974—976. (Skara museum 7230—31.)

Vid Backen i Bolums sn, Valle hd, hittades våren 1902 vid röjning efter ett å en höjd beläget stenröse en stor eneggad bronskniv (orig. Mn 921). (St. M. 11707.)

Å Kärragården i samma sn har man i ett röse påträffat en stor, c:a 8 cm. vid tutulus, ett fragment av en liknande, ännu större samt en 12 cm. lång bronsklinga. (Skara museum.)

Vid Hovslagaregården i Hornborga sn, Gudhems hd, fann man 1896 vid borttagandet av ett stort stenröse en liten tutulus som Mn 948. (St. M. 10158.)

Vid lägenheten Hallbrottet i Torbjörntorps sn, samma hd, påträffades vid borttagandet av ett större röse en gravkista av kalkstenshällar, i vilken hittades brända människoben och kol jämte en avsatsyxå lik Mn 849.² (St. M. 4840: 23.)

På Bosgårdens ägor i Brunhems sn, samma hd, anträffades omkring år 1870 vid röjning i ett stenröse en grav från bronsåldern. I rösets mitt var en stenista, något över en m. i fyrkant, täckt av en större häll. Kistan var fylld med jord och smärre stenar och däribland lågo obrända människoben samt på kistans botten en svärdsknapp lik Mn 904.² (St. M. 4840.)

¹ H. Werner, Ant. Ber. II. Stockholm 1873. S. 21.

² H. Werner, Ant. Ber. II. S. 22.

¹ O. Montelius, anf. arb.

Vid Hesslet i Vilske-Kleva sn träffades år 1900 i en av ett stenröse omgiven kista av kalkstenschällar ett skelett jämte en fibula (orig. Mn 975) samt 2 dolkklingor och en rak tveeggad kniv med skafttunga. (Skara museum.)¹

Från Nästegården i Falköpings sn finnes ett fynd, enligt uppgift ur en gånggrift, bestående av en fibula (orig. Mn 970), en spiralfingerring av brons, en halv bärnstenspärla, 5 nålar eller pryglar av ben samt en flintbit. (St. M. 7571: 212.)

På botten av ett stenröse i Falköpings-trakten är funnen en dolkklinga av brons med en oval bronsknapp till fästet. (St. M. 4851.)

Å Munkagårdens ägor i Luttra sn, Vartofta hd, har i en kulle av jord och sten träffats en dolkklinga. (St. M. 11396.)

Vid Varvboholm i Varvs sn, samma hd, har »i en grav» hittats en tutulus, en liten spiralskiva av brons samt en benskiva med nio hål. (Skara museum.)

Å Vänersnäs ägor i Näs sn, Åse hd, äro i ett stenröse funna 2 dubbelknappar samt nålen till en fibula lik Mn 975. (St. M. 11673.)

I en stor hällkista på Herrljunga prästgårds ägor, Kullings hd, fann Montelius vid undersökning 1875, förutom ett rikt hällkistinventarium, vid ena gaveln av kistan en lång avbruten nål (orig. Mn 984) jämte trådspiralerna av brons. (St. M. 5661.)

Från en grav härrör möjligen också ett fynd av en svärds klinga (orig. Mn 901) samt tvenne tutuli (orig. Mn 939) från Hullsjö i Gärdhems sn, Väne hd. (Dr K. G. Cedergrens samling i Vänersborg.)

Beträffande gravskicket under denna period kan anmärkas, att brända ben omtalas endast i gravfyndet från Hallbrottet. Denna grav är emellertid ej sakkunnigt undersökt, varför några säkra slutsatser angående likbrän-

ningens förekomst redan under denna period ej av detta fynd kunna dragas.² Gravkistor i rösen omtalas endast i trenne fall, men denna gravform, som bildar en övergångsform från hällkistorna till rösen utan kistor, kan naturligtvis hava förekommit i flera fall än de knapphändiga fynduppgifterna direkt ange.

Bland de enstaka fynden äro avsatsyxorna representerade av 9 ex., samtliga som Mn 857 eller närstående. De förekomma liksom den föregående periodens yxor tämligen spridda över landskapet. Något fynd av de till andra perioden hörande praktfulla stridsyxorna med skafthål är ej känt.

Av svärdsfynden förtjänar först nämnas det praktfulla svärdet från Segerstads prästgård, funnet i en mosse 1843 (orig. Mn 904). Ett annat svärd är funnet vid Öja i Vartofta hd samt en svärdsknapp vid Klostret i Varnhems sn.

Fynden av spjutspetsar uppgå till 8. En av spjutspetsarna är orig. Mn 917, de övriga som Mn 911—913. Ett av fynden är ett mossfynd; det utgöres av tvenne spjutspetsar, funna vid Badene i Yllestads sn, Vartofta hd, i en mosse. (Skara museum.)

Tutuli utan närmare angivna fyndomständigheter finnas 14, samtliga från Falbygden och Valle hd. Utan tvivel härstamma flertalet av dem från gravar, ehuru direkta uppgifter därom ej finnas.

Övriga till denna period hörande bronsföremål äro: en dubbelknapp, trenne bredeggade pincetter, en bronskam (orig. Mn 936) samt en halskrage (orig. Mn 960).

Från den tredje perioden äro endast 23 fynd kända. Sex av dem äro gravfynd. Av dessa framgår att både jordande i sten- och likbränning förekommit.

¹ Jfr Assar Blomberg, Bidrag till Vilske-Kleva pastors historia och beskrifning. Falköping 1917. s. 62.

² Jämför det nedan under fjärde perioden omtalade fyndet från Kinna-Sanden.

Vid Ulunda i Varnhems sn, Valle hd, påträffades vid grävning i en kulle en urna, stående på en stenhäll. Jorden utkördes på en åker, varefter senare hittades en smal svärds klinga i 5 bitar (St. M. 4840: 25) samt en krokig knif.¹

Vid Hålltorp i samma sn har i lämningarna av en hög under några brända stenar hittats en dolk med skarpkantig tånge jämte en del multnade ben. (St. M. 8059: 5.)

På ägora till Amundtorp Överstegården i Norra Lundby sn anträffades vid borttagandet av en mindre hög i en åker tvenne svärds klingor, en kniv (lik Mn 1013—1015) samt en pilspets. Vartdera svärdet låg bredvid ett skelett i en stenkista; bredvid det ena svärdet låg kniven. Pilspetsen har troligen legat i en något senare grav i högen. (St. M. 7566: 1—3.)²

Å Dotorp Mellomgården vid Falköping påträffades 1885 vid borttagandet av ett röse under en slät stenhäll 2 bronsknivar, en bit av en pincett, en bit av en såg, en syl, en nålspets samt en flintbit tillsammans med brända ben. (St. M. 7747.)

Vid Uppsala i Ugglums sn, Gudhems hd, har i ett stenröse träffats en bronskniv (St. M. 7591: 20.)

Vid Älgåsen i Timelle sn, Redvägs hd, är funnet ett svärd som Mn 1005 tillsammans med brända ben. (Göteborgs museum 2331.)

Bland de övriga fynden från denna period äro holkxyxorna talrikast. Ett tiotal sådana äro kända, flertalet som Mn 992—995 samt dessutom en gjutform (orig. Mn 998). Fyndorterna ligga tämligen spridda. En av holkxyxorna är funnen på 1,5 m. djup vid torvtäkt i Klettemossen å Karstorp i Öxnävalla sn, Marks hd. (St. M. 11346.)

¹ H. Werner, Ant. Ber. II. Sid 21.

² O. Montelius, Den förhistoriska fornforskningen i Sverige 1882—84. Sv. Fornm.-för. Tidskr. Bd 6:1.

Övriga fynd äro: 2 bronsdolkar, därav en med skarpkantig tånge, samt 2 bronsknivar, den ena med genombrutet skaft (orig. Mn 1018).

Den fjärde perioden är representerad av ett 70-tal fynd, varav dock nära $\frac{2}{3}$ utgöras av holkxyxor. Gravfynden äro följande:

Överst i en gånggrift på Nils Olofsgårdens ägor i Norra Lundby sn, Valle hd, fann Montelius vid undersökning 1884 en pincett, en kniv (troligen lik Mn 1111), en bit av en såg samt två små något över en cm vida bronsringar. (St. M. 7494 B.)

Även följande 4 fynd från Valle hd, vilka härröra från Montelii undersökningar samma år,¹ tillhöra sannolikt denna period:

I en gravhög på Ulunda ägor i Varnhems sn, i en liten stenkista: en syl av brons jämte brända ben samt på ett annat ställe i högen: en dubbelknapp av brons (St. M. 7494 Ea).

I en annan hög på samma gårds ägor, vid skolan: en dubbelknapp av brons. (St. M. 7494 E).

I en hög vid Överbo, samma sn: 2 bitar av bronssågar. (St. M. 7494 F.)

I en hög vid Nygård, samma sn: en bit av bronskniv. (St. M. 7494 G.)

Vid Bessgården i Friggeråkers sn, Gudhems hd, anträffades på 1860-talet i en liten stenkista i ett röse: en rakkniv, 2 små knivar samt en bit av en tredje, en pincett jämte en liten bronsten tillsammans med kol och halvkolnade människoben.² (St. M. 4840.)

Ovanpå gången till en gånggrift å Vartofta gård i Vartofta-Åsaka sn fann Montelius 1874 i en liten i två avdelningar de-

¹ O. Montelius, Den förh. fornforskningen i Sverige 1882—84. Sv. Fornm.-för. Tidskr. Bd 6:1. — Dessa 4 fynd jämte det ovannämnda från Nils Olofsgården samt nedan anförda fynd från Hjälmared äro av förbi-seende ej upptagna på fig. 2.

² H. Werner, Ant. Ber. I. S. 4.

lad stenkista: en bronskniv, två sylar, en bronsknapp samt brända ben. (St. M. 5386 d.)

En stor hällkista vid Kinna-Sanden i Kinna sn, Marks hd, innehöll på botten några flintdolkar och ett par skifferhängen, men högre upp stodo ett par lerkärl innehållande brända ben jämte 6 dubbelknappar, en enkel knapp, två knivblad samt en ringböjd, vriden bronsten. (St. M. 4788.)

Vid Gårdö i Gällstads sn, Kinds hd, har man träffat en spjutspets av brons (orig. Mn 1084) enligt uppgift tillsammans med en holkyxa av brons. (St. M. 11631.)

Ett av de präktigaste depåfynd från fjärde perioden, som över huvud anträffats i Sverige, har nyligen inkommit till Statens historiska museum. Det är från Hjälmaröd i Alingsås landsförsamling och innehåller 5 halsringar, varav 2 som Mn 1127 och 3 som Mn 1123, 2^{1/2} armspiraler som Mn 1131 och en bälteprydnad som Mn 1156. Fyndet anträffades under en stor sten i en blockrik skogsmark vid foten av ett berg. (St. M. 16300.)

Den talrikaste gruppen bland de övriga fynden utgöres av holkyxorna, som uppgå till ett 40-tal. 6 av dem äro som Mn 1059 och 1066; en gjutform är orig. till Mn 1067. Omkring 20 st. tillhöra den s. k. mellansvenska typen (Mn 1054—1055), ehuru eggen i allmänhet är något utsvängd. Av de återstående ansluta sig flertalet mer eller mindre till sistnämnda typ.

Från Ulricehamnstrakten, Redvägs hd, finnes en spjutspets som Mn 1084. (Göteborgs museum 2337.) Av svärd finnes ett som Mn 1079 samt ett miniatyrsvärd som Mn 1081. Bronsknivar finnas 4, varav 3 som Mn 1105 och en lik Mn 1109. Ett par enklare knivar torde också tillhöra denna period.

Slutligen äro att nämna ett glasögonfor-

migt spänne (orig. Mn 1150) samt 3 dubbelknappar, därav en orig. Mn 1146.

Sannolikt till denna period eller början av nästa höra tvenne armringar av tunt guld med inrullade kanter och tudelade, i spiraler upprullade ändar; en av dem, orig. Mn 1137, är funnen i en torvmosse hörande till Tomten under Dverstorp i Dimbo sn, Vartofta hd (St. M. 12296), den andra i en åker vid Ravelstorp i Gökhemms sn, Vilske hd.¹ (St. M. 7068.)

Den femte perioden är den rikaste såväl med avseende på antalet fynd som antalet föremål. Omkring 100 fynd äro kända. Av dem äro 4 gravfynd och 9 depåfynd.

Vid borttagandet av ett större röse på en åker på gården Kyrkogården i Håkanstorp sn, Gudhems hd, hittades bland aska och kol under en stenhäll, nära mitten av röset en i fyra delar sönderbruten dolk med tånge.² (St. M. 4840:9.)

Vid Bolum i Valle hd har man i en hög funnit en armring tillsammans med manskoben. (Göteborgs museum 3261.)

Vid Lillebacken i Segerstads sn, Gudhems hd, har i ett röse hittats en bronskniv, en bronsnål med nedhängande spiralskiva samt en benpryl. (Skara museum.)

Vid Lagmansboda i Sätters sn, Vadsbo hd, har i ett stenröse träffats en bronsdolk med sexkantig tånge. (St. M. 10906.)

Vid Nya Åsle i Åsle sn, Vartofta hd, anträffades 1869 under dikesgravning å ett gärde bredvid en jordfast sten på 2 fots djup: 8 holkyxor som Mn 1189 samt en närmast lik Mn 1061, 1 holkmejsel, 5 spjutspetsar, 1 kniv (orig. Mn 1258), bitar av 4 svärds klingor, 18 bitar av sägar, flera bitar av ringar, 2 nålar (orig. Mn 1327), 2 häng-

¹ O. Montelius, Guldarbeten från bronsåldern, funna i Sverige. Fornvännen 1916.

² H. Werner, Ant. Ber. I. S. 14—15.

kärl (orig. Mn 1408) samt delar av ett tredje, ett gjuthuvud m. m. (St. M. 4127); vidare en spjutspets (lik Mn 1227) en armring (lik Mn 1308), delar av 2 glasögonformiga fibulor, bitar av sågar och knivar, gjutklumpar m. m. (Skara museum.)

Vid Svarttorp i samma sn fann man 1882 i en åker på cirka 3 fots djup under kanten av en stor sten: 3 holkyxor (närmast lika Mn 1186), 2 hängkärl (närmast lika Mn 1385—1386), 2 bronskupper, 3 glasögonformiga fibulor (närmast lika Mn 1340) samt en spjutspets. (St. M. 7034.)

Vid Källeberg i Mularps sn, samma hd, äro tvenne armringar av brons med skålformiga ändar funna tillsammans. (St. M. 7232 och 7591: 23.)

Från Leaby Övergården i Karleby sn, samma hd, föreligger ett fynd av ett glasögonformigt spänne (som Mn 1353), ett fragment av ett dylikt samt fragment av halsen till ett hängkärl som Mn 1398. (Skara museum.)

Å Slättängs ägor i Värkumla sn, Frökinds hd, hittades 1874 vid dikning av en till odling avsedd mosse på 2 fots djup: ett hängkärl (orig. Mn 1397, 1406 och 1407), 2 bronskupper samt 2 glasögonformiga spännen. (St. M. 5316.)

I Näs sn, Vartofta hd, har under harvning anträffats en halsring med ovala ändar (orig. Mn 1291), en smal halsring, en armring, 2 glasögonformiga spännen samt en bit av en bronskupa. (St. M. 7591: 6—11.)

Å en odlad mosse tillhörig Engelstorp i Sandhems sn, samma hd, har anträffats 3 halsringar av brons. (St. M. 5539.)

Från samma gård föreligga ytterligare tvenne halsringar, troligen funna tillsammans. (St. M. 7571: 203—204.)

Vid Senäte i Otterstads sn, Kållands hd, fann man 1850 vid uppgrävning av dyjord på 6 fots djup i en torvmosse: 2 hängkärl

(orig. Mn 1404), en bronskupa, 4 halsringar samt ett glasögonformigt spänne. (St. M. 1580.)

I Skeby sn, Kinnefjärdings hd, har man funnit tvenne glasögonformiga spännen, troligen tillsammans. (St. M. 6753.)

I Synnerål i Slöta sn, Vartofta hd, har man funnit (enligt uppgift tillsammans): 2 bronsnålar (som Mn 1311 och 1327), en holkyxa, 2 bronsmejslar samt 2 små bronsringar.¹ (St. M. 4840.)

Vid Prästeryr i Fuxerna sn, Flundre hd, har man under ett enstaka liggande klippblock i en bergsslutning funnit tre bronssvärd jämte övre delen av ett fjärde. Ett av dem är som Mn 1208—1210. (Vänersborgs museum 2072.)

Holkyxorna uppgå till ett 60-tal. Av dem äro 8 närstående den föregående periodens mellansvenska typ, ehuru den kraftigare utsvängda eggen och saknaden av mittlinje å eggplanen motiverar deras hänförande till period 5. 10 st. äro som Mn 1170, 12 st. som Mn 1172 och 13 st. som Mn 1173, 1175, 1177—1178 och 1189. Ytterligare 11 st. ansluta sig mer eller mindre till nu uppräknade typer. Slutligen är att nämna tvenne gjutformar, den ena lik Mn 1183, funnen i ett stenröse vid Krusegården i Horla sn, Kullings hd. (Göteborgs museum 2396.) Av yxorna uppgives en vara funnen i en mosse i Vånga sn. (Skara museum.)

Vid Östads barnhus i Östads sn, Ale hd, är i kanten av en mosse funnet ett svärd, orig. Mn 1210. Från Bestorp i Falköpings sn finnes övre delen av ett svärd som Mn 1213. Vidare äro att nämna 2 svärd som Mn 1207, tvenne delar av svärd med smal klinga, troligen tillhörande samma typ, samt en bronsdolk som Mn 1215—1216.

¹ Se H. Werner, Ant. Ber. II. S. 19—20.

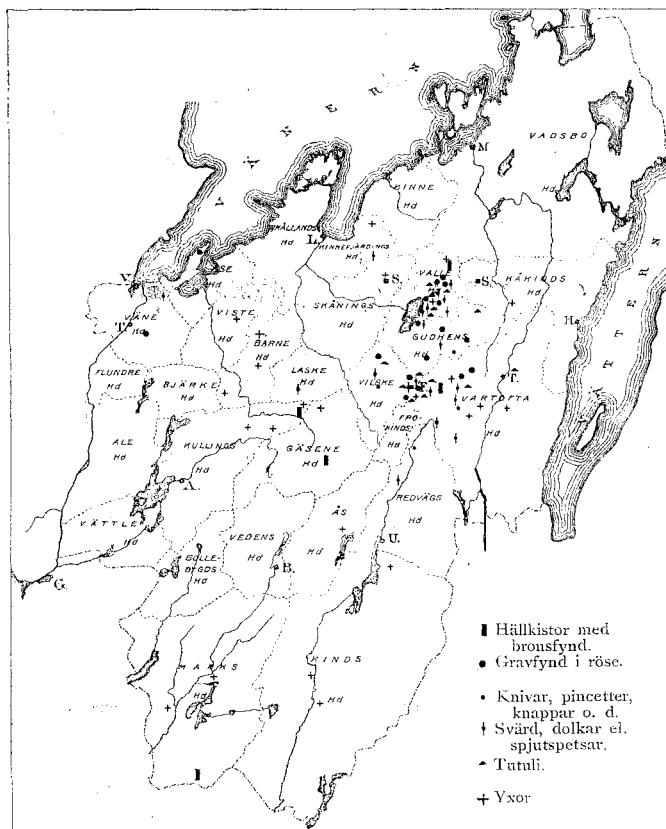

FIG. I. FÖRDELNINGEN AV FYNDEN FRÅN PER. I OCH 2.

Spjutspetsar finnas två, en av dem funnen på 3 fots djup i en mosse; knivar fem, därav en som Mn 1244, en är orig. 1265; de övriga av enklare former.

Armringar äro funna 3 st. av brons, däribland orig. Mn 1282 och 1305, samt ej mindre än 4 av guld, nämligen 3 med skålformiga ändar, den ena funnen å Gudhems ägor i Gudhems sn (St. M. 11402), den andra vid Töve Mellomgården i Södra Vings sn (St. M. 15132) och den tredje å Storegårdens ägor i Öster-Bitterna sn på 2 fots djup invid en sten (St. M. 8236), vidare en av ett smalt dubbelvikt guldband, vars ändar äro virade så att de bilda en

spets, funnen å Sixtensgårdens ägor i Timmersdala sn.² (St. M. 6578.)

Halsringar finnas från landskapet 4, därav en lik Mn 1293 (Borås museum) och en högvingad med tjocka räfflar. (St. M. 5323.)

I Bredene i Smula sn, Frökinds hd, är hittad en glasögonformig fibula (St. M. 7664), i Larvs sn, Laske hd, en liten bronskupa (Skara museum) och i Härene sn (trol. Kullings hd) fragment av ett hängkärl (Göteborgs museum 2616).

Slutligen äro att nämna 4 pincetter, var-

² O. Montelius, Guldarbeten från bronsåldern, funna i Sverige. Fornvännen 1916.

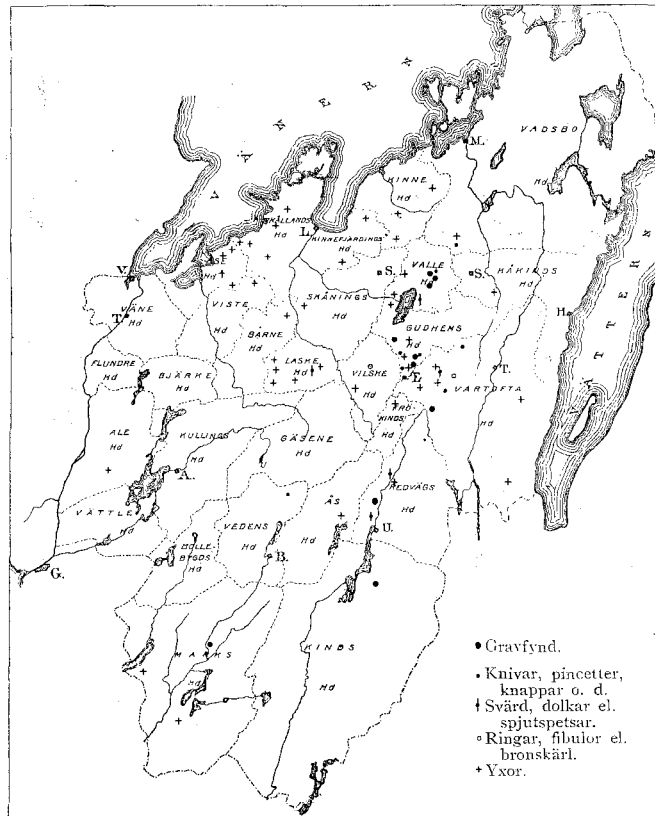

FIG. 2. FÖRDELNINGEN AV FYNDEN FRÅN PER. 3 OCH 4.

av en är orig. Mn 1364, en annan lik denna samt en närmast som Mn 1365.

Den *sjätte perioden* är fattig. Från landskapet finnes dock ett tjugotal små holk-yxor utan ögla, som torde få dateras till denna period. Två av dem äro funna i mossar. De övriga fynden utgöras av 5 halsringar, varav en som Mn 1458 och en som Mn 1460, samt 2 bronsnålar, den ena lik Mn 1474.

Slutligen må omtalas följande gravfynd av oviss ålder:

Vid undersökning av en grav på Kyrke-

bo ägor i Varnhems sn 1833 påträdaesff trenne människoskelett, delar av tvenne lernurnor samt »ett tämligen väl arbetadt malmlock med en liten uppståndare i form af en knapp på öfra spetsen; torde varit lock till urnan, men hvars öppning då endast varit af två tums diameter». ¹ Det synes mig sannolikast, att omförmälda »malmlock» varit en tutulus.

På Backgården i samma sn har ur en av kalkstenshällar bildad kista uppgrävts ett

¹ Varnhems kyrkas dokumentbok, S. 223. Utdrag hos H. Werner, Ant. Ber. II. S. 4. — Werner anmärker att »malmlocket» varit en sköldbuckla, vilket dock synes vara mindre sannolikt.

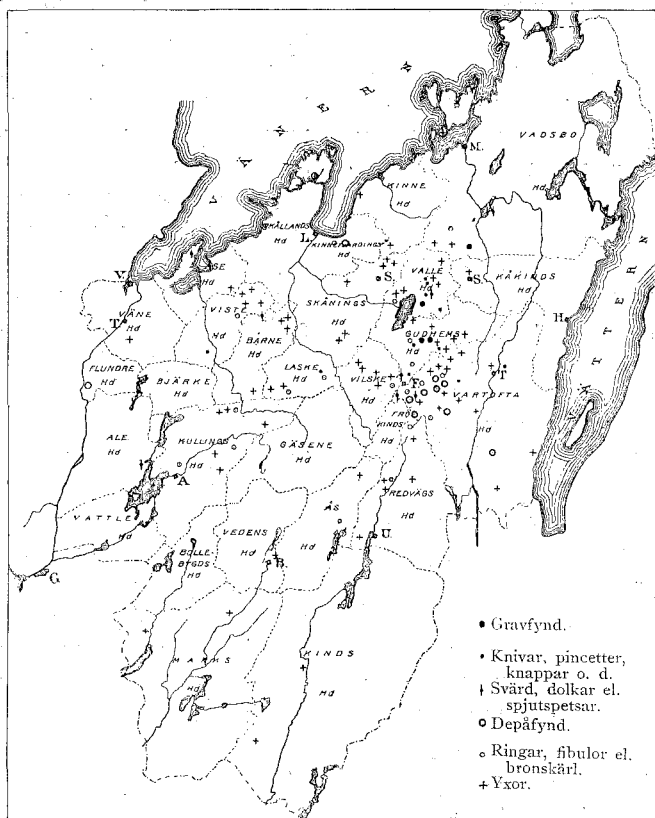

FIG. 3. FÖRDELNINGEN AV FYNDEN FRÅN PER. 5 OCH 6.

liggande människoskelett, bredvid vilket låg »en bred armring af brons».¹

På ägora till Amundtorp Överstegården i Norra Lundby sn, Valle hd, undersöktes av Montelius 1884 en gravhög, varvid anträffades endast lämningar av en större sten-kista samt kringströdda människoben, men intet föremål av metall.²

Vid grävning i Börjerör i Friggeråkers sn på 1860-talet hittades bland små brända ben och kol: »2 tänger, 4 dubbla knappar,

1 spjut $\frac{1}{2}$ aln långt samt 3 à 4 enkla knappar. Fyndet förskingrades af hittaren».¹

På Fredriksbergs ägor invid Falköping finnes en stor hög, i vilken enligt uppgift hittats »en sköldbuckla och ett svärdshandtag af brons, nästan förstördt af grön erg».²

I en hällkista å Rantens torgplats, undersökt av G. K. Troili 1880, anträffades jämte en del ben och en bärnstenspärla bitar av ett ornerat bronsbleck. (St. M. 6593.)

Vid Varvboholm i Varvs sn, Vartofta hd, har i en hällkista träffats ben av 18 perso-

¹ H. Werner, Ant. Ber. II. S. 2.

² O. Montelius, Den förh. fornforskningen i Sverige 1882—84. Sv. Fornm.-för. Tidskr. Bd 6: 1.

¹ H. Werner, anf. arb. II. S. 3.

² H. Werner, Ant. Ber. I. S. 3. Beträffande uppgiften om »sköldbucklan» jfr föregående sida.

ner »samt några vapen deribland en bronsdolk».¹

Vid Assberg i Örby sn, Marks hd, har under botten av en bäck i märejellera påträffats en ekkista, innehållande ett skelett jämte delar av en träask. (St. M. 6366.)

*

Den geografiska utbredningen av fynden från bronsåldern åskådliggöres av fig. 1—3. Såsom framgår av dessa kartor, råder en påfallande olikhet emellan å ena sidan de simplaste och för bronsåldersmänniskan väl mest nödvändiga redskapen, nämligen yxorna, och å andra sidan lyxföremålen: vapen och smycken. De förra förekomma tämligen jämnt spridda över landskapet, talrikast dock inom trakten från Ösan och övre Tidan i öster till Väneren i norr och Nossan och övre Sävån i väster. De senare däremot visa en kraftig anhopning till silurområdet (Falbygden och Valle hd). Här ligga också så gott som alla hittills kända bronsåldersgravar. Och tvivelsutan härrör en stor del av de utan närmare fyndomständigheter beledsagade fynden av tutuli, dolkar, spjutspetsar o. d. i själva verket från gravar. Särskilt rika på bronsåldersgravar

¹ C. J. Ljungström, Wartyta härad. S. 75.

äro de tre socknarna Varnhem, Norra Lundby och Bolum i Valle hd. Inom dessa tre socknar, som tillsammans hava ett ytinnehåll av föga mer än en kvadratmil, är nära hälften av landskapets nu kända bronsåldersgravar träffade.¹

De stora depåfynden däremot äro till allra största delen lokaliserade till södra Falbygden.

Jämför man nu fördelningen av fynden från bronsåldern med fynden från senare delen av stenåldern, så finner man en ganska påtaglig överensstämmelse emellan de senare och bronsyxorna. Dock synas de västliga häradena vara anmärkningsvärt fattiga. Från Bjärke hd känner man t. ex. intet enda bronsåldersfynd.²

Sin rikaste utveckling når bronsålderskulturen inom Västergötland i de trakter, där flintkulturen stått högst. Inom de trakter däremot, där särskilt rikedom på simpla skafthålsyxor utgör karaktärsdraget under stenåldern, äro bronsåldersminnena påfallande torftiga.

¹ Bronsåldersfyndens koncentring till silurområdet är påvisad av Montelius redan 1883: Hvad vi veta om Västergötland under hednatiden. Sv. Fornm.-för. Tidskr. Bd 5. S. 238.

² Av 1910 kända stenåldersfynd från landskapet ägde Bjärke hd 299, Valle hd 104; båda häradena ha ungefär lika stor landareal.

ETT FÖRHISTORISKT FYND AV MÄNNISKOHÅR FRÅN ADELSÖ

AV

HANNA RYDÉN

Att människohår — stundom även djurhår — spelat en icke obetydlig roll i religiösa föreställningar och rituella bruk såväl inom antiken som än i dag bland primitiva folk torde vara allmänt bekant. Dels har håret tjänat som ett offer till gudarna, vare sig som en sinnebild av den offrandes person eller som votivgåva för uppnåendet av en särskilt önskan, dels har det också på ett betecknande sätt ingått i sorgeriten vid en avlidens bår.

Huruvida vi haft liknande företeelser på nordiskt område är ganska okänt. Jag känner icke några litterära belägg, och de arkeologiska fynden hava varit tystlåtna på detta område.

Från den s. k. Odins hög vid Gamla Uppsala hava vi en liten hårlock närmast jämförbar med de små minneslockar, som än i dag stundom bäras i medaljonger. Denna lock låg icke i benlagret eller urnan utan i »den fuktiga mullblandade leran»¹. Det synes emellertid med svårighet kunna fastslås, att det verkligen är människohår, vi här hava att göra med, även om det kan vara det.

Ett intressant fynd av denna art gjorde jag sommaren 1917 på Adelsö vid utgrä-

vandet av den s. k. Skopinntull, en gravhög från vikingatiden, som med säkerhet tillhör samma kategori som de s. k. kungshögarna och icke osannolikt härrör från en litterärt känd konungafamilj.² — I denna grav, som hade ett brandlager av ovanligt stora dimensioner med gravgoods kringspritt i hela brandlagret, låg i en bronsurna utom brända ben och några småfynd även den i fig. 1 avbildade hårlänken. Professor Leche, som godhetsfullt undersökt håret, rubricerar det som människohår.

De brända benen i bronskärlet voro till största delen av människa, däribland nitton kraniedelar; av dessa är en större bit av nackbenet. Övriga människoben voro: ett revben, en kota, två tåfalanger, rörformiga ben samt ej bestämbara fragment. I övrigt fanns i kärlet ben av hund och får. Människoben synas särskilt vara hopade i och kring bronskärlet. Benmaterialet är i allt synnerligen stort för denna grav². Av de små fynden i bronskärlet märkas: ett litet c:a 1 cm. stort kors av guldtråd, ett par små smyckefragment av guld samt en spelbricka.

¹ Jmf. B. Nerman i *Fornvännen* 1918, sid. 65 ff.

² Fyndet i sin helhet uppvisar även andra djur, såsom häst och nötkreatur. Bestämningarna av benmaterialet äro godhetsfullt gjorda av osteologen L. Hedell.

¹ Månadsbladet 1876, sid. 254.

FIG. I. HÅRLÄNK FRÅN »SKOPINNTULL», ADELSÖ. $\frac{2}{3}$.

Håret var placerat nära bronskärlets botten. Avbildningen visar det i dess tilltövade skick. Länken är dubbelvikt för att få plats i kärlet, men skulle i ovikt tillstånd ha en längd av c:a 35 cm, färgen är mörkbrun. Delvis är länken något ärgad av kärlet.

Jag frågade mig genast, vad denna hårlänk kunde betyda. Var det den dödes eget hår, eller var det ett offer från någon närstående till den dödes ära? Skulle det första alternativet vara riktigt, skulle man först ha skurit håret av den döde, sedan ha bränt honom och så nedlagt i graven håret jämte de brända benen. Härför kunde ju den omständigheten tala, att så många delar av människoben samlats i och kring bronskärllet. Det andra alternativet uteslutes dock icke av detta förhållande.

Ett avskärande av den dödes eget hår är

visserligen icke helt okänt. I antiken synes den tanken ej ha varit obekant, att den döde icke kunde inkomma i underjorden, förrän håret avskurits. Exempel härför ger bl. a. Didosagan. Virgilius låter i Aeneiden Juno nedsända Iris att befria den under kval döende Dido:

»Ty som ej Didos död var förtjänt eller fordrad
av ödet.

— — — — —
hade Proserpina ej av hjässan den gyllene locken
skördat»¹.

Till belysning av det andra alternativet kan det kanske ha sitt intresse att rekapi- tuleras, vad man känner om dylika håroffer till den döde. Jag förbigår här alla sådana

¹ Fjärde sången, vers 696 ff. (Adlerbeths övers.) Jmf. Pallas, Neue Nordische Beyträge III, St Petersburg — Leipzig 1782, sid. 298 samt M. Höfler i Arch. f. Anthr. 32, sid. 143.

offer, som göras till gudar, vare sig de ske i den ena eller andra avsikten¹ likaledes en del, jag skulle vilja kalla dem invigningsoffer,² och skall sålunda endast uppehålla mig vid gravoffer och i någon mån vid hårvaskning, som står i samband med sorgen efter en död.

Redan Homer giver oss det klassiska exemplet på, huru den efterlevande vännen offerar den döde sitt hår. Vid budet om Patrokles' död berättar han, att Achilles:

— — — i stoftet föll ner och i hela sin väldiga storlek låg där och ryckte utav sig sitt hår med sargande händer».³

Vid vännens bål fullföljer Achilles sitt offer:

»trädande bort ifrån bålet, han gyllene håret sig avskar, som han så ymnigt och rikt låtit växa åt floden Spercheios, talade suckande så och såg ut över blånande havet:

'O, Spercheios, förgäves det var, som Peleus, min fader, lovade dig under bön, att jag skulle, om lyckligt jag hemkom,

skära åt dig mitt hår — — — Nu, då jag aldrig skall komma igen till mitt älskade hemland, vill åt Patrokles jag giva mitt hår till att taga det med sig.⁴

Talade så och i händerna ner på den älskade vännen lade sitt hår och en längtan till gråt uppväckte hos alla»⁴

¹ Ett av de mest bekanta exemplen på dylika votivoffer är kanske det av Pausanias (bok II, kap. XI, 6) omtalade till Hygeias staty i Sicyon, vilken var så betäckt av offerat kvinnohår, att den knappast syntes. Jmf. andra håroffer till gudomligheten bl. a. Smith-Wayte-Marindin, A Dictionary of Greek and Roman Antiquities, under Donaria samt Paylus Real-Encyklopädie d. klass. Altertumswissenschaft, under Haaropfer. Se även nedan citatet ur Iliadens XXIII sång.

² Om dylika offer se bl. a. i föregående not nämnda arbeten samt E. Samter, Geburt, Hochzeit und Tod, Leipzig-Berlin 1911, sid. 182.

³ Iliaden, XVIII sången. Lagerlövs översättning. Lund 1912.

⁴ Iliaden; XXIII sången. Lagerlövs översättning.

Aiskhylos låter i »Coepheron» Orestes offera en hårlock vid sin faders grav — dock ej vid själva gravläggningen — med orden:

»Dig denna lock jag helgar såsom fostringsgård».¹

Hos Sophokles företager Orestes i »Elektra» ett likadant offer.² Euripides giver oss också exempel på samma sed, så i »Orestes», där Helena offerar en lock på sin moders grav.³

Ovidius berättar, huru Hekuba offerade åt Hektor sitt silvervita hår:

»Hectoris in tumulo canum de vertice crinem, Inferias inopes, crinem lacrimasque reliquit».⁴

Även om den romerska gudinnan Anna Perenna anför Ovidius ett dylikt offer, i det hon skulle offerat en hårlock på sin systems aska:

»Mixta bibunt molles lacrimis unguenta favillae, Vertice libatas accipiuntque comas».⁵

Propertius antyder denna sedvänja för sin egen tids romare, i det han med välbehag och vemod tänker på, att även han kunde fått vänta sig en kärleksfull omtanke vid sin bår:

»illa meo caros donnasset funere crines».⁶

Även den antika bildkonsten framställer samma motiv. Jag visar här i fig. 2 en avbildning av en cenochœ,⁷ som på sin ena sida framställer just Achilles vid Patrokles lik. Till vänster står en figur, som håller en hårlock mellan sina händer. Det vill synas, som vore det en avskuren länk, ehuru det är svårt att avgöra; det är emellertid

¹ Vers 6. Palmblads översättning. Jmf. vers 168 ff.

² Vers 51 ff.

³ Vers 96. Jmf. bl. a. Euripides Helena, vers 1087, samt Ifigenia i Tauris, vers 685.

⁴ Metamorphoseon, XIII, 427.

⁵ Pastorum, III, 561—62.

⁶ Bok I, kap. XVII, vers 21.

⁷ Efter S. Réinach, Repertoire de Reliefs Grecs et Romains, I, Paris 1909, sid. 69.

påtagligt, att konstnären velat framhäva, att denna hårlänk har något att betyda för scenen i fråga. En annan dylik scen visar fig. 3 efter en antik sarkofag,² på vilken en av de sörjande kvinnorna förtvivlad sliter sitt hår.

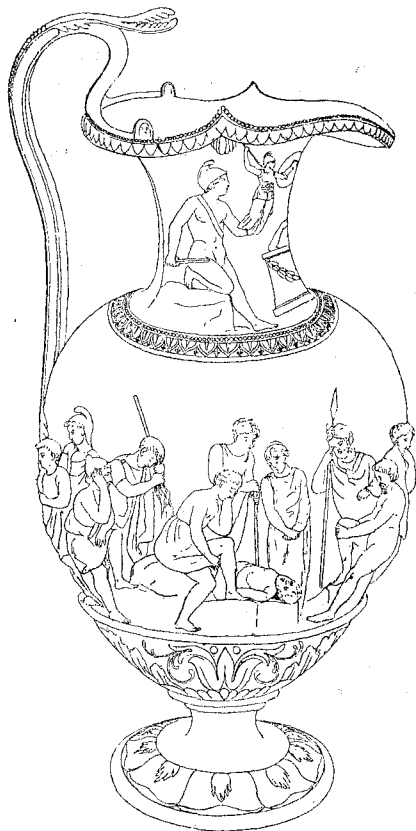

FIG. 2. ANTIK KANNA MED BILDFRAMSTÄLLNING AV ACHILLES VID PATROKLES' LIK. EFTER S. REINACH, RÉPERTOIRE DE RELIEFS GRECS ET ROMAINS, I, PARIS 1909, SID. 69.

Hårets avskärande som offer till den döde är ett vida spritt bruk, som ända in i våra dagar gjort sig gällande. T. o. m. i Euro-

¹ Efter C. Robert, Die antiken Sarkophag-Reliefs. Berlin 1904, III, 2, Pl. xcVII, fig. 293 a. — R. Andrée, Votive und Weihgaben, Braunschweig 1904, sid. 177, omtalar dylika basreliefer dock utan hänvisning till bestämda avbildningar.

pa ha vi in i sen tid detta bruk bevarat, just hos grekerna, vilka strö av sitt hår på anhörigas lik.¹ Ännu i det 17. århundradet hängde serberna upp sitt avskurna hår vid en död släktings grav.² Från Apulien kände man åtminstone på 1800-talets mitt bruket, att gråterskor sletto av sig sitt hår och strödde på den döde.³

Vad Asien beträffar tyckes bruket känt bland kineser. Pallas anför ett exempel härfpå från jordandet år 1716 av ett kinesiskt sändebud vid Samarow-jam i Sibirien.⁴ Bland de synnerligen primitivt levande ostjakerna är det bruk, att kvinnan vid mannens död klöser sitt ansikte med naglarna och river sitt hår, som hon kastar på liket.⁵

Från Afrika hava vi slående bevis på samma sed. Särskilt bland araberna, vilka även kände bruket i gammal tid,⁶ är det intressant att återfinna det i modern tid. Jag avbildar här — fig. 4 — efter Karge⁷ ett synnerligen märkligt exempel på en ännu vanlig sed, en modern beduingrav, över vilken en rad kvinnohårflätor fladdra för vinden. — Från Madagaskar lämnar Du Maine⁸ och Th. Waitz⁹ ett par exempel på hårofferseden.

Även från Amerika kunna exempel nämnas. I Virginien strödde — åtminstone på 1700-talet — kvinnorna vid sorg sitt hår på begravningsplatsen eller på graven.¹⁰

¹ Samter, I. c., sid. 181.

² R. Andrée, Ethnographische Parallelen und Vergleiche, Stuttgart 1878, sid. 150.

³ Das Ausland, Stuttgart-Tübingen 1848, sid. 455.

⁴ I. c., sid. 299.

⁵ Archiv f. Anthropologie 11, sid. 321.

⁶ P. Karge, Rephaim Die vorgeschichtliche Kultur Palästinas und Phöniziens, Paderborn 1918, sid. 549. Jmf. Goldziher i Revue de l'histoire des Religions 1886, 4.

⁷ F. d. riksantikvarien O. Montelius har haft godheten för mig påvisa denna avbildning.

⁸ I Bibliothek d. neuesten und wichtigsten Reisebeschreibungen, XLVI, Weimar 1812, sid. 15.

⁹ Anthropologie d. Naturvölker, II, Leipzig 1860, sid. 442.

¹⁰ Pallas I. c. sid. 299.

FIG. 3. DETALJ FRÅN EN ANTIK SARKOFAG. EFTER C. ROBERT, DIE ANTIKEN SARKOPHAG-RELIEFS. BERLIN 1904, III, 2, PL. XCVII, FIG. 293 A.

Nära skicket med detta direkta nedläggande i eller upphängande vid graven av den sörjandes hår, står bruket, att som sorgetecken avraka håret. Dessa båda bruk stå givetvis i nära sammanhang med varandra. Man skulle snarast i det senare vilja se en förtunnad form för det förstnämnda.

Även seden att till sorgetecken slita eller avraka håret känna vi från antiken. Jag har redan nämnt, hur Achilles omedelbart vid underrättelsen om Patrokles' död slet sitt hår. Från perserna känna vi detta bruk genom Herodotos och Plutarchos, som berätta, att då Masistius dött under kriget mot atenarna begräts han, och när hans kamrater kommo till lägret, avskuro de håret såväl på sitt eget huvud som på hästarna och dragarna.¹ Från den hebreiska litteraturen kunna många bevis anföras. Då Job miste sina söner och döttrar, rev han »sönder sin mantel och skar av håret på sitt huvud.»²

¹ Herodotos, bok IX kap. 24, Plutarchos, Aristeides, kap. 14. — Jmf. avskärandet av hästarnas manar bl. a. med Plutarchos, Pelopidas kap. 34, där han berättar, att Alexander vid Hephaistons grav lät klippa hästar och mulor och även lät borttaga bröstvärdet på murarna, för att själva städerna skulle tyckas sörja. — Om egypterna berättar Herodotos den märkvärdigheten, att de avrakade ögonbrynen, om en katt dog men »kroppen och huvudet,» om en hund dog (Bok II, kap. 66). Likaledes rakade de enligt Plinius, *Naturalis Historia*, VIII, 184, sitt huvud vid Apis-tjurens död.

² Job, kap. I, 20. Jmf. härmed bl. a. en liknande om ej fullt överensstämmande betydelse av hårets avskärande hos Amos VIII, 10 och Mika, II, 16. Se i

Jordanes förtäljer, att hunnerna vid Attilas död avskuro sitt hår och sargade sina ansikten.³

I modern tid kunna vi i Europa även råka paralleller. J. G. v. Hahn meddelar på 1850-talet, att i Albanien de närmaste kvinnliga efterlevande avskuro sitt hår vid dödsfall samt visade andra antikverade sorgetecken.⁴ Liknande berättelser har Ch. J. Andersson rörande damarafolket i Sydväst-Afrika,⁵ L. Krapf från Ost-Afrika⁶ och Endeman från Sotho-negrerna.⁷

Från Amerika omtalas samma sorgeskick från skilda trakter. H. Bancroft anför ett flertal exempel från Kolorado, Kalifornien, Kolumbia m. fl. ställen,⁸ Bell från Mosquito området⁹ och G. Musters från Patagonien.¹⁰ Även Pallas har exempel på samma sedvänja.¹¹

övrigt bl. a. Lods, *La croyance à la vie future dans l'antiquité israélite*, Paris 1906, sid. 124 ff. samt Robertson Smith, *Lectures on the Religion of the Semites*, London 1894. — För hänvisningar till andra exempel se Samter, l. c. sid. 179 ff.

¹ De Getarum origine, kap. XLIX.

² Albanesische Studien, Jena 1854, sid. 150.

³ Sjön Ngami, Stockholm 1856, I sid. 207.

⁴ Se Andree, *Ethnographische Parallelen*, sid. 152.

⁵ I *Allgemeine Missionszeitschrift*, 3, Gütersloh 1876, sid. 84.

⁶ *The native races of the Pacific states of North America* I, London 1875, sid. 523, 357, 288, 206, 173, 86, 555, 781.

⁷ I *The Royal Geographical Society, Journal* XXXII, 1862, sid. 255.

⁸ *At home with the Patagonians*, London 1871, sid. 178.

⁹ l. c., sid. 299. I övrigt se Andree, *Ethnographische parallelen*, sid. 152.

Från Australien ha vi i samma anda R. Schomburgks¹ och J. G. Frazers² skildringar.

Man frågar sig ovillkorligen, vad dessa här nämnda bruk hava att betyda. Den framträdande roll, som håret allt som allt spelat i mytologi, religion och bruk, hör givetvis samman med föreställningen om

FIG. 4. MODERN BEDUINGRAV. EFTER P. KARGE, REPHAIM, DIE VORGESCHICHTLICHE KULTUR PALÄSTINAS UND PHÖNIZIENS, PADERBORN 1918, SID. 549.

den omedelbara kraften till liv, som skulle bo i det i ständig tillväxt varande håret. Man får ju nämligen betrakta dessa offer som ett »pars pro toto», en vanlig företeelse, som förtunnas ut därhän, att en symbol

¹ Reisen in Britisch-Guiana, I, Leipzig 1847, sid. 227.

² The Belief in immortality, London 1913, sid. 204 och 320.

slutligen ersätter det verkliga föremålet.³ Med håroffer kan man jämföra även offer av naglarna, som använts för samma tankegång. Vi känna offer av såväl hår som naglar i modern folklig vidskepelse. Att kraften redan i åldrig tid ansågs hava sin klimax i håret, ha vi ju ett belägg på i den allbekanta Simson-Delila-sagan.

Vare sig ett håravskärande sker i den ena eller andra avsikten, får det sin förklaring i håret som representant för kraft och liv.⁴

Avskäres den dödes hår har man därmed möjligen velat symbolisera, att hans sista samband med livet är avbrutet. Kan man måhända tänka, att därmed avsetts att giva den döde en möjlighet till fortsatt liv, varvid håret skulle tjäna som förmedlare av livskraften?⁵ Offrar en efterlevande⁴ sitt hår, så giver han den döde med av sin egen kraft och av liv. En likartad tankegång⁵ ligger väl snarast till grund för håroffren till gudarnas ära.

³ Ett intressant exempel på en dylik symbolik giver, vad håroffren beträffar, efterbildningar av hårflätor i deg, härom se Höfler i Archiv für Anthropologie, 32, sid. 130 ff.

⁴ Naturligtvis undantaget offer, som gälla hårsjukdomar och dylikt.

⁵ Härmed skulle då kunna jämföras det stundom både i äldre och yngre tid förekommande bruket att nedlägga ägg och frön i gravar, för att därmed symbolisera ett nytt liv.

⁴ Denna efterlevande kunde vara en tjänare eller tjänarinna. Se Höfler l. c., sid. 144.

⁵ Andra mer och mindre sannolika förklaringar hava sammanställts i Paulys Real-Encyclopädie, l. c.

FRIARESKEDAR

AV

NILS LITHBERG.

I 1918 års augustihäfte av den engelska tidskriften *The Connoisseur* har W. Ruskin Butterfield lämnat ett kort meddelande rörande friareskedar i Wales.¹ Meddelandet är så mycket mera värt uppmärksamhet som notiser om etnografiska företeelser hos de västeuropeiska folken äro rätt sparsamma.

Dylika skedar äro av trä och skäras av ynglingar för att vinna kärestans ynnest. De förekomma dels såsom enkla skedar, dels utrustade med flera blad. Skaftet har antingen formen av en bred genombruten träspån, fig. 1, eller också är det primatiskt och genombrutet, med inneliggande lösa kulor, fig. 2. I förra fallet prydes skaftet med hjärtan, bilder av nyckelax och nyckelhål, en brygga, som öppnas för ett seglande skepp, eller med hjulsirater. De förra emblemen hava otvivelaktigt hänsyftning på vad givaren avser att vinna hos gåvans mottagarinna. Nyckelhålet återfinnes å fig. 3; den öppnade bryggan med skeppet finnes framställd å fig. 4.

Vilken innebörd man givit de många skedbladen, då sådana förekomma, är obekant, liksom också kännedomen om all »folklore» av annat slag, som förbindes med dessa

skedar, saknas, ett förhållande som av notisens författare med rätta beklagas.

Företeelsen har det oaktat sitt stora intresse, ty utom från England är den känd även annorstädes i Europa och icke minst i Skandinavien. I vårt land förekomma friareskedar i mer eller mindre ålderdomliga former i så gott som alla landskap. I södra Sverige synes deras innebörd i allmänhet vara förgäten, men det ofta förekommande inskurna hjärtat, liksom namnet »hjärtenaskedar»² på skedar med denna symbol, anger den ursprungliga bestämmelsen. Nordligare i Sverige har traditionen emellertid varit fullt levande. E. Modin har om en sådan sked från Lillhärdal i Härjedalen (Nord. M. 61811 c) meddelat: »Dylika utskurna skedar voro förr en vanlig present från de unga männen till flickorna, så att de omtyckta 'förstjorna' (flickorna) kunde samla ett ansenligt antal för sitt blivande hem. Ju mer »krusade» skedarna voro, ju nådigare mottogs presenten (och givaren): en sporre sålunda till slöjdskicklighet.» Om en annan sked från Särna i Dalarna (Nord. M. 95472) meddelas: »Dylika skuros av gossarna, då de lågo ute i fäbodarna och

¹ Some welsh love-spoons, *The Connoisseur*. London 1918, sid. 191 ff.

² Nord. M. 63053, 63054, 63065, Smål., Konga, hd., Nöbbeleds sn.

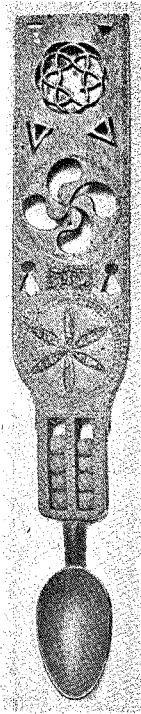

FIG. 1. LOVE-SPOON,
WALES; THE CONOISSEUR
1918, FIG. VIII. $\frac{1}{4}$.

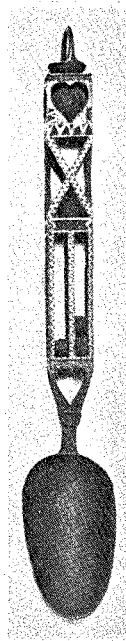

FIG. 2. LOVE-SPOON,
WALES; THE CONOISSEUR
1918, FIG. VII. $\frac{1}{4}$.

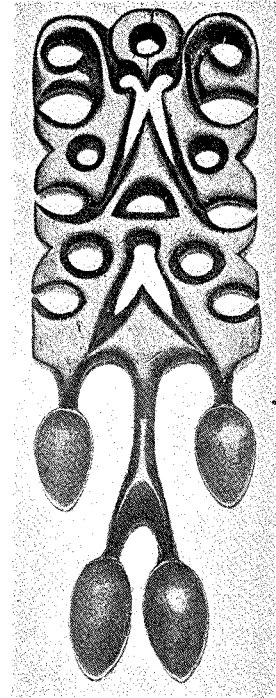

FIG. 3. LOVE-SPOON, WALES; THE CONOISSEUR 1918,
FIG. IX. $\frac{1}{4}$.

skänktes åt kullorna.» I Gästrikland hade flickorna i sin kista en skedhäck, där de erhållna skedarna instuckos, och då en yngling endast en gång uppvaktade en flicka med en sked, kunde hon sålunda där räkna antalet av sina beundrare.

Särskilt från Roslagen, Gästrikland, Dalarna och Härjedalen äga vi ett stort antal dylika friareskedar av de båda för de walesiska kännetecknande grundtyperna, fig. 5—9. I Härjedalen kallas de vanligen »brudskedar», och från Orsa i Dalarna finnes en sådan sked med bladet böjt i rät vinkel mot skaftet samt urholkat på översidan, fig. 10. Den kallas av denna orsak »avugstjed» samt »framlades vid bröllop på skämt för brud och brudgum». Om innebörden av de s. k.

»brudskedarna» saknas annars alla andra uppgifter än själva namnet.

Friareskedarna uppträda hos oss liksom i Norge i ett otal olika former och liksom de walesiska såväl med ett blad som med två eller flere. I sina senare former hava de uppenbarligen rönt stark påverkan från 1600- och 1700-talets herrskapsskedar av silver och hava då ofta erhållit ett med rikt rokokorankverk snidat skaft. Så är fallet i vissa delar av Dalarna och Härjedalen liksom i Norge, framför allt i Gudbrandsdalen.¹ På andra håll har skaftet bibehållit sig ålderdomligare, och det företeer då de närmaste släktskaper med de engelska fig. 1.

¹ Ambrosiani, Bilder av utställda föremål. Stockh. 1912 fig. 198, 199. — Sandvig, De Sandvigske Samlinger i Lillehammer 1907, fig. 285.

Den ornering, vi möta i Skandinavien, är med undantag av det nyssnämnda rankverket så gott som uteslutande begränsad till hjärtfigurer eller kärestans initialer och årtalet, då skeden förfärdigades. Särskilt i Härjedalen är det dessutom vanligt, att skafet erhåller formen av en naken kvinna, fig. 11, stundom mycket naturalistiskt framställd.

Då skeden är sammansatt av flera, fig. 13, eller har flera blad, äro dessa stundom anbragta i de mest absurda ställningar, fig. 14.

Samma sed att förära kärestan en sked som friaregåva förekommer även i Bretagne och i Österrike, såsom i Krain, hos slovakerna och hos rumänerna i Bukovina. Flera av dessa skedar förete stora likheter med våra, fig. 12. I sistnämnda landsdelar förekommer även den från Gästrikland kända snidade skedhåcken, där flickan sticker in sina presenter.¹ I sydtyska och schweiziska museer har jag observerat snidade skedar liknande svenska friareskedar, men huruvida något bruk eller någon viss tradition voro knutna till dem känner jag icke.

Ävenså träffas liknande skedar i Italien. Ej heller om dessa finnes någon direkt ut-sago beträffande en till dem knuten folksed, men av formen på vissa sicilianska skedar framgår otvetydlig deras egenskap av friareskedar.² I förbigående kan nämnas, att skedar liknande de europeiska även träffas på Madagaskar.³

Man har på somliga håll hyst en viss benägenhet att på grund av liknande företeelser i Donauländerna och hos oss draga

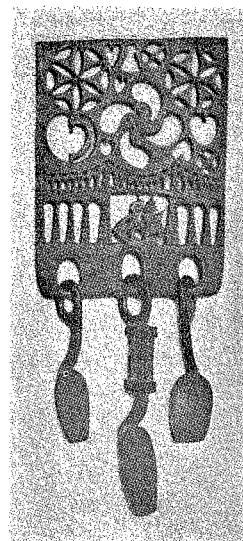

FIG. 4. LOVE-SPOON, WALES; THE CONOISSEUR 1918, FIG. XIII. $\frac{1}{4}$.

slutsatser rörande influenser på svensk allmogekultur från sydost. Att sådana existera är otvivelaktigt, men mycket av vad man i vår allmogekultur velat anse som östligt bör riktigare uppfattas som kvarlevor från ett äldre allmänt kontinentalt kulturskick, varav relikter glömt sig kvar i mera

FIG. 5. SKED, DAT. 1733; RÅDMANSÖ, UPL. N. M. 44 793. $\frac{1}{4}$.

¹ Haberlandt, Beiträge zur bretonischen Volkskunde. Erg. heft. till Zeitschr. f. Österr. Völk. Wien 1912, sid. 22, Densamme, Österreichische Volkskunst, Wien 1911, sid. 140 ff.

² Peasant art in Italy, särtr. av The Studio 1913, fig. 357, 358.

³ Fernschau, Jahrb. d. mittelschw. geogr. commerciellen Gesellsch. in Aarau, IV, Aarau, 1890, sid. 195.

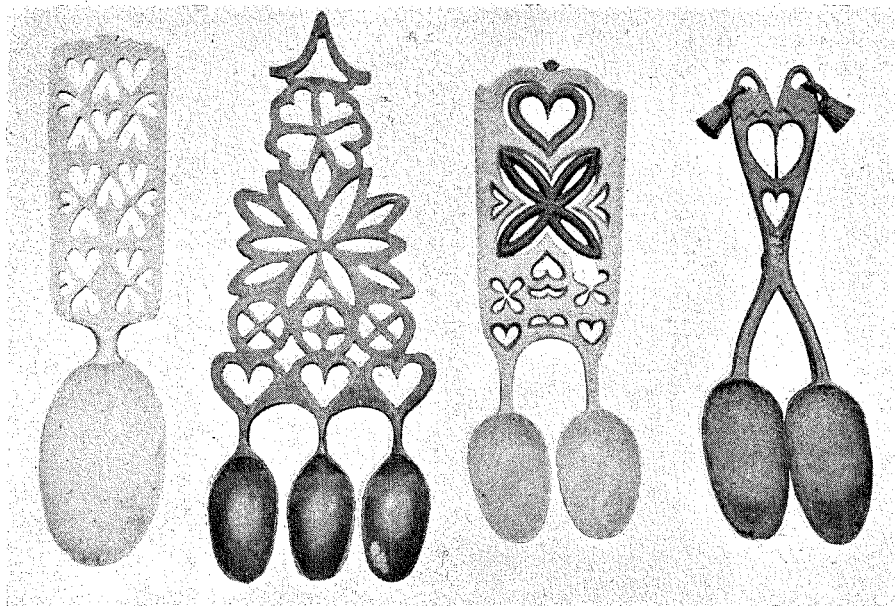

FIG. 6—9. SKEDAR. FIG. 6 OCH 8, VALBO SN, GESTR. N. M. 58 106 A OCH 58 108; FIG. 7 OCH 9 (DAT. 1845), LEKSANDS SN, DAL., N. M. 18 257 OCH 17 191 $\frac{1}{4}$.

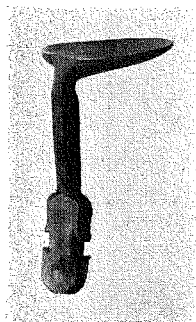

FIG. 10. »AVUGSTJED», ORSA SN, DAL. N. M. 13 112. $\frac{1}{4}$.

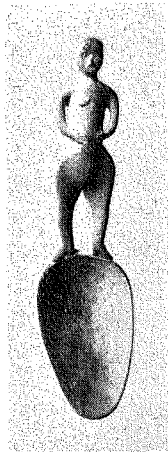

FIG. 11. SKED, LINSELL SN, HÄRJ. N. M. 102 931. $\frac{1}{4}$.

FIG. 12. SKED, BRETAGNE; BEITRÄGF Z. BRET. VOLKSKUNDE, TAF. III, FIG. 4.

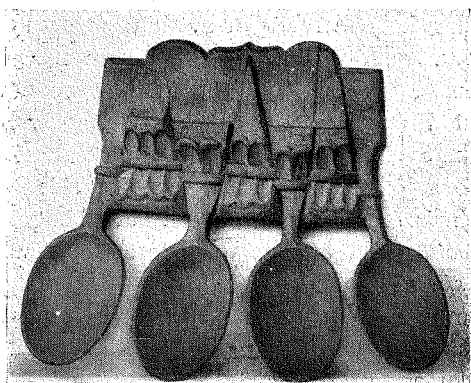

FIG. 13. SKED, FÄSTMANSGÅVA, HEDE SN, HÄRJ.
N. M. 103 308. $\frac{1}{4}$.

avlägsna trakter av *hela* vår världsdal. Friarskeden är ett gott exempel härpå. — Med nu skildrade folksed sammanhänger otvivelaktigt också det hos de högre klasserna ännu i sen tid kvarstående bruket av silverskedar såsom bröllopspresenter, men en närmare utredning av dessa förhållanden måste anstå, tills flera uppgifter erhållits om den roll den snidade brudskeden kan hava spelat vid bröllopet liksom om skedens magi i allmänhet: — om nu närmare kännedom här om överhuvudtaget ännu står att vinna.

Till sist ännu ett påpekande rörande skaftformerna på de avbildade skedarna. Typer

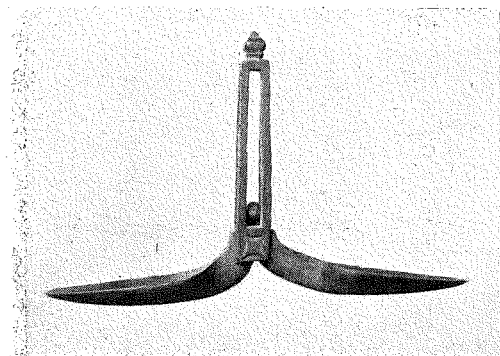

FIG. 14. BRÖLLOPSSKED, TÄNNÅS SN, HÄRJ.
N. M. 103 432. $\frac{1}{4}$.

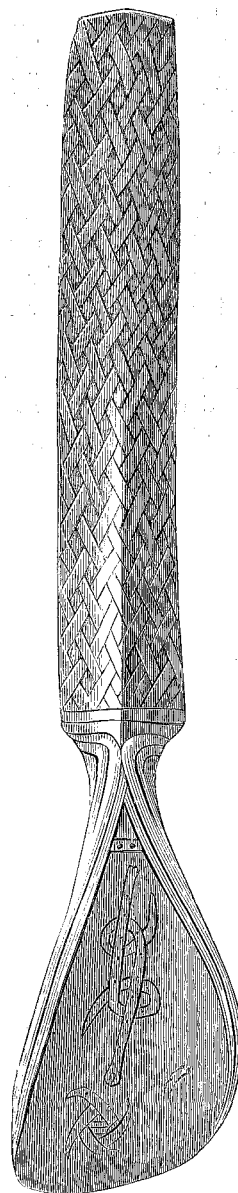

FIG. 15. SKED, FUNNEN PÅ BJÖRKÖ. UPPL.
FORNM. FÖR:S TIDSKR. H. XXXIII, SID. 91.

sådana som fig. 5 stå i ett lätt urskiljbart sammanhang till vissa typer av äldre silverskedar. Detsamma tror jag också vara fallet

beträffande skedar sådana som fig. 11 och 12 samt de bekanta 1600-talsskedarna med skaftet format som en kvinnlig herm, ehuru jag i mosatts till Haberlandt icke uppfattar de senare såsom förebilder till de förra utan ser sammanhanget omvänt. Typer sådana som fig. 1 och 6 åter saknas i silver. De återfinnas emellertid, ehuru icke genombrutna samt med smalare skaft i en del isländska och lapska skedar av ben, och med tunna smala skaft i vissa silverskedar från 1600-talet. Däremot har den å Björkö funna bensmeden, fig. 15, ett skaft, som i någon mån erinrar om senare allmogeskedar i trä.

Jag kallade i början av detta meddelande detta skaft spånformigt, eftersom släktskapen, i formen, med en tunn träspån var lätt i ögonfallande. Denna likhet är helt säkert icke tillfällig. I fornnorska betyder *spánn* eller *spónn* dels träspån, dels sked och är samma ord som det nutida engelska *spoon*. Den samma torde grundbetydelsen i *sked* vara, då detta ord sannolikt hänger samman med fno. *skida*, klyva, och sålunda ursprungligen betyder kluvet trästycke. Såväl i ena som andra fallet är den ursprungliga betydelsen sålunda *träspån*, en betydelse varom ock det spånformiga skaftet bär vittne.

SVENSK ALLMOGEKOST

av NILS KEYLAND

SVENSKA FOLKETS MATKULTUR OCH FOLKSHUSHÅLLNING UNDER ÄLDRE TIDER

göras i tvenne snarligen utkommande volymer i Nordiska museets stora bokserie till föremål för vetenskaplig behandling. Museets rika arkivaliska samlingar, äldre litteratur samt framförallt författarens personliga sakkännedom jämte hans många sagesmäns äro källorna för detta det första stora och grundläggande arbete om svensk mat och svenska födoämnesförhållanden, som utkommit sedan Olaus Magnus skrev om de nordiska folkens liv på 1500-talet.

VEGETABILISK ALLMOGEKOST

Bidrag till den svenska folkhushållningens historia. Del I.

UR INNEHÅLLSFÖRTECKNINGEN KAN ANFÖRAS: Ett inledande referat av vetenskaplig litteratur om den vegetabiliska kostens utveckling genom tiderna hos olika folkslag. — Svensk vegetabilisk allmogekost, tillredningsmetoder och redskap. Originalbeskrivningar från hela landet över olika slags maträtter, vari vegetabilier i någon form ingå. (En diger kokbok, upptagande alla former av sådan enkel och god föda, som ofta i dagligt tal benämnes husmanskost.) — Sädeslagen, utsäde och skörd, mjöl och gryn. — Vilda växter, mjölbersättning och nödbrödsämnen. — Sädstampar, primitiva kvarnar. — Jämförande översikt över maträtterna, deras typologi och utbredning även med utnyttjande av äldre källor. — Om degens jäsning, självsyrning, surdeg och jäst. — Kryddningsmedel. — Redskapen för mjölmatsberedning. — Spisordningar.

ANIMALISK ALLMOGEKOST BRYGD, BRÄNNVINSBRÄNNING OCH HEMTOBAKSODLING

i nordvästra Värmland.

Bidrag till den svenska folkhushållningens historia. Del II.

FÖLJANDE VIKTIGA KAPITEL FÖREKOMMA: Mjök och mjölkning. — Smör och kärning. — Ost och ystning. — Slakt. — Köttmat. — Vilt kött. — Ägg. — Mältning och brygd. — Brännvinsbränning. — Tobakens bruk och odlande.

Bägge delarna utkomma under sommaren. Omfånget i kvartformat blir för respektive band omkr. 300 och 200 sidor med omkr. 400 illustrationer.

Priset i bokhandeln blir för del I 25 kr. och för del II 20 kr. Vid subskription å bägge delarna erhålles 20 % rabatt å bokhandelspriset.

Betalningen uttages genom postförskott, om ej annat betalningssätt antecknas, och all expediering sker kostnadsfritt för mottagaren.

Subskriptionsanmälan sändes å bifogade brevkort till

A.-B. Svenska Teknologföreningens Förlag

St.-tel. 14 563

STOCKHOLM

Vasagatan 42

Rikstel. 20 305, 20 402

Postadr.: Fack 644

SVERIGES KYRKOR

KONSTHISTORISKT INVENTARIUM

MED STÖD AV K. VITT.-, HIST.- O. ANT.-AKAD.

UTGIVET AV SIGURD CURMAN

OCH JOHNNY ROOSVAL

KYRKORNA, AV VILKA DE FLESTA KVARSTÅ SEDAN MEDELTIDEN, Kavspegla på mångahanda sätt kulturens utveckling i vårt land alltsedan kristendomen infördes under 1000-talet. Bokverket Sveriges Kyrkor utreder omsorgsfullt och efter exakta vetenskapliga metoder varje kyrkas historia, den må vara stor eller liten, gammal eller ny. Fullständiga uppmätningar, gamla avbildningar och talrika fotografier illustrera utförligt beskrivningen och historiken över kyrkogård, stapel, gravkor, själva kyrkobyggnaden, målningar, inredningsföremål, lösa inventarier, gravminnen, klockor m. m.

AV SVERIGES KYRKOR FÖRELIGGA HITTILLS ÅTTA VOLYMER, BE-handlande kyrkor i Uppland, Västergötland, Dalarne, Gottland och Stockholm.

NÄRMAST UTKOMMA BESKRIVNINGAR ÖVER KYRKOR I SKÅNE, Skytts hd; Blekinge, Östra hd; Gottland, Tingstäde k:a; Västergötl., Kållands hd III; Kinnefjärdings hd; Södermanland, Oppunda hd I; Stockholm, Östermalms k:a, Riddarholmsk:an I; Uppland, Seminghundra hd, Långhundra hd, Olands hd, Närdinghundra hd; Värmland, Grums hd; Dalarne, Falu s. tingsl.; Medelpad, Tuna, Torps och Selångers tingsl. Dessutom äro under arbete bl. a. Öland, Algutsrums hd; Stockholm, Storkyrkan; Uppland, Rasbo hd, Örbyhus hd; Dalarne, Rättviks tingsl., Orsa tingsl., Mora tingsl.

VARJE VOLYM OMFATTAR 100—200 SIDOR OCH BEHANDLAR ALLT efter betydighet från en enda upp till tio kyrkor.

ALLA NYA BÄND UTGIVAS I ETT PÅ BREDDEN VÄSENTLIGT ÖKAT format, varigenom möjligheterna att meddela tillräckligt stora illustrationer blivit större.

SUBSKRIPTIONEN, SOM MEDFÖR 20 % RABATT Å BOKLÄDSPRISET, kan ordnas på fördelaktigaste sätt, oavsett huru stor del av verket man önskar. Den kan omfatta dels hela verket, då man erhåller 5—10 volymer pr år, dels ett landskap eller ett stift, då 1—2 volymer erhållas årligen (eller vartannat år), dels ett enstaka särskilt angivet härad (tingslag skeppslag), vilket omfattar i allmänhet 1 volym, men vars utgivande till tiden ej är fastställt.

ANMÄLAN OM SUBSKRIPTION BÖR INNEHÅLLA FULLSTÄNDIGA UPP-gifter om namn, titel och adress. Så snart beställda volymer blivit färdigtryckta, utsändas de franko och uttages betalningen genom postförskott, om ej annat betalningssätt begäres.

Obs! Förlaget ombesörjer varje beställnings riktiga effektuerande på det noggrannaste.

På begäran erhålles gratis *provtryck* och *prospekt*. Se medföljande subskriptionskort.

A.-B. Svenska Teknologföreningens Förlag

St.-tel. 14 563

STOCKHOLM

Vasagatan 42

Riks tel. 20 305, 20 402

Postadr.: Fack 644